

**ՆՎԻՐՈՒՄ ԵՄ ԲՌԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ
ԶՈՀ ԴԱՐՁԱԾ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԱՆՄՈՌԱՑ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ:**

ՀԵՂԻՆԱԿ

А.П.ГАРИБДЖАНЫН

ЕРЕВАНСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

1919-1930 гг.

Լ.Պ. ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1919-1930 թթ.

Խմբագիր՝ պրոֆ. Կ. Ս. ԽՈՒԴԱՎԵՐԴՅԱՆ

Լ. Պ. ՂԱՐԻՐՋԱՆՅԱՆ

Ծրեանի պետական համալսարանը. 1919—1930 թթ. (երկրորդ՝ լրացված և բարեփոխված հրատարակություն), Ծրեանի պետ. համալս. . Ծրեանի համալս. հրատ., 1994.— 304 էջ:

Գրքում հանգամանորեն շարադրված է Հայաստանի բուհերի առաջնիկի՝ Ծրեանի պետական համալսարանի առաջին շրջանի գործունեությունը, ջուլջ տրված այն մեծ դերը, որ նա ունեցել է որակյալ մասնագետների պատրաստման, հանրապետությունում բուհական կրթության ու գիտության զարգացման գործում: Տրված են նաև անվանի դասախոսների համառոտ կենսագրականները:

Հավելվածում ներկայացված են տվյալ շրջանին վերաբերող արխիվային և այլ փաստաթղթեր:

4302000000
Ղ
704(02)—94

Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Հայաստանի բարձրագույն կրթության համակարգում բացառիկ է Երևանի պետական համալսարանի դերը:

Համալսարանն այն կենսատու արմատն է, որից ճյուղավորվել է մեր հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մեծ մասը և հիմք հանդիսացել Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ստեղծման համար: Հանրապետությունում այժմ գործող բոլոր բուհերի՝ դասախոսների և գիտահետազոտական հիմնարկների գիտաշխատողների՝ ակադեմիկոսների, գիտության դոկտորների, պրոֆեսորների, դոցենտների զգալի մասը Երևանի համալսարանի նախկին սաներն են: Նրանցից շատերի անունները լայնորեն հայտնի են ոչ միայն երկրում, այլև նրա սահմաններից դուրս: Նրանք բոլորն էլ խորին երախտագիտությամբ են հիշում բուհում անցկացրած իրենց ուսման ու աշխատանքի տքնաջան տարիները: ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ, ՀԳԱ ակադեմիկոս, համալսարանի գյուղատնտեսական և բժշկական ֆակուլտետների նախկին սան, պրոֆեսոր էզրաս Հասրաթյանը համալսարանի 40-ամյակին հղած իր նամակ-ուղերձում գրում է. «Ես անսահմանորեն հպարտ եմ ու երջանիկ այն գիտակցությամբ, որ երիտասարդ համալսարանի անդրանիկ շրջանավարտներից եմ. առանձին քաղցրությամբ եմ հիշում նրա պատերի մեջ անցկացրած ուսման ու աշխատանքի խոռվահույզ ութ տարիները և շարունակ անբաժան եմ այն մտքից, որ իմ գիտական ողջ գործունեության ակունքները սկիզբ են առնում հարազատ համալսարանից»¹:

Երևանի համալսարանի մասին, ցավոք, դեռևս շունենք ամփոփի աշխատություն, որը ներկայացնեք նրա ամբողջական պատմությունը: Մինչդեռ առանձին բարձրագույն դպրոցների և մանավանդ՝ երկրի բարձրագույն կրթության ընդհանրական պատմության ստեղծումը չափազանց

¹ Երևանի պետական համալսարանի՝ Հայաստանի բարձրագույն կրթության պատմության թանգարանի արխիվ, գործ Ձ 5:

կարևոր է: Հայտնի է, որ բարձրագույն դպրոցը առաջատար և վճռորոշ դեր է խաղացել հասարակության տնտեսական ընդհանուր առաջընթացի, ազգային մշակույթի զարգացման և մանավանդ՝ մտավորականության պատրաստման գործում: Բարձրագույն դպրոցի, ինչպես և առհասարակ ժողովրդական կրթության պատմությունը, կոչված է ներկայացնելու այդ բնագավառում ձեռք բերված հաջողությունները: Այժմ, առանձնապես մեծ նշանակություն է ստանում նաև բուհական աշխատանքի առաջավոր փորձի ուսումնասիրումն ու ընդհանրացումը: Բնականաբար, այդ նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել մեր բուհերի ոչ միայն ներկա, այլև անցյալի արժեքավոր փորձը, տեսնել նրանց զարգացման ու վերընթացի ուղին: Համալսարանի պատմությունն այդ իմաստով ոչ միայն գիտական արժեք է ներկայացնում, այլև դաստիարակչական կարևոր նշանակություն ունի հատկապես՝ ուսանող երիտասարդության համար: Ծանոթանալով համալսարանի պատմությանը, նրա անցած դժվարին ուղուն, նոր սերունդը ըստ ամենայնի կարժեքավորի նրա հսկայական դերը և կրազմապատկի այն լավագույն ավանդույթները, որոնք օրինական հպարտություն են բերել գիտության այդ իսկական կաճառին:

Գրքում ուսումնասիրված է Երևանի համալսարանի գործունեության առաջին փուլը՝ 1919—1930 թվականների ժամանակահատվածը, և ցույց տրված այն վճռորոշ դերը, որ նա խաղացել է հանրապետության տնտեսական շինարարության, գիտության ու մշակույթի զարգացման գործում: Ի դեպ, նկատենք, որ 1930 թվականը համալսարանի և ընդհանրապես բարձրագույն կրթության համար շրջադարձային կետ հանդիսացավ, երբ պահանջ առաջադրվեց բարձրագույն դպրոցը էլ ավելի մոտեցնել կյանքին, այն նպատակաուղղել ժողովրդական տնտեսության ու մշակույթի աճող պահանջմունքների բավարարմանը: Անհրաժեշտ էր ավելի հստակ որոշել պատրաստվող մասնագետների ուղղությունը: Ուստի երկրորդ մեկ սկսեցին հիմնադրվել ճյուղային-մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ: Երկրում տարվող ընդհանուր քաղաքականությանը համապատասխան՝ 1930 թվականին վերակառուցվեց նաև Երևանի համալսարանը, որի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ըստեղծվեցին ինքնուրույն ինստիտուտներ: Ահա ինչու Երևանի համալսարանի գոյության առաջին տասնամյակը կարելի է համարել նրա գործունեության մի ամբողջական շրջան, որն արժանի է հատուկ ուսումնասիրության: Սույն աշխատության մեջ լուսաբանվում է համալսարանի դիտամանկավարժական գործունեությունը՝ կապված երկրի քաղաքական, հասարակական, տնտեսական ու մշակութային կյանքի, ինչպես նաև՝ բարձրագույն դպրոցի զարգացման առանձին փուլերի հետ: Համալսարանն անընդհատ բարելավել ու կատարելագործել է իր ուսումնագիտական գործունեությունը, կենսագործելով տեսականն ու գործնականը միմյանց սերտորեն զուգորդելու օրախնդիր պահանջը: Հայաստանի մայր

րուհը շարունակ եղել է համընդհանուր ուշադրության կենտրոնում և որպես առավել առաջատար ու հեղինակավոր ուսումնական հաստատություն, մշտապես արձագանքել ու տոն է տվել հանրապետության հոգեվոր կյանքին:

1919—1930 թթ. համալսարանում աշխատել են բազմաթիվ անվանի գիտնականներ, որոնք իրենց ուսերի վրա են կրել Հայաստանում բարձրագույն կրթության կազմակերպման ամբողջ ծանրությունն ու պատասխանատվությունը և հսկայական ավանդ մուծել համալսարանի հիմնադրման ու զարգացման գործում: Սակայն նրանցից շատերի վաստակը ըստ արժանվույն չի գնահատվել: Ավելին, անհատի պաշտամունքի շրջանի կամայականությունների հետևանքով տասնամյակներ շարունակ հանիրավի մոռացության են տրվել 1937 թվականին բռնությունների ենթարկված շատ նշանավոր գիտնականների ու դասախոսների անունները: Սույն գրքում մասամբ լրացվում է այդ բացը և հիմնական շնշտը դրվում այն ականավոր դասախոսների գործունեության վրա, որոնց վաստակը արժանի է պատշաճ գնահատության:

Երևանի համալսարանի պատմության ուսումնասիրությամբ մենք զբաղվում ենք 1957 թվականից, երբ Ստալինի մահից և ԽՄԿԿ 20-րդ համագումարից հետո, աքսորավայրերից վերադառնում էին 1930-ական թվականներին հալածանքների ու բռնությունների ենթարկված, բայցև հրաժարվ փրկված զոհերը՝ Աշոտ Հովհաննիսյան, Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան, Գրիգոր Զուբարյան, Լևոն Ռոտինյանց, Գևորգ Գրձեկյան, Գրիգոր Շիրմազանյան և ուրիշներ: Գիտնականներ, որոնք ժամանակին կանգնած են եղել Երևանի համալսարանի հիմնադրման ակունքների մոտ: Ծանոթանալով այդ վաստակաշատ մտավորականների՝ մայր բուհի զարգացման գործում ներդրած, բայց տակավին ոչ միայն չգնահատված, այլև մոռացության տրված վաստակին, որոշեցինք զբաղվել համալսարանի հատկապես առաջին ժամանակահատվածի պատմությամբ և ուժերի ներածին չափ լրացնել այդ բացը: Այդ նպատակով օգտվել ենք համալսարանի, ՀՀ և ԽՍՀՄ պետական կենտրոնական, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանի և գիտական այլ հիմնարկների արխիվներում եղած նյութերից, ինչպես նաև առանձին գիտնականների հուշագրություններից²:

Երևանի պետական համալսարանի մասին որոշ փաստական տեղեկություններ քաղել ենք պարբերական մամուլում սփռված հոգվածներից, որոնցից հիշատակության արժանի է համալսարանի ռեկտոր (1922—1930 թթ.) Հակոբ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի պետական համալսա-

² Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ Ձ 2:

րանը» հորեկյանական հողվածը («Գիտական տեղեկագիր», 1927 թ., № 2—3), նվիրված համալսարանի գործունեության 5-րդ տարեդարձին³:

Փաստական նյութի աղբյուր են հանդիսացել նաև համալսարանի տպագիր թերթերի այն առանձին համարները, որոնք հրատարակվել են ուսումնասիրվող շրջանում: Դրանցից են «Հայաստանի համալսարան» թերթի միակ համարը (31-ը հունվարի 1920 թ.), ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր ուսանող»-ը, որը լույս է տեսել 1924 թ. մարտին և «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթը՝ 1929 թվականին:

«Երևանի պետական համալսարանը 1920—1930 թթ.» մեր աշխատությունը լույս է տեսել 1965 թ., այնուհետև, որոշ լրացումներով՝ 1971-ին (ռուսերեն): Սույն գիրքը նոր հրատարակության պատրաստելիս կատարել ենք անհրաժեշտ լրացումներ, կրճատումներ և հավելումներ: Ավելացվել են «Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դպրանոցները—համալսարանները», «Հայաստանի համալսարանը 1919—1920 թվականներին» գլուխները: Նոր տվյալներով լրացվել է գրքի եզրափակիչ մասը, նորահայտ փաստաթղթերով հարստացվել է հավելվածը: Ներկայացվել է բոլորություններին ու հալածանքներին զոհ դարձած մի շարք դասախոսների համառոտ կենսագրությունը⁴:

Մեր նվիրական իղձն է՝ ավարտված տեսնել ՀՀ մայր բուհի՝ Երևանի պետական համալսարանի, ամբողջական պատմությունը:

Եթե այս աշխատությունը խթանի այդ դժվարին ու շնորհակալ գործը, ապա մենք լիովին բավարարված կլինենք:

Լ. Ղափրջանյան

³ Համալսարանի հիմնադրման 20-ամյակի առթիվ, 1941 թ. լույս է տեսել համալսարանի ռեկտոր Գ. Բ. Պետրոսյանի «Երևանի պետական համալսարանը» խորագրով բրոշյուրը, իսկ 25-ամյակի առթիվ՝ «Սովետական Հայաստան» ամսագրում «Պանծալի հորեկյանը» վերնագրով հողված է տպագրել ռեկտոր Լ. Խ. Բունիաթյանը: Հիշյալ հեղինակները, սակայն, համալսարանի աշխատանքի առաջին շրջանի վրա համարյա կանգ չեն առել: Վերջին տասնամյակում հրատարակված հողվածների ժողովածուներում նույնպես 20-ական թվականները գրեթե չեն լուսաբանվել:

⁴ Գրքի առաջին հրատարակությունից հետո մեզանում («Պատմաբանասիրական հանդես» № 2, 1966) և արտասահմանյան հայկական մամուլում («Արմենիա», Բուենոս Այրես, 25. 3. 1966, «Հայրենիք», Բոստոն, 21. 4. 1966, «Բիւրական», Փարիզ, 3. 10. 1966, «Սևան», 1. 2. 1967) հրատարակվել են մի շարք զրախոսականներ, որոնց հեղինակները ողջունելով գիրքը, միաժամանակ իրենց ցանկություններն ու դիտողություններն են հայտնել: Ընթերցողին ներկայացվող սույն հրատարակության մեջ շնորհակալությամբ ընդունել և հաշվի ենք առել իրավացի դիտողություններն ու առաջարկները:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴՊՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐՁՐ ՏԻՊԻ ԴՊՐԱՆՈՑՆԵՐԸ (ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ)

այ ժողովուրդն իր բազմադարյա գոյության ընթացքում ստեղծել է գիտության, գրականության ու արվեստի հոյակապ կոթողներ: Ժողովրդի հոգևոր կյանքի ու մշակույթի պատմության ամենանշանավոր իրադարձությունը տեղի ունեցավ 5-րդ դարի արշալույսին (405 թվական), երբ մեծ լուսավորիչ ու գիտնական Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայ գրերը: Դա մեր ժողովրդի ճակատագրի համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող պատմական անհրաժեշտություն էր: Գրերի գյուտը, առավել ևս հայկական դպրության սկզբնավորումը՝ ժողովրդի անկախ պետականության գիտակցության արթնացման, նրա հայրենասիրության խթանման հզոր աղբյուր հանդիսացան: Դրանից հետո, պատմական համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում, հայ մշակույթը բուռն զարգացում ապրեց: Երկրում բացվեցին մայրենի լեզվով դպրոցներ, այդ թվում՝ նաև բարձր տիպի դպրոցներ, որտեղ պատրաստվում էին հոգևոր գործիչներ, ուսուցիչներ ու թարգմանիչներ: Այդ դպրոցների լավագույն սաները դարձան ազգային գրի ու գրականության անդրանիկ սերմնացանները: Դպրոցների բացումն ու զարգացումը այնքան էլ դյուրին գործ չէր: Բյուզանդական կայսրությունը նախապես դիմադրում, արգելակում էր Արևմտյան Հայաստանում նման դպրոցների հիմնադրումը: Հայտնի է, որ 387 թվականին Հայաստանը բաժանվել էր երկու մրցակից տերությունների՝ Պարսկաստանի և Բյուզանդիայի միջև: Սակայն հայ ազնվականությունը և եկեղեցին պահպանում էին

որոշ իրավունքներ՝ երկրի երկու հատվածների ներքին կառավարման գործերում: Թեև Հայաստանը տիրապետելու հարցում պարսիկների ու բյուզանդացիների քաղաքական նպատակը նույնն էր, այնուհանդերձ, այդ նույն նկատառումներով, նրանք հարկադրված էին հանդուրժող լինել երկրում կատարվող այս կամ այն իրադարձության նկատմամբ: Այդպես եղավ նաև գրերի ստեղծման և Հայաստանի երկու մասերում դրպրոցներ բանալու պարագայում, որովհետև պարսիկները այդ կերպ աշխատում էին ամրապնդել հայոց եկեղեցու ինքնուրույնությունը և ուղղել այն բյուզանդականի դեմ: Իսկ բյուզանդացիներն իրենց հերթին ձգտում էին հայերին հեռու պահել ասորական եկեղեցու ազդեցությունից, որի դեմ մղում էին գաղափարական ուժեղ պայքար: Թերևս այդ էր պատճառը, որ հայոց Վառձապուհ թագավորն ու Սահակ Պարթև կաթողիկոսը Մեսրոպ Մաշտոցին ուղարկում են Հունաստան՝ Թեոդոս Բ կայսեր մոտ՝ Արևմտյան Հայաստանում հայալեզու դպրոցների բացման թույլտվություն խնդրելու: Եվ կայսրը չի մերժում:

Հայկական դպրության սկզբնավորումից հետո ստեղծվեց նաև հարուստ պատմագրություն, ծավալվեց թարգմանական արվեստը, մայրենի լեզվով ընթերցողին մատուցվեցին Պլատոնի, Արիստոտելի, Զենոնի, Փիլոնի և անտիկ աշխարհի մեծահռչակ այլ մտածողների դործերը:

Սակայն հայ ժողովրդի սերը գրի ու գրականության նկատմամբ սկիզբ է առել ազգային դպրության ստեղծումից շատ առաջ: Աթենքի, Հռոմի, Անտիոքի, Եդեսիայի, Ալեքսանդրիայի և այլ համալսարաններում կրթություն են ստացել մեծաթիվ հայ երիտասարդներ, որոնք վերադառնալով հայրենիք, զբաղվել են ոչ միայն կրոնափիլիսոփայական հարցերով, այլև ծավալել են գիտամանկավարժական լայն գործունեություն, ստեղծել գիտության այս կամ այն բնագավառին վերաբերող ինքնուրույն մեծարժեք ուսումնասիրություններ, թարգմանել անտիկ աշխարհի մտածողների դասական երկերը:

Այդ երախտավորների մեջ եղել են նաև արտակարգ օժտվածներ, որոնք հաջողությամբ ավարտելով ուսումնական դասընթացը, մնացել են աշխատելու նույն կրթօջախներում ու դարձել նրանց փայլուն դեմքերը: Այդպիսին էր օրինակ՝ դեռևս մ. թ. ա. 1-ին դարում Լուկուլլոսի կողմից Փոքր Հայքից Հռոմ գերեվարված Տիրան Հայկազնը, որը աշակերտելով աշխարհահռչակ քերական Դիոնիսիոս Թրակացուն, դարձել էր անտիկ լեզուների ճանաչված և ժամանակի աչքի ընկնող լեզվաբաններից մեկը: Զորորդ դարում Հունաստանում մեծ հռչակ էր վայելում Պրոերեսիոսը (Պարույր Հայկազնը), որն ստանձնել էր Աթենքի ճարտասանական դպրոցի տնօրինությունը: Հետագայում նրան հրավիրում են Գալիա (Ֆրանսիա), ապա՝ Հռոմ: Վերջինիս բնակիչներն արտակարգ բարձր գնահատելով հայ փիլիսոփայի ճարտասանական ար-

վեստը, կանգնեցնում են նրա պղնձաձուլ արձանը՝ շատ դիպուկ ու պերճախոս մակագրությամբ՝ «Թագուհի Հոռմը՝ ճարտասանության թագավորին» (Regina rerum Roma, rege elouetiae)¹։ Հինգերորդ դարում Անտիոք քաղաքի Լիբանիոսի դպրոցում սովորող հայ ուսանողներից աչքի է ընկնում Ղևոնդիոս Հայկազնը, որը դառնում է փրիխտփա և բանաստեղծ։ Հետագայում նա տեղափոխվում է Աթենք և վարում տեղի համալսարանի ուսուցչապետի պաշտոնը²։ Ավելի ուշ՝ իններորդ դարում, Բյուզանդիոնում վերաբացված համալսարանի (փակվել էր 6-րդ դարում, Հուստինիանոս կայսեր հրամանով) հիմնադիրը Վարդ Մամիկոնյանն էր՝ բյուզանդական հայազգի Թեոդորա կայսրուհու եղբայրը, որն այդ նպատակի համար տրամադրել էր իր սեփական Մագնավրի պալատը, որի անունով էլ համալսարանը կոչվեց Մագնավրայի։ Հիշյալ համալսարանի ռեկտորն էր նշանավոր գիտնական-մաթեմատիկոս Լևոն Իմաստասերը, դասախոսներից էր հայազգի Փոտ պատրիարքը, որի սաներից էին սլավոնական գրերի ստեղծող Կոստանդին Կիրիլը, Հովհաննես Քերականը և շատ ուրիշներ³։

Հատկանշական է, որ մեսրոպյան գրերի ստեղծումից հետո էլ, ուսումնածարավ հայ երիտասարդները հաղթահարելով բոլոր դժվարություններն ու զրկանքները, մեկնում էին արտասահման՝ Հռոմ, Հունաստան, Եգիպտոս և Միջագետք՝ հունարենն ու ասորերեն լեզուների մեջ կատարելագործվելու և թարգմանական գրականության գործը հմտորեն ու պատշաճ մակարդակով իրականացնելու համար։

Հին դարերում ծավալված հոգևոր այդ բուռն կյանքը, գիտության ու մշակույթի ծաղկումը, պահանջ ու նախադրյալներ ստեղծեցին ունենալու նաև բարձր տիպի ազգային դպրոցներ։

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ միջնադարյան Հայաստանում ստեղծվել են ամենավաղ ժամանակներից և սերտորեն առնչվել մեծն Մաշտոցի և նրա անմիջական աշակերտների գործունեության հետ։ Հայտնի են եղել, օրինակ, Վաղարշապատի Արշարունյաց (5—6-րդ դդ.), Շիրակի (7 դ.), Անիի (10—12-րդ դդ.), Կիլիկիայի (12-րդ դ.), Գլաձորի (13—14-րդ դդ.), Տաթևի (14—15-րդ դդ.), Մեծոփի և Երզնկայի (15-րդ դ.) և բազմաթիվ այլ՝ բարձր տիպի դպրանոցները. Թեև մեր ուսումնասիրության նյութը Հայաստանի առաջին բարձրագույն դպրոցն է՝ Երևանի համալսարանը, բայց հարկ ենք համարում համառոտակի խոսել նաև միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դպրոց-

¹ Գ. Զաբեմալյան, Հայկական հին դպրություն, Վենետիկ, 1897, էջ 262։

² Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթալուների պատմության, Երևան, 1964, էջ 24։

³ Տե՛ս Ն. Աղանց, Պատմական ուսումնասիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 501—537, «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմություն» ԳԱ, Հ., 1967, էջ 7—20։ Ա. Աբրահամյան, Գլաձորի համալսարանը, Ե, 1983, էջ 21։

ներից մի քանիսի մասին, ցույց տալու համար, որ հայկական բարձրագույն դպրոցը ամայի վայրում չի ստեղծվել, այլ ունեցել է անցյալի հարուստ փորձ և ավանդույթ:

Հատկապես Միջին դարերում մեր գիտնականներն Անիում, Հաղպատում, Սանահինում, Գլաձորում, Տաթևում և այլուր ստեղծում են բարձր տիպի դպրանոցներ, որոնցից մի քանիսը անվանվում են համալսարաններ: Դրանք վիթխարի դեր են կատարել հայ մշակույթի բազմադարյա պատմության մեջ՝ պատրաստելով իմաստասերների, պատմագիրների, տոմարագետների, երաժշտագետների, մանրանկարիչների և գիտույթյան ու արվեստի այլ բնագավառների մասնագետների, որոնց ջանքերով ստեղծվել են հայ մշակույթի համաշխարհային արժեք ներկայացնող կոթողներ, պահպանվել ու սերնդեսերունդ են փոխանցվել մեր դարավոր ավանդույթները:

Անիի դպրոցը.— Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դպրոցներից մեկը Անիի դպրոցն էր:

10-րդ դարի քառական թվականներից մինչև 11-րդ դարի երեսնական թվականները Հայաստանն ապրում էր խաղաղության շրջան և նրա տնտեսական ու մշակութային կյանքի զարգացման համար ստեղծվել էին համեմատաբար նպաստավոր պայմաններ: Այդ ժամանակ էլ, երբ Արգինայից Անի փոխադրվեց հայոց կաթողիկոսարանն իր ճոխ մատենադարանով, հիմնադրվեց Անիի բարձրատիպ դպրոցը (992թ.): Նրա մասին առաջին տեղեկությունները մեզ հասել են տասնմեկերորդ դարից: Դպրոցի հիմնադիրներից և հովանավորներից է եղել պետական ականավոր գործիչ, ուսուցչապետ Գրիգոր Մագիստրոսը, որը մեծ ջանքեր է գործադրել դպրոցը աշխարհիկ կյանքին մոտեցնելու համար: Այդ նպատակով նա առանձնահատուկ կարևորություն է տվել ճշգրիտ ու բնափիլիսոփայական գիտություններին, ձգտել ուսուցումը տանել կյանքի զարգացմանը համընթաց⁴:

Անիի դպրոցը զգալիորեն առաջադիմեց, երբ նրա ուսուցչապետությունը ստանձնեց շնորհալի բանաստեղծ, մաթեմատիկոս, քերականագետ, տոմարագետ և փիլիսոփա Հովհաննես Իմաստասեր Սարկավազը (մահացել է 1129 թ.): Նրա անվան հետ է կապված հայկական շարժական տոմարի ստեղծումն ու բարեփոխումը: Մ. Աբեղյանը Հովհաննես Իմաստասերին համարում է «Մեր վերածնունդյան նոր մտավոր հոսանքի առաջին արտահայտիչներից մեկը»⁵:

Հովհաննես Իմաստասերի գիտական համբավը շատ արագ տարածվեց: Նրա մոտ սովորելու էին գալիս Հայաստանի գրեթե բոլոր վայրե-

⁴ Ա. Խ. Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Երևան, 1958, էջ 240—241:

⁵ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ., Երևան, 1970, էջ 63:

րից: Գիտնականի հայրենական զործունեությունը՝ կենսագիրը պատկերավոր ձևով համեմատել է ժրաշան մեղվի աշխատանքի հետ, իսկ նրա դպրոցը գնահատել որպես իմաստություն գանձատուն, որտեղից վերադառնալիս՝ ուսումնառության եկած սաները հետներն իմաստության գանձեր էին տանում՝ յուրաքանչյուրն իր մտավոր կարողություններին կամ «մտաց քսակին» համապատասխան:

Հետեւելով Գրիգոր Մագիստրոսին, Հովհաննես Իմաստասերը նույնպես իր դպրոցում լայն տեղ է հատկացրել բնական գիտություններին:

Անիի դպրոցի շրջանավարտներից են Երեմիա Անձրեկիլը, Սամուել Անեցին, Սարգիսը, Խաչատուրը, Գրիգոր և Հովհաննես Անեցիները և նշանավոր այլ մտավորականներ: Մտահոգված հնագույն ձեռագրերը ժամանակի ավերող հարվածներից փրկելու, ինչպես նաև ուսանողներին գրչության արվեստի մեջ հմտացնելու հարցերով՝ Հովհաննես Իմաստասերն իր սաներին արտագրել է տվել եզակի ձեռագրեր, ստեղծել նոր ընդօրինակություններ, որոնք պահպանվել ու հասել են մինչև մեր օրերը: Հատուկ ուշադրություն է դարձրել մանավանդ գիտական մատենագրությանը: Սարկավագից մեզ հասած գիտական ժառանգությունը հնարավորություն է տալիս ծանոթանալու ականավոր գիտնականի նաև փիլիսոփայական ու մանկավարժական հայացքներին:

Անիի դպրոցը, համալսարանական կրթության զարգացման ճանապարհին, հետագայում կարող էր, իհարկե, էլ ավելի առաջադիմել, եթե 13-րդ դարում Հայաստանում ստեղծված քաղաքական անբարենպաստ պայմանները չըրկեին նրան այդ հնարավորությունից:

Գլաձորի համալսարանը.— Միջնադարյան Հայաստանում գործող բարձրագույն դպրոցների պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում Գլաձորի համալսարանը, որի հիմնադրման 700-ամյակը միջազգային մասշտաբով և մեծ հանդիսավորությամբ նշվեց 1984 թվականին: Իր ուսումնական ու գիտական մակարդակով և հասարակական կյանքում ունեցած կարևորությամբ այն եղել է մեզ հայտնի ազգային բարձրագույն դպրոցներից ամենաառաջնակարգը:

Ժամանակակիցները Գլաձորի համալսարանը բնութագրել են արտակարգ հիացմունքով, ներկայացնելով այն որպես «Գերահռչակ համալսարան», «Երկրորդ Աթենք պանծալի», «Մայրաքաղաք իմաստության», «Մեծ դպրատուն» և այլն: Այս գնահատականները ամենևին էլ չափազանցված չեն: Դրանք որոշակիորեն վկայում են ժամանակին համալսարանի վայելած մեծ փառքի ու հեղինակության մասին:

Գլաձորի համալսարանի ամբողջական գործունեության կամ մասնակի խնդիրների ուսումնասիրմամբ զբաղվել են Ղ. Ալիշանը, Գ. Հովսեփյանը, Լ. Խաչիկյանը, Ա. Մովսիսյանը, Լ. Խաչերյանը, Աշ. Աբրա-

համյանը, Ա. Ավետիսյանը, Ս. Արեշատյանը, Ա. Մաթևոսյանը, Ք. Տեր-Դավթյանը և ուրիշներ⁶։

Գլաձորի համալսարանը հիմնադրվել է Սյունյաց աշխարհի Վայոց ձոր գավառում։ 12—14-րդ դարերում, մոնղոլների տիրապետության պայմաններում, Սյունիքի Օրբելյան և Խաղբակյան տոհմի ներկայացուցիչները, իրենց ճկուն ու խելացի քաղաքականության շնորհիվ կարողացել էին շահել մոնղոլ տիրակալների համակրանքը և իրենց երկրամասը զերծ պահել մեծամասշտաբ թալանից ու ավերածությունից։ Մշո Առաքելոց վանքում գործող Հայոց վարդապետարանը, որն ամենամյա կողոպուտի էր ենթարկվում քոչվոր ցեղերի կողմից, Ներսես Մշեցի րաբունապետի խնդրանքով և Վայոց ձորի Պոռշ Խաղբակյան (1223—1284) իշխանի համաձայնությամբ՝ 1282 թ. տեղափոխվում է Վայոց ձորի Աղբերց վանք, որտեղ նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում վարդապետարանն ընդարձակելու համար։ Այն իրականացնում է Եսայի Նչեցին։ Վարդապետարանը վերածվում է համալսարանի։ Նրա հիմնադիր և առաջին ուսուցչապետ Ներսես Մշեցին մեծարվում է «եռամեծ փրկիստփա», «գերիմաստ րաբունապետ», «հոգեհանճար հոգետոր» և այլ պատվանուններով⁷։ 1284 թ. Ներսես Մշեցու մահից հետո, նրա տաղանդավոր աշակերտ Եսայի Նչեցին ստանձնում է համալսարանի ուսուցչապետությունը և մեծ ջանասիրությամբ վարում այն ավելի քան հիսուն տարի։

Գլաձորի համալսարանը, ի տարբերություն միջնադարյան Հայաստանի մյուս դպրոցների, ունեցել է ավելի աշխարհիկ բնույթ։ Իրավացի է բանասեր Գ. Հովսեփյանը, երբ գրում է, թե՝ «Գլաձորը վանք չէր սովորական մտքով, ինչպես Կեչառույթն էր, Գեղարդը և այլն... այլ՝ գերազանցորեն դպրոց. այստեղ գալիս էին միայն ուսանելու կամ կատարելագործվելու համար։ Նա մտավոր կենտրոն էր ոչ միայն Արևելյան Հայաստանի համար, այլև հեռավոր Կիլիկիայից գալիս էին Գլաձորի վարդապետների մոտ իրենց ուսման ծարավը հագեցնելու...»⁸։

⁶ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Սիսական, Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, Գ. Արժ. Հովսեփյան, Խաղբակյանք կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ, Երուսաղեմ, 1944, Լ. Խաչիկյան, Գլաձորի համալսարանը և նրա սաների ավարտական ատենախոսությունները, «ԵՊՀ գիտական աշխատություններ», հ. 23, Ե., 1945, Ա. Ավետիսյան, Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ 13—14-րդ դդ., Երևան, 1973, Աշ. Աբրահամյան, Գլաձորի համալսարանը, Ե., 1983, Ի. Ղադրբյան, Գլաձոր, ԵՊՀ հրատարակչություն, Ե., 1983, Ս. Արեշատյան, Ա. Մաթևոսյան, Գլաձորի համալսարանը միջնադարյան Հայաստանի լուսավորության կենտրոն, Ե., 1984։

⁷ Աշ. Աբրահամյան, Գլաձորի համալսարանը, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 1983, էջ 31—36, 59—60։

⁸ Գ. Հովսեփյան, Խաղբակյանք կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ, հ. 2, էջ 198—199։

Գլաձորի համալսարանում, աստվածաբանական առարկաներից բացի, մեծ ուշադրություն է դարձվել «ազատ արվեստներ» կոչվող առարկաներին՝ քերականությանը, ճարտասանությանը, տրամաբանությանը: Ուսումնական ծրագրերում լայն տեղ է հատկացվել «քառյակ» առարկաներին՝ թվաբանությանը, երկրաչափությանը, աստղաբաշխությանը և երաժշտությանը: Առաջնակարգ առարկաների շարքին է դասվել նաև փիլիսոփայությունը: Հատկանշական է, որ Բյուզանդիայի համալսարաններում արգելվել է անտիկ փիլիսոփայության դասավանդումը որպես հեթանոսական և հակաքրիստոնեական ուսմունք, Գլաձորի համալսարանում ոչ միայն պատշաճ տեղ է տրվել այդ առարկային, այլև ըստ արժանվույն մեկնաբանվել է այն: Գլաձորում ուսումնասիրվել են անտիկ և վաղ քրիստոնեական շրջանի ականավոր գիտնականներ Պլատոնի, Արիստոտելի, Փիլոն Եբրայեցու, Պորփյուրի, Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նազիանզացու, Նեմեսիոսի և այլոց երկերը: Համալսարանում հանգամանորեն ուսումնասիրվել են նաև հին հայկական մատենագրությունը, մասնավորապես՝ Դավիթ Անհաղթի և Անանիա Շիրակացու աշխատությունները: Այստեղ միաժամանակ մեծ ուշադրություն է դարձվել գրչության արվեստի և մանրանկարչության ուսուցմանը: Գլաձորի համալսարանի հետ են կապված հայ միջնադարյան մանրանկարչության այնպիսի նշանավոր ներկայացուցիչների անունները, ինչպիսիք են Մոմիկը, Թորոս Տարոնացին, Ավագը և ուրիշներ:

Գլաձորի համալսարանի դասախոսները և ուսանողությունը մեղվաջան աշխատանք են կատարել հին հայկական մատենագիրների թողած ձեռագրերի հավաքման, ընդօրինակելու, բազմացնելու և կորստից փրկելու գործում: Եվ այժմ, զգալի թիվ են կազմում այն մատենագիրների աշխատությունները, որոնք մեզ են հասել գլաձորցիների ընդօրինակումներով: Գլաձորին ենք պարտական, օրինակ, Եղնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» նշանավոր աշխատության համար, որից պահպանվել է միայն մեկ օրինակ: Գլաձորցիների ընդօրինակած բնագրերի մեջ կան այնպիսիք, որոնք համաշխարհային արժեք են ներկայացնում: Հույն և ասորի մի շարք հեղինակների որոշ աշխատությունների թարգմանություններ նույնպես մեզ են հասել գլաձորցիների շնորհիվ: Դրանց մեջ են Կյուրեղ Ալեքսանդրացու, Եփրեմ Ասորու, Հովհան Ոսկեբերանի և այլոց երկերը: Այդ մեծարժեք ձեռագրերի մի մասը հասել է մեզ և պահվում է Երևանի մատենադարանում, աշխարհի այլ գրադարաններում:

Գլաձորի համալսարանն իր գոյության շուրջ վաթսուև տարիների ընթացքում վիթխարի աշխատանք է ծավալել գիտական բարձր պատրաստությամբ հայրենանվեր մտավորականներ պատրաստելու գործում:

⁹ Տե՛ս Ա. Գ. Աբրահամյան, Մատենադարանի ձեռագիր գանձերը, Երևան, 1959, էջ 132:

Հատ որոշակի տեղեկությունների, նրա շրջանավարտների թիվն անցել է 360-ից: Այդ թվում են՝ հայ մատենագրության այնպիսի ականավոր դեմքեր, ինչպիսիք են «Պատմութիւն տանն Սիսական» աշխատության հեղինակ Ստեփանոս Օրբելյանը, Մխիթար Սասնեցին, Կիրակոս Երզրնկացին և ուրիշ բազմաշխատ մատենագիրներ¹⁰: Գլաձորի համալսարանը պահվել է Օրբելյան և Պռոշյան իշխանների նյութական միջոցներով:

Ուսումնասիրողներից ոմանք, հիմք ընդունելով Գլաձորի և եվրոպական համալսարանների ուսումնական ծրագրերի, դասավանդվող առարկաների և աստիճանավորման կարգերի նմանությունները, նույնություն են տեսնում նրանց միջև: Այսպես, Լ. Խաչիկյանը համեմատելով և նկատելով Գլաձորի և եվրոպական համալսարանների ուսուցման միջև եղած ընդհանրությունները, եկել է այն հետևության, որ Գլաձորի համալսարանն իր դրվածքով զգալի նմանություն է ունեցել հատկապես Փարիզի համալսարանին և գիտաուսումնական մակարդակով չի զիջել նրան: «Գլաձորյան համալսարանը..., — գրում է նա, — համարյա հասակակից լինելով եվրոպական գիտական մտքի ամենահեղինակավոր հաստատություններից մեկին՝ Փարիզի համալսարանին, մրցում է նրա հետ, թե՛ իր կատարած մշակութակրթական դերով, թե՛ թողած մատենագրական հարուստ ժառանգությամբ և թե՛ դասավանդված գիտությունների բազմազանությամբ և խորությամբ»¹¹: Նույն կարծիքն են հայտնել նաև Ա. Մովսիսյանը, Ա. Ավետիսյանը, Կ. Սարաֆյանը և ուրիշներ:

Գլաձորը և նրան հասակակից եվրոպական համալսարանները իրոք ունեցել են զգալի նմանություններ, որոնք արտահայտվել են, ամենից առաջ, ուսումնասիրվող առարկաների ընդհանուր դրվածքում: Ի տարբերություն անտիկ աշխարհում գործող բարձրագույն դպրոցների (Աթենք, Հռոմ, Ալեքսանդրիա և այլն), եվրոպական համալսարաններն ունեին գիտությունների ուսուցման ավելի լայն ընդգրկում և հումանիտար գիտությունների հետ՝ զգալի տեղ էին հատկացնում նաև բնական գիտություններին: Նույն դրվածքն ուներ նաև Գլաձորի համալսարանը: Այստեղ փոխտոփայական, պատմական, լեզվագիտական առարկաների հետ, պատշաճ տեղ է հատկացվել մաթեմատիկային, տոմարին, բժշկությանը և այլ գիտությունների: Ի դեպ, առարկաների հենց այդպիսի լայն ընդգրկմամբ է բացատրվում այն փաստը, որ ի տարբերություն միջնադարյան մեր մյուս բարձրագույն դպրոցների, Գլաձորի դպրոցը կոչվում էր համալսարան:

¹⁰ Տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Գլաձորյան համալսարանը և..., «ԵՊՀ գիտական աշխատություններ», № 23, 1946 թ., էջ 438:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 450:

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ
(քանդակագործ Ղ. Չուքաթյան)

Հայերեն Բնագույն ձեռագրերից
մեկը (VII դար, Մատենադարան,
ձեռագիր № 10680)

Գլանորի Բամայսարանի
ուսուցչապետ ԵՍԱՅԻ ՆՁԵՑԻ
(նկարիչ՝ Թորոս Տարոնացի,
1318 թ. Մատենադարան,
ձեռագիր № 206)

Տաթևի համալսարանի ուսուցչապետ
ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑԻ
(Մատենադարան, ձեռագիր № 1209)

«Ուրբաթագիրք» — հայերեն
առաջին տպագիր գիրքը
(1512 թ. Վենետիկ)

Լազարյան ճեմարանը Մոսկվայում

Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը

Որոշակի նմանություն է նկատվում հատկապես այդ համալսարանների ուսումնական ծրագրերում: Եվրոպականների հիմքում ընկած է նշել «յոթ ազատ արվեստների» ուսուցումը: Նրա «եռյակ» և «քառյակ» կոչվող բոլոր առարկաները նախատեսված են եղել նաև Գլաձորի համալսարանում:

Եվրոպական համալսարաններում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվել աստվածաբանությունը և վաղ քրիստոնեական շրջանի հայերի երկերի ուսումնասիրությանն ու մեկնաբանությանը: Նույնն է եղել նաև Գլաձորում:

Եվրոպական համալսարաններն ավարտող ուսանողը պարտավոր էր քննություն հանձնել և գիտական աստիճան ստանալ: Աստիճանավորման նույն կարգն է եղել նաև Գլաձորում:

Ինչպե՞ս բացատրել այս նմանությունները: Ամերիկահայ գիտնական Կ. Սարաֆյանն այդ մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. «Ուշադրության արժանի է, որ «համալսարան» բառի գործածությունը Հայաստանում 14-րդ դարի առաջին քառորդին համընկնում է եվրոպական միջնադարյան համալսարանների լայն ծավալման և զարգացման ժամանակաշրջանի հետ: Սա նույնպես ցույց է տալիս, որ այդ ժամանակ Հայաստանը շփման մեջ էր գտնվում Եվրոպայում մտավորական շարժման հետ և իր կրթական հաստատությունները ձևավորում եվրոպականի նմանություններ»¹²:

Անժխտելի է, որ 13—14-րդ դարերում հայերը սերտ հարաբերությունների մեջ էին եվրոպական ժողովուրդների հետ: Իտալիայում, Ֆրանսիայում և եվրոպական մյուս երկրներում հիմնվել էին հայկական գաղթօջախներ: Հայերը լայն հնարավորություն ունեին ոչ միայն ծանոթանալու տեղի մշակույթին և գործող համալսարանների դրվածքին, այլև նրանց փորձը փոխանցելու հայրենի երկիր: Սակայն, մեր կարծիքով, նմանության խնդրում կան նաև այլ պարագաներ: Ինչպես Գլաձորի համալսարանը, այնպես էլ եվրոպական համալսարանները, ժառանգել էին վաղ քրիստոնեական ուսումնական ավանդույթը, որը գալիս էր անտիկ աշխարհից: Գլաձորի համալսարանը ժառանգել և գործադրում էր այն ամենը, ինչը վաղուց ընդունվել և մշտնոցյան դպրոցի ջանքերով քաղաքացիություն էր ստացել հայ իրականության մեջ: 12—13-րդ դարերի համալսարանները նույնպես հիմնված էին ուսուցման անտիկ աշխարհից սկզբնավորվող ավանդույթի վրա: Նրանց մոտ ևս լայն տեղ էր հատկացվում անտիկ գիտնականների և վաղ քրիստոնեական հեղինակների ուսումնասիրություններին: Ուստի միանգամայն օրինաչափ են Գլաձորի և եվրոպական համալսարանների ուսումնական ծրագրերում եղած ընդ-

¹² Ա. Գ. Աբրահամյան, Գլաձորի համալսարանը, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1983 թ., էջ 81:

հանրություններն ու նմանությունները: Եվ այդուհանդերձ, տարածապետ իրարից շատ հեռու գտնվող այս համալսարաններն անտիկ ուսուցման ավանդույթն ընդունել են յուրովի, որ թելադրվել ու պայմանավորվել է նրանց ազգային կյանքի առանձնահատկություններով: Այդ հանգամանքն էլ ակնհայտ է դարձնում Գլաձորի և եվրոպական համալսարանների միջև եղած նաև որոշակի տարբերությունները: Նշենք ամենաէականները:

Արևմտյան համալսարանները հիմնադրվեցին այն ժամանակ, երբ եվրոպան գտնվում էր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական շատ ավելի բարենպաստ պայմաններում, քան Հայաստանը: Երբ եվրոպական ժողովուրդները ոտք էին դնում վերածննդի շրջանը, Հայաստանը անգթաբար ասպատակվում և ավերվում էր օտարերկրյա նվաճողների կողմից: Բոլորովին այլ էր նաև հիշյալ համալսարանների նյութական-տնտեսական ապահովվածությունը: Եվրոպայի համալսարանները պահվում էին իրենց արքունիքների և Վատիկանի տրամադրած անսպառ միջոցների հաշվին, իսկ Գլաձորի համալսարանն իր գոյությունը պահպանում էր Վայոց ձորի իշխանական տների ու ժողովրդի նվիրաբերած համեստ միջոցներով: Թերևս հենց այդ էր պատճառը, որ ուսանողների թվա-կազմը չէր անցնում 50—60-ից:

Եվ այդուհանդերձ, Գլաձորը եվրոպական համալսարանների համեմատությամբ ուներ մի շատ տարբերակիչ առանձնահատկություն: Այսօրեղ ուսուցումը տալվում էր մայրենի լեզվով: Մինչդեռ եվրոպական համալսարաններում մինչև 15-րդ դարը ուսուցանում էին լատիներենով, և նրանք փաստորեն դեռևս ազգային համալսարաններ չէին դարձել:

Գլաձորի համալսարանն ուներ կարևոր մի առանձնահատկություն ևս: Դա նրա հասարակական-ազգային ակտիվ դիրքորոշումն էր: 13—14-րդ դարերում հայ ժողովուրդը կենաց ու մահու պայքար էր մղում օտարերկրյա նվաճողների և ունիթորություն¹³ դեմ: Գլաձորի ուսումնականներն այդ ամենին շմնացին անմասն ու անտարբեր, այլ գործուն մասնակցություն բերեցին ազատագրական պայքարին:

1338 թվականին, Ծալի Նչեցու մահվանից հետո, Գլաձորի համալսարանի ուսուցչապետությունը ստանձնում է Տիրատուր Կիրիկեցին և համալսարանը տեղափոխում է Հերմոնի վանք, որը գտնվում էր Օրբելյանների տիրույթում: Այնտեղից համալսարանի նոր բարենապետ Հովհան Որոտնեցին իր աշակերտներով տեղափոխվում է Որոտնավանք և

¹³ Ունիթորությունը կրոնական մի շարժում էր, որը հռոմեական եկեղեցին եռանդուն կերպով տարածում էր նաև Հայաստանում՝ հայոց եկեղեցուն կրոնական ինքնուրույնությունից զրկելու և նրան Հռոմի պապին ենթարկելու համար: Ունիթորությունը, ըստ էության, կրոնականից բացի, հետապնդում էր նաև քաղաքական նպատակներ, որի դեմ ուժեղ պայքար էին մղում Սյունիքի նախարարները և հոգևորականությունը՝ ճնշող մեծամասնությունը, դրանով ամրապնդում հայոց դավանանքի հիմքերն ու գործող դպրոցների ազգային ուղղվածությունը:

շարունակում համալսարանի գործունեությունը: Որոտնեցու մահից հետո (1386 թ.) ռաբունապետությունը ստանձնում է Գրիգոր Տաթևացին և համալսարանը տեղափոխում Տաթև: Հիշյալ համալսարանը փաստողեն հանդիսացավ Գլաձորի համալսարանի ժառանգորդը, նրա ավանդույթների անմիջական շարունակողն ու զարգացնողը: Բայց մինչ այդ, դեռևս 9-րդ դարից, Տաթևում գործում էր վանական դպրոց, սակավաթիվ աշակերտներով: Գլաձորցիների Տաթևում հաստատվելուց հետո այդ դպրոցը նոր կյանք ու բովանդակություն ստացավ և հիմնավորապես վերակառուցվելով, աստիճանաբար բարձրացավ համալսարանական մակարդակի:

Տաթևի համալսարանի հռչակը տարածվում է շատ արագ և այնտեղ սովորելու են գալիս Հայաստանի ամենատարբեր վայրերից ու հայկական գաղթօջախներից՝ Եկեղյաց գավառից, Այրարատյան նահանգից, Զուղայից, Նախիջևանից, Շամախուց, Գանձասարից, Փայտակարանից, Խավրիզից, Արճեշից, Ղրիմից, Կիլիկիայից և այլն: Ժամանակակիցները վստահորեն վկայում են, որ Տաթևի համալսարանը նույնպես պահվել է ժողովրդի նվիրատվությունների և վանքի տրամադրած միջոցներով: Նրա մեծ հովանավորները Սյունիքի հոգևոր առաջնորդներն էին: Ըստ Օրբելյանի՝ դեռևս 10—11-րդ դդ. Տաթևը դպրոց էր «չահաւորեալ իբրև գաւթաւն ի մէջ աստեղաց»: Այստեղ կային բազմաթիվ փրկիսոփաներ, նկարիչներ և գրչագրողներ¹⁴:

Աստվածաբանական առարկաների հետ միասին, այստեղ ևս մեծ տեղ է տրվել փրկիսոփայությունը, տոմարագիտությունը, հատուկ ուշադրություն է դարձվել երաժշտության և մանրանկարչության դասավանդմանը:

Գրիգոր Տաթևացին հայտնի է իբրև «հանրագիտակ գիտնական», «վարժ մանկավարժ», շնորհալի նկարիչ ու քաղցրաձայն երաժիշտ: Մեզ են հասել Տաթևացու շուրջ քսան աշխատությունները, որոնք որոշակի պատկերացում են տալիս նրա որդեգրած գիտամանկավարժական հայացքների լայն ընդգրկման մասին: Իր փրկիսոփայական ըմբռնումներով Տաթևացին ինչ-որ տեղ իրապաշտ էր: Նա ընդունում էր մարդուց անկախ՝ օբյեկտիվ աշխարհի գոյությունը և գտնում, որ այն ճանաչելի է: Մարդը պարտավոր է իմանալ բնության օրինաչափությունները: Այդ իմացությունը, սակայն, բնածին չէ և գալիս է ոչ թե ինքնաբերաբար, այլ աստիճանաբար՝ աշխատանքի և ուսման ընթացքում: Երեխան չգրված մագաղաթ է, որի վրա արձանագրվում է այն, ինչ նա շրջապատից ընկալում է: Հետևաբար ուսուցումն ու դաստիարակությունը պետք է սկսել վաղ հասակից, երբ փոքրերն ընդունակ են ընկալելու ավելին, քան մեծահասակները: Ուսուցումը պիտի տարվի ըստ տարիքի՝ պարզից դե-

¹⁴ Լ. Խաչիկյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, հ. Ա, Երևան, 1960, էջ 560:

պի թարգը: Ուսուցչի առաջնահերթ պարտականությունն է սաների մեջ սեր արթնացնել գիտություն ու հայրենիքի նկատմամբ:

Տաթևի դպրոցում հատուկ ուշադրություն է դարձվել փիլիսոփայությանը: Մեզ հասել են Որոտնեցու և Տաթևացու փիլիսոփայական մի շարք աշխատություններ, որոնք փաստորեն համալսարանում նրանց կարդացած դասընթացներն են: Այդ ուսումնասիրություններում տեղ է հատկացվել Պլատոնի, Արիստոտելի, Փիլոն Ալեքսանդրացու, վաղ շրջանի հայ փիլիսոփաներից՝ Դավիթ Անհաղթի և ուրիշների երկերի մեկնությունը:

Հովհան Որոտնեցին և Գրիգոր Տաթևացին արտահայտել են իրենց ժամանակի համար շատ առաջադիմական մտքեր: Մասնավորապես իմացաբանության և տրամաբանության բնագավառում նրանք առաջ են քաշել մի շարք այնպիսի դրույթներ, որոնք գալիս էին ուժեղացնելու հայ փիլիսոփայական մտքի իրապաշտական տեսակետներն ու ըմբռնումները: Տաթևի համալսարանը սոսկ գիտություն ու մանկավարժության շրջանակներում պարփակված կրթական հաստատություն չէր: Համալսարանականները գործուն վերաբերմունք են ցուցաբերել Հայաստանի հասարակական կյանքին: Նրանք եռանդուն մասնակցություն են ունեցել ունիթորների դեմ մղվող գաղափարական պայքարին: Հայտնի է նաև, որ Գրիգոր Տաթևացու, նրա գործընկերների եռանդուն ջանքերով Հայոց կաթողիկոսարանը հեռավոր Կիլիկիայից տեղափոխվել է էջմիածին, դառնալով մայր Հայաստանի հոգևոր նոր կենտրոն:

Մեծ է եղել Տաթևի դպրոցի դերը հայրենասեր ու անձնուրաց մտավորականների պատրաստման գործում: Նրա շրջանավարտներից են եղել ժամանակի առաջավոր փիլիսոփաներ, ականավոր երաժիշտներ, շնորհալի մանրանկարիչ-ծաղկողներ և այլն:

Առհասարակ մեծ ու անգնահատելի է միջնադարյան հայկական բարձր տիպի դպրոցների դերը ժամանակի ազգային կրթական օջախների կազմակերպման, գիտության ու մշակույթի և Հայաստանում բարձրագույն կրթության ավանդույթների զարգացման գործում:

16-րդ դարը մոռյլ հարյուրամյակ էր մեր պատմության մեջ: Հայաստանը ծանր իրավիճակ էր ապրում: Երկիրը բաժանված էր ասիական երկու հզոր բռնապետությունների՝ Սեֆյան Պարսկաստանի և Օսմանյան Թուրքիայի միջև: 1512 թ. Հայաստանի հողում սկիզբ առավ մի ահեղ պատերազմ Թուրքիայի և Պարսկաստանի միջև, որ ամայացնում էր երկիրը: Մշակութային կյանքն ամլացած էր, մարած: Հայ գրչությունն այլևս անզոր էր իր եկեղեցուն, դպրոցին ու ժողովրդին անհրաժեշտ քանակությամբ դրականություն մատակարարել: Հայոց գրքի կատարյալ

սով էր: Վտանգված էր Սահակ-Մեսրոպյան դպրությունը, որը հայ ժողովրդի ինքնության գլխավոր պայմանն էր, նրա հոգևոր ու մշակութային կյանքի հիմքը: Հայ գործիչների մի մասի հայացքը դառնում է դեպի Եվրոպա, ուր արագ թափով զարգանում էր տպագրության արվեստը: Հայերեն գրքերը տպագրությամբ բազմացնելու գաղափարն աստիճանաբար հրապուրիչ էր դառնում, բայց երկրի քաղաքական ծանր վիճակն ու հետամնացությունը անհնարին էին դարձնում հայրենիքում տպարան հիմնելը: Միակ էլքը՝ հայերեն գրքերը Եվրոպայում տպագրելն ու հայրենիք ներմուծելն էր: Այդ գործի ռազմիրան դարձավ Հակոբ Մեղապարտը՝ հայ առաջին տպագրիչը, որը Վենետիկում հիմնեց տպարան և ձեռնամուխ եղավ այդ գործին:

1512-ին Հակոբ Մեղապարտը լույս ընծայեց հայերեն առաջին տպագիր գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», իսկ հաջորդ տարում՝ ևս չորս գիրք: Դրանով սկիզբ դրվեց հայկական տպագրությանը, որը 16-րդ դարի մշակութային կյանքի կարևոր իրադարձությունն էր¹⁵: Հետագա տպագրիչները, շարունակելով Հակոբ Մեղապարտի ավանդները, հայկական տպագրության գործը փոխանցեցին հաջորդ սերունդներին: Ուշագրավ է, սակայն, որ իր հիմնադրման օրից՝ հայկական տպագրությունը 260 տարի մնաց պանդխտության մեջ և միայն 1771 թ. կաթողիկոս Սիմեոն Երեմյանցուն հաջողվեց հայրենի հողում՝ էջմիածնում, հիմնել տպարան: Այստեղ էլ 1772 թ. լույս տեսավ նրա բանաստեղծությունների ժողովածուն «Զրօսարան հոգևոր» վերնագրով: Հայկական տպագրությունը մուտք գործելով հայրենիք և աստիճանաբար զարգանալով, լուրջ խթան հանդիսացավ ազգային հոգևոր կյանքի վերելքի ճանապարհին:

2. ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Բացառիկ ծանր ու տագնապալի է եղել հայ ժողովրդի պատմական ճակատագիրը: Մեկը մյուսի հետևից, մահ ու արհավիրք սփռելով, Հայաստանի վրայով անցել են հոռմեական ու պարսկական, բյուզանդական ու արաբական, սելջուկյան ու մոնղոլական, օսմանյան թուրք նվաճողները: Նրանք ավերակների ու մոխրակույտերի են վերածել Հայաստանի ողբարժ, խափանել լուսաշող մտքերի թռիչքը, ոչնչացրել մե-

¹⁵ Հայերեն հատուկենտ բառեր և «Հայր մեր» աղոթքի հայերեն բնագիրը առաջին անգամ տպագրվել է լատիներեն տառերով 1473 թ. Աուգսբուրգում, գերմանացի ճանապարհորդ Յոհաննես Շիլտերգերի ուղեգրության մեջ: Իսկ հայկական տառերով առաջին անգամ տպագրված (փայտափորագիր) մեսրոպյան այբուբենը լույս է տեսել 1486 թ. Մայնցում, Բեռնարդ ֆոն Բրայդենբախի ուղեգրությունում: (Տե՛ս Արգարյանի հոդվածները՝ «Литературная Армения», 1986, № 10, стр. 26—30 և «Հայաստան» օրաթերթ, 1991, № 123):

շակույթի անգնահատելի արժեքներ։ Անհավասար մարտերում մաքառելով իր հայրենիքի գոյություն համար, հայ ժողովուրդը միշտ էլ հռոնել է մոխրակույտերից և ամոքելով վերքերը, շարունակել իր ստեղծագործ աշխատանքը։ Դարեր շարունակ ավերվող երկրից դեպի հեռավոր ափեր մեկնող հայ զանգվածները, օտար հորիզոնների տակ ևս շարունակել են հայրենանվեր աշխատանքը։ Զրկվելով պետականությունից, մեր ժողովուրդն իր մշակույթն առավել չափով զարգացրել է Հայաստանի սահմաններից դուրս՝ Ռուսաստանում, Արիմում, Վրաստանում, Իտալիայում, Լեհաստանում, Ֆրանսիայում, Հնդկաստանում և այլուր։

Հետաքրքիր պատմություն ունի արևմտահայ դպրոցը։ Այն զարգացել է հիմնականում բուն Հայաստանից դուրս։ Արևմտյան Հայաստանում դպրոցական դործը համեմատաբար կազմակերպված է ընթացել նրա երկու քաղաքներում՝ Կարինում (էրզրում) և Վանում։ Հայ գրականության ու մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչներ են տվել Կ. Պոլիսն ու Զմյուռնիան, Վենետիկն ու Վիեննան, Փարիզն ու Հռոմը։

19-րդ դարի սկզբին Կոստանդնուպոլիսը իր ավելի քան 200 հազար հայությանը ներկայացնում էր արևմտահայության խճանկարը։ Այստեղ դեռևս 1790 թ. Գում-Գափու հայաշատ թաղամասում բացվել էր Պեզճյան վարժարանը, 1836-ին Խաս-գյուղի ներսիսյան վարժարանը, 1838-ին՝ Սկյուտարի ճեմարանը և այլ դպրոցներ։

1859-ին Կ. Պոլսում գործել են 42, 1871-ին՝ 48, 1901-ին՝ 40 հայկական տարրական ու միջնակարգ դպրոցներ։ Արյունարբու Աբդուլ Համիդի գահակալության շրջանում հայ դպրոցը աստիճանաբար զրկեց չափավոր շրջանակների մեջ և հետագայում զոհ գնաց 1915 թվականի ապրիլյան եղեռնին։

Կ. Պոլսից հետո երկրորդ հայաշատ քաղաքը Զմյուռնիան էր — Իզմիրը, որտեղ 1799 թվականին հիմնադրվեց արևմտահայերի ամենահայտնի և երկարակյաց դպրոցներից մեկը՝ Մեսրոպյան վարժարանը։

1877—1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի նախօրյակին Թուրքիայի տարածքում գործող հայկական դպրոցների թիվը հասնում էր 450-ի, որտեղ սովորում էին ավելի քան 24 հազար աշակերտներ (որոնցից 3000-ը աղջիկներ)¹։

Կրթական գործի վիճակը համեմատաբար բարվոք էր Ռուսաստանում, ուր մեծաթիվ հայեր էին ապրում։ 1782 թվականին հիմնվել է Նոր Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքի դպրոցը, որը 1876-ին փոխադրվել է Աստրախան։ 1785-ին, դարձյալ Նոր Նախիջևանում, բացվում են Ս. Սահակի և Մեսրոպ Մաշտոցի անվան դպրոցները, 1806 թ. Աստրախանում՝ Աղա-

¹ Տե՛ս Համարատվություն ազգային կեդրոնական վարչության, 1872—1908, մասն դ, էջ 39—71, Կ. Պոլիս, 1908։

բաբայան դպրոցը: Նույն թվականին նաև Գրիգորիոսյան Մանուել Գյու-
մուշխանեցու դպրոցը և այլն:

1813 թվականին կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցուն հաջողվում է
էջմիածնում վերաբացել ժառանգավորաց դպրոցը: Այդ նույն ժամանակ
Սրեանում գործում էին մի քանի մասնավոր դպրոցներ:

19-րդ դարի սկզբից մինչև 1828 թ. Արևելյան Հայաստանը հետըզ-
հետե ազատագրվեց պարսկական լծից և միավորվեց Ռուսաստանի կազ-
մի մեջ: Անդրկովկասի հայ բնակչության համար ստեղծվեցին տնտե-
սական ու մշակութային կյանքի աշխուժացման ավելի նպաստավոր
պայմաններ: Մոսկվայի, Աստրախանի, Քեոդոսիայի, Նոր Նախիջևանի
հայկական դպրոցներից բացի, դպրոցներ բացվեցին նաև Անդրկովկասի
քաղաքներում: 1830 թվականին Երևանում հիմնադրվում է գավառական
դպրոց, որը 1868-ին վերածվում է պրոգրեսիվագիտայի, իսկ 1881-ին՝ կլա-
սիկական գիմնազիայի: Հետագայում դպրոցներ են բացվում նաև Ալեք-
սանդրապոլում, էջմիածնում և այլուր: 1874-ին էջմիածնում բացվում է
Գևորգյան ճեմարանը, որի նպատակն էր հայ եկեղեցու սպասավորներ
և ուսուցիչներ պատրաստելը: Նրա լսարանական բաժինը հոգևոր բարձ-
րագույն կրթության էր տալիս: Չնայած դրան, ճեմարանում իշխում էր
աշխարհիկ ոգին, որը մեծապես նպաստեց հայ մշակույթի՝ հատկապես
հայոց լեզվի ու գրականության պատմության զարգացմանը: Ճեմա-
րանում ուղադրության էր արժանի ոչ միայն հայերենի, այլև ռուսաց և
օտար լեզուների դասավանդման լավագույն դրվածքն ու փորձը: Այս-
տեղ դասախոսել են այնպիսի նշանավոր դեմքեր, ինչպես Կոմիտասը,
Էարա-Մուրզան, Վ. Սուրենյանցը, Ե. Թադևոսյանը, Հ. Հովհաննիսյանը,
Մ. Աբեղյանը, Ս. Լիսիցյանը, Գ. Լևոնյանը, Գ. Էդիլյանը և շատ ուրիշ-
ներ: Շրջանավարտների մեծ մասն զբաղվել է մանկավարժությամբ,
հասարակական-քաղաքական կամ գիտական գործունեությամբ:

Ազգային կրթօջախների թիվը գնալով ավելանում էր: Գյուղերում,
քաղաքներում ու ավաններում մեկը մյուսի ետևից բացվում էին հայ-
կական ծխական, երկդասյան ու տարրական դպրոցներ: 1830—1895 թթ.
ընթացքում Արևելյան Հայաստանում հիմնվել են 208 տարրական և
հինգ միջնակարգ դպրոցներ: Երկրում ձևավորվում էր դպրոցական կրթ-
թույթյան երկու համակարգ՝ տարրական մեկդասյա և երկդասյա, մյու-
սը՝ միջնակարգ պետական դպրոցներ, որոնցում ուսուցումը տարվում
էր ռուսերեն և պահվում՝ ցարական կառավարության ու ծնողների
տրամադրած միջոցներով: Եկեղեցական-ծխական, մեկդասյա և երկ-
դասյա տարրական ու հոգևոր միջնակարգ դպրոցներում ուսու-
ցումը տարվում էր հայերեն և պահվում ազգաբնակչության, բարե-
կործական ընկերությունների, մասամբ էլ՝ եկեղեցու միջոցներով: 1894—
1895 ուստարում գործել են 76 հայկական և 132 պետական տարբեր
տիպի դպրոցներ, որոնցում սովորում էր 16.767 աշակերտ: Հայկական

դպրոցների աճը անհանգստություն էր պատճառում ցարական կառավարությանը: Ահա ինչու 1896 թ. փակվում են հայկական բոլոր եկեղեցական-ծխական դպրոցները ոչ միայն Հայաստանում, այլև հայաբնակ մյուս վայրերում: Վիճակը մասամբ փոխվում է 1905—07 թթ. ռուսական առաջին հեղափոխության շրջանում, երբ ցարական կառավարությունը թույլատրում է բացել հայկական դպրոցները: Կարճ ժամանակամիջոցում վերաբացվում են ոչ միայն նախկին դպրոցները, այլև հիմնվում նորերը: 1915—1916 ուսումնական տարում Արևելյան Հայաստանում արդեն գործում էին 12 քաղաքային պետական և 195 հայկական տարրական դպրոցներ, որոնցում սովորում էին 36,544 աշակերտներ: Միջնակարգ դպրոցների թիվը հասնում էր 12-ի՝ գիմնազիաներ, ռեալական ու առևտրական դպրոցներ, թեմական դպրոց, Գևորգյան ճեմարան, ուսուցչական սեմինարիա և այլն, որոնցում սովորում էին 4311 աշակերտներ: Այդ նույն ուսումնական տարում բոլոր տիպի դպրոցներում աշխատող 1715 ուսուցիչներից, բարձրագույն կրթություն ունեին ընդամենը 24-ը, որոնք դասավանդում էին հիմնականում Գևորգյան ճեմարանում, Նրեանի թեմական դպրոցում ու գիմնազիաներում: Սակայն, 1913—1914 թթ. համեմատությամբ, 1916 թ. դրությոնը կրտուկ փոխվում է: Առաջին համաշխարհային պատերազմի հետևանքով, ժողովրդական կրթության գործն անկում է ապրում: 1919—20 ուստարում Հայաստանում գործում էին ընդամենը 166 դպրոց, 18600 աշակերտով: Այս տվյալները մեկնաբանության կարիք չունեն և ինքնին ներկայացնում են ժողովրդական կրթության անմխիթար վիճակը²:

Մեր ժողովրդի մշակույթի ու կրթության պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը, որը հիմնադրվել է 1815 թվականին և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը՝ 1824-ին: Այս հաստատությունները գործել են մի ամբողջ դար և բացառիկ դեր խաղացել ազգային կրթության ու մշակույթի զարգացման գործում: Նրանց մասին արժեքավոր աշխատություններ են գրել Գ. Հ. Գրիգորյանը, Վ. Դիլոյանը, Ա. Պ. Բազիլյանցը և ուրիշներ: Վերջինս համառոտ շարադրել է Լազարյան ճեմարանի պատմությունը, կանգ առնելով հատկապես արևելագիտության և հայ-ռուսական մշակութային կապերի վրա: Ավելի ծավալուն աշխատություն է գրել Ա. Հ. Իգնատյանը, որը ցույց է տվել ուսուցման ու դաստիարակության ճեմարանի առանձնահատկությունները, հայ իրականության վրա ունեցած նրա բարերար ազդեցությունը, ինչպես նաև հսկայական դերը՝ Ռուսաստանում հայագիտության, արևելագիտության և հայ-ռուսական մշակութային կապերի զարգացման գործում:

² Տվյալները քաղվել են Ա. Ս. Մովսիսյանի, Վ. Նրկանյանի, Ս. Կ. Խուզսյանի և Ա. Իգնատյանի աշխատություններից:

Լազարյան ճեմարանում դասավանդել են՝ Լ. Ալամդարյանը, Մ. Նալբանդյանը, Ս. Շահազիզը, Ս. Կարենցին (առաջին ռեկտորը), Ն. Ռիրկինը, Ֆ. Կորշը, Ս. Տիգրանյանը և ուրիշներ: Տարբեր ժամանակներում այստեղ սովորել են ուսուցասականներ Լ. Ն. Տոլստոյը և Ի. Ա. Տուրգենևը, ռեժիսոր Կ. Ս. Ստանիսլավսկին, բանաստեղծներ Ռաֆայել Պատկանյանը, Գևորգ Դոդոխյանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Վահան Տերյանը, նկարիչ Վարդգես Սուրենյանցը և շատ ուրիշներ:

Ռուսական առաջավոր միտքը, գրականությունն ու արվեստը սկզբում էին խոր ազդեցություն թողնել հայ մշակույթի զարգացման վրա: Հայերի համար առանձնապես մեծ էր ռուսական համալսարանների դերը: Պրոֆ. Ա. Արշարունու՝ Մոսկվայի համալսարանի 200-ամյա հոբելյանին նվիրված աշխատությունում բացահայտված է այն հսկայական դերը, որ ունեցել է Մոսկվայի համալսարանը հայ հասարակական մտքի զարգացման և բարձր մտավորականության պատրաստման գործում:

Դժբախտաբար, արխիվային նյութերի բացակայության պատճառով (համալսարանի արխիվն այրվել է 1812 թ. Հայրենական պատերազմի ժամանակ), Ա. Արշարունին հնարավորություն չի ունեցել պարզելու, թե որ թվականից են հայեր ընդունվել Մոսկվայի համալսարան, բայց արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս հայ ուսանողության կյանքի, 19-րդ դարի վերջերից համալսարանում նրանց թվականների աճի վերաբերյալ: Այսպես. եթե 1894 թ. համալսարանում սովորում էին 94 հայ ուսանողներ, ապա 1905 թվականին նրանց թիվը հասել է 194-ի³, Համալսարանի հայ շրջանավարտների վերաբերյալ նա հրապարակել է մի հետաքրքիր աղյուսակ, որը ներկայացնում ենք ստորև:

Մոսկվայի համալսարանի հայ շրջանավարտները 1907—1916 թթ.⁴

Տարեթիվը	Պատմագրական	Ֆիզ-մաթեմատիկական	Իրավաբանական	բժշկական	ընդամենը
1907	1	2	2	6	11
1908	0	1	4	13	18
1909	1	0	11	11	23
1910	0	1	16	22	39
1911	0	5	23	21	49
1912	3	5	31	13	52
1913	1	5	36	11	53
1914	2	3	29	32	66
1915	1	5	35	..	41
1916	1	5	47	26	71
	10	30	237	155	431

³ Ա. Արշարունի, Մոսկվայի համալսարանը և հայ առաջավոր մտավորականությունը, Երևան, 1982 թ., էջ 194:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

Այս թվերն ականառու կերպով վկայում են այն մեծ դերի մասին, որ Մոսկվայի համալսարանն ունեցել է հայ մտավորականության պատ-
րաստման գործում: Մի՞թե խոսումն չէ այն փաստը, որ 10 տարում այս
համալսարանը պատրաստել է 155 հայ բժիշկներ և ավելի քան 230 հայ
իրավաբաններ:

Մոսկվայի համալսարանից բացի, բազմաթիվ հայ երիտասարդներ
ժամանակին ավարտել են Ռուսաստանի բարձրագույն ուսումնական հաս-
տատություններ նաև տեխնիկական մասնագիտությունների գծով: Նա-
խահեղափոխական շրջանի տեխնիկական մտավորականության պատ-
րաստման գործում մեծ դեր են կատարել Պետերբուրգի, Մոսկվայի,
Կիեվի, Խարկովի, Օդեսայի և այլ քաղաքների բուհերը: Հայ ինժեներների
պատրաստման ու գործունեության վերաբերյալ ուշագրավ տեղեկու-
թյուններ կան Ա. Կ. Գրիգորյանցի գրքում⁵, որտեղ ընդգծված է Ռու-
սաստանի բուհերի դերը մեր տեխնիկական մտավորականության ձևա-
վորման գործում:

Հետաքրքիր է, օրինակ, որ Երևանում 19-րդ դ. վերջին և 20-րդ
դարի սկզբներին արդյունաբերական արտադրություն կազմակերպող
առաջին մասնագետներից մեկը եղել է Պետերբուրգի տեխնոլոգիական
ինստիտուտի 1891 թ. շրջանավարտ, ինժեներ Ա. Տեր-Ավետիքյանը, իսկ
ինժեներ Գ. Կիրակոսովը (Կիրակոսյան), որը 1884 թ. ավարտել է Պե-
տերբուրգի երկաթուղային տրանսպորտի ինստիտուտը, բայց նվիրվել
հիդրոտեխնիկական աշխատանքներին, 1907 թ. եկել է Հայաստան և
նախագծել ու ձեռնամուխ եղել Երևանի հիդրոէլեկտրակայանի շինա-
րարությանը⁶: Նման օրինակներ շատ կան:

19-րդ դարի վերջերին՝ հայ ուսանողների թիվը զգալի չափով աճում
է նաև եվրոպական համալսարաններում: «Մուրճ» ամսագիրը 1896 թ.
իր համարներից մեկում, այդ ուսանողների վերաբերյալ տեղեկություն-
ները ճշգրտելու նպատակով, հայտարարություն է տպագրում և հաջորդ
համարներում հրապարակում դրանք⁷: 1899 թվականին «Մուրճ»-ը հայ
ուսանողության երկրորդ համաժողովից (կայացել է մարտ ամսին, Հայ-
դեմբերգում) ստանում և իր 2—3-րդ համարներում տպագրում է «Եվրո-
պայի հայ ուսանողների վիճակագիրը»⁸, ըստ որի՝ Գերմանիայում, Ֆր-
րանսիայում և Շվեյցարիայում նրանց ընդհանուր թիվը կազմել է 202
հոգի: 1902 թվականի իր 7-րդ համարում «Մուրճ»-ը դարձյալ տպագրել
է «Եվրոպայի հայ ուսանողների համառոտ վիճակագրությունը» ըստ որի՝

⁵ А. К. Григорянц, Формирование и развитие технической интеллигенции
Армении (1920—1965 гг.).

⁶ Նույն տեղում, էջ 59:

⁷ Տե՛ս «Մուրճ» ամսագիր, 1897, № 12, 1899, № 23, 1902, № 7:

⁸ Տե՛ս «Մուրճ» ամսագիր, 1899, № 2—3, էջ 346:

1900 թվականին, եվրոպական 7 երկրներում ուսանում էին 271 հայեր, որոնցից 128-ը Ռուսաստանից, 111-ը Թուրքիայից, 37-ը այլ երկրներից: Հասկանալի պատճառներով, բացի առանձին անհատներից, հայ շրջանավարտները Հայաստան չէին վերադառնում:

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ 19-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԵՎ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԱԶՐԻՆ

Ռուսաստանին միանալուց հետո՝ Արեւելյան Հայաստանը բռնեց տընտեսական ու մշակութային զարգացման վերընթաց ուղի:

Մշակութային ընդհանուր վերելքի պայմաններում, բնականաբար, զգացվում էր նաև ազգային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ունենալու պահանջը: Ու թեև ցարիզմն Անդրկովկասում կիրառում էր գաղութային ճնշման քաղաքականություն, այդուհանդերձ, հայ առաջավոր մտավորականները ոչ մի կերպ չէին հրաժարվում ազգային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարան ունենալու մըտքից:

Հայկական համալսարանի խնդիրը մեր հայրենանվեր գործիչների համար լուրջ մտահոգության առարկա էր դարձել տակավին 19-րդ դարի 40—50-ական թվականներից: Տարբեր ժամանակներում այդ հարցը բարձրացվել է իսախատուր Աբովյանի, Ստեփանոս Նազարյանցի, Միքայել Նալբանդյանի, Սմբատ Շահազիզի, Հովհաննես Թումանյանի և այլոց կողմից: Մեծ լուսավորիչ իսախատուր Աբովյանին, դեռևս Գորպատում ուսանելու տարիներին, մեծապես զբաղեցնում էր հայ մանկավարժների պատրաստման գործը: Գուստհոֆից 1834 թ. հունիսի 10-ին գրած նամակից երևում է, որ հայերի կուլտուրական վիճակն արմատապես բարելավելու իր ծրագրում նա նպատակահարմար է համարում մանկավարժական կադրերի պատրաստման հատուկ դպրոցի՝ վարժարանի կազմակերպումը¹: Իսկ հետագայում նա առաջարկում է Թիֆլիսում ստեղծել ուսուցչական հատուկ սեմինարիա: Հայկական բարձրագույն ուսումնական հաստատություն հիմնելու անհրաժեշտության գաղափարը Ստ. Նազարյանցն առաջին անգամ արտահայտել է դեռևս 1842 թվականին, Ներսես Աշտարակեցուն գրած իր նամակում²: Իսկ 1847 թ. ապրիլի 24-ին, Կազանից ուղարկած մի այլ նամակում, նա ուղղակի նշում է, որ ինքը մտադիր է կառավարությունից արտոնություն վերցնել

¹ Տե՛ս «Դիվան Խ. Աբովյանի», հ. 2, Երևան, 1948, էջ 21—23:

² Տե՛ս «Պատմաքաղաքագիտական հանդես», Երևան, 1962, № 2, էջ 152:

և Աստրախանում հայկական մասնավոր ինստիտուտ հիմնել³։ Միքայել Նալբանդյանն առաջ քաշելով ժողովրդական լայն լուսավորության և մասնագիտական արհեստային կրթության հարցը, որոշակի ակնարկներ է անում նաև հայկական համալսարան կամ ակադեմիա ստեղծելու մասին։ Դեռևս ուսանողական տարիներին գրած «Լսարան» բանաստեղծության մեջ, որ նվիրված է Մոսկվայի համալսարանին, նա համալսարանը համարում է այն «ընտիր տեղը, ուր արմատ կարձակե գիտության ծառը»⁴։ «Մեր ազգին,— գրում է Մ. Նալբանդյանը,— ուսման և լուսավորության հետքից (այսինքն՝ հանրակրթական դպրոցից հետո, Լ. Ղ.) հարկավոր է տալ և կանոնավոր տնտեսական, գյուղական և վաճառական գիտությունը, որպեսզի հաստատ հիմքերի վերա կանգնի նորա թե՛ երկրագործությունը, և թե՛ վաճառականությունը»⁵։ Այս հարցադրումը Նալբանդյանի մոտ ամենևին էլ վերացական բնույթ չի կրում, ընդհակառակը, նա ելնում էր իր ժամանակին հայ ժողովրդի առջև ծառացած ստույգ խնդիրներից։ Ըստ այդմ էլ՝ մասնագիտական կրթությունը պետք է ոչ թե ինքնանպատակ լիներ, այլ թեկադրվեր ազգի նյութական կյանքի զարգացման պահանջներով։ «... Այժմյան դրության մեջ,— գրում է նա,— հայոց ազգը կարող է հասանել բարձր կամ վերին կրթության մասնավոր առարկայի մեջ, միայն այն ժամանակ, եթե այդ առարկան, այդ ուսման ճյուղը, հնար է նորա նյութական բարեկենդանությանը»⁶։ Շարունակելով իր միտքը, Նալբանդյանն ավելացնում է. «Այն ուսումնարանը, որ կարող է լուսավորության ավազան դառնալ մեր ազգի համար, պիտո է ուսուցաներ յուր աշակերտներին հայերեն, լատիներեն, հունարեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն և ռուսերեն, ընդհանուր պատմություն, ընդհանուր աշխարհագրություն, հայոց պատմություն, ռուսաց պատմություն, հնախոսություն, օրենսգիտություն, վաճառականության ուսմունք, վաճառականության պատմություն, վիճակագրություն, մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, ընդհանուր բնական պատմություն, գյուղական տնտեսություն, մեքենականություն, կրոնագիտություն, վայելչագրություն և նկարչություն։ Ահա այն ուսումնարանը, որի լինելը ցանկալի և հոգով չափ փափագելի էր մեր ամեններիս սրտի համար»⁷։ Արձագանքելով Ս. Նազարյանցին՝ ակադեմիա-համալսարան ունենալու գաղափարը վճռականորեն առաջադրում էր նաև բանաստեղծ Սմբատ Շահազիզն իր «Լևոնի վիշտը» պոեմում։

³ Նույն տեղում, էջ 144։

⁴ Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1945, էջ 59։

⁵ Նույն տեղում, էջ 461։

⁶ Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 2, Երևան, 1945, էջ 62։

⁷ Մ. Նալբանդյան, Ընտիր երկեր, Երևան, 1953, էջ 106։ Այս հարցերի մասին տե՛ս նաև Աջ. Հովհաննիսյանի «Նալբանդյանը և նրա ժամանակը» աշխատությունը, Երևան, 1955, հ. 1, էջ 154—164։

Հասավ ժամանակ— մենք բողոքում ենք,
Մենք ազդի անդամ և երեսփոխան,
Ակադեմիա մենք պահանջում ենք,
Պահանջում է ազգ, թեև կիսաձայն...⁸

1860-ական թվականների վերջերին՝ հայ մտավորականների շրջանում լայնորեն քննարկվում է Թիֆլիսում համալսարան հիմնելու հարցը։ Բանավեճին շուտով անդրադառնում է մամուլը։ Դրան մասնակցում է նաև Գրիգոր Արծրունին, որը 1867—1868 թթ. «Հայկական աշխարհում» տպագրած իր հոդվածներում մերժում է Թիֆլիսում համալսարան հիմնելու անհրաժեշտությունը՝ այն պատճառաբանությամբ, թե հետամնաց հայ հասարակությունն ու ընտանիքը անկարող են բարերար ազդեցություն ունենալ ուսումնատենչ երիտասարդության վրա։ Ուստի իր «Գերդաստանի ազդեցություն և համալսարան» հոդվածում նա գտնում է, որ նոր սերունդը պետք է կրթվի օտար երկրներում, մեր հասարակության և ընտանիքի աննախանձելի ազդեցությունից հեռու⁹։ Սակայն հետագայում՝ Գ. Արծրունին հրաժարվում է այդ տեսակետից և 70-ական թվականներին «Մշակի» էջերում հանդես է գալիս Թիֆլիսում համալսարան հիմնելու կոչով։ «Հիմի ժամանակն է» առաջնորդողում, նա իր նոր կարծիքը հիմնավորում է նրանով, որ արդեն ասպարեզի վրա է Ռուսաստանի, Գերմանիայի և Շվեյցարիայի համալսարաններում կրթություն ստացած մասնագետ մտավորականների մի խումբ, որից անհրաժեշտ է «Օգուտ քաղել», կենտրոնացնելով այն մի ուսումնական ընկերության՝ համալսարանի մեջ, և կազմակերպել հայ երիտասարդության համալսարանական կրթությունը¹⁰։ Նույն թերթի 1876 թ. ապրիլի 1-ի համարում տպագրված «Մեր հասարակական մեծ խնդիրը» հոդվածում Արծրունին ավելի որոշակի է դնում բարձրագույն մասնագիտական կրթություն կազմակերպելու հարցը, ասելով. «Ժամանակն է մտածել՝ միացնել բարձրագույն ընդհանուր կրթության հետ և մասնագիտական որևէ, մեր հասարակության համար և նրա մեջ գործադրելի ճյուղի ուսումնասիրությունը»։

Սեփական բարձրագույն կրթական օջախներ ունենալու խնդիրն այնքան էր հասունացել, որ ռուսական առաջին հեղափոխության տարիներին Անդրկովկասի ժողովուրդները՝ խոսքի, մամուլի և ժողովների ազատության պահանջների հետ մեկտեղ՝ ցարական կառավարության առջև դնում էին նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ հիմնելու հարցը։

⁸ Սմբատ Շահազիզ, Երկեր, Ե., 1947, էջ 204—205։

⁹ Տե՛ս Գրիգոր Արծրունու աշխատությունները, Թիֆլիս, հ. 1, 1904, էջ 50—58։

¹⁰ Տե՛ս «Մշակ», № 31, 16-ը օգոստոսի, 1873 թ.։

1906 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Պետերբուրգում խորհրդակցություններ են գումարվում՝ նվիրված Թիֆլիսում բուհ հիմնադրելու խնդիրներին: Դրանց մասնակցում էին Պետերբուրգի բուհերի պրոֆեսորներ (Ա. Ս. Պոստնիկով, Ֆ. Ի. Լեինսոն-Լեսինգ, Մ. Ա. Շատելյե, Ս. Ի. Դրուժինին, Ս. Պ. Բայկով, Մ. Ա. Պավլով և ուրիշներ) և կովկասցիներ (Գ. Մ. Թումանով, Գ. Ֆ. Տիգրանով, Դ. Խ. Զավրյան և ուրիշներ): Քննության ու վեճի առարկա էր անգամ հաստատության պրոֆիլի հարցը՝ համալսարան, թե՞ պոլիտեխնիկում: Եվ նկատի ունենալով այնպիսի մի երկրամասի կարիքների բազմազանությունը, ինչպիսին Կովկասն էր, խորհրդակցության մասնակիցները նպատակահարմար են գրտնում հիմնել լայն ուսումնական ծրագրով գործող բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարան, տեխնիկական բաժանմունքով¹¹: Սակայն, այդ առաջարկը տեղական իշխանությունների հավանությանը չարժանացավ: Ահա ինչու պաշտոնապես արգելվեցին նաև այդ նպատակով կատարվող նվիրատվությունները¹²:

Հայկական բուհ հիմնելու հարցը նորովի շեշտվեց, և ուշադրության առարկա դարձավ հատկապես 1912 թվականին, երբ նշվում էին հայ գրերի գյուտի 1500-ամյա և տպագրության 400-ամյա հոբելյանները: Հայկական համալսարան ստեղծելու ծրագրի նախնական մշակմանը եռանդուն մասնակցել է նաև ակադեմիկոս Ն. Մառը¹³:

Ազգային համալսարան կամ ակադեմիա ունենալու ամենամեծ ջատագովներից էր ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը, որը ջանք չէր խնայում այդ խնդրի իրականացման համար: Հայտնի է, որ նրա ղեկավարությամբ գործող «Հայկազյան ընկերության» հանձնաժողովն իր նիստերը երբեմն հրավիրում էր հենց Թումանյանի տանը: Առաջին նիստին, որին նախագահում էր բանաստեղծը, ներկա էին Ն. Մառը, Ստ. Մալխասյանցը, Մ. Աբեղյանը, Ստ. Լիսիցյանը և ուրիշներ¹⁴: Արտահայտելով իր ժողովրդի՝ համալսարան ունենալու նվիրական իղձը, Թումանյանն ասում է. «Պետք է համախմբել հայ գիտնականներին, ըստեղծել գիտություն հայերեն լեզվով և հայ գիտնականների կաճառ, գիտության օջախ՝ Հայկական Ակադեմիա:

Եվ պետք է ստեղծել հայոց համալսարանը, ուր կարելի լինի բարձրագույն գիտություններն ավանդել ու սովորել հայերեն լեզվով: Մեր

¹¹ Տե՛ս «По вопросу объ открытии на Кавказе высшего учебного заведения», С.-Петербург, 1907

¹² Գ. Մ. Թումանով, *Բարձրագույն ուսումնարանը Թիֆլիսում*, 1907, էջ 1—3:

¹³ Տե՛ս Գր. Ղափանցյան, Ն. Մառի մասնակցությունը հայ համալսարան (կաթ ակադեմիա) ստեղծելու խնդրի նախնական մշակման մեջ 1912—1917 թվերին, «Մառի անվան կաթինստի աշխատություններ», հ. 1, Ե., 1945, էջ 199—206:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

տարրական ու միջնակարգ դպրոցների մեջտեղը պետք է վառել մի մեծ ջահ— Հայկական համալսարան»¹⁵։

Երկար ու ձիգ տարիներ այդ երազանքները մնացին անկատար։ Եվ դա պատահական չէր։ Յարիզմի հետադիմական քաղաքականությունը, Հայաստանի տնտեսական ու հոգևոր հետամնացությունը, ինչպես նաև հայրենի երկրում գործունեության համապատասխան ասպարեզ չգրտնելու հետևանքով՝ փոքրաթիվ հայ մտավորականության աշխարհով մեկ շրված լինելը՝ անհնարին էին դարձնում բուհ հիմնելը։ Յարական կառավարությունը ձգտելով խավարի մեջ պահել ծայրամասերի ժողովուրդներին, մերժում էր այդ առթիվ ամեն մի դիմում և ազգերի ուժացման իր մոլեռանդ քաղաքականությունը դիվանագիտորեն քողարկում էր «Ֆինանսական դժվարությունների» սնամեջ փաստարկով։ Ռուսաստանի հսկայածավալ տարածքում (որտեղ 1914 թ. ապրում էին ավելի քան 160 մլն. մարդ) գործող 105 բարձրագույն դպրոցները տեղաբաշխված էին միայն երկրի կենտրոնական շրջաններում։

Հասկանալի պատճառներով, Հայաստանը նույնպես չունենալով որեւի բարձրագույն ուսումնական հաստատություն (բացի Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժնից) զրկված էր երկրի ներսում ազգային կադրեր պատրաստելու հնարավորությունից։ Դա էր պատճառը, որ նույնիսկ 1922 թվականին հանրապետությունում կային բարձրագույն կրթություն մեր ընդամենը 12 գյուղատնտես, 73 բժիշկ, 107 ուսուցիչ և սակավաթիվ այլ մասնագետներ։

¹⁵ «Թումանյանը քննադատ», Ե., 1939, էջ 418։

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ (1919—1920 թթ.)

Արդ անդրադառնանք այն հարցին, թե դարավոր ընդմիջումից հետո ե՞րբ և ի՞նչ պայմաններում վերականգնվեց մոտ 1000-ամյա պատմություն և ավանդույթներ ունեցող հայկական բարձրագույն դպրոցը:

1917—1918 թվականներին Անդրկովկասում ստեղծվել էր քաղաքական շատ բարդ իրավիճակ: Օգտվելով ուսական զորքերի նահանջից, երիտթուրքերը հարձակման անցան, երկրամասը դնելով ծանր կացության մեջ: Անդրկովկասյան Սեյմը¹ քայքայվեց: Վրաստանը՝ 1918 թ. մայիսի 26-ին, իսկ Ադրբեջանը՝ մայիսի 27-ին իրենց անկախ հայտարարեցին:

1918 թ. մայիսի 28-ին Հայոց ազգային խորհուրդը ձայների մեծամասնությամբ որոշեց հռչակել հայկական զավառների անկախությունը: Ստեղծվեց Հալաստանի Հանրապետությունը:

Վերականգնվեց դարեր առաջ կորցված ազգային պետականությունը: Դա պատմական մեծ իրադարձություն էր հայ ժողովրդի կյանքում: Սակայն, բոլորիս հայտնի պատճառներով, մեր պատմության այդ շրջ-

¹ Անդրկովկասյան Սեյմը պետական իշխանության մարմին էր: Գումարվել էր Անդրկովկասյան կոմիսարիատի կողմից 1918-ի փետրվարի 10(23)-ին: Կազմված էր Սահմանադիր ժողովի՝ Անդրկովկասից ընտրված պատգամավորներից և քաղաքական կուսակցությունների ներկայացուցիչներից. մենչևիկներ՝ 24, դաշնակցականներ՝ 24, մուսավաթականներ՝ 30, մենչևիկ-հումմեթականներ՝ 4, Ռուսաստանի մուսուլմանական սոցիալիստական բուկի ներկայացուցիչներ՝ 3, սոցիալ-ֆեդերալիստներ՝ 3, էսէռներ՝ 5, կադետներ՝ 2: Սեյմում ազդեցիկ էին վրացական մենչևիկները, նախագահն էր Ն. Զխեիձեն (ՀՄԶ, հ. 1, էջ 400):

**ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆ ՈՒՆԵՑԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆԸ (1910 թ. ՄԱՅԻՍ)**

ՀՀ վարչապետ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՀԱՆՐԱՑԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐ

ԳԵՎՈՐԳ ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈՂՅԱՆ

ՆԻԿՈԼ ԱՂԲԱԼՅԱՆ

ՅՈՒՐԻ ՂԱՄԱՐՅԱՆ
Հայաստանի Բամախարանի
առաջին ռեկտոր
(1919—1920 թթ.)

ԴԱՎԻԹ ԶԱՎՐՅԱՆ
ռեկտորի օգնական-կազմակերպիչ

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դեկան

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԴԱՐԱՌՈՄՆԵՐ
(ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ-1920 թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈՒՆԻՍ)**

ՍՏԵՓԱՆ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ
1920 թ. փետրվարի 1-ին
կարդացել է առաջին հանդիսավոր
դասախոսությունը

ՄԱՆՈՒԿ ԱՐԵՎԱՆՑ

**ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ**

ՄԻՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ԵՐՎԱՆԻ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ԴՈՒԲԵՆ ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԱԾՈՒԱՐՀԲԵԿ
ԼՈՐԻՈՒ ՄԵԼԻՔ-ՔԱԼԱՆԹԱՐ

Ալեքսանդրապոլի առևտրական դպրոցի շենքը, որտեղ 1920 թ.
Ռուզվարթ-Ռուզիա ամիսներին գործել է Հայաստանի համալսարանը

ՀԱՍՈՑՈՒՑԱԿ ՊԱՏՄԱ-ԼԵԶԻԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿԱՐԼՏԵՏԻ

Առաջին թիվնորդ. Բեռլին-Վայմար 1880.

ԴԱՏԱԽՈՑ.	ԱՐԱՐԿԱՑ.	ՇԱՐ. ԳԼԽ.
Գրոթ. Խեղդող Կոչ,	Հայոց պատմության թիւն (ինչ շրջան)	2
Գրոթ. Ն. Տէր-Այնապետ	Կապույտից Հայոց պատմության (ինչ շրջան)	2
Դաշնաւ Ստ. Սալաւանեան	Հայերէն (գրութար)	2 + 2 1)
Դաշնաւ Գրեկին Կոչ.	Իրանական արժեքագիր	2
Դոց պաշտ. Ռ. Արքայա- մեան	Համեմատական լեզու- բանութիւն	2
	Յունարէն	2
Դ. պաշտ. Ռ. Տրգումեան	Հագլքանութիւն	2
Գրիգ. Կ. Ալիս Բալանիկոս	Արեւելի պատմութիւն	2
Դատարանաւի Ն. Սիմոն	Շուգանոսի պատմութիւն (նոր դար)	2
Դատ. Է. Առաքելական	Գրանդերէն	2 + 2 1)

Դատարանաւի Թիւնեան սկսում են երկու լեզուի մասերը.

1) Արեւելի մասը արդարեանքը համար է երկու մասը պատմութեան.

Հայաստանի Բամալսարանի պատմա-լեզվաբանական
ֆակուլտետի առաջին դասաւոյցակը

Հայաստանի Բամալսարանի կնիքը

ջանը տասնամյակներ շարունակ չի լուսաբանվել կամ լուսաբանվել է միակողմանի: Հանիրավի թերագնահատվել կամ պարզապես անտեսվել է Հայաստանի Հանրապետության ոչ միայն ազգանպաստ գործունեության, այլև՝ գոյության իսկ փաստը:

Մինչդեռ իր կարճատև կյանքի ընթացքում հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև՝ մշակութային ու կրթական առաջնահերթ հարցերի լուծմանը, ջանք չխնայեց իրականացնելու հայ մտավորականության՝ ազգային բարձրագույն դպրոց ունենալու դարավոր երազանքը:

Այդ երազողներից մեկն էլ Հովհ. Թումանյանն էր, որը տարբեր առիթներով խոսել է ժողովրդի կրթական-մտավոր ընդհանուր մակարդակը բարձրացնելու, նրա ազգային ոգին խթանելու մասին: Հիանալով բոնության դեմ կռվող (1915—16 թթ.) հայ կամավորական ջոկատների սխրանքով, Թումանյանն իր զրույցներից մեկում միաժամանակ կոչ է արել՝ ազգային փրկության ճանապարհին ապավինել ոչ միայն և ոչ այնքան զինյալ, որքան բանական ուժին, ասելով. «Ա՛խ, եթե ստեղծվեր պատերազմից հետո՝ առողջ ու ոգևորված երիտասարդ ազգասերների 3000-անոց մի կուլտուր-տրեգերական² բանակ, որը շարժվելով դեպի հարազատ ժողովուրդը, ձուլվելով նրա մեջ, տարածեր նրա բոլոր խավերում կյանքի և գիտության վառ գաղափարները... այդ կլիներ հայ ժողովրդի փրկության և վերածնության միակ ուղիղ ճանապարհը»³:

Հիրավի, ամեն մի քաղաքակիրթ ազգային պետության մշակութային մեծամասշտաբ ձեռնարկումներից մեկը միշտ էլ եղել է համալսարանի ստեղծումը: Հայաստանի Հանրապետությունը բացառություն կազմել չէր կարող: Մեր մտավորականության առաջավոր գործիչները՝ Հայաստանի անկախության հռչակման առաջին իսկ օրերից սկսեցին կրկին բարձրացնել այդ խնդիրը՝ մանավանդ որ, հարևան հանրապետություններում ստեղծվեցին այդպիսիք:

1918 թ. վերջերին և 1919 թ. սկզբներին համալսարան հիմնադրելու հարցը սկսեց ավելի եռանդուն ու գործնականորեն քննարկվել: Սակայն, Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների խորհուրդը⁴ դժվարանում էր լուծել այդ խնդիրը, երկրի ծանր կացության պատճառով⁵: Շատերը

² Տրեգեր — գերմաներեն նշանակում է՝ կրող: Այս դեպքում պետք է հասկանալ գիտության ու մշակութի տարածման առաքելություն ունեցող բանակ:

³ Տե՛ս «Հայաստանի համալսարան» թերթ, 31 հունվարի, 1920 թ.:

⁴ Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների խորհրդի նախագահներ (վարչապետներ) են եղել Հովհաննես Քաջազունին (1918 թ. մայիս — 1919 թ. ապրիլ), Ալեք. Կանդո Խատիսյանը (1919 թ. ապրիլ — 1920 թ. մայիսի 5), Համո Օհանջանյանը (1920 թ. մայիսի 5-ից մինչև նոյեմբերի 24-ը), Սիմոն Վրացյանը (1920 թ. նոյեմբերի 24—29-ը):

⁵ Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ Ձ 1, 1919 թ. հուլիսի 19-ի արձանագրությունը:

գտնում էին, որ նման պայմաններում համալսարանի մասին մտածելը անժամանակ է⁶;

Համալսարան հիմնելը, իրոք, բարդ ու դժվարին, գրեթե անհաղթահարելի հարց էր: Պետք էր հրատապ լուծվեին այնպիսի խնդիրներ, ինչպես ուսումնական շենքի, ուսանողական հանրակացարանի, դասախոսական կազմի հավաքագրման ու նրանց բնակարաններով ապահովելու, անհրաժեշտ դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծման հարցերն էին: Եվ այնուհանդերձ, համալսարան հիմնադրելու պահանջը ջերմորեն պաշտպանում էին ՀՀ հանրային կրթության նախարարներ՝ Գևորգ Մելիք-Ղարազյոզյանը (1918 թ. նոյեմբերի 18-ից—1919 թ. հունիսի 24-ը), Սիրական Տիգրանյանը (1919 թ. հունիսի 24-ից—օգոստոսի 5-ը) և Նիկոլ Աղբալյանը (1919 թ. օգոստոսի 16-ից 1920 թ. մայիսի 9-ը): Ներքանք մի քանի անգամ դիմում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը՝ հիմնավորելով համալսարանի խիստ անհրաժեշտությունը⁷: Սկզբում հարց էր դրվում Թիֆլիսում գործող Անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանը Երևան տեղափոխելու կամ նրան նյութական օգնություն ցույց տալու մասին. նկատի ունենալով, որ այդ համալսարանի 1715 ուսանողներից մոտ 700-ը, իսկ 76 դասախոսներից 25-ը հայեր էին⁸: Այդ առթիվ առաջարկ է ներկայացնում Վրաստանում Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական հավատարմատար Արշակ Զամալյանը՝ 1918 թ. սեպտեմբերի 20-ին (գր. № 442) և հոկտեմբերի 26-ին (գր. № 984)⁹:

Հանրային կրթության նախարար Գ. Մելիք-Ղարազյոզյանը 1919 թ. մարտի 3-ին հատուկ զեկուցագրով (№ 546) դիմում է նախարարների խորհրդին՝ Թիֆլիսի համալսարանը Երևան տեղափոխելու նպատակահարմարության հիմնավորումով: Այդտեղ ասված է. «Հայաստանի անկախ պետություն կազմակերպելու և ինքնուրույն կյանքի կոչվելու հենց առաջին օրերից զարթնում է համալսարան բաց անելու խնդիրը:

Թվում է, թե ի նկատի ունենալով այն ծանր պայմանները, որի մեջ ապրում է արդի երկիրը, անժամանակ պիտի համարվի համալսարան բաց անելու միտքը... Սակայն հենց այս ծանր պայմանները, որի մեջ ձևավորվում է մեր պետությունը, զլխավորապես՝ նրա քաղաքակիրթ կենտրոններից հեռու գտնվելը, հարկադրաբար պահանջում են համալսարանի հաստատումը, որ պիտի հանդիսանա մի կողմից որպես ձգող կենտրոն մեր մտավորականության և գիտական ուժերի, որոնք ցրված

⁶ Տե՛ս «Ժողովուրդ» թերթ, Թիֆլիս, 24 օգոստոսի, 1919 թ., № 94, «Արդյո՞ք համալսարանի ժամանակն է Հայաստանում» հոդվածը:

⁷ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 66 կամ ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թթ. 37—45:

⁸ Նույն տեղում, թթ. 9—14, 66, 84:

⁹ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 51, թթ. 8—9:

ևն Եվրոպայի զանազան քաղաքներում և որոնց հավաքական ստեղծագործական կարողությունը հույժ կարևոր է պետական կառուցվածքին, որը մեր երկրում պիտի բաշխե կուտակված գիտական ուժերը՝ պատրաստելով գործիչներ պետական կյանքի բազմապիսի ճյուղերի համար: Հազարամյա քնից հետո վերջին համաշխարհային պատերազմի ցնցումներից ինքնուրույն կյանքի զարթնած Հայաստանը՝ հնումը քաղաքակիրթ, պահում է իր ծոցում մեզ համար առաջժամ անհայտ ապագա քաղաքակրթության մեծ կարողություն: Այնուհետև եզրակացնում է, որ անդրերկրկապան մասնավոր համալսարանը կդառնա «ապագա հայկական պետական համալսարանի հիմքն ու միջուկը»¹⁰:

1919 թ. մայիսի 7-ին ՀՀ Նախարարների խորհուրդը լսում է Գ. Մեղիք-Ղարազյուզյանի՝ «Անդրերկրկասյան համալսարանին 500 000 ռուբլի նպաստ տալու մասին» զեկուցյը և մերժում այն: Նույն նիստում, սակայն, հանձնարարվում է նախարարին նոր զեկուցում ներկայացնել՝ Հայաստանում համալսարան հիմնելու մասին, ներկայացնելով նաև նրա ծրագիրն ու նախահաշիվը¹¹:

Հանրային կրթության նախարարությունը դրա հիման վրա նախապատրաստում և նախարարների խորհրդի քննարկմանն է ներկայացնում Հայաստանում համալսարան հիմնադրելու առաջարկը:

1919 թվականի մայիսի 16-ին Նախարարների խորհուրդը քննարկում և որոշում է ընդունում Երևանում համալսարան հիմնելու մասին:

Պետական արխիվում պահպանվել է այդ փաստաթուղթը, ուր նշված է. «Լեռնցին.— հանրային կրթության մինիստրի զեկուցումը Հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 5 միլիոն ռուբլի հատկացնելու մասին»:

2. Որոշեցին.— ա) հիմնել Երևանում համալսարան հետևյալ շորս բաժիններով. պատմալեզվաբանական, տնտեսաիրավաբանական, բժշկական և ֆիզիկո-մաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստորաբաժանումներով,

բ) համալսարանը բանալ 1919—1920 ճեմարանական տարում,

գ) մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների խորհուրդը՝ ըստ հանրային կրթության մինիստրի առաջարկության,

դ) առաջին հերթին բանալ պատմալեզվաբանական բաժինը:

ե) համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել 300 000 ռուբլի և հանձնարարել ֆինանսների մինիստրու-

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ ԳԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 20—23:

¹¹ Նույն տեղում, թ. 64:

թյանը՝ 300 000 ռուբլու վարկ բանալ հանրային կրթության մինիստրությունը»¹²:

Այս որոշման հիման վրա 1919 թ. հունիսի 5-ին Մինիստրների խորհուրդը ընդունում է «Ծրենք Երևանի համալսարանի մասին»¹³, իսկ հուլիսի 8-ին հաստատում է «Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնները»: Համալսարանի տեսուչ (ռեկտոր) է հաստատվում պրոֆեսոր Յուրի Ստեփանի Ղամբարյանը: Որոշվում է նաև համալսարանի պրոֆեսորների աշխատավարձի չափը (մինիստրական), իսկ արտասահմանից հրավիրելու դեպքում՝ ավելի բարձր: Սահմանվում է նաև ուսանողների ընդունելության կարգը և այլն:

Այս որոշումներից անմիջապես հետո սկսվում են համալսարանի բացման հետ կապված կազմակերպչական աշխատանքները: Առաջնահերթ հարցը մայրաքաղաքում հարմարավետ ուսումնական շենք գտնելն էր: Այդ նպատակով ստեղծվում է հատուկ հանձնախումբ՝ Երևանում եղած հնարավորություններն ուսումնասիրելու համար:

Հանրապետության պետական արխիվում պահպանվել է այդ առթիվ Երվանդ Տեր-Մինասյանի 1919 թ. դեկտեմբերի 3-ին հանրային կրթության և արվեստի նախարարին ուղղված զեկուցագիրը, որից պարզվում է, որ Երևանում հնարավոր չի եղել համապատասխան շենք գտնել, իսկ Ալեքսանդրապոլի «քաղաքային ինքնավարությունը համալսարանի վարչության տրամադրությանն է հանձնում 4 մեծ սենյակ առևտրական դպրոցի շենքում, որոնցից համալսարանը... կարող էր օգտվել ամբողջ օրը..., իսկ հետճաշա ժամերին՝ նաև մնացած 12 սենյակներից...: Հետագայի համար խոստանում են ավելի մեծ հարմարություններ»¹⁴:

Հանրային կրթության և արվեստի նախարար Նիկոլ Աղբալյանը 1919 թ. դեկտեմբերի 5-ին մի նոր զեկուցագրով դիմում է Նախարարաց խորհրդին, որտեղ ասված է. «Մայիսի 16-ի օրենքով համալսարանը պիտի բացվի Երևան քաղաքում: Բայց ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Երևան քաղաքում անհնար է գտնել շենքեր նույնիսկ բոլոր տարրական և միջնակարգ դպրոցների կարիքները բավարարելու համար, մինիստրությունը գտնում է, որ համալսարանը առժամանակապես պետք է տեղափոխել Ալեքսանդրապոլ, ուր քաղաքը տալիս է բոլոր հարմարությունները: Գրությունը կցում եմ համալսարանի հանձնաժողովի անդամ պ. Երվանդ Տեր-Մինասյանի զեկուցման պատճենը: Ուստի, խնդրում եմ Մինիստրների խորհրդին որոշում կայացնել այս իմաստով»:

¹² Տե՛ս 22 ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, ք. 78:

¹³ Տե՛ս «Правительственный вестник» газета, № 35, от 27 августа 1919 г. նաև՝ 22 ՊԳԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 207, ք. 105:

¹⁴ Տե՛ս 22 ՊԳԿԱ, ֆ. 199, գ. 41, քք. 86—87:

Այս զեկուցագրի վրա կա վարչապետ Ալ. Խատիսյանի՝ «Փոխադրել Ալեքսանդրապոլ մինչև ուսումնական տարվա վերջը» մակագրությունը¹⁵։ Դրա հիման վրա էլ որոշվում է Հայաստանի համալսարանը բացել ոչ թե մայրաքաղաքում, այլ ժամանակավորապես Ալեքսանդրապոլում։ Նիկոլ Աղբալյանը այդ մասին հեռագրով հայտնում է տեղի քաղաքագլխին և խնդրում իր առաջարկած շենքը նախապատրաստել համալսարանի համար։

Անժխտելի է, որ և՛ հանրային կրթության նախարարները, և՛ համալսարանի կազմակերպիչներ Յու. Ղամբարյանն ու Դ. Զավրյանը ժամանակին շատ շնորհակալ գործ են կատարել նաև համալսարանը բարձրորակ դասախոսական կազմով ապահովելու համար։ Դասախոսական աշխատանքի են հրավիրվել ժամանակի անվանի գիտնականներ, փորձառու ու ճանաչված մանկավարժներ։ Համալսարանի ռեկտոր պրոֆեսոր Յուրի Ղամբարյանը ականավոր իրավագետ էր, հոմեոպատիկ և քաղաքացիական իրավունքի մասնագետ և այդ ժամանակ աշխատում էր Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում որպես պրոֆեսոր և ռեկտորի պաշտոնակատար¹⁶։ Ժամանակին նա Մ. Կովալևսկու, Ս. Պոստնիկովի և ուրիշների հետ հեռացվել էր Մոսկվայի համալսարանից, մեկնել արտասահման, որտեղ Ռոբերտիի և Թամամշևի հետ Փարիզում հիմնել էր «Ռուսական բարձրագույն դպրոց», 1905 թ. հեղափոխությունից հետո վերադարձել էր Պետերբուրգ և դասախոսական աշխատանքից բացի, դարձել «Գրանատ» հանրագիտական բառարանի խմբագիրներից մեկը՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Յու. Ղամբարյանը վերադարձել էր իր ծննդավայրը՝ Թիֆլիս, որտեղ դասավանդում էր նորաբաց պոլիտեխնիկումում։ Նրա օգնականն էր քիմիկոս Դավիթ Զավրյանը, որը Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի դոցենտ էր։ Վերադառնալով Թիֆլիս, նա աշխատում է անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանում։ Նրանք երկուսն էլ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի անխոնջ կազմակերպիչներ, լավ մասնագետներ և բուհական աշխատանքի գիտակներ լինելով հանդերձ, դժբախտաբար, հազվադեպ էին լինում Հայաստանում և հիմնականում ապրում և աշխատում էին Թիֆլիսում։ Հայաստանի նորաստեղծ համալսարանում դասախոսներ նշանակվեցին Մանուկ Աբեղյանը (հայ գրականություն), Ստեփան Մալխասյանցը (պատմական լեզվաբանություն), Մեսրոպ Եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը (հայոց պատմություն), Գարեգին Եպիսկոպոս Հովսեփյանը (հայ եկեղեցու պատմություն և գրչության արվեստ), Սիրական Տիգրանյանը (հայ իրավունքի պատմություն և հոգեբանություն), Հակոբ Մանանդյանը (հայոց պատմություն), Գրիգոր Ղափանցյանը (համեմատա-

¹⁵ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 98, ք. 83։

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ ՊԿԸ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, քք. 114 և 132։

կան լեզվաբանություն), Սավիչ Զարեցկին հարկովից (երկրաբանություն), Աշխարհբեկ Լոռու Մելիք-Քալանթարը (հնագիտություն) դասընթացները կարդալու¹⁷: Համալսարանում աշխատելու հրավեր էր ուղարկվել նաև լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանին, ճարտարապետներ Ալեքսանդր Թամանյանին և Թորոս Թորամանյանին, Պետերբուրգ՝ Նիկողայոս Մառին, Բեռլին և Փարիզ՝ հայագետներ Մարկվարտին, Մեյերին և այլ գիտնականներին: Հրավիրյալներից շատերը եկան և մեկընդմիջտ մենացին Հայաստանում, խոշոր ավանդ ներդնելով կրթության ու գիտության զարգացման գործում: Գիտնականների այս փայլուն համաստեղությունը ինքնին ապահովեց նաև համալսարանի համընդհանուր ճանաչումը, նրա հետագա համբավն ու փառքը:

Հանրային կրթության նախարարության ջանքերով, 1919—20 ուսումնական առաջին տարում համալսարանն ապահովվեց որակյալ դասախոսներով:

Մյուս կարևոր հարցը՝ ուսանողության հավաքագրումն էր: Ըստ ՀՀ նախարարների խորհրդի 1919 թ. հուլիսի 8-ին հաստատած «Ծրականի մալսարանի ժամանակավոր կանոնների» իբրև իսկական ուսանող ընդունվում էին միջնակարգ ուսումնական ավարտած քաղաքացիները, առանց սեռի խտրության: Միջնակարգ կրթություն չունեցողները կարող էին ընդհանուր ժողովի թույլտվությամբ ընդունվել որպես ազատ ունկընդիր: Խնդրի հետ պետք էր ներկայացնել՝

«1. Միջնակարգ դպրոցի լրիվ դասընթացի ավարտման վկայականը կամ նրա վավերացրած պատճենը:

2. Մենդյան վկայական

3. Զինվորական ծառայության վկայական¹⁸:

Ուսանողները պետք է վճարեին ուսման վարձ՝ տարեկան 500 ռուբլու, իսկ ազատ ունկնդիրները՝ 100 ռուբլու չափով: ՀՀ վարչապետ Սիմոն Վրացյանի վկայությամբ՝ մինչև 1919 թ. հոկտեմբերի 1-ը համալսարան ընդունվելու համար դիմել էին 632 երկսեռ քաղաքացիներ¹⁹: Սակայն համալսարանի ժամանակավոր կանոններին համապատասխան՝ ընդունվում են ընդամենը 260 ուսանողներ, որոնցից 121-ը հիմնական, իսկ 139-ը որպես ազատ ունկնդիրներ: Ուսանողների մեջ մեծ թիվ էին կազմում ուսուցիչները²⁰: Նախապատրաստական այսպիսի աշխատանքից հետո՝ 1920 թ. հունվարի 31-ին, Ալեքսանդրապոլում տեղի է ունենում Հայաստանի համալսարանի պաշտոնական բացումը՝ մեծ շուքով ու

¹⁷ Տե՛ս Հայաստանի համալսարանի դասախոսների ցուցակը, ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 207, թ. 106:

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 207, թ. 106:

Տե՛ս Ս. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ, 1928, էջ 390:

Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 191:

հանդիսավորությամբ: Երևանից ժամանում են կառավարության անդամները՝ վարչապետ Ալեքսանդր Խատիսյանի գլխավորությամբ, քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները, նույնիսկ անգլիական կառավարության ռազմաքաղաքական կոմիսար, գեներալ Ուորտոնպը (իր շքախմբով), ամերիկյան կոմիսար գեդապետ Հասկելը, ֆրանսիական ռազմաքաղաքական հետախուզության պետ Պուադեպարը, Պարսկաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ասադուլլա խանը, Դենիկինի գինվորական ներկայացուցիչ (հայկական դիվիզիայի շտաբի նախկին պետ) Զենկելը և ուրիշներ:

Հանդեսը բացում է համալսարանի ռեկտոր, պրոֆեսոր Յուրի Ղամբարյանը:

Քաղաքական-ծրագրային մեծ ճառով հանդես է գալիս հանրային կրթության և արվեստի նախարար Նիկոլ Աղբալյանը: Նա նախ բացահայտում է նորաստեղծ համալսարանի սոցիալ-քաղաքական դերը, ասելով. «Չնայած որ մեր երկիրը ավերված է, մեր ժողովուրդը աղքատության մեջ, մենք հիմնում ենք բարձր կրթարան: Այն, ինչ որ մենք ունենք այսօր, ձեռք է բերված սերունդների արյունով, հարգենք նրանց հիշատակը (ամենքը լուռ ոտքի են կանգնում)» Մենք վերաշինում ենք մեր տունը և հիմնում կրթության տաճարներ, առանց խորհելու, թե ինչ են մտածում մեր մասին մեր թշնամիները, որոնք միշտ քանդել են մեր շինածը: Մեր մեջ հավատ կա, որ այս անգամ հայոց ազգի նավը դուրս կգա փոթորկից անփորձանք: Մեր թշնամիները չեն հաջողելու, և այն ջահը, որ մենք վառում ենք Հայաստանի բարձրավանդակի վրա՝ չի հանգչի և կլուսավորե առաջավոր Ասիան»: Նա միաժամանակ կոչ է անում կապվել Արևմուտքի հետ. «Արևմուտքի հետ մենք կապվելու ենք ոչ միայն տնտեսապես, այլև՝ քաղաքական ու գիտական իմաստով... մենք պետք է արտադրենք հում նյութ, ու թող Եվրոպան մշակե այն: Եվ քանի շուկա լինենք հում նյութի, միշտ կլինենք քաղաքակիրթ պետությունների հետ և այդ իսկ պատիվ է մեզ: Եթե մենք կարողանանք այդ մեծ քաղաքակրթությանը մեր փոքրիկ մուրճը խփել, այդ իսկ պատիվ է մեզ: Եվ այս հիմնարկությունը հաստատելով, մենք հիմնում ենք մի աշխատանոց, ուր միտքը պիտի աշխատակցի եվրոպական մտքի ղեկավարությամբ»:

Այնուհետև, շարունակելով խոսքը համալսարանի մասին, Աղբալյանը նշում է. «Այս համալսարանում միտքը պետք է լինի մատչելի ամենքի համար, մտնելը լինի հեշտ, ելնելը՝ դժվար, որ ուսումը լինի ձրի, գիտությունը վարվի գործնական եղանակով, որ հիմք դրվի համայնական գիտական աշխատանքի»²¹:

Այնուհետև, համալսարանի հիմնադրման պատմությանն ու խըն-

²¹ Տե՛ս «Հառաջ» թերթ, 1920 թ., փետրվարի 5 (№ 26), փետրվարի 6 (№ 27):

գիրներին նվիրված ճառով հանդես է գալիս ռեկտոր (տեսուչ), պրոֆ. Յուրի Ղամբարյանը:

Ապա պառլամենտի կողմից ողջույնի խոսք է ասում փոխնախագահ Ա. Սահակյանը:

Վարչապետ Ալ. Խատիսյանն իր ողջույնի խոսքում կոչ է անում երիտասարդությանը՝ «Բռնության շղթան կործանելուց հետո կործանել նաև տգիտության շղթան»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Հինգերորդի հայրապետական ողջույն-օրհանքի ընթերցումից հետո, հանդես են գալիս դիվանագիտական ներկայացուցիչներ Ուորտրոպը, Հասկելը և Պուադեպարը:

Հայաստանի համալսարանի բացման առիթով ստացվել են նաև 300-ից ավելի ողջույնի հեռագրեր: Այդ թվում՝ Թիֆլիսի պետական համալսարանի ռեկտոր, պրոֆեսոր Զավախիշվիլուց և Բաքվի պետական համալսարանի ռեկտոր Դուբրովսկուց: Հեռագրերն ընթերցում է Սիրական Տիգրանյանը: Այնուհետև շնորհավորական խոսքերով հանդես են գալիս գնդապետ Զենկեիշը, գեներալ Նազարբեգյանը, բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանը, Ալեքսանդրապուլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը, Երևանից՝ Ա. Շարաֆյանը, Կարսից՝ Հ. Նահրատյանը, Նոր Բայազետից՝ Վ. Աֆրիկյանը, Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության անունից՝ Ա. Ղազարյանը, էսէռների կողմից՝ Ա. Խոնդկարյանը և ուրիշներ:

Ելույթներին հաջորդում է պրոֆեսոր, Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանի անդրանիկ դասախոսությունը՝ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի մշակութային գործերում» թեմայով²²:

Առևտրական դպրոցի դիմաց հավաքվել էր մեծ բազմություն, որը խանդավառությամբ է դիմավորում հանդիսավոր նիստի մասնակիցներին: Նրանց առջև ելույթ են ունենում Ալեքսանդր Խատիսյանը, Սիմոն Վրացյանը և ուրիշներ: Հանդիսավոր նիստից հետո Ալեքսանդրապուլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը կազմակերպում է մեծ ճաշկերույթ, գրական-երաժշտական երեկույթ և պարահանդես, որը տևում է մինչև ուշ գիշեր:

Այսպիսի ճոխ հանդիսություններով Ալեքսանդրապուլում բացվում է Հայաստանի անդրանիկ համալսարանը:

Ավելացնենք, որ հանդիսությունների առթիվ հրատարակվել է նաև մեկօրյա թերթ՝ «Հայաստանի համալսարան» անվանումով²³:

Թերթը հրատարակության է պատրաստել խմբագրական հատուկ հանձնաժողովը, իսկ առաջնորդողը գրել է պրոֆ. Յու. Ղամբարյանը՝

²² Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ № 12բ:

²³ Տե՛ս «Հայաստանի համալսարան» թերթ, Ալեքսանդրապուլ, 31-ը հունվարի 1920 թ., որի 2 օրինակը պահվում է համալսարանի պատմության թանգարանում (դրանցից մեկը թանգարանին է նվիրել ակադեմիկոս Սերգեյ Համարաձումյանը, մյուսը՝ Երվանդ Տեր-Մինասյանի դուստր Լիլի Տեր-Մինասյանը): Այս թերթի գոյության մասին մինչև 1965 թ. չի նշվել հայ մամուլի տարեգրության մեջ:

«Դեմոկրատիկ համալսարանը» վերնագրով, ուր մասնավորապես ասված է. «Կեցցե՛ ուրեմն մեր համալսարանը, ոչ միապետական, ոչ եկեղեցական, ոչ արիստոկրատական, այլ՝ ազատ, աշխարհիկ և դեմոկրատիկ համալսարանը, որ կոչված է մշակելու հավասարապես գիտությունը և առաքինությունը, առանց որոնց դեմոկրատիան կամ խաբեություն կլիներ, կամ դատարկ հնչյուն»։ Այստեղ զետեղված են նաև պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դեկան Մեսրոպ Կալիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանի՝ «Ողջո՛ւյն Հայաստանի համալսարանին», Գարեգին Կալիսկոպոսի՝ «Երա՛զ, թե՛ իրականություն», Ե. Տեր-Մինասյանի «Հայաստանի համալսարանը», Ստ. Մալխասյանցի՝ «Համալսարանը և լեզուն», Ս. Երզնկյանի՝ «Գիտության կաճառը» և այլ հոդվածներ։

Թերթն ավարտվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ V-ի՝ համալսարանի ղեկավորին, դասախոսներին և ուսանողությանն ուղղված հայրապետական ջերմ ուղերձով. «Օրհնեմք Մերով Հայրապետական օրհնութեամբ զայդ կրթարան, լինել առ միշտ հաստատուն և ջահ լուսատու, օրհնեմք զվերատեսուչ նորին և զամենայն ուսուցչապետս և դասախօսս ի գործ կրթութեան հաւատացեալ ինքեանց ուսանողաց և մաղթեմք ոյժ և կարողութիւն ի ջամբել աշակերտելոց իւրեանց ըստ աւանդեալ գիտութեանցն և ոգի հայկական։ Օրհնեմք և զամենայն ուսանողս համալսարանիդ՝ լինել ջանասէր յուսանեն, սիրել զլեզու և զդպրութիւն Հայոց և զմերս պատմութիւն, իսկ յետ աւարտման ընթացից ուսման իւրեանց լինել ազնիւ և բարի քաղաքացիս Հանրապետութեան Հայոց և մերոյ Հայրենեացս։ Ամէն»։

Թերթում հրատարակվել է նաև Հայաստանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի լուսչին կիսամյակի (1920 թ. փետրվար-մայիս) դասացուցակը (տես էջ 42)։

Այնքանադրապուով Հայաստանի համալսարանի պարապմունքներն սկսվեցին 1920 թ. փետրվարի 1-ին։ Այդ օրն առաջին հանդիսավոր դասախոսությունը կարդալու պատիվը վիճակվեց անվանի գիտնական-հայագետ Ստեփան Մալխասյանցին։ Դասախոսությանը ուսանողությունից բացի, ներկա էին նաև ՀՀ հանրային կրթության նախարարը, համալսարանի ղեկավորը, նրա օգնական կազմակերպիչը, ֆակուլտետի դասախոսները և հասարակայնության ներկայացուցիչներ։ Համալսարանը սկսեց իր գործունեությունը։ Նրա պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի 1920 թ. փետրվարից-հունիս ամիսներին կատարած աշխատանքի մասին մանրամասն տեղեկություններ են պարունակում դեկանի պաշտոնակատար Գարեգին Կալիսկոպոս Հովսեփյանի և դեկանի ժամանակավոր պաշտոնակատար Հակոբ Մանանդյանի ղեկուցագրերը, որոնք պահվում են ՀՀ ՊԳԿԱ և Մատենադարանի արխիվներում²⁴։

²⁴ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. V, գ. 337, թթ. 190—191։

ԴԱՍԱՑՈՒՑԱԿ ՊԱՏՄԱ-ԼԵԶԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓԱԿՈՒԼՏԵՏԻ

Առաջին սեմեստր. փետրվար—մայիս 1920.

ԴԱՍԱՆՈՍ.	ԱՌԱՐԿԱՅ.	ՇԱՔ. ԺԱՄ.
Պրոֆ. Մեսրոպ Էպ.	Հայոց գրականութիւն (հին շրջան)	2
Պրոֆ. Ե. Տէր-Մինասեան	Դասընթաց հայոց պատ- մութեան (հին շրջան)	2
Դոցէնտ Ստ. Մալխասեանց	Հայերէն (գրաբար)	2+2*
Դոցէնտ Գարեգին Էպ.	Գրչության արվեստը	2
Դոց. պաշտ. Ռ. Աբրահա- մեան	Համեմատական լեզու- բանութիւն	2
	Յունարէն	2
Դ. պաշտ. Ս. Տիգրանեան	Հոգէբանութիւն	2
Պրիվ. դ. Աշխ. Քալանթար	Արեւելքի պատմութիւն	2
Դասախօսուհի Ն. Սիմոնեան	Ընդհանուր պատմութիւն (նոր դար)	2
Դաս. է. Ուսպենսկայա	Ֆրանսերէն	2+2*

Դասախօսութիւններն սկսուում են երեկոյեան 5 ժամից:

* Երկու ժամ անպատրաստների համար և երկու ժամ պատրաստների:

Այդ տեղեկություններից պարզվում է, որ շնայած անվանի դասախոսների անձնուրաց ջանքերին, ինչպես նաև ուսանողության մեծ խանդավառությանն ու ջանասիրությանը, այնուամենայնիվ, առաջին կիսամյակի արդյունքները շեն արդարացնում տնօրինության սպասելիքները և պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դասախոսներին ու ղեկավարությանը բերում են այն համոզման, որ համալսարանը որպես ուսումնագիտական հաստատություն պետք է գործի ոչ թե Ալեքսանդրապոլում, այլ՝ մայրաքաղաքում: Շուտով՝ 1920 թ. մայիսի 27-ին, այդ առթիվ լիազորության հանրային կրթության նախարարին է դիմում ֆակուլտետի ղեկան Մեսրոպ Եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը, նշելով. «Սույն 1920 թ. փետրվար ամսի մեկից Ալեքսանդրապոլ քաղաքում բացվեց Հայաստանի անդրանիկ համալսարանը՝ օգտվելով քաղաքի առևտրական դրպրոցի մի (քանի) սենյակից, առանց հատուկ բնակարանի: Առաջին սեմեստրի փորձը համոզեց բոլոր դասատուներին, որ անհրաժեշտ է համալսարանն ունենալ մայրաքաղաքում և ոչ այլուր: Զատկական տոներին ֆակուլտետի հանձնարարությամբ եկա Երևան, դիմեցի այն ժամանակվա հանրային կրթության նախարար պ. Աղբալյանին, և նա խոստացավ հնարավոր քայլեր կատարել այդ ուղղությամբ: Նույն խնդրով, պ. նախարար, նորից դիմում եմ Ձեզ, որ հաճիք միջոցներ ձեռք առնել, որ առաջիկա ամիսներին, սեպտեմբեր ամսին, համալսարանը տեղափոխվի Երևան և որ նա ունենա հատուկ շենք և որ այդ որոշումը տեղի ունենա ըստ կարելույն շուտ, որպեսզի կարելի լինի հոգալ բնակարաններ նաև դասախոսների համար»²⁵:

Համամիտ լինելով այդ հարցադրմանը՝ նախարար Գ. Ղազարյանը առաջարկ է մտցնում Մինիստրների խորհուրդ՝ համալսարանը Երևան տեղափոխելու վերաբերյալ²⁶:

1920 թ. հունիսի 21-ին Մինիստրների խորհուրդը որոշում է.

«1. Համալսարանը Ալեքսանդրապոլից տեղափոխել Երևան

2. Ուսուցչական սեմինարիայի շենքը հատկացնել համալսարանին

3. Պրոֆեսորների համար գտնել մասնավոր շենքեր»²⁷:

Ուսուցչական սեմինարիայի շենքի վերանորոգման համար նախարարությունը հատկացնում է 500,000 ռուբլի:

Սիմոն Վրացյանի վկայությամբ, համալսարանի պարապմունքները Երևանում որոշվել էր վերսկսել 1920 թվականի հոկտեմբերի 16-ին²⁸: Պետք է բացվեին նաև իրավաբանական և բնագիտական ֆակուլտետներ: Քննարկման առարկա էր բժշկական ֆակուլտետի հարցը:

²⁵ Նույն տեղում, թ. 117:

²⁶ Նույն տեղում, թ. 115:

²⁷ ՏՆՍ ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 117 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 123:

²⁸ ՏՆՍ Ս. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ, 1928 թ., էջ 389:

Սակայն Հայաստանում ստեղծված քաղաքական ծանր իրադրու-
թյան պատճառով համալսարանը չի կարողանում վերսկսել պարապ-
մունքները՝ նույնիսկ իր միակ պատմալեզվաբանական ֆակուլտետում:
Որ այդ համալսարանը Երևանում բոլորովին չի գործել, պարզ երևում
է դեկանի ժամանակավոր պաշտոնակատար Հ. Մանանդյանի՝ պատմա-
լեզվաբանական ֆակուլտետի գործունեության մասին 1920 թ. հոկտեմ-
բերի 17-ին գրած մի զեկուցագրից և ապա՝ նույն ֆակուլտետի դասա-
խոսների 1920 թվականի հոկտեմբերի 29-ի ժողովի արձանագրությու-
նից²⁹, ուր բառացի ասված է. «1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին, Երեկոյան
ժամը 5-ին տեղի ունեցավ Երևանի համալսարանի պատմալեզվաբանա-
կան ֆակուլտետի 6-րդ նիստը: Նախագահում էր ֆակուլտետի դեկանի
պաշտոնակատար պ. Հ. Մանանդյանը, իսկ արձանագրում էր Ե. Ֆրանգ-
յանը: Ներկա էին՝ Ս. Տիգրանյան, Մ. Աբեղյան, Ռ. Աբրահամյան, Աշ-
խարհբեկ Քալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան և Ս. Գասպարյան:

Օրակարգն էր 1. ֆակուլտետի բացման հարցը.

2. Նոր խնդրատուններ ընդունելու հարցը:

Ս. Տիգրանյանը առաջարկում է մեկ շաբաթով հետաձգել ֆակու-
լտետի բացումը, նկատի ունենալով լուրջ դժուրությունը ռազմաճակատում:
Կարծիքների կարճ փոխանակությունից հետո, ձայների մեծամասնու-
թյամբ որոշվեց մնալ նախկին վճռին, այսինքն՝ թողնել ֆակուլտետի
վարչությունը՝ հայտարարելու ֆակուլտետի աշխատանքների սկզբի մա-
սին, երբ այդ հնարավոր կգտնի³⁰:

Ինչպես հայտնի է, դրությունը ռազմաճակատում այդպես էլ չբա-
րելավվեց:

Այսպիսով, պատմական ճշգրիտ փաստերի վերլուծությունից հե-
տևում է՝ 1918 թ. մայիսին, հայկական անկախ պետականության վե-
րականգնումից հետո, Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների
խորհուրդը 1919 թ. մայիսի 16-ին իրոք որոշում է ընդունել Երևանում
համալսարան հիմնադրելու մասին: Սակայն այդ համալսարանը Երե-
վանում չի բացվել՝ համապատասխան պայմանների բացակայության
պատճառով: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ստեղծված
անդրաճիկ համալսարանը եղել է 1920 թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդ-
րապոլում բացված Հայաստանի համալսարանը, որն այնտեղ գործել է
մինչև 1920 թ. հունիս ամիսը: 1920 թ. հունիսի 21-ին ՀՀ Մինիստրների
խորհուրդը որոշել է համալսարանը Ալեքսանդրապոլից տեղափոխել
Երևան՝ նրան հատկացնելով ուսուցչական սեմինարիայի շենքը:

Համաձայն որոշման՝ Երևանում համալսարանը իր պարապմունք-

²⁹ Տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վավերագիր
92 ժա:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 13:

ները պետք է վերսկսեր 1920 թ. հոկտեմբերի 16-ին, սակայն ռազմա-
նականում և ընդհանրապես երկրում ստեղծված ծանր իրավիճակը հնա-
րավորություն չընձեռեց իրականացնել այն, և մինչև 1920 թ. դեկտեմ-
բեր՝ մայրաքաղաքում համալսարանը չգործեց:

Հենց այս հանգամանքն էլ առիթ է հանդիսացել պաշտոնապես ներ-
կայացնելու, թե Երևանի համալսարանը հիմնադրվել է 1920 թ. դեկտեմ-
բերի 28-ին և որ այն խորհրդային կարգերի ծնունդն է: Այս տեսակետի
դեմ ժամանակին լուրջ առարկություններ են եղել: Սփյուռքահայ մա-
մուլը, օրինակ, հայ բոլշևիկներին մեղադրել է այն բանում, որ նրանք
կանխամտածված անտեսել ու լուռության են մատնել 1919 թ. Հայաստանի
Հանրապետության կողմից համալսարան բացելու փաստը, դրա նախա-
ձեռնությունն ամբողջովին վերապահելով իրենց: Այսպես. «Հայրենիք»
ամսագիրը համալսարանի 30-ամյակին նվիրված մի հոդվածում ուղ-
ղակի գրում է. «... Տուրք տալով արմատացված հիմար սովորության,
հայ բոլշևիկները չեն ընդունել գոյությունը այն բոլոր փաստերու, որ
տեղի ունեցած է խորհրդայնացումն առաջ և հայ համալսարանի սկզբը-
նավորության թվականն ալ կհաշվին 1920 թվականի դեկտեմբերը»³¹:

Համանման մեղադրանքներ կան նաև «Նաիրի» շաբաթաթերթում,
«Հառաջ» օրաթերթում և այլուր:

Պետք է որոշակի ասել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրոք
համալսարան հիմնադրելու փաստը լուռության մատնելու մասին մեղա-
դրանքները անհիմն են: Այդ մասին ժամանակին գրել ու խոսել են Հա-
յաստանի լուսավորության ժողովուրդներ Աշոտ Հովհաննիսյանն ու Աս-
քանազ Մուսվաթը, համալսարանի ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր
ուսանող»: Այդ հարցն արծարծվել է Միքայել Մարությանի «Նյութեր
Հայաստանի պետհամալսարանի պատմության համար 1921—1924 թթ.»³²,
Վ. Պարսամյանի՝ «Դաշնակցական համալսարանը»³³ հոդվածներում և
այլն:

Վերջապես՝ ՀեՍՀ առաջին լուսժողովում Աշոտ Հովհաննիսյանի 1920
թ. դեկտեմբերի 17-ի՝ «Երևանի համալսարանի վերակազմության մա-
սին» հրամանը³⁴ նույնպես վկայում է, որ ամենևին էլ լուռության չի
մատնվել այդ փաստը: Ճշմարտությունն այն է, որ հիշյալ բոլոր հեղի-
նակները, ընդունելով հանդերձ Ալեքսանդրապոլում բացված համալսա-
րանի վավերականությունը, այն չեն համարել Երևանի պետական հա-
մալսարանի գաղափարական նախորդը: Այդ իսկ պատճառով որպես հա-

³¹ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1949 թ., № 11, էջ 80—84, 1951, հ. 11, էջ 93—
94, «Նաիրի» շաբաթաթերթ, Բելյուրթ, 1961, 17 դեկտեմբերի, № 33 և այլն:

³² Տե՛ս «Նոր ուսանող», Երևան, 1924 թ., էջ 58:

³³ Տե՛ս «Հարվածային ուսանող», № 34, 29-ը նոյեմբերի 1935 թ.:

³⁴ Տե՛ս «Կոմունիստ» թերթ (հայերեն), 1920 թ. դեկտեմբերի 19-ը, № 12:

մալսարանի հիմնադրման տարեթիվ ընդունվել է ոչ թե 1919 թվականի մայիսը, այլ՝ 1920 թ. դեկտեմբերը: Այսինքն՝ համալսարանը որպես այդպիսին, պաշտոնապես վավերացվել է իր գործունեության խորհրդադային շրջանից: Կուսակցական-դասակարգային այս հանիրավի մոտեցումն էլ տեղիք է տվել մեզ հայտնի սխալներին ու վեճերին: Մինչդեռ Ալեքսանդր Խատիսյանը ժամանակին շատ հստակ ու որոշակի գրել է. «Կրթական գործի մեջ խորհրդային իշխանությունը կըշարունակե այս համալսարանը, որ մենք հիմնեցինք Ալեքսանդրապոլի մեջ և հետո փոխադրեցինք Երևան»:

2. ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ, ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1920 թ. նոյեմբերի 29-ին Հայաստանում հաստատվեցին խորհրդային կարգեր: Այդ ժամանակ հանրապետության բնակչության թիվը ընդամենը 720 հազար էր, որ կազմում էր 1913 թ. ազգաբնակչության երկու երրորդը: Ծվ այդ այն դեպքում, երբ տեղաբնակներին գումարվել և հայրենիքում ապաստանել էին թուրքական սպանդից մազապուրծ եղած ավելի քան երկու հարյուր հազար բռնագաղթվածներ: Միայն 1918—1920 թթ., սովից ու տարափոխիկ հիվանդություններից մահացել էր ավելի քան 300 հազ. մարդ, որբերի թիվն անցել էր 50 հազարից: Մանր ու դժվարին ժամանակներ էին դրանք: Մայրաստիճան քայքայվել էին ժողովրդական տնտեսությունը և կրթության համակարգը: 1919 թ. Հայաստանում մնացել էր ընդամենը 166 դպրոց, 18.600 աշակերտով՝ 1914—1915 թթ. 459 դպրոցի և 34.739 աշակերտի դիմաց:

Անհրաժեշտ էր անմիջապես ձեռնամուխ լինել երկրի տնտեսական ու մշակութային զարգացմանը:

1920 թվականի դեկտեմբերի 6-ին հանրապետության սահմաններում հայոց լեզուն ճանաչվեց որպես պետական լեզու²: Մի քանի օր անց՝ դեկտեմբերի 17-ին, հրապարակվեց նոր դեկրետ, հնագիտական, ազգագրական թանգարանները, մատենադարանն ու տպարանները պետականացնելու և դրանք լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի

¹ Տե՛ս «ՀՍԽՀ Բ. Գ. և Կ. բանակայինների խորհուրդների առաջին համագումարը», Ե., 1922, էջ 19:

² Տե՛ս «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 7: Հարկ է նշել, որ մինչ այդ՝ Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտը (փոխնախագահ Լևոն Շանթի ստորագրությամբ) օրենք էր ընդունել Հայաստանում հայրենիք պետական լեզու հռչակելու մասին (տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության «Օրենքների հավաքածու», 1919 թ., № 10, էջ 79):

տնօրինությանը հանձնելու մասին³։ Հետզհետե աշխուժացավ և վերելք պարեց հոգևոր ու մշակութային կյանքը։ Կառավարությունը ձեռնարկեց բոլոր հնարավոր միջոցները, երիտասարդ սերնդի կրթության և դաստիարակության գործը կազմակերպելու համար։ ՀՍԽՀ լուստողկոմատի ղեկավարների 18-ի հրամանը պարտավորեցնում էր լուսավորության բաժիններին՝ վերսկսել դպրոցների կանոնավոր պարապմունքները⁴։

Խորհրդային կառավարության՝ ժողովրդական կրթության վերակառուցման ու զարգացման ուղղությամբ ձեռնարկած միջոցառումները շուտով վավերացվեցին Հայաստանի առաջին սահմանադրությամբ, որն ընդունվեց 1922 թվականի փետրվարի 4-ին՝ բանվորների, գյուղացիների, կարմիր բանակայինների խորհուրդների առաջին համագումարում⁵։

Կառավարության առաջնահերթ խնդիրներից մեկն էլ հանրապետությունում բարձրագույն դպրոցը վերականգնելն էր։ Ժողովրդական տընտեսության, ինչպես և կրթության հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ էին բարձրորակ մասնագետներ, որոնք կարող էին պատրաստվել միայն բուհում։ Ահա թե ինչու իր նշանակությամբ բացառիկ էր դառնում Երևանի համալսարանի դերը։ Եվ չնայած երկրում տիրող բարդ իրադրությանը, ՀԽՍՀ լուստողկոմատն անմիջապես ձեռնարկեց այն բոլոր միջոցառումների կենսագործմանը, որոնք անհրաժեշտ էին համալսարանի վերաբացման համար։ Այդ առթիվ հրապարակված առաջին փաստաթուղթը, ՀԽՍՀ առաջին լուստողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանի 1920 թ. ղեկտեմբերի 17-ի՝ «Երևանի համալսարանի վերակազմության մասին» հրամանն է, որը ներկայացնում ենք ամբողջությամբ։

Հ Ր Ա Մ Ա Ն

Երևանի համալսարանի վերակազմության մասին⁶

1. Երևանի համալսարանը վերակազմվում է և վերակոչվում Երևանի ժողովրդական համալսարան։
2. Նախկին համալսարանի ֆակուլտետները փակվում են և հիմնվում է երկու բաժանմունք՝ բնագիտական և հասարակագիտական։
3. Նախկին համալսարանի բոլոր պրոֆեսորները, դոցենտները,

³ Նույն տեղում, էջ 16։

⁴ Նույն տեղում, էջ 20։

Տե՛ս «ՀՍԽՀ Բ. Գ. և կարմիր բանակայինների խորհուրդների Ա. Համագումարը», Երևան, 1922, էջ 134, նաև՝ «Դեկրետների և որոշումների հավաքածու», Երևան, 1922, հ. 8, էջ 58։

Տե՛ս «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 17—18։

պրիվատ-դոցենտները, դասատուները և ասիստենտները համարվում են արձակված:

4. Նախկին համալսարանի գույքի պահպանության ամբողջ պատասխանատվությունը, մինչև համալսարանի լիակատար վերակազմությունը, ընկնում է հին վարչության վրա:

5. Լուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատին կից կազմակերպվում է համալսարանի վերակազմության հանձնաժողով, որի վրա պարտականություն է դրվում սույն հրամանը հրատարակելու օրից մի շաբաթվա ընթացքում ներկայացնել Կոմիսարիատին հաստատության՝ նոր համալսարանի կազմակերպման հիմունքները, ծրագիրը, դասախոսների կազմը և շտատները:

6. Հանձնաժողովի նախագահ է նշանակվում ընկ. Կողբետլյանցը, անդամներ՝ ընկ. ընկ. Չուբարյան, Պիճիկյան և ուսանողության երկու ներկայացուցիչներ⁷:

Լուսժողկոմ՝ Հովհաննիսյան

1920 թ. դեկտ. 17

Դառնալով Երևանի ժողհամալսարանին՝ նշենք, որ անհրաժեշտ էր անմիջապես մշակել նրա նոր կանոնադրությունը, համալսարանը լիովին ապահովել պրոֆեսորադասախոսական կազմով, լուծել ուսանողության ընդունելության, ուսումնական ծրագրերի և բարձրագույն ուսումնական հաստատության աշխատանքն ապահովող նյութական ու կազմակերպչական բազմաթիվ հարցեր:

Հանձնաժողովը⁸ շուտով Լուսժողկոմատին է ներկայացնում համալսարանի կանոնադրության երկու նախագիծ, որոնցից մեկի համար նախատիպ էր հանդիսացել Հայաստանի համալսարանի նախկին կանոնադրությունը (դրան կողմնակից էին Ե. Կողբետլյանցը և Գ. Պիճիկյանը). իսկ մյուսը՝ որպես նոր տիպի համալսարան՝ կազմվել էր ՌՍՖՍՀ կառավարության 1918 թ. օգոստոսի 2-ի դեկրետի և հոկտեմբերի 1-ի օրենքի հիման վրա⁹: Լուսժողկոմատը որոշ փոփոխություններով ընդունում է երկրորդ նախագիծը և 1920 թ. դեկտեմբերի 28-ին հաստատում Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնադրությունը¹⁰: Այդ նույն

⁷ Ուսանողության ներկայացուցիչներն էին՝ Եղիա Չուբարյան ու Վահան Շահգեղյանը:

⁸ Հանձնաժողովի աշխատանքի մասին ղեկավարները ահա 22 նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 161, թթ. 9—11:

⁹ Տե՛ս համալսարանի պատմության Թանգարանի արխիվ (Գրիգոր Չուբարյանի հուշերը), գ. 12թ, ա. 2, էջ 4:

¹⁰ Տե՛ս «ՀՍՍՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրահ 1, էջ 35—39:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԿԱՐԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅՈՐ ԻՄԱՆՆԵՅԱՆ

Երևանի ժողովրդական համալսարանի ռեկտոր
(1920—1921 թթ.)

ՀԱԿՈՔ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՍԽՀ սլետական
համալսարանի ռեկտոր
(1922—1930 թթ.)

ՊԱՊԱ ԲԱԼԱՆԺԱՐՅԱՆ
Ուսումնական գծով սլետական
և գլուղատնտեսական ֆակուլտետի
դեկան (1921—1924)

ՀԱՅԿ ԳԵՎՈՐԽ-ՔԵՎՈՅԱՆ
Ուսումնական գծով պրոֆեսոր
(1924—1927 թթ.)

ԼԵՎՈՆ ԱՐԻՍՅԱՆ
Ուսումնական գծով պրոֆեսոր
(1927—1928 թթ.)

ԱՐՏՈՒ ԵՂԻԱՋԱՐՅԱՆ
Ուսումնական գծով պրոֆեսոր
(1928—1930 թթ.)

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԵՃՅԱՆ
Տնտեսական գծով պրոֆեսոր
(1924—1930 թթ.)

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐ.

ԱՇՈՏ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀԽՍՀ առաջին լուսծովոր

ԳՐԻԳՈՐ ՂԱՓԱՆՅԱՆ

ԱՎԵՏԻՔ ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

օրն էլ ՀՍԽՀ լուսժողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանը ստորագրել է «Երևանի ժողովրդական համալսարանի կազմակերպման մասին» հրամանը¹¹։

Երևանի ժողովրդական համալսարանի կանոնադրությունը և նրա առաջին շրջանի գործունեությունը ցույց են տալիս, որ այստեղ հենց սկզբից հաշվի էին առնվել Խորհրդային Ռուսաստանի փորձը, 1917—1920 թվականների ընթացքում բարձրագույն դպրոցի վերակառուցման համար նրա ձեռնարկած միջոցառումները։ Երևանի ժողովրդական համալսարանը առաջին իսկ օրվանից իր աշխատանքն սկսեց իբրև նոր տիպի բարձրագույն դպրոց։ Նրա կանոնադրության առաջին հոդվածում շեշտվում էր, որ նորաստեղծ «Երևանի ժողովրդական համալսարանը բանվորագյուղացիական ազատ դպրոց է, որը մասսաների սեփականությունն է դարձնում բնական և սոցիալական գիտություններն ու նրանց ուսումնասիրության մեթոդները, նպաստելով կյանքի գիտակցական վերաշինությանը՝ կոմունիստական աշխարհայացքի հիմունքներով»¹²։

Ձեռնամուխ լինելով այդ «գլխավոր խնդրի» իրականացմանը՝ նորաստեղծ համալսարանը իր ունկնդիրներին պետք է ոչ միայն գիտելիքներ հաղորդեր, այլև նրանց սեփականությունը դարձնելու կոմունիստական աշխարհայացքի «գիտական մեթոդները, պատրաստելու հասարակական կյանքի վերափոխման գիտակից մարտիկներ»։ Այդ նպատակով կանոնադրությունը նշում էր, որ «... Ժողովրդական համալսարանը կազմակերպում է սխտեմական դասընթացներ և հատվածական դասախոսություններ, գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքներ, հրատարակում է ամեն տեսակ աշխատություններ և օժանդակիչ ձեռնարկներ, կազմակերպում է գրադարան-ընթերցարան, թանգարան և այլն»¹³։

Հստ կանոնադրության, համալսարանի բարձրագույն օրգանը նրա խորհուրդն էր, որի մեջ մտնում էին ղեկանները, երեք ներկայացուցիչ դասախոսներից¹⁴, մեկական ներկայացուցիչ կոմկուսից, լուսժողկոմատից, արհմիությունից, կուլտուր-կրթական կազմակերպություններից ու պրոլետկուլտից և հինգ ներկայացուցիչ ուսանողներից։ Խորհրդում վերջիններիս մասնակցությունը կանոնադրությամբ նախատեսվում էր բուհերի ղեկավարման գործին ուսանողությանը մասնակից դարձնելու վե-

¹¹ Տե՛ս «ՀՍԽՀ ղեկերեսների և հրամանների ժողովածու», էջ 34—35։ Այդ հրամանը հրապարակվել է «Կոմունիստ» թերթի 1921 թ. հունվարի 4-ի համարում։

¹² «ՀՍԽՀ ղեկերեսների և հրամանների ժողովածու» պրակ. 1, 1921, էջ 35։

¹³ Նույն տեղում։

¹⁴ Համալսարանի խորհրդի առաջին կազմում 1921 թ. հունվարի 2-ին տեղի ունեցած նիստում փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ դասախոսներից ընտրվեցին Հ. Մանեադյանը, Ծ. Կոքրեկոյանը և Կ. Սավիլ-Ջաբրևիլին, Տե՛ս Մատենադարան, անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթաթղ. 222, վաճ. 92, խձ, թթ. 67—58։

բարեբրյալ ՌՍՖՍՀ լուսժողովմատի 1918 թ. նոյեմբերի 18-ի որոշմամբ¹⁵, որն ընդունվել էր կուսակցության կենտկոմի ցուցումով՝ որպես բարձրագույն դպրոցը դեմոկրատացնելու ուղղությամբ կիրառված քայլ: Այդ սկզբունքն իր արտահայտությունը գտավ նաև բարձրագույն դպրոցի՝ 1921 թ. սեպտեմբերին հաստատված կանոնադրության մեջ, թեև այնտեղ միաժամանակ առաջ էր քաշվում բուհի ղեկավարի՝ ռեկտորի, միանձնյա պատասխանատվությունը բարձրացնելու հարցը:

Հստ կանոնադրության, համալսարանի խորհրդի իրավասության մեջ մտնում էին հետևյալ խնդիրները՝ վարչակազմի ղեկավարությունը, ֆակուլտետների կողմից առաջադրվող դասախոսների հաստատումը, բուհի սահմանումն ու իրացումը, ռեկտորի ընտրությունը: Տարածայնությունների դեպքում, հարցի վերջնական լուծումը վերապահվում էր լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին¹⁶: Համալսարանի խորհրդում լուսժողովմատի առաջին ներկայացուցիչն էր բանասեր Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանը, իսկ ՀԿ(Բ)Կ կենտկոմի ներկայացուցիչը՝ Վահան Շահգեղյանը¹⁷ (որը միաժամանակ ուսանող էր): Թեև խորհրդի նիստում հարցերը ընդհանրապես լուծվում էին բաց քվեարկությամբ (եթե խորհրդի անդամների մեկ չորրորդը չէր պահանջում փակ քվեարկություն), սակայն ռեկտորի, վարչության անդամների և դասախոսների ընտրությունը կատարվում էր փակ քվեարկությամբ: Ժամանակավոր կանոնադրությունից երևում է, որ համալսարանի ղեկավարման համակարգը հենց սկզբից դեմոկրատական բնույթ ուներ, որն ապահովում էր դասախոսների և ուսանողների լայն մասնակցությունը արմատական հարցերի քննարկման ու լուծման շրջանում:

1921 թ. հունվարի սկզբին լուսժողովմատը հրավիրում է համալսարանի խորհրդի առաջին նիստը, որտեղ քննարկվում է նրա վարիչի (ռեկտորի)¹⁸ ընտրության հարցը: Փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ ռեկտոր է ընտրվում պատմաբան Հակոբ Համազասպի Մանադեղյանը¹⁹:

Երևանի ժողովրդական համալսարանի բացման (ավելի ճիշտ՝ վերաբացման — Լ. Ղ.) պաշտոնական-հանդիսավոր արարողություններ տեղի է ունենում 1921 թվականի հունվարի 23-ին, կիրակի օրը, Ստեփան

¹⁵ Сб. ЦГАОР, ф. 2306, оп. 18, у. 49, л. 5. «О заведовании студенческими делами и об участии студентов в управлении вузов РСФСР».

¹⁶ Сб. «ՀՍԽՀ ղեկիւրներն ու հրամաններն ժողովածու», պրակ 1, էջ 38:

Сб. «ՀՀ նորագույն պատմության կենտրոնական պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261, թ. 12 և գ. 20, թ. 4:

¹⁸ Ռեկտոր սկսել են անվանել 1922 թվականի փետրվարից:

¹⁹ Համալսարանի ռեկտորներից միայն Հակոբ Մանադեղյանն է, որ ըստ ժամանակավոր կանոնադրության ընտրվել է փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ: Հետագայում ռեկտորները՝ նշանակվել են ՀՍԽՀ լուսժողովմատի, ԽՍՀՄ բարձրագույն կրթության պետական կոմիտեի, ապա՝ մինիստրության կողմից:

Շահումյանի անվան բանվորական ակումբի դահլիճում (նախկինում Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի կամ այժմյան երաժշտական կոմեդիայի թատրոնի շենքում)²⁰։

Այդ օրը ակումբ էին հավաքվել մայրաքաղաքի հասարակայնության հարյուրավոր ներկայացուցիչներ, համալսարանի դասախոսներ, ուսանողներ, զինծառայողներ։ Համալսարանի խորհրդի անդամները և դասախոսները՝ լուսավորության ժողկոմի և ռեկտորի հետ, տեղ են գրավում բեմում։ «Ինտերնացիոնալի» հնչյունների տակ հանդիսավոր նիստը բացում է ռեկտոր Հակոբ Մանանդյանը։

Ծառով հանդես է գալիս ՆՍԽՀ լուսժողկոմ Աշ. Հովհաննիսյանը, որը վերլուծելով բարձրագույն կրթության և գիտության դերը, մասնավորապես նշում է. «... Ժողովրդական համալսարանը պետք է հանդիսանա մտքի գիտական աշխատանոց բանվորության և գյուղացիության համար։ Դասախոսական զբաղմունքներից ավելի մեծ տեղ պետք է բռնեն այստեղ լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքները, այն է՝ ուսանողների ինքնաշխատությունը դասատուների ղեկավարությամբ։ Ուսանողները պետք է աշխատեն յուրացնել գիտական հետազոտման մեթոդը և այդ ուղղությամբ վարժվեն ու հմտանան»²¹։

Այնուհետև ողջույնի խոսք են ասում՝ Հայաստանի Կ(Բ)Կ Կենտկոմի անունից Վահան Երեմյանը, արհեստակցական միությունների բյուրոյի կողմից՝ Հայկ Ազատյանը, կարմիր բանակի կողմից՝ քաղբաժնի պետ Անահիտ Լալայանը։

Եզրափակման խոսքում ռեկտոր Հակոբ Մանանդյանը, շնորհակալություն հայտնելով բարեմաղթությունների համար, նշում է, որ Հայկական բարձրավանդակը զուրկ է եղել բարձր ուսումնաավայրերից, հայ մտավորականությունը ստիպված է եղել գործել ու աշխատել երկրի սահմաններից դուրս և որ այժմ նա պետք է վերադառնա իր հայրենիքը, տառապած աշխատավորության գիտական պետքերին ծառայելու։ «Ժողովրդական համալսարանի ուսումնական կոլեգիան,— հայտարարում է նա,— բացում է այս կրթարանի դռները գիտության ձգտողների առաջ և հույս ունի, որ ուսանողության հետ միասին, ընդհանուր ջանքերով, կկարողանան շինել ու շինացնել Հայաստանի այս բարձր ու սովորականավայրը»²²։

Դրանից հետո ուսանողության, ինչպես և հանդեսին մասնակցող հասարակայնության ներկայացուցիչների համար կարդացվում է առաջին

²⁰ Հանդիսավոր նիստի մասին հաղորդումը տպագրվել է «Կոմունիստ» թերթի (հայերեն) 1921 թ. հունվարի 26-ի համարում։

²¹ Տե՛ս նույն աեղսւմ։

²² Տե՛ս նույն աեղսւմ։

դասախոսությունը: «Խորհրդային իրավունքը և Հայաստանի ժողովրդական համալսարանը» թեմայով հանդես է գալիս հասարակագիտական ֆակուլտետի դասախոս-իրավաբան Գրիգոր Զուբարյանը:

Երևանի համալսարանի վերաբացումը բացառիկ կարևոր իրադարձություն էր հայ ժողովրդի կյանքում: Աշխարհասփյուռ հայ մտավորականությունը վերջապես լայն հնարավորություն էր ստանում աշխատելու հայրենիքում և ծառայելու հարազատ ժողովրդի գիտական ու հոգևոր պահանջմունքներին: Մեր երիտասարդության համար բացվեցին մայրենի լեզվով բարձրագույն դպրոցի դռները: Դրանով պետք է բացատրել այն մեծ ոգևորությունն ու խանդավառությունը, որով ժողովուրդն ընդունեց համալսարանի վերաբացման լուրը:

Այդ ուրախալի փաստը մեծ ցնծությամբ ընդունեց նաև սփյուռքահայությունը, որը խորապես գիտակցում և բարձր էր գնահատում ազգային կրթօջախի պատմական դերը: Պատահական չէ, որ Փարիզի հայ համալսարանական միությունը Երևանի համալսարանի տարեդարձի առթիվ ուղարկած իր ողջույնի նամակում գրում էր.

«Պատվարժան տնօրենության Երևանի հայկական համալսարանին:

Անբացատրելի հաճությամբ մենք է, որ կգրենք ձեզի մեր այս անդրանիկ նամակը: Դուք անհնարին պայմաններում մեջ, հազար ու մեկ դժվարությունների դեմ պայքարելով, Հայաստանի սրտին մեջ իսկ ըստեղծեցիք հայկական մշակույթի բարձրագույն վառարանը, Արարատի հովանիին տակ վերականգնելով մեր բազմադարյան քաղաքակրթությունը: Փարիզի հայ համալսարանական միությունը իր սրտագին ողջույնները կուղարկե Լայաստանի համալսարանին, անոր պրոֆեսորներուն ու ուսանողներուն»²³:

Երևանի ժողովրդական համալսարանը, ինչպես նշվեց, վերաբացվեց հանրապետության համար շափազանց ծանր պայմաններում: Այդ հանգամանքը, բնականաբար, չէր կարող շանդրադառնալ նրա գործունեության վրա, մանավանդ՝ սկզբնական շրջանում: Սակայն տնտեսական աղքատի անմխիթար պայմաններում անգամ կառավարությունը մեծ զոհողությունների գնով անում էր ամեն հնարավորը՝ համալսարանի համաշափ աշխատանքն ապահովելու համար: Այդ էր, թերևս, պատճառը, որ գտնվեցին մարդիկ, որոնք համալսարանի վերաբացումն այդ շրջանում համարում էին «շռայլություն և շքեղություն»: Նման կարծիքի էր, ի դեպ, նաև Պոլսում հրատարակվող «Ժողովրդի ձայն» թերթը:

Ավելին. ելնելով երկրի տնտեսական ծանր վիճակից և չհասկանալով այդ դժվարությունների ժամանակավոր բնույթը, ոմանք՝ արդեն 1922—1923 թթ. պարզապես առաջարկում էին փակել համալսարանը: Այդ վտանգավոր կարծիքն արտահայտվեց նույնիսկ Երևանի գավառա-

²³ «Նոր ուսանող», Երևան, 1924 թ., էջ 66:

յին կուսակցական կոնֆերանսում: Ցույց տալով նման մտայնության անհիմն ու վնասակար լինելը՝ լուսժողկոմ Ասքանազ Մուսվյանը, որը շատ էր կապված համալսարանին և մեծապես օգնում էր նրա գործունեության ծավալմանը, ՀԿ(Բ)Կ 2-րդ համագումարում (1923 թ.) տված՝ «Ժողովրդական լուսավորության մոտակա խնդիրները» զեկուցման մեջ այդ առթիվ ասում է. «Երևանի գավառային կոնֆերանսում շատ ընկերներ հարձակվեցին համալսարանի վրա, պատճառաբանելով, որ այնպիսի պայմաններում, երբ միջոցներ չկան, անհրաժեշտ է համալսարանը փակել և այլն: Մենք գտնում ենք, որ այդ համալսարանը պետք է գոյություն ունենա և ահա թե ինչու: Վերցրեք, օրինակ, պատմագրական ֆակուլտետը: Անհրաժեշտ է արդյոք մեզ ունենալ պատմությունից ու ֆիլոլոգիայից մեր նոր դասատուները, թե՞ ոչ: Ռուսական համալսարաններից մեզ մոտ չեն գա այնպիսիները, որոնք իմանան հայոց գրականությունը, պատմությունը, լեզուն և այլն»²⁴:

Այնուհետև զեկուցման մեջ մանրամասն վերլուծվում է համալսարանի դերը և հիմնավորվում նրա խիստ անհրաժեշտությունը մեր ժողովրդի կյանքում: Մտքերի փոխանակությունից հետո, ՀԿ(Բ)Կ 2-րդ համագումարը որոշում է ոչ միայն պահել համալսարանը, այլև առաջարկում է լրջորեն ամրապնդել և ընդլայնել նրա ֆակուլտետները: Համագումարի որոշմամբ վերջնականապես լուծվեց համալսարանի հետագա գոյության հարցը և վերջ տրվեց՝ Հայաստանում բարձրագույն դպրոցի զարգացման հեռանկարների մասին եղած թյուր կարծիքներին:

Այնուամենայնիվ, Հայաստանի կառավարությունը սկզբում կարողացավ ստեղծել սոսկ ժողովրդական համալսարան և երկու տարուց ավելի տևող կազմակերպչական աշխատանքից հետո միայն այն դարձնել պետական համալսարան:

Սկզբում համալսարանն ուներ ընդամենը երկու ֆակուլտետ՝ բնագիտական և հասարակագիտական²⁵: Մաթեմատիկական և բնական մյուս գիտությունները կենտրոնացվել էին բնագիտական ֆակուլտետում: Երիտասարդության հոսքը մեծ էր երկու ֆակուլտետների գծով էլ: Չնայած համալսարանի գործունեության համար անհրաժեշտ նյութական միջոցների սղությանը, լաբորատորիաների, կաբինետների, ինչպես նաև որոշ մասնագետների ակնհայտ պակասին, այնուամենայնիվ, հենց առաջին օրվանից՝ 1921 թ. հունվարի 24-ից, համալսարանի պարապմունքները

²⁴ ՀՀ հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների փաստաթղթերի պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 1ա, թ. 55:

Այսուհետև կնշվի հապաված ձևով՝ ՀԿԲԿԿ:

²⁵ 1921 թ. հունվարի 2-ին դասախոսների ֆակուլտետային ժողովներում փակ (զադուեի) քվեարկությամբ հասարակագիտական ֆակուլտետի դեկան է ընտրվում Սիրոուկան Տիգրանյանը, իսկ բնագիտական ֆակուլտետում՝ Դավիթ Զավրյանը (տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների ֆոնդ, Թղթապ. 222, վավերագիր 92 ա, ԹԹ. 1—3):

սկսվում և ընթանում են միանգամայն կազմակերպված ձևով: Շատ որոշակի էր զգացվում երիտասարդության՝ ուսման անսահման ծարավը: դասախոսների ոգևորությունը, դժվարությունները հաղթահարելու ներանց պատրաստակամությունն ու կամքը: Սակայն ընդամենը 18—20օր հետո, 1921 թվականի փետրվարի կեսերին սկսված քաղաքացիական կոիվների հետևանքով, Երևանի ժողովրդական համալսարանը դադարում է գործելուց: Չնայած ապրիլին քաղաքացիական կոիվներն ավարտվում են, բայց համալսարանի պարապմունքներն անմիջապես վերսկսել հնարավոր չի լինում:

Լուսժողկոմատը և համալսարանի ղեկավարությունը նախապատրաստական լուրջ աշխատանք են տանում համալսարանի գործունեությունը նորմալ հունի մեջ դնելու համար²⁶: Որից հետո, հանրապետության պահանջներից ելնելով, որոշվում է համալսարանի կառուցվածքը, ճշտվում պատրաստվող կադրերի մասնագիտացումը, լուծվում են պրոֆեսորադասախոսական կազմի համալրման, ինչպես նաև բարձրագույն դպրոցին անհրաժեշտ ուսումնական թաղա ստեղծելու հետ կապված խնդիրները:

Համալսարանը տեղավորվել էր Աստաֆյան (այժմ՝ Արուվյան) փողոցում գտնվող նախկին ուսուցչական սեմինարիայի սև, տուֆաշեն երկհարկանի փոքրիկ շենքում²⁷, որի առաջին հարկում (երկրորդ հարկը դեռևս զինվորական հիվանդանոց էր), 1921 թ. հոկտեմբերի 10-ին վերսկսվում են պարապմունքները:

²⁶ Ապրիլ-հունիս ամիսներին տեղի են ունենում միայն առանձին դասախոսություններ (տե՛ս «Կոմունիստ», հայերեն, հ. 68, 19-ը ապրիլի 1921 թ.):

²⁷ Համալսարանի հին շենքը (Արուվյան 52) կառուցվել է Ստեփան Ավետիսյանին պատկանող այգու տեղում 1902—1905 թթ. ուսուցչական սեմինարիայի համար (նախագծի հեղինակը և կառուցողը եղել է ինժեներ Ն. Կիտկինը): 1933—1935 թթ. կառուցվել է 3-րդ հարկը, ապա՝ 1939 թ. աչ թևը (քաղաքի գլխ. ճարտարապետ, համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի դասախոս Ն. Բունիաթյանի նախագծով), որտեղ այժմ մեծ դահլիճն է և տպարանը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱԴՐԵՐԸ

1. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՆԵՐԸ 1919—1930 ԹԹ.

Ինչպես արդեն նշվեց՝ Ալեքսանդրապոլի համալսարանը ուներ միայն պատմալիքվաթանական ֆակուլտետ, որը գործեց մեկ կիսամյակ։ Երևան տեղափոխվելուց հետո վերաբացված ժողովրդական համալսարանը ուներ երկու ֆակուլտետ՝ հասարակագիտական և բնագիտական։ Բայց կյանքը թելադրում էր նոր, ավելի բարդ ու բազմազան խնդիրներ։

Քաղաքային ու գյուղական շինարարության այն վիթխարի թափը, որ ծավալվում էր Հայաստանում 1920 թ. հետո, մեծ սրությամբ էր դնում կադրերի համալրման հարցը։ Ավելի ու ավելի էր զգացվում բարձրագույն կրթությամբ մասնագետների պահանջը արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության բոլոր բնագավառներում։

Հանրապետության ժողովուրդի հընելով ժողովրդական տնտեսության վերականգնման ու զարգացման հեռանկարներից և այդ առնչությամբ մասնագետ կադրեր ունենալու պահանջներից, 1921 թվականի հոկտեմբերից համալսարանում ուսուցումը կազմակերպեց ավելի լայն ընդգրկումով։ Նախկին երկու՝ բնագիտական և հասարակագիտական ֆակուլտետների փոխարեն բացվեցին հինգ ֆակուլտետներ՝ բնագիտական, արևելագիտական, տեխնիկական, մանկավարժական և խորհրդային շինարարության։ Մայրաստիճան քայքայված հանրապետու-

¹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստանը 1920—1925 թթ.», ժողովածու, ՀՍԽՀ Կենտգործկոմի և ժողովուրդի հրատ., Երևան, 1926, էջ 305։

թյունը նաև մանկավարժների, ինժեներների, գյուղատնտեսների և բժշկների մեծ կարիք ունեւր:

Հիմնավորելով համալսարանական կրթության անհապաղ ծավալման անհրաժեշտությունը՝ ժողկոմխորհի նախագահ Ալ. Մյասնիկյանը այսպես էր բնորոշում այն. «Մեր կուլտուրայի կենտրոնն է կազմելու պետական համալսարանը Երևանում: Նրա համար միջոցներ չպետք է խնայել, ինչպես և դրագիտության տարածման համար: Սրանք համարժեք և կենսական մեծություններ են: Որովհետև՝ համալսարանը այն հնոցն է ու լաբորատորիան, որից կենսատու ճառագայթներ են ցրվում դեպի ծայրերը: Գիրն ու ընթերցանությունը տարածելու համար պետք են լուսավոր գլուխներ, որ կտա համալսարանը: Հողի մշակությունը պահանջում է դաշտավետներ, որոնց ստեղծելու է դարձյալ համալսարանը: Արդյունաբերությունն ու արհեստը չեն կարող բարգավաճել առանց ճարտարապետի, որին նույնպես պատրաստելու է համալսարանը: Ընդհանուր կուլտուրայի զարկերակը բանելու է շարունակ և անընդհատ, եթե առողջ պահվի սիրտը: Համալսարանը այդ սիրտն է»²:

1920—1930 թթ. ընթացքում համալսարանի ֆակուլտետները, բաժինները, ուսուցվող մասնագիտությունները ենթարկվել են փոփոխությունների՝ ելնելով ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու մշակութի զարգացման առաջնահերթ պահանջներից:

Գյուղատնտեսության վերականգնումն ու զարգացումը՝ բարձրագույն կրթությամբ գյուղատնտեսների մեծ պահանջ էր ներկայացնում: Հայկական գյուղը հեռու էր նույնիսկ իր նախապատերազմյան՝ 1913 թվականի մակարդակից: Դրա հիմնական պատճառներից մեկը, անշուշտ, մասնագետ գյուղատնտեսների պակասն էր (բարձրագույն կրթությամբ ընդամենը 12 գյուղատնտես) կամ պարզապես բացակայությունը:

Մինչդեռ անհրաժեշտ էր ստեղծել գյուղատնտեսական հզոր պոտենցիալ, երկիրը փրկել սովից և հումք կուտակել թեթև ու սննդի արդյունաբերության համար: Այդ կենսական խնդրի իրականացման համար հարկավոր էին գյուղատնտեսության բանիմաց կազմակերպիչներ: Կադրերի խիստ կարիքը հրամայաբար դնում էր սեփական բարձրորակ մասնագետներ ունենալու հարցը: Այդ նպատակով, 1921 թվականի նոյեմբերին բացված բնագիտական ֆակուլտետի հիմքի վրա համալսարանում ստեղծվեց գյուղատնտեսական ֆակուլտետը: Պետք է ըստ արժանիւյն գնահատել այն անուրանալի վաստակը, որ ֆակուլտետի կազմակերպման ու ամրապնդման գործում ունեցավ հայ առաջին ագրոքի-

² Ալ. Մյասնիկյան (Ալ. Մարտոնի), Խորհրդային Հայաստանի ուզին, «Մարքսիզմ», 1933 թ., № 231:

միկոս-մանրէակենսաբան Պապա Բեջանի Քալանթարյանը³։ Նրա մասնագիտական առաջարկները հավանության արժանացան նախ՝ հողժողովումատի ու լուսժողովումատի, իսկ ապա՝ նաև կառավարության կողմից։ Պապա Քալանթարյանը դարձավ ֆակուլտետի առաջին դեկանը և մեծ նվիրյալը։ Նրա նախկին սաները խոր ակնածանքով ու երախտագիտությամբ են հիշում իրենց բազմահմուտ և բարձր առաքինությունների տեր ուսուցչին։

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետը գտնվում էր բոլորի ուշադրության կենտրոնում։ Համալսարանի ռեկտորատը լուրջ միջոցառումներ ձեռնարկեց ֆակուլտետի ամրապնդման, նրա ուսումնականության բազայի բարելավման ուղղությամբ։ Նոր առարկաների դասընթացներ կարգալու համար բանակցություններ սկսվեցին թիֆլիսաբնակ որոշ մասնագետների հետ՝ նրանց Երևանի համալսարան հրավիրելու նպատակով։ Սկսվում է ֆակուլտետի ընդլայնման շրջանը։ Շուտով այն առաջատար տեղ է զբաղում։ Գյուղատնտեսական ֆակուլտետը համալսարանի կազմում մնում է մինչև 1930 թվականի հունիսը, ապա անջատվելով վերածվում է ինքնուրույն ինստիտուտի։

Հանրապետության արդյունաբերության վերականգնումն ու զարգացումը, ինչպես նաև ոռոգման ջրանցքների կառուցումը պահանջում էին տեխնիկական որակյալ կադրեր, որոնց պատրաստման անհրաժեշտության թելադրանքով Հայաստանի կառավարությունը 1921 թ. հոկտեմբերին համալսարանում հիմնում է տեխնիկական ֆակուլտետ։ Ֆակուլտետի կազմակերպման շրջանում մեծ աշխատանք է տանում հատկապես նրա առաջին դեկան Դավիթ Քրիստափորի Զավրյանը⁴։ Հետագայում այդ ֆակուլտետի դեկաններ են եղել նաև ինժեներներ Դավիթ Հակոբջանյանը, Գրիգոր Շիրմազանը, մաթեմատիկոսներ Արշակ Տոնյանն ու Զեբեթ Խոջանեթյանը, ֆիզիկոս Հովհաննես Նավակատիկյանը։

Տեխնիկական ֆակուլտետի բացմանը որոշ մտավորականներ առարկում էին այն պատճառաբանությամբ, որ հանրապետության թույլ արդյունաբերությունը չի կարող նպաստել նրա զարգացմանը, որ չկա անհրաժեշտ բազա ուսանողների գործնական աշխատանքի համար։ Լուսժողովումատը և համալսարանի վարչությունը, հաշվի առնելով դժվարությունները, գործադրում էին ամեն ջանք՝ նորաբաց ֆակուլտետում աշխատանքը լիարժեք կազմակերպելու համար։

Առաջին երկու տարիների ընթացքում այստեղ դասավանդվում էին միայն տեսական առարկաներ։ Դեռևս չէր ճշգրտված և վերջնականապես լուծված մասնագիտացումների հարցը, որը քննարկվում էր նույնիսկ հանրապետական թերթերում։ Թե որքան մեծ էին այդ ֆակուլտե-

³ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրք, էջ 8։

⁴ Տե՛ս նույն տեղում։

տի պահպանման հետ կապված դժվարությունները, երևում է թեկուզ նրանից, որ արդեն 1924 թ. առանձին մարդկանց կողմից բարձրացվում էր նրա փակման հարցը⁵։ Մինչդեռ գնալով ֆակուլտետն ամրապնդվում էր։ Առաջին վեց կիսամյակների ընթացքում (1—3-րդ կուրսերում) անցնում էին ֆիզիկամաթեմատիկական, ինչպես նաև ընդհանուր տեխնիկական առարկաներ։ Համալսարանի վարչությունը և դեկանատը դրանց ավանդման համար հրավիրում են դասախոսական համապատասխան կադրեր, ինչպես նաև ստեղծում ուսումնասօժանդակ հարմարություններ՝ քիմիայի, ֆիզիկայի լաբորատորիաներ, մեխանիկայի ուսումնական արհեստանոց, գծագրություն և «Մեքենաների մասեր» առարկաների կաբինետներ և այլն։ Միաժամանակ բարելավվում է ուսումնամեթոդական աշխատանքը, ճշտվում են մասնագիտությունները, պատրաստվող կադրերի պրոֆիլը։

Տեխնիկական ֆակուլտետը անհրաժեշտ էր ոչ միայն զարգացող արդյունաբերության համար։ Ֆակուլտետի առջև խնդիր էր դրված պատրաստել նաև մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի, տեխնիկական գիտությունների դասատուներ՝ տեխնիկումների, բանվորական ֆակուլտետների և էրկրորդ աստիճանի դպրոցների համար։ Տեխնիկական ֆակուլտետը հիմնավորապես մտնում է համալսարանի կազմի մեջ և մնում այնտեղ մինչև 1930 թվականի հունիսի 14-ը, երբ համալսարանից անջատվելով դառնում է ինքնուրույն ինժեներատեխնիկական (շինարարական) ինստիտուտ, որն ուներ նաև քիմիական ֆակուլտետ։

Այդ ֆակուլտետի հիմքի վրա, Մինիստրների խորհրդի 1932 թ. հունիսի 1-ի որոշմամբ՝ Երևանում ստեղծվում է նաև քիմիկո-տեխնոլոգիական ինստիտուտ։ Այնուհետև, կառավարության 1933 թվականի փետրվարի 27-ի որոշման հիման վրա այդ երկու տեխնիկական ինստիտուտները միացվում են և 1933 թ. մարտի 1-ից վերանվանվում Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ։

Ժողովրդական լուսավորությունը կազմակերպելու ասպարեզում խիստ կարևոր նշանակություն ուներ մանկավարժական կադրերի պատրաստումը։ Համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետը, որը կոչված էր այդ բնագավառում մեծ աշխատանք կատարելու, հիմնադրվել է

⁵ 1924 թ. հունիսի 30-ին Թիֆլիսում տեղի է ունենում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շրջանացմանը նվիրված խորհրդակցություն, որտեղ հարց է բարձրացվում Երևանի համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետը փակելու մասին։ ՀեՍՀ լուսժողկոմատը մի քանի օր հետո (հուլիսի 11-ին) հրավիրում է մասնագետների խորհրդակցություն։ Քննարկելով այդ հարցը՝ խորհրդակցությունը միաձայն զալիս է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է պահել տեխնիկական ֆակուլտետը, նրան տալով հիդրո-տեխնիկական-մեխորոտիվ ուղղություն, քանի որ այդ մասնագիտությամբ կադրերի կաթիլը Հայաստանում չափազանց մեծ էր։ Մշակվում է նաև ֆակուլտետի ուսումնական ծրագիրը։

1921 թվականի հոկտեմբերին: Նրա կազմակերպման ու ամրապնդման գործում մեծ ծառայություն ունեն համալսարանի հիմնադիր դասախոսներ, մանկավարժ-հոգեբան Գուրգեն էդիլյանը, որը դարձավ ֆակուլտետի առաջին դեկանը և մանկավարժ Արշավիր Շավարշյանը, որն աշխատում էր համալսարանում ֆակուլտետի կազմակերպման օրվանից:

Համալսարանի վարչությունը, նկատի ունենալով իր առջև ծառացած դժվարությունները, 1922 թ. հունիսի 14-ին լուստոզկոմատում հարց է բարձրացնում մանկավարժական ֆակուլտետը համալսարանից անջատելու մասին⁶: 1922 թ. նոյեմբերին այդ ֆակուլտետի հիմքի վրա նրևանում կազմակերպվում է ինքնուրույն մանկավարժական ինստիտուտ⁷: Եռամյա դասընթացով⁸: Սակայն ժողկոմխորհի որոշմամբ 1924 թ. հոկտեմբերին այն կրկին միացվում է համալսարանին, դառնալով հասարակագիտական ֆակուլտետի մի բաժինը⁹: Ֆիզիկամաթեմատիկական⁸, պատմագրական և կենսաբանական ենթաբաժիններով⁹:

Մեկ տարի հետո՝ 1925—1926 ուսումնական տարում, հասարակագիտական ֆակուլտետի մանկավարժական բաժինը նորից անջատվում և վերակազմվում է որպես ինքնուրույն մանկավարժական ֆակուլտետ ու գոյատևում մինչև 1930 թվականը¹⁰:

Մանկավարժական կադրերի պատրաստման նկատմամբ ամենօրյա ուշադրությունը բացատրվում էր բոլոր տիպի դպրոցների համար ուսուցիչների խիստ կարիքով, առանց որոնց անհնար էր ըստ ամենայնի ծավալել ժողովրդական լուսավորության գործը: Ցածր էր մանավանդ հանրապետության տարածքում ապրող ազգային փոքրամասնությունների կրթական մակարդակը:

⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 250, էջ 1:

⁷ Տե՛ս ՀԽՍՀ ժողկոմատների 1922—1923 թվականների հաշվետվությունը, Երևան, 1925 (դիրեկտոր է նշանակվել Արշ. Շավարշյանը):

⁸ Համալսարանում ֆիզիկամաթեմատիկական բաժին ստեղծվել է 1922 թ. մանկավարժական ֆակուլտետի կազմում: Դրա հիման վրա, 1933 թ. սեպտեմբերին ստեղծվում է ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը, որը ԽՍՀՄ բարձրագույն կրթության մինիստրության 1959 թ. ապրիլի 8-ի № 381 հրամանով բաժանվել է երկու՝ ֆիզիկայի և մեխանիկամաթեմատիկական ինքնուրույն ֆակուլտետների: 1971 թ. մեխանիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի հիմքի վրա ստեղծվել է կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետը, իսկ 1988 թ. մեխանիկայի ֆակուլտետը: 1975 թ. ֆիզիկայի ֆակուլտետի հիմքի վրա կազմակերպվել է ռադիոֆիզիկայի ինքնուրույն ֆակուլտետը:

⁹ Տե՛ս «Նորհրդային Հայաստան», 1924, № 241:

¹⁰ 1930 թ., երբ համալսարանի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվում են ինքնուրույն ինստիտուտներ՝ ինժեներատեխնիկական, գյուղատնտեսական և կոոպերատիվ-տնտեսագիտական, բուն համալսարանը վերածվում է մանկավարժական ինստիտուտի: 1933 թ. համալսարանը վերստեղծվում է, և մանկավարժական ինստիտուտը դառնում է նրա ֆակուլտետներից մեկը: Մեկ տարի անց, 1934 թ. ֆակուլտետը անջատվում է համալսարանից, դառնալով հայկական մանկավարժական ինստիտուտ:

կառավարության կողմից ձեռնարկվում են համալիր միջոցառումներ, հանրապետությունում մշակույթն ու գիտությունը զարգացնելու համար: Միաժամանակ որոշվում է լուսավորության գործին հատկացնել բյուջեի մի զգալի մասը, որովհետև քաղաքում և գյուղում նոր դպրոցների բացելուն զուգընթաց՝ խիստ ավելանում էին ֆինանսական պահանջները: Արդեն 1922 թ., 1919 թ. համեմատությամբ, եռապատկվել էր դպրոցների և նրանցում սովորող աշակերտների թիվը¹¹: Մինչդեռ ուսուցչական կադրերի կրթական մակարդակը չափազանց ցածր էր: Այսպես՝ 1163 ուսուցիչներից բարձրագույն կրթություն ունեին միայն 107-ը, կամ 9,2 տոկոսը¹²: Նման վիճակն անհանդուրժելի էր: Անհրաժեշտ էր բոլոր միջոցներով շտապ ապահովել մանկավարժական կադրերի ինչպես քաղաքական, այնպես էլ որակական աճը:

Ուսուցիչների պատրաստման հարցը ամենայն սրությամբ դրվում է Հայաստանի հորհուրդների 2-րդ համագումարում (1922 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր), ուր զեկուցումով հանդես է գալիս Ժողովմխորհի նախագահ Ս. Լուկաշինը:

Համալսարանում մանկավարժական կադրերի պատրաստման գործը հետզհետե բարելավվում է: Նրա շատ սաներ, տակավին 20-ական թվականների կեսերին ավարտելով համալսարանը, անցան աշխատանքի Ժողովրդական լուսավորության ճակատում՝ իրենց գիտելիքները նվիրաբերելով երիտասարդ սերնդի կրթության ու դաստիարակության, հաբազատ Ժողովրդի լուսավորության վեհ գործին:

1921 թ. հոկտեմբերին համալսարանում կազմակերպվում է նաև խորհրդային շինարարության ֆակուլտետ, որը հիմնականում կադրեր էր պատրաստում արտադրության, ֆինանսների և բանգյուղտեսչության մարմինների համար: Ֆակուլտետի առաջին դեկանը՝ կարճ ժամանակով (1921 թ. սեպտեմբերից 1922 թ. փետրվար) եղել է Գևորգ Ղարաջյանը (Արկոմեդ)¹³, ապա գրականագետ-քննադատ Յուլիս Խանզադյանը¹⁴, որին փոխարինել է Թադևոս Ավդալբեգյանը¹⁵:

Դեռևս 1919 թվականի սկզբներին Ռուսաստանի համալսարաններում իրավաբանական ֆակուլտետները միավորեցին պատմության ֆակուլտետներին՝ ստեղծելով հասարակական գիտությունների ֆակուլտետներ¹⁶: Այդ օրինակով, Երևանի համալսարանի վարչությունը, 1922 թ.

¹¹ 1922 թ. Հայաստանում արդեն կային 506 դպրոցներ 47.462 աշակերտով (տե՛ս «Նորհրդային Հայաստանը 1920—1925 թթ. ժողովածու, շտապ հանագործվածի և Ժողովմխորհի հրատ., Երևան, 1926, էջ 292):

¹² Տե՛ս «Նորհրդային Հայաստան», № 1, 1-ը հունվարի 1923 թ.:

¹³ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագրեր, էջ 7:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 11:

¹⁵ Նույն տեղում, գործ հ. 254, էջ 8:

¹⁶ Տե՛ս «Народное просвещение», 1919, № 31, ст. 29:

սեպտեմբերի 1-ին որոշում է խորհրդային շինարարության ֆակուլտետը վերակոչել հասարակագիտական ֆակուլտետ¹⁷ (հասֆակ):

Հասարակագիտական ֆակուլտետը, որը հետագայում նորից անվանափոխվեց սոցիալտնտեսագիտականի, ապա՝ իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետի, մեծ դեր է կատարել իրավաբանների և տնտեսագետների պատրաստման գործում: Համալսարանում ձեռք բերելով հարուստ գիտելիքներ, երիտասարդ մասնագետների այդ բանակը ձեռնամուխ եղավ սոցիալ-տնտեսական բազմազան ու բազմաբնույթ հարցերի շուտափույթ լուծմանը:

1921 թ. հոկտեմբերին հիմնվեց նաև համալսարանի հինգերորդ՝ արևելագիտության ֆակուլտետը, որը կարճ ժամանակ անց՝ վերափոխվեց պատմագրական ֆակուլտետի: Նրա գլխավոր խնդիրը մանկավարժների պատրաստումն էր: Ի դեպ, այս ֆակուլտետը միակն էր, որ լիովին ապահովված էր դասախոսներով: Այստեղ էին աշխատում արդեն մեծ վաստակ ու ճանաչում ունեցող մի շարք գիտնականներ: Ֆակուլտետի ղեկանը սկզբում ականավոր պատմաբան Հակոբ Մանանդյանն էր¹⁸, իսկ ապա՝ բազմավաստակ գրականագետ-լեզվաբան Մանուկ Աբեղյանը: Ֆակուլտետն իր ինքնուրույն գոյությունը պահպանեց մինչև 1924 թվականը, իսկ ապա մտավ հասարակագիտական ֆակուլտետի կազմի մեջ՝ որպես նրա ենթաբաժիններից մեկը (այդ ժամանակ հասֆակի մանկավարժական բաժինը ևս ուներ պատմագրական ենթաբաժին): 1925—1926 ուսումնական տարվա վերջում հասֆակի մանկավարժական բաժինը դառնում է ինքնուրույն ֆակուլտետ, որի կազմի մեջ են մտնում պատմագրական բաժինն ու ենթաբաժինը: Այդպես շարունակվում է մինչև 1930 թվականը՝ համալսարանի նոր վերակառուցումը:

1921 թ. հոկտեմբերին ռեկտորի պարտականություններից ազատվում է Հակոբ Մանանդյանը: Ռեկտորի պաշտոնում նրան փոխարինում է Դավիթ Զավրյանը, որը փաստորեն չի աշխատում¹⁹: 1922 թվականի փետրվարի 14-ին համալսարանի նոր ռեկտոր է հաստատվում մանրէաբան-կենսաքիմիկոս Հակոբ Գարեգինի Հովհաննիսյանը²⁰, որն այդ պաշտոնում մնում է մինչև 1930 թվականի հուլիս ամիսը: Նրա անվան ու աշխատանքի հետ են կապված համալսարանի առաջին շրջանի գործունեության 8—9 տարիները: Հովհաննիսյանն ամեն կերպ ջանում էր ըստ ժողովրդական տնտեսության պահանջարկի ճշտել համալսարանում պատրաստվող կադրերի մասնագիտացումը, ստեղծել նյութատեխնիկական բազա և համալրել դասախոսական կազմը:

¹⁷ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ Ձ 250, էջ 5:

¹⁸ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրք, էջ 8:

¹⁹ Դ. Զավրյանին մինչև 1922 թ. փետրվարը փոխարինում է Պ. Բ. Քալանթարյանը:

²⁰ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրք, էջ 11:

Համալսարանի վերաբացումից կարճ ժամանակ անց հարց է առաջանում նաև բժշկական ֆակուլտետ ստեղծելու մասին: ՀՍԽՀ ժողկոմ-խորհրդի բժշկական ֆակուլտետ հիմնելու որոշումն ընդունում է 1922 թվականի մարտի 5-ին, իսկ դասերն սկսվում են աշնանը: Հայաստանում բժշկական կրթության գործը կազմակերպելու նախաձեռնողներն են հանդիսացան թիֆլիսաբնակ հայ բժիշկներ Գ. Պ. Խոսրոսը և Գ. Յա. Արեշյանը²¹, որոնք դեռևս 1919 թ. մայիսին կազմակերպել էին նախաձեռնող խումբ, որի կազմի մեջ էին մտել մաշկաբան Մ. է. Մզարեուլովը (նախագահ), Պ. Ա. Տեր-Ակոպովը, Գ. Գ. Տեր-Ներսեսովը (վիրաբույժ), գինեկոլոգ Գ. Յա. Արեշյանը (քարտուղար), Գ. Հ. Խոսրոսը, Գ. Լ. Մհերովը (թերապևտներ) և ուրիշներ:

Գ. Տեր-Ներսեսովը և Գ. Արեշյանը նախաձեռնող խմբի կողմից գործուղվում են Երևան՝ բժշկական կրթություն կազմակերպելու հնարավորություններն ուսումնասիրելու: Նրանք 10 օր լինում են Հայաստանում, ծանոթանում իրերի դրությամբ և գալիս այն եզրակացության, որ երկրի տնտեսական ծանր վիճակը և բժշկական հիմնարկների բացակայությունը բացառում են այդ հնարավորությունը: Նախաձեռնող խումբը ինքնալուծարվում է և գործը դրանով ավարտվում:

Համալսարանում բժշկական ֆակուլտետ բացելու անհրաժեշտությունը հիմնավորող հատուկ նամակով 1920 թ. հոկտեմբերի 9-ին ՀՀ հանրային կրթության նախարարին է դիմում համալսարանի ռեկտոր՝ պրոֆեսոր Յու. Ղամբարյանը²²: Սակայն այդ հարցը չի լուծվում:

Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո բնակչության բուժսպասարկման խնդիրն ստանում է համապետական նշանակություն: Դա խիստ կարևոր էր, որովհետև պատերազմի հետևանքով սովերվել էր երկիրը: Մոլեգնող սովն ու համաճարակները վերջնականապես քայքայել էին ժողովրդի առողջական վիճակը: Կոտորածները, գաղթը, թշվառ ու անապահով կյանքը ծայրաստիճան բացասական ազդեցություն էին ունեցել մասնավորապես գյուղի վրա: Արարատյան դաշտի բնակչությունը համարյա 100 տոկոսով վարակված էր մալարիայով. իսկ ընդհանուր առմամբ՝ այդ հիվանդությամբ էր տառապում հանրապետության բնակչության 40 տոկոսը: Միայն ծաղիկ հիվանդությունը մեծ տարի երեխաներից հսկայական զոհեր էր տանում, իսկ շատերին էլ խեղանդամ դարձնում: Եվ դա զարմանալի չէ, որովհետև 1913 թ.

Պրոֆ. Գ. Յա. Արեշյանը բժշկական ինստիտուտի մասին գրել է հուշեր, որոնք սկսվում են համալսարանում բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրման պատմությամբ: Անձնական արխիվում պահվող այդ ձեռագրին ծանոթանալու հնարավորությունը մեզ ընձեռել է պրոֆեսորի դուստրը՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Գ. Արեշյանը:

²² Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 369:

Հայաստանում եղել է ընդամենը 57 բժիշկ: Եթե նկատի ունենանք, որ դրանցից շատերն էլ պատերազմի տարիներին հեռացան երկրից, ապա խորհրդային կարգերի հաստատման ժամանակ բժիշկների թիվը չէր անցնում երկու տասնյակից: Հայաստանում 22000 բնակչին ընկնում էր մեկ բժիշկ²³, իսկ հիվանդանոցային մահճակալների թիվը հասնում էր 200-ի²⁴:

Ժողովրդի առողջական վիճակը բարվոքելու նպատակով անհրաժեշտ էր ստեղծել բժշկական հիմնարկների լայն ցանց և կազմակերպել բժշկական կադրերի պատրաստման գործը, որոնց կարիքը չափազանց մեծ էր հատկապես գյուղական վայրերում: «Բժիշկ տվե՛ք» վերնագրով հոգևածու²⁵ ասվում էր. «Դարալագյազի ամբողջ գավառում բժիշկ չկա: Ամբողջ գավառը և նրա կենտրոն Քեշիշքենդը հանձնված են մի անփորձ մարդու: Մեր բազմաթիվ դիմումները բժիշկ ուղարկելու մասին անհետևանք են մնացել»: Վիճակը համարյա նույնն էր նաև մյուս շրջաններում:

ՀՍԽՀ Ժողկոմխորհի 1921 թ. նոյեմբերի 9-ի որոշմամբ Երևանում հիմնադրվում է բժշկական դպրոց: Համալսարանը թույլատրում է իր բակում գտնվող՝ նախկին ուսուցչական սեմինարիայի լվացքատան և ախոռի միհարկանի շենքը վերակառուցել և հատկացնել անատոմիայի, հիստոլոգիայի և ֆիզիոլոգիայի պարապմունքների համար: Այստեղ սկը-ում են դասավանդել համալսարանի դասախոսներ Ա. Տեր-Պողոսյանը (կենսաբանություն), Ստ. Ղամբարյանը (քիմիա), Հ. Հովհաննիսյանը (կենսաքիմիա) և ուրիշներ:

Սակայն բժշկական դպրոց բացելը գործի միայն սկիզբն էր: Պետք էր ավելի լայն ու հաստատուն հիմքերի վրա դնել բժշկական կադրերի պատրաստումը: Այդ էլ առաջադրում է դպրոցը համալսարանին միացնելու և դրա հիման վրա բժշկական ֆակուլտետ բացելու խնդիրը²⁶: Հանրապետության առողջապահության ժողկոմ Ս. Մ. Լազարյանի այդ մտահղացումը պաշտպանվում է լուսժողկոմատի և համալսարանի ղեկավարության կողմից²⁷: ՀՍԽՀ Ժողկոմխորհի որոշմամբ 1922 թ. մարտին ստեղծվում է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, որի ղեկան է նշանակվում բժիշկ Սպանդարատ Կամսարականը²⁸: Համալսարանի

²³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

²⁴ Տե՛ս А. А. Акопян, Курорты Армении, Ереван, 1934, стр. 9

²⁵ «Խորհրդային Հայաստան», № 9, 13-ը հունվարի 1926 թ.:

²⁶ Բժշկական դպրոցը համալսարանին կցելու և այն բժշկական ֆակուլտետ կոչելու հրամանը տրվել է 1922 թ. մարտի 5-ին (տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրք, էջ 12):

²⁷ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

²⁸ Ս. Կամսարականը ֆակուլտետի ղեկան է եղել մինչև 1925 թ. հունվարի 15-ը, որից հետո նրան փոխարինել է վիրաբույժ Համբարձում Քեշեկը (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 254, էջ 43):

խորհուրդը 1922 թ. հունիսի 4-ին որոշում է բժշկական ֆակուլտետում կատարել լրացուցիչ ընդունելություն²⁹, որի հետևանքով ուսանողների թիվը ավելանում է ևս 68 հոգով: 1922 թ. սեպտեմբերին բժշկական ֆակուլտետն սկսում է իր աշխատանքը, բազմաթիվ դժվարություններ հաղթահարելու գնով: Եվ պատահական չէ, որ համալսարանը փակելու առաջարկով հանդես եկողները շեշտում էին հատկապես բժշկական ֆակուլտետի գործունեությունը ծավալելու հետ կապված դժվարությունների մասին:

Բժշկական ֆակուլտետը գտնվում էր համալսարանի կազմում մինչև 1930 թ., որից հետո անջատվեց, դառնալով ինքնուրույն ինստիտուտ:

Այսպիսով, առաջին և երկրորդ ուսումնական տարիների (1920—21—22) ընթացքում փաստորեն ստեղծվում են այն հինգ ֆակուլտետները, որոնք իրենց անվանափոխություններով հանդերձ, համալսարանի կազմում գործում են մինչև 1930 թվականի հուլիս աժիսը: Այդ շրջանում, ելնելով երկրի ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու տեխնիկայի զարգացման առավել բարձր պահանջներից, ի թիվս այլ համալսարանների, վերակառուցվում է նաև Երևանի համալսարանը: Նրա ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվում են բժշկական, գյուղատնտեսական, ինժեներա-տեխնիկական (շինարարական), կոոպերատիվ-տնտեսագիտական և մանկավարժական առանձին ինստիտուտներ: Համալսարանը վերաբացվում է դրանից միայն երեք տարի հետո, 1933 թվականի սեպտեմբերին, մանկավարժական ու կոոպերատիվ-տնտեսագիտական ինստիտուտների հիմքի վրա:

1919—1930 թվականների ընթացքում համալսարանի կրած կառուցվածքային փոփոխությունները և անվանափոխությունները տե՛ս էջ 66—67-ում բերվող սխեմայում:

2. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման առաջին ամիսներն էին, ժողովրդական համալսարանի գործունեության առաջին օրերը, երբ բուհը ուսանողություն էր հավաքագրում: Պետականորեն կարևոր նշանակություն ունեւր այն հանգամանքը, թե հասարակական ո՞ր խավերից պիտի պատրաստվեին ազգային մտավորականության նոր կադրերը: Իշխող կուսակցությունը մեծապես շահագրգռված էր ստեղծելու իր մտավորականությունը: Հետևապես՝ բուհերում պետք է սովորեին բացառապես բանվորների և աշխատավոր գյուղացիության զավակները: Այդ նպատակով Ռուսաստանում անցկացվեց բարձրագույն

²⁹ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 2:

ՀԴԱԶՅԱՆ ԱԺԱՌՅԱՆ

ԼԵՈ
(ԱՌԱՔԵԼ՝ ԲԱՅԱՆՍՆՅԱՆ)

Համալսարանի դասախոսական կազմը 1923 թվականին

Առաջին շարքում (ձախից) Լ. Ռոտմյանց, Պ. Քալանթարյան, Դ. Հակոբջանյան, Ա. Ներսիսյան, Հ. Աճառյան, Ե. Պալյան, Հ. Հովհաննիսյան, Գ. Ասատուր, Վ. Արծրունի, Ս. Կանսարական, Կ. Զարյան: Երկրորդ շարքում Հ. Աճառյան, Գ. Գրիգորյան, Խ. Երիցյան, Մ. Ալվազյան, Գ. Մեղնիկյան, Ե. Շեկ-Հովսեփյան, Գ. Արեշյան, Յու. Շեկովնիկով, Արշ. Հակոբյան, Փ. Հակոբյան, Ավ. Տեր-Պողոսյան, Ա. Քալանթար, Ա. Խաչատրյան, Գ. Չուրարյան:

Երրորդ շարքում— Ժ. Միրզախանյան, Յ. Խանգադյան, Լ. Վարդապետյան, Պ. Ստոնիկյան, Ս. Տիգրանյան, Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Տերտերյան, Բ. Բահարյան, Գ. Շիրմազան, Յու. Իզմաիլով, Ալ. Հակոբյան, Ա. Տոնյան, Հ. Նալակատիկյան, Մ. Վարունցյան, Դ. Հայրապետյան, Ա. Ղահրամանյան, Ստ. Ղամբարյան, Թ. Ավդալբեգյան, Կ. Մելիք-Ցիանճանյան, Լ. Մանուշարյան, Զ. Խոջանքյան:

Համալսարանի անդրաճիկ դասախոսներից՝ պրոֆ. Արսեն Ցերտեյանը (կենտրոնում) իր ուսանողների հետ (1929 թ.): Առաջին շարքում (ձախից) Հ. Մարտիրոսյան, Ռ. Հովհաննիսյան: Երկրորդ շարքում— Մ. Մկրյան, Ն. Անճեղիկյան: Երրորդ շարքում— Ս. Տարոնցի, Մ. Աբգարյան, Հ. Յուզբաշյան:

Համալսարանի ուսանողները քիմիական լաբորատորիայում պրոֆ. Ստ. Ղամբարյանի, պրոֆ. Լ. Ռոտինյանցի (կանգնած) և ասիստենտ Ա. Հարությունյանի հետ (1928 թ.)

դպրոցի ռեֆորմ: Բուհերի դռները լայնորեն բացվեցին բանվորագյուղացիական երիտասարդության առջև: Այդ վերակառուցումը Ռուսաստանում համառ դիմադրության էր հանդիպում նախկին պրոֆեսուրայի կողմից: Այդուհանդերձ, հակառակ դրան, 1918 թ. օգոստոսի 2-ին ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդն ընդունեց Վ. Ի. Լենինի կազմած՝ «ԻՍՏՍԻ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ընդունվելու մասին» որոշումը: Նույն օրը Լենինը ստորագրեց դեկրետ՝ բուհերի ընդունելության նոր կանոնների մասին, և այդ փաստաթղթերի հիման վրա Ռուսաստանի բուհերում փոխվեց ընդունելության կարգը:

Լենինը պահանջում էր ընդունելության ժամանակ խստորեն պահպանել դասակարգայնության սկզբունքը, որպեսզի «... Ունեոր դասակարգերի համար ոչ միայն իրավաբանական, այլև փաստական ոչ մի արտոնություն չլինի: Առաջին հերթին անպայման պետք է ընդունվեն պրոլետարիատի և չքավորագույն գյուղացիության միջավայրից ելած անձինք, որոնց լայն շափով թոշակներ կտրամադրվեն»¹:

Անհրաժեշտ էր միջոցներ ձեռնարկել աշխատավոր երիտասարդության բուհերն ընդունելը հեշտացնելու համար: Ըստ այդմ՝ բուհերում վերացվեցին ընդունելության քննությունները: 16 տարին լրացրած բոլոր քաղաքացիներին իրավունք էր վերապահվում առանց քննության և նույնիսկ առանց միջնակարգ դպրոցի ավարտականի ընդունվելու Ռուսաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները:

Վերացվեցին նաև բուհեր ընդունվելու արգելքներն ու սահմանափակումները կանանց համար, ինչպես նաև ուսման վարձը:

Երևանի ժողովրդական համալսարանը, որպես խորհրդային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, պարտավոր էր ղեկավարվել այդ նույն սկզբունքով: Մանավանդ որ, Հայաստանի առաջին սահմանադրությունը նույնպես՝ աշխատավոր երիտասարդությանը բարձրագույն կրթություն ստանալու լայն իրավունք էր ընձեռում: «... ՀՍԽՀ աշխատավորների գիտություն ստանալու գործը իրապես ապահովելու համար,— ասվում էր այնտեղ,— բանվոր դասակարգին և գյուղացիությանը տրվում են լիակատար, բազմակողմանի և ձրի կրթության բոլոր հնարավորությունները»²: Ըստ այդմ, մեր համալսարանը ևս աշխատավոր երիտասարդության ընդունելության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց: Նրա ժամանակավոր կանոնադրության մեջ ասվում էր. «Ունկնդիրները, 16 տարին լրացած անձինք, ընդունվում են առանց քննության, մինչև խորհրդի որոշած թվի լրացումը: Առաջին հերթին ընդունվում են բանվորներն ու չքավոր գյուղացիները և ապա մյուս քա-

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, 1951, հ. 28, էջ 42:

² ՀՍԽՀ Բ. Գ. և Կ. բանակայինների խորհուրդների առաջին համագումարը, Երևան, 1922, էջ 134:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԵՎ ՆՐԱ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՌԻ ԱՆՎԱՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1919—1930 ԹԹ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (1919 թ. ՄԱՅԻՍ-1920 թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ)
1920 թ. I—VI (ԱԿՏԱՄԱՐԿԱՊՈԼ)
1920 թ. VI—XII (ԵՐԽԱՐԸ)

ՊԱՏՄԱՆՔԱՊԱՆԱԿԱՆ
ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐ
1920 թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1921 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ	
ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՄԱՆՈՎԱԿԱՐԳԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ԽՈՐՀՐԴ. ՇԵՒԱՐԱՐ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ԽՈՐՀՐԴ. ՇԵՒԱՐԱՐ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏՆՆԵԽԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՄԱՆՈՎԱԿԱՐԳԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲՈՇԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
1922 թ. ՄԱՐՏ	
ԽՈՐՀՐԴ. ՇԵՒԱՐԱՐ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՄԱՆՈՎԱԿԱՐԳԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏՆՆԵԽԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
1923—1928 ՈՒՍԱՐԻ	
ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՄԱՆՈՎԱԿԱՐԳԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏՆՆԵԽԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ԽՈՐՀՐԴ. ՇԵՒԱՐԱՐ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲՈՇԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

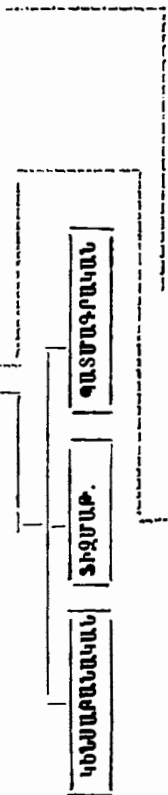
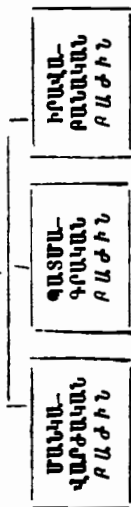
ՀԱՄԷ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

1928—1924 ՈՒՍԱՐԻ

ՀԱՍՏԱՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՊԱՏՄԵԳՐԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒԼԱՏԵՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲԺՇԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

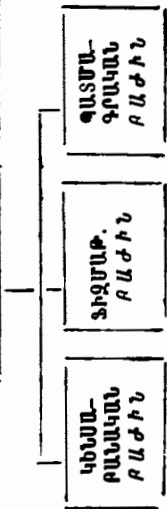
1924—1926 ՈՒՍԱՐԻ

ՀԱՍՏԱՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒԼԱՏԵՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲԺՇԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

1926—1930 թթ.

ՄԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԻՐԱՎԱՏԵՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԳՅՈՒԼԱՏԵՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ	ԲԺՇԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

• Երեւանի Ժողովրդական Համալսարանը Ժողկոմի կողմից 1928 թ. Հոկտեմբերի 20-ի Որոշմամբ վերանվանվել է «ՀԱՄԷ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ»:

դաքացիները»³։ Այսպիսով, համալսարան ընդունվողից չէին պահանջվում ո՛չ ընդունելության քննություններ, ո՛չ էլ փաստաթուղթ կրթության մասին։ Խորհուրդը ընդունվողների թիվը սահմանափակում էր միայն համապատասխան շենք, նյութատեխնիկական միջոցներ, բավարար քանակությամբ դասախոսներ և ձեռնարկներ շունենալու պատճառով։ Որպեսզի աշխատող երիտասարդներին սովորելու հնարավորություն տրվեր, համալսարանում պարապմունքները նշանակվեցին հետճաշյա ժամերին (4—10-ը)։

Ընդունելության «գեմտկրատական» այդ սկզբունքը, ինչպես նաև ուսումնատեղի երիտասարդության համալսարանում սովորելու մեծ ձեռք-տուժը տվեցին իրենց սպասելի արդյունքը։ Պատահական չէ, որ միայն առաջին շաբաթվա ընթացքում համալսարանում ստացվեց ավելի քան 900 դիմում⁴։ Ընդունվեցին 800-ից ավելին։ Ուսանողների մեջ մեծ տոկոս էին կազմում մեծահասակները, ովքեր համաշխարհային պատերազմի և քաղաքացիական կռիվների պատճառով չէին կարողացել ավարտել դպրոցը։ Սակայն շունենալով նվազագույն գիտելիքներ՝ նրանցից շատերը չկարողացան սովորել և շուտով թողեցին համալսարանը։ Առաջին՝ 1921—22 ուսումնական տարում, համալսարանում մնաց ընդամենը 255 ուսանող։ Ըստ ֆակուլտետների և սոցիալական կազմի ներանք հետևյալ պատկերն էին ներկայացնում⁵։

Ֆակուլտետ	Ընդհան. թիվը	Սեռը		Սոցիալական կազմը				Տեղեկութ. չեն տվել
		ար.	իգ.	բան.	գյուղ.	արհ.	ժառ.	
Արեւելագիտական	68	60	8	—	—	23	36	9
Խորհրդ. շինարարության	35	30	5	—	—	4	26	5
Մանկավարժական	13	6	7	—	—	1	12	—
Թժշկական	54	36	18	—	—	20	14	20
Ֆյուդատետեսական	53	46	7	—	—	10	30	13
Տեխնիկական	32	30	2	—	—	12	11	9
Ընդամենը	255	208	47	—	—	70	129	56

Աղյուսակից երևում է, որ մեր համալսարանի առաջին ուսանողների մեջ իրենց սոցիալական դրությամբ (ոչ ժագամամբ) բանվորներ⁶ և չքավոր գյուղացիներ չկային։ Դրա պատճառներից մեկն այն էր, որ Ծրեանը արդյունաբերական քաղաք չէր։ Ծղած մանր-մունր ձեռնարկություններն

³ «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջ 146-ին, 1921, էջ 36։

⁴ Տե՛ս «Նոր ուսանող», 1924, էջ 53։

⁵ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 33, կամ՝ «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 23-ը մարտի 1924 թ.։

⁶ Ծերկորդ ուսումնական տարում, ուսանողների մեջ բանվորները կազմում էին 6 տոկոս։ (Տե՛ս «Ազդարար», ՀՍԽՀ կենտ. վիճ. վարչ. հրատ., 1923, էջ 8)։

էլ քայքայվել, փակվել էին: Իսկ ինչ վերաբերում էր գյուղացիներին, ապա ոչ միայն նրանց նյութական ծանր վիճակը, այլև հանրակացարանի բացակայությունը մեծապես խանգարում էին համալսարան ընդունվելուն: Չնայած այդ ամենին, անկասելի էր ձգտումը դեպի բարձրագույն կրթության այդ միակ օջախը:

Երիտասարդությունն անսահման բերկրանքով ու գոհունակությամբ ընդունեց և խորապես գնահատեց այդ աննախադեպ արտոնությունը: Հանրապետության ԳԱ ակադեմիկոս Գեղամ Աղաջանյանը, վերհիշելով այդ տարիները, իր հուշերում գրում է. «... Համալսարան էին եկել ընդունվելու Հայաստանի գյուղերից ու քաղաքներից, ինձ նման շատ երիտասարդներ, ոմանք տրեխներով ու հնամաշ շորերով... Լինել ուսանող և սովորել բարձրագույն կրթության այդ օջախում այն ժամանակ մի արտակարգ երևույթ էր հայ գյուղացի երիտասարդի համար, մի անհասանելի բարձրություն: Այն գիտակցությունը, թե ես ուսանող եմ, այն էլ հայկական համալսարանի ուսանող, լցնում էր սիրտս հպարտությամբ և բերկրանքով»: Կուսակցականության տեսակետից կաղմը խայտաբղետ էր: Մեծ մասամբ անկուսակցական էին, թեև նրանց մեջ կային նաև դաշնակցական երիտասարդական միության անդամներ, որոնց մի մասը չէր թաքցնում իր հակախորհրդային տրամադրությունը: Այնուհանդերձ, Երևանի ժողովրդական համալսարանի ուսանողությունը շատ արագ կողմնորոշվեց իրադրության մեջ և սկսեց եռանդով պայքարել կառավարության ձեռնարկած միջոցառումների իրականացման համար: Համալսարանի առաջին ուսանողների մեջ էր նաև մեծ բանաստեղծ Եղիշե Չարենցը, որն այն ժամանակ աշխատում էր լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատում: Չարենցն անսահմանորեն ոգևորված էր համալսարանի բացումով: Այդ խորապես հասկանալի էր: Նա ապրել էր մանկությունը կորցրած սերունդների ողջ ողբերգությունը և համալսարանը գնահատում էր որպես հոգևոր վերածննդի ու մեր հայրենիքի կենսական ուժերի դրսևորման հուսալի երաշխիք:

Շուտով պարզ դարձավ, որ բուհերի ընդունելության վերաբերյալ ՌՍՖՍՀ Ժողկոմխորհի 1918 թ. օգոստոսի 2-ի դեկրետը, ինչպես նաև Երևանի ժողովրդական համալսարանի 1920 թ. դեկտեմբերի ժամանակավոր կանոնադրությունը իրենց ամբողջությամբ չեն արդարացնում: Այդ պատճառով էլ 1921 թ. ցուցում ստացվեց բուհերի ընդունելության կանոնները փոխելու մասին: Ազատ ընդունելությունը փոխարինվեց մի նոր համակարգով, որի համաձայն բուհերի ուսանողները գործուղվում էին հիմնարկների կողմից: Ըստ այդ կանոնների, առաջին հերթին ընդունվում էին բանֆակների շրջանավարտները, այնուհետև՝ հիմնարկ-

¹ Համալսարանի պատմության կարեկետ, գործ № 12, «Հուշեր Երևանի պետական համալսարանի մասին»:

ներից գործուղվածները: Նկատի էր առնվում նաև սոցիալական ծագումը: Ազատ տեղեր լինելու դեպքում ընդունվում էին մյուս քաղաքացիների անհատական դիմումները:

Պետականորեն տարվող դասակարգային-խտրական նման մոտեցումը կամա թե ակամա խոչընդոտում էր դեպի բուհ գիտության իսկական նվիրյալների, վառ անհատականությունների ճանապարհը՝ շատ հաճախ կանաչ լույս վառելով գորշ միջակությունների առաջ: Դա էլ իր հերթին բացասաբար էր անդրադառնում հանրապետության մտավոր հզոր պոտենցիալի ստեղծման վրա:

Համալսարանի վարչության 1922 թ. հոկտեմբերի 12-ի նիստում որոշվում է՝ նկատի ունենալով, որ աշխատող երիտասարդներից շատերը «միջնակարգ դպրոցը չեն կարողացել ավարտել... գործուղված լինելու պատճառով՝ 5-րդ դասարանի լրիվ դասընթացն ավարտած երիտասարդներին ընդունել համալսարան իբրև իսկական ուսանող»⁸: Առաջին ուսումնական տարում համալսարանի ուսանողության 40 տոկոսից ավելին ուներ թերի միջնակարգ կրթություն: Սակայն վարչության ձեռնարկած հետագա միջոցառումների շնորհիվ դրությունը հետզհետե փոխվում է: Ավելանում են միջնակարգ կրթություն ունեցողների դիմումները: Հաջորդ՝ 1922—1923 ուսումնական տարում, ընդունելության համար դիմողների թիվը հասավ 580-ի, որոնց 80 տոկոսը միջնակարգ դպրոցի շրջանավարտներ էին: 1923—1924 ուսումնական տարվանից վարչությունը որոշեց ընդունել բացառապես միջնակարգ կամ աշխատանքային 2-րդ աստիճանի դպրոց ավարտածներին, իսկ միջնակարգ կրթություն չունեցողներին պարտավորեցնում էր էքստեռն կարգով քըննություն հանձնել և ձեռք բերել միջնակարգ դպրոցի վկայական: Դրա շնորհիվ 1926—1927 ուսումնական տարում համալսարանում թերի միջնակարգ կրթությամբ ընդունվածներ այլևս չկային:

Համալսարանի ուսանողության կազմում տարեցտարի ավելանում էր այլ հանրապետություններից ու արտասահմանյան երկրներից եկածների թիվը: 1925—1926 ուսումնական տարում համալսարանում սովորում էին Վրաստանից՝ 273, Ադրբեջանից՝ 51, Թուրքիայից՝ 8, Հունաստանից՝ 5, Պարսկաստանից՝ 3 ուսանող և այլն⁹: Երևանի համալսարանը սփյուռքահայերի համար դարձավ մայրենի լեզվով կրթությունը ստանալու հիմնական օջախը: Ահա ինչու ընդունելություն կազմակերպելիս, վարչությունը նկատի էր ունենում նաև այլ հանրապետությունների և արտասահմանի պահանջը և տեղ էր հատկացնում դրսից եկած հայ երիտասարդության համար¹⁰:

⁸ Համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 8:

⁹ Տե՛ս «Պետհամալսարանի դիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 24:

Տե՛ս «Մարտակոչ», 1926 թ., № 169:

1923—1924 ուսումնական տարվանից համալսարանում մտցվեցին ընդունելության քննություններ: Դիմումներն ընդունվում էին հուլիսի 15-ից օգոստոսի 20-ը, իսկ քննությունները տեղի էին ունենում սեպտեմբերի 1—15-ը: Ընդունող հանձնաժողովները կազմվում էին ամենահմուտ ու հեղինակավոր անպիսի պրոֆեսորներից ու դասախոսներից, ինչպիսիք էին՝ Ն. Աճառյանն ու Ն. Մանանդյանը, Ա. Տոնյանն ու Ն. Նավակատիկյանը, Հ. Բեդեկյանն ու Պ. Քալանթարյանը և ուրիշներ:

Հետագա տարիներին և առանձնապես 1929—1930 ուսումնական տարում, նկատի ունենալով բարձրագույն կրթության մանկավարժների խիստ պակասը¹¹, հեշտացվեց ուսուցիչների ընդունելությունը: Համալսարանի առաջարկով և լուսժողովմատի որոշմամբ՝ միջնակարգ կրթություն և 5 տարվա մանկավարժական ստաժ ունեցող ուսուցիչները կարող էին ընդունվել մանկավարժական ֆակուլտետ՝ քննություն հանձնելով միայն հասարակագիտությունից, իսկ մանկավարժական տեխնիկումներն ավարտած և 3 տարվա աշխատանքային ստաժ ունեցողներն ընդունվում էին առանց քննության:

Ի դեպ, 1929 թվականին վարչությունը որոշեց նաև հայկական դըպրոցներն ավարտածներին ազատել հայոց լեզվի, ռուսական դըպրոցն ավարտածներին՝ ռուսաց լեզվի ընդունելության քննություններից (բացի պատմագրական բաժինը դիմողներից), իսկ եռանկյունաչափություն առարկայի քննությունից ազատվում էին բոլորը, բացի տեխնիկական ֆակուլտետ և ֆիզիկամաթեմատիկական բաժին ընդունվողներից¹²:

Երկրորդ ուսումնական տարում համալսարանում ոչ միայն ավելալավ ուսանողների թիվը, այլև փոխվեց նրանց սոցիալական կազմն ու բարձրացավ կրթական մակարդակը: Եթե առաջին տարում 255 ուսանողների մեջ բանվորներ ու գյուղացիներ չկային, ապա 1922—23 ուսումնական տարում համալսարանում սովորում էին 20 բանվորներ և 201 գյուղացիական ծագում ունեցող երիտասարդներ¹³:

Առաջին ուսումնական տարվա 255 ուսանողներից հաջորդ կուրս փոխադրվեցին 117 հոգի: 1922—23 ուսումնական տարում համալսարան ընդունվեցին ավելի քան 350 երիտասարդներ: Ուսանողների ընդհանուր թիվը հասավ 490-ի (դրանցից 27-ը ազատ ունկնդիրներ էին):

Ուսանողների մեծ մասը երիտասարդներ էին, որոնք ցերեկը աշխատում էին, իսկ երեկոյան՝ սովորում:

¹¹ 1929 թ. դըպրոցների 2277 դասատուներից միայն 98-ը (4,4 %) ունեին բարձրագույն կրթություն, 188-ը (8,2 %) թերի բարձրագույն, 1236-ը (54,2 %) միջնակարգ կրթություն, իսկ 764-ը (33 %) թերի միջնակարգ կամ տարրական կրթություն: Այսինքն՝ ուսուցչության մեկ երրորդը փաստորեն զուրկ էր մանկավարժական ցենզից (տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 164, 20-ը օգոստոսի 1920 թ.):

¹² Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 168:

¹³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 23-ը մարտի 1924 թ.:

1921 թ. փետրվարի 14-ին ստեղծվում է Երևանի ժողովրդական համալսարանի կուսքիչը (դասախոսներից միայն Պապա Քալանթարյանն էր կոմունիստ, նա էլ հողժողկոմատի կազմակերպության անդամ էր)։ Նրանք այդ նույն օրը հրավիրում են ընդհանուր ժողով¹⁴, որտեղ որոշում են իրենց անելիքներն ու կազմակերպության խնդիրները։ Գառնիկ Ղազարյանն ընտրվում է կուսքիչի քարտուղար¹⁵։ Հետագայում, կոմունիստ դասախոսներ հրավիրելու առնչությամբ, ստեղծվում է նաև դասախոսների կուսքիչը¹⁶։

Արհմիութենական կազմակերպությունը (դասախոսական) համալսարանում ստեղծվել էր դեռևս 1920 թ. դեկտեմբերին, իսկ կոմերիտական կազմակերպությունը՝ միայն 1922 թվականի աշնանը։

ԽՍՀ(Բ)Կ 12-րդ համագումարը, ելնելով խորհրդային մասնագետների ամենաարագ պատրաստման անհրաժեշտությունից, խնդիր դրեց՝ աշխատավոր երիտասարդությանը ավելի լայնորեն ներգրավել գիտության ու տեխնիկայի բնագավառը. «Բանվորական պետության պայմաններում այն ամբողջ էնտուզիազմը, որն առաջներում բանվոր երիտասարդությունը գործադրում էր հեղափոխական-քաղաքական պայքարի վրա, պետք է գործադրի գիտությանն ու տեխնիկային տիրապետելու համար»¹⁷, — ասվում էր համագումարի որոշման մեջ։ Երկրորդ ուսումնական տարում համալսարանի ուսանողությունը ըստ ֆակուլտետների և կուրսերի բաշխված էր հետևյալ կերպ¹⁸.

	1-ին կուրս			2-րդ կուրս			Ընդամենը		
	աբ.	իգ.	ընդ.	աբ.	իգ.	ընդ.	աբ.	իգ.	ընդ.
Գյուղատնտեսական...	34	12	46	30	4	34	64	16	80
Պատմագրական...	17	35	52	33	5	38	50	40	90
Բժշկական...	50	40	90	22	10	32	72	50	122
Տեխնոլոգիական...	41	2	43	12	1	13	53	3	56
Հասարակագիտական...	92	23	115	—	—	—	92	23	115
	234	112	346	97	20	117	331	132	463

Ազատ ունկնդիրներ

27
Ընդամենը 490

Ընդհանրապես մեր երկրում քաղաքացիական պատերազմից հետո խաղաղ շինարարության անցումը տեղի էր ունենում շատ դժվարին պայմաններում, որովհետև ժողովրդական տնտեսությունը քայքայվել

¹⁴ Կուսքիչի առաջին ժողովի արձանագրությունը արխիվում չի պահպանվել։

¹⁵ Գառնիկ Ղազարյանը կուսակցության անդամ էր 1913 թ.։

¹⁶ ԶԲԿԳԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 2, թ. 2։

¹⁷ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 23-ը մարտի, 1924 թ.։

¹⁸ Նույն տեղում։

էր: Գյուղատնտեսութեան տված արտադրանքը կազմում էր ցարական Ռուսաստանի աղքատիկ արտադրանքի միայն կեսը, ծանր արդյունաբերութեան արտադրանքը 7 անգամ պակաս էր նախապատերազմյան մակարդակից: Երկրում հացի, մսի, յուղի, կոշկեղենի, հագուստի, աղի, լուցկու, նավթի, օճառի խիստ պակաս էր զգացվում:

Այդ վիճակը թելադրում էր ավելացնել և արագացնել ժողովրդական տնտեսութեան բոլոր բնագավառների համար բարձրորակ մասնագետների պատրաստումը: Աճում էր նաև մարդկանց կուլտուրական մակարդակը բարձրացնելու անհրաժեշտութիւնը:

Պահանջվում էր վճռականորեն փոխել բարձրագույն դպրոցների քաղաքական դեմքը, ավելի շատ ուսանողներ ընդունել աշխատավորներից: Այդ նույն պահանջը ներկայացվում էր նաև համալսարանին: Մինչ Ժողովոմխորհի 1923 թ. հոկտեմբերի 20-ի որոշմամբ՝ Երևանի ժողովրդական համալսարանը վերանվանվեց «ՄԽՂ Պետական համալսարան»¹⁹, որը, անշուշտ, սոսկ ձևական անվանափոխություն չէր: Այդ որոշումը կարեւոր դեր խաղաց համալսարանի հետագա զարգացման գործում: Հայաստանի կառավարությունը ոչ միայն ամեն ինչ անում էր համալսարանը երկրի առաջավոր համալսարաններին հասցնելու համար, այլև լուրջ պահանջներ էր ներկայացնում հանրապետության այդ միակ բուհին:

Ելնելով միութենական կառավարության պահանջից, 1924 թ. հունվարի 8-ի որոշմամբ՝ համալսարանի համար սահմանվում է 200 հոգու ընդունելության պլան և միաժամանակ պարտավորեցվում լուսժողովին ու ռեկտորին՝ ապահովելու ընդունվողների 60 տոկոսի՝ կուսակցության անդամներ և կոմերիտականներ լինելը²⁰:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողության դասակարգային կազմը փոխելու գործում որոշակի դեր կատարեցին բանվորական ֆակուլտետները, որոնք երկրում ծնվեցին որպես պրոլետարիատի դասակարգային ուսումնական հաստատություններ: Խորհրդային Ռուսաստանի համալսարաններին կից բանվորական ֆակուլտետներ կազմակերպելու մասին որոշման մեջ, որ ընդունվել էր 1919 թ. սեպտեմբերին, ասվում էր. «Բանվորներին և գյուղացիներին բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու իրենց իրավունքից լայնորեն օգտվելու համար փաստացի հնարավորություն տալու նպատակով և հաշվի առնելով, որ այդ իրավունքն օգտագործելուն խանգարում է պրոլետարական մասսաների ոչ բավարար պատրաստվածությունը՝ բարձրագույն դպրոցի պատերի ներսում տարվող պարապմունքների համար, հատկապես ճշգրիտ գիտություններից (մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա և այլն) համալսարաններին կից բացել նախապատրաս-

¹⁹ ՀՀ ՆԳՊԿԱ, ֆ. 40/113, ց. 3, գ. 131, թ. 33:

²⁰ ՏԵՄ ՀԹԿՓԳԿ արխիվ, ֆ. 116—2, գ. 1, թ. 15:

տական կուրսեր, որպես ուսումնասօթանդակ հաստատություններ, նպատակ ունենալով կարճ ժամանակաշրջանում բանվորներին և գյուղացիներին պատրաստել բարձրագույն դպրոց ընդունվելու համար, նրանց տալով «բանվորական ֆակուլտետ» անունը²¹:

Ա. Լունաչարսկին շատ պատկերավոր է բնութագրել բանֆակները, դրանք համարելով «հրշեջ սանդուղք»՝ դրված բարձրագույն դպրոցի պատուհանին, որով պրոլետարական երիտասարդությունը բարձրանում է դեպի բուհ:

Համալսարանի վարչությունը դեռևս 1922 թ. սկզբներին որոշում է ընդունում բանֆակ հիմնելու մասին: Նույն թվականի ամռանը ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը դիմում է արհմիությանը, համալսարանին կից բանվորական ֆակուլտետ բացելու թույլտվություն ստանալու համար²², որը և հավանության է արժանանում:

1922 թ. դեկտեմբերին ներկայացուցիչ է ուղարկվում Բաքու և Թիֆլիս՝ բանֆակների աշխատանքին ծանոթանալու համար:

Նախապատրաստական որոշ աշխատանքներից հետո հիմնադրվում է համալսարանին կից բանվորական ֆակուլտետ, որի ղեկան է նշանակվում Հայկ Ազատյանը, տեղակալներ՝ Հարություն Գասպարյանը և Թադևոս Ավդալբեգյանը²³: 1923 թ. հունվարի 29-ին մեծ հանդիսավորությամբ տեղի է ունենում բանֆակի բացման արարողությունը²⁴ պետական թատրոնի շենքում: Հ. Ազատյանի բացման խոսքից հետո բանվորական ֆակուլտետի դերի ու նշանակության մասին զեկուցումով հանդես է գալիս համալսարանի ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը: Նա մասնավորապես նշում է, որ «Անցյալում գիտությունը տիրող դասակարգի շահերի արտահայտիչն էր, նրա պահապանը: Այժմ, երբ պարտված է հակառակորդը, գիտությունը բանվոր դասակարգի առաջ բաց է անում իր դռները»²⁵: Բանվորական ֆակուլտետի բացումը՝ ժամանակի չափանիշներով լուրջ իրադարձություն էր հանրապետության կյանքում: Այն ողջունում են ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղար Գ. Մեհրաբյանը, Երևանի կոմիտեի քարտուղար Դ. Տեր-Սիմոնյանը, լուսժողկոմ Ա. Մուսվաթյանը, բանաստեղծ Ա. Վշտունին և ուրիշներ:

Առաջին տարում բանվորական ֆակուլտետը ուներ 256 ուսանող²⁶: Այդ շրջանում գոյություն ունեին քաղաքային-լուսավորական 1-ին աստիճանի դպրոցներ: Դրանց շրջանավարտներն իրավունք ունեին ընդունվելու բանվորական ֆակուլտետ: Բանֆակ ընդունվողին ներկայաց-

²¹ Տե՛ս СУ, 1919, № 45, с. 443:

²² Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 224, 5-ը հոկտեմբերի, 1922 թ.:

²³ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—30 թթ. հրամանագիրք, էջ 14:

²⁴ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 21, 31-ը հունվարի, 1923 թ.:

Նույն տեղում:

²⁵ Տե՛ս «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», № 2—3, 1927, էջ 11:

վում էին նվազագույն պահանջներ՝ իմանալ կարդալ և գրել, թվաբանության 4 գործողությունները, ինչպես նաև ճիշտ կողմնորոշում՝ քաղաքական իրադրության մեջ: Միանգամայն հասկանալի է, որ այդքան աղքատիկ գիտելիքների տեր մարդկանց բուհ ընդունվելու համար նախապատրաստելը բավականաչափ դժվար էր: Անհրաժեշտ էր ուսուցումն այնպես կազմակերպել, որպեսզի տեսական դասընթացը սերտորեն զուգակցվեր գործնականի հետ և դասավանդումը կրեր ցուցադրական բնույթ: Բացի այդ, հիմնական շեշտը դրվելու էր արտալսարանային աշխատանքի վրա:

Բուհական գործընթացի նպատակամետ կազմակերպումից էր կախված մանկավարժության պատմության մեջ եզակի, այդ նոր տիպի ուսումնական հաստատության հաջողությունը:

Բանֆակ ընդունվում էին կուսակցական, արհմիութենական կազմակերպությունների կամ էլ՝ գործկոմի ուղեգրով ու երաշխավորությամբ:

Ժամանակին շատերը գտնում էին, որ Հայաստանի համար բանֆակը միանգամայն խորթ և ավելորդ է, և որ այնտեղ սովորել ցանկացողներ չեն լինի: Մինչդեռ կատարվեց հակառակը: Միայն հունվար ամսվա և փետրվարի առաջին օրերին դիմումների թիվն անցնում է 300-ից: Կազմվում է ուսումնական ժամանակավոր ծրագիր, և 1923 թ. փետրվարի 1-ից սկսվում են բանֆակի պարապմունքները:

1924 թվականի հունվարի 9-ին լուսժողկոմատի կողմից, լսելով Հայկ Ազատյանի զեկուցումը, հաստատում է նաև բանֆակի ժամանակավոր կանոնադրությունը, որով ղեկավարվում են մինչև 1928 թվականը: Հետագայում, Ռուսաստանի բանֆակների օրինակով, նոր փոփոխություններ են կատարվում այդ կանոնադրության մեջ²⁷:

Հայաստանում մինչև 1930 թվականը միակ բազմաճյուղ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունը համալսարանն էր²⁸, Հետևապես բանֆակը պետք է իր ծրագիրն այնպես կազմեր, որ ավարտողները հնարավորություն ունենային համալսարան ընդունվելու: Եվ քանի որ բանֆակին բազմակի թեքումներ տալը անհնարին էր, ծրագիրը կազմելիս բավարարվեցին տեխնիկական ու հասարակագիտական թեքումով: Մեր բանֆակը իր առաջ ունեւր Ռուսաստանի բանֆակների աշխատանքի փորձը: Բանֆակ ավարտածներին արտոնվում էր անխտիր ընդունվելու բոլոր բարձրագույն դպրոցները, առանց քննության:

Համալսարանի բանֆակի 256 ուսանողներից 31-ը կանայք էին:

²⁷ Տե՛ս «Հոկտեմբեր-նոյեմբեր» տարեգիրք, Երևան, 1922, էջ 362:

²⁸ Հայաստանում մինչև 1930 թ. գործել են 3 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարանը (1919 թվականից), կոնսերվատորիան (1923-ից) և անասնաբուժական-անասնաբուժական ինստիտուտը (1928-ից):

Ուսանողների սոցիալական կազմը ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը²⁹.

Սոց. ծագմամբ		Սոց. դրությամբ	
1. Բանվորական	69	1. Բանվոր	116
2. Գյուղացիական	170	2. Գյուղացի	13
3. Այլ	17	3. Մառաշխ	99
Ընդամենը՝	256	4. Արհեստավոր	16
		5. Որբ, հաշմանդամ	12
		Ընդամենը՝	256

Դրանցից արհմիության անդամներ էին 233, կոմունիստներ՝ 18, կոմերիտականներ՝ 86 հոգի: Բանֆակն ուներ 24 դասախոս:

1926 թ. բանվորական ֆակուլտետը տալիս է իր առաջին շրջանավարտները, որոնցից 42 հոգի ընդունվում են համալսարան³⁰: Այնուհետև տասնյակ նոր շրջանավարտներ, 2-րդ աստիճանի դպրոցականներին համահավասար, ընդունվում և սովորում են համալսարանում: Բանֆակն, այսպիսով, ծրագրային դեր էր կատարում ուսանողության սոցիալական կազմը փոխելու, բանվորագյուղացիական երիտասարդությանը համալսարանական կրթության նախապատրաստելու հարցում: Ահա ինչու այն գտնվում էր կուսակցական ու խորհրդային շահագրգիռ մարմինների ուշադրության կենտրոնում: Ավելին. համապատասխան որոշմամբ պահանջվեց ոչ միայն ուժեղացնել համալսարանին կից բանֆակը, այլև՝ նույնատիպ ֆակուլտետ հիմնել նաև Ալեքսանդրապոլում³¹, որը հետագայում նույնպես մեծաթիվ ուսանողներ գործուղեց համալսարան:

Բանֆակի ուսանողության մեջ մեծամասնություն էին կազմում կոմունիստներն ու կոմերիտականները, որոնք համապատասխանաբար ուժեղացնում էին համալսարանի կուսակցական և կոմերիտական բջիջները:

Տարեցտարի փոխվում, աշխատավորական էր դառնում բանֆակի կազմը: Եթե առաջին՝ 1923—24 ուսումնական տարում բանվորներն ու գյուղացիները կազմում էին ուսանողության 21,4 տոկոսը, ապա 1929—30 ուսումնական տարում բանֆակի 473 ուսանողներից բանվորներ և գյուղացիներ էին 398-ը կամ 84,1 տոկոսը, կարմիր բանակայիններ և կարմիր պարտիզաններ 12 հոգի կամ 2,6 տոկոսը և ծառայողներ՝ 63 հոգի կամ 13,3 տոկոսը: Բանֆակի ուսանողության ճնշող մեծամասնությունն արդեն կոմերիտականներ ու կոմունիստներ էին³²:

²⁹ Տե՛ս «Նոր ուսանող», Երևան, 1924, էջ 63:

³⁰ «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 33:

³¹ ՀԲԿՓԿ արխիվ, ֆ. 1, գ. 1Ա, թ. 56:

³² Տե՛ս տարեգիրք «Նոկոսմբեր-նոյեմբեր», 1932, էջ 363:

1928—29 ուսումնական տարում համալսարանի 1318 ուսանողներից բանվորագյուղացիական ծագում ունեին արդեն 601 հոգի, 190-ը արհեստավորների զավակներ էին, իսկ մնացածը՝ ծառայող երիտասարդներ:

Չնայած վերը բերված թվերը վկայում են ուսանողության սոցիալական կազմի՝ պաշտոնապես ակնկալվող բարելավման մասին, սակայն այն դեռևս հեռու էր ժամանակի առաջադրած պահանջներից: Ի կատարումն այդ պահանջների, ընդունելությունը կարգավորելու նպատակով, Ռուսաստանի բուհերում անցկացվեց նաև ուսանողության որակական կազմի ստուգում: Դա տարվում էր ուսանողների թիվը ժողովրդական տնտեսության պահանջներին համապատասխանեցնելու նշանաբանով, բայց ակադեմիական այդ ստուգումը ըստ էության կրում էր դասակարգային բնույթ: Դա փաստորեն սոցիալական կազմի ստուգում էր, որը ծառայեց բուհերը «խորթ տարրերից» մաքրելու նպատակին: Երևանի համալսարանում ևս ստեղծվեց նման հատուկ հանձնաժողով³³, որը հեռացնում էր ոչ միայն ակադեմիապես թույլ, այլև՝ սոցիալապես «անհարազատ» տարրերին:

Այդ առումով ուսանողության կյանքում մեծ դեր են կատարել կոմերիտական և արհմիութենական կազմակերպությունները: Կոմերիտական կազմակերպությունը հիմնադրվել է 1922 թ. վերջին: Այդ ժամանակ կային ընդամենը 3, իսկ երկրորդ՝ 1922—23 ուսումնական տարում՝ 21 կոմերիտականներ:

Ստորև բերվում են առաջին տասնամյակում համալսարանի կոմերիտական կազմակերպության քանակական կազմի փոփոխությունը ներկայացնող տվյալներ:

Ուսումնական տարի	Կոմերիտականներ	Թեկնածուներ	Հեղամենը
1920—21—22	3	—	3
1922—23	21	—	21
1923—24	42	—	42
1924—25	61	3	64
1925—26	99	10	109
1926—27	134	54	188
1927—28	174	57	231
1928—29	250	39	289
1929—30	316	36	352

Կոմերիտական կազմակերպությունը տարեցտարի աճում էր թե՛ քանակապես և թե՛ ուսանող երիտասարդության վրա ունեցած իր ազդեցությամբ: Շուտով բջիջներ են ստեղծվում նաև ֆակուլտետներում:

³³ Տե՛ս ՀՔԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 4, թ. 14:

կոմերիտական բջիջը ղեկավարում էր կոմերիտմիության համալսարանական կոլբյուրոն, որի քարտուղարներ եղել են՝ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի ուսանող Գրիգոր Բաղիրյանը (հետագայում՝ գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր), մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի ուսանող Գարեգին Պետրոսյանը (հետագայում՝ համալսարանի ռեկտոր, ՀԳԱ բնագիտության ու տեխնիկայի պատմության խորհրդի նախագահ, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր), սոցտնտեսագիտական ֆակուլտետի ուսանող Հենրի Գաբրիելյանը (հետագայում՝ համալսարանի փրիսոփայության ամբիոնի վարիչ, դոկտոր-պրոֆեսոր) և ուրիշներ³⁴։ Շուտով կուրսերում ևս ստեղծվում են կոմերիտական խմբեր, որոնք խթանում են ստորին օղակներում կոմերիտական աշխատանքների ծավալումը։ Համալսարանի կոմերիտական կազմակերպությունը զգալի աշխատանք է կատարում ուսանողությանը՝ ժամանակի ոգով դաստիարակելու ուղղությամբ։ Նրա քաղխմբակները հաճախ ղեկավարում էին լուսժողկոմ Ա. Մուսվաթյանը, արհմիությունների բյուրոյի նախագահ Հ. Ազատյանը և ուրիշներ³⁵։ Հայաստանի ղեկավար գործիչները լուրջ մտահոգության առարկա էին դարձրել ինչպես ուսանողության. այնպես էլ դասախոսական կազմի քաղաքական-գաղափարական դաստիարակությունը։ Դրանով պետք է բացատրել այն, որ համալսարանում պատմական մատերիալիզմի խմբակը ղեկավարում էր ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշոտ Հովհաննիսյանը (որը նաև դասախոս էր), հեղափոխական շարժումների պատմությունը ուսումնասիրող խմբակը վարում էր Կենտգործկոմի նախագահ Արտաշես Կարինյանը։

Կոմերիտական կազմակերպությունը մեծ կարևորություն էր տալիս դասախոսական քարոզչությանը, ձգտելով մի կողմից՝ դասախոսություններ, զեկուցումներ կարդալու համար հրավիրել որակյալ մասնագետների, հանրապետության կուսակցական ու խորհրդային գործիչների, մյուս կողմից՝ հոգ տանել, որպեսզի այդ միջոցառումներին մասնակից դառնան հնարավորին չափ շատ ուսանողներ։

Ուսանողների հետ տարվող աշխատանքն ավելի ներգործուն դարձնելու նպատակով Ռուսաստանի բուհերում ստեղծվում էին արհմիութենական բաժանմունքներ, որոնց գործունեությունը մեկտեղում էր ընդհանուր ուսգործընթացը։ Այդ նույն սկզբունքով վերակառուցվեց նաև մեր համալսարանի ուսանողական արհմիութենական կազմակերպությունը։ Մինչ այդ ուսանողությունը միավորված էր մի ընդհանուր ուսանողական միության մեջ (ըստ կուրսերի), որն ուներ իր խորհուրդը և նախագահությունը։

³⁴ Տե՛ս ՀԹԿՊԿ արխիվ, ֆ. 1725, ց. 1, գ. 181, թ. 2։

³⁵ Նույն տեղում, ֆ. 116, ց. 1, գ. 2, թ. 12։

1924 թ. միությունը վերակառուցվում է արհեստակցական սկզբունքներով՝ ստեղծելով իր արհմիութենական բաժանմունքները: 1925—26 ուսումնական տարում համալսարանում ամենամեծ բաժանմունքը լուսաշխիհն էր, որն ուներ 267 անդամ (նրա մեջ մտնում էին հասարակագիտական ֆակուլտետի պատմագրական և մանկավարժական բաժինների ուսանողները), ապա հաջորդում էին ծառայողների (190), որի մեջ մտնում էին հասֆակի իրավաբանական բաժնի ուսանողները, բժշկասանիտարական աշխատողների (78) արհմիութենական բաժանմունքները և այլն: Տեխնիկական ֆակուլտետի ուսանողությունը միավորված էր կառուցողների արհմիության մեջ: Համալսարանն ուներ ընդամենը 729 արհմիության անդամներ: 1927—28 ուսումնական տարում 1227 ուսանողներից արհմիության անդամներ էին 897 հոգի, որոնք ընդգրկված էին 18 բաժանմունքներում³⁶: Յուրաքանչյուր ֆակուլտետ որպես համապատասխան արհմիության բաժանմունք, ուներ իր նախագահությունը: Նրանցից ընտրվում էր համալսարանի արհբաժանմունքների ուսանողական գործադիր բյուրոն (ուսգործբյուրոն)³⁷, որը համալսարանի ուսանողական կազմակերպության գլխավոր օրգանն էր և ենթարկվում էր համահայաստանյան ուսանողական կենտրոնական բյուրոյին:

Ուսգործբյուրոյին կից ստեղծված էին ուսումնական, կուլտուրական և տնտեսական հանձնաժողովներ, որոնք հաշվետու էին ուսգործբյուրոյի նախագահության առաջ: 1924 թ. երեքի փոխարեն՝ ուսգործբյուրոյին առընթեր ստեղծվում է 2 հանձնաժողով (5-ական հոգուց բաղկացած)³⁸. կուլտուր-կրթական (անդամներ՝ Նորայր Դաբաղյան, Հենրի Գաբրիելյան, Գուրգեն Փորսուղյան, Գրիգոր Բաղիրյան, Վերգինե Անանյան) և տնտեսական (անդամներ՝ Աշոտ Մելիքջանյան, Արշավիր Աղամալյան, Արամ Հակոբյան, Արշակ Օրդոյան, Գայանե Արեշյան): Հանձնաժողովները հետաքրքրվում էին ուսանողության ուսման առաջադիմության, հաճախման, կարգապահության, գործնական աշխատանքների և գիտական խմբակների հարցերով: Տնտեսական հանձնաժողովը զբաղվում էր ուսանողության կենցաղային պայմանների բարելավման հարցով: Նրա հսկողության տակ էին ուսանողական հանրակացարանը, ճաշարանը, կոոպերատիվ խանութը և այլն: Ուսանողության շրջանում տարվող աշխատանքին լրջորեն խթանեց 1925 թ. ապրիլին գումարված Հայաստանի բուհերի ուսանողության առաջին համագումարը³⁹, որտեղ լսվեց ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշ. Հովհաննիսյանի՝ «Պրո-

³⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 158, թ. 4:

³⁷ Տե՛ս ՀԲԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 17, թ. 2:

³⁸ Նույն տեղում, ֆ. 116, գ. 2, թ. 60:

Նույն տեղում, ֆ. 1/5, գ. 227, կապ. 6, թթ. 1—5:

լեւտարական ուսանողութիւնը և նրա անելիքները՝ զեկուցումը և համապատասխան միջոցառումներ մշակվեցին ուսանողութեան ուսման ու դաստիարակութեան գործը բարելավելու համար:

Ի թիվս այլ միջոցառումների, կառավարութիւնը ամեն տարի ավելացնում էր համալսարանի ընդունելութեան պլանը: Օրինակ՝ 1924 թ. համալսարանի առաջին կուրսերն ընդունվում են 416 հոգի, 1925 թ. 486 և այլն⁴⁰: Համալսարանը գնալով աճում և դառնում էր խոշոր ուսումնական հաստատութիւն: Այդ աճը առաջին հերթին արտահայտվում էր ուսանողութեան թվակազմով, որը 1919—1930 թթ. ըստ տարիների ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը.

Ուսումնական տարի	Ֆակ. թիվը	Ուսանող. թիվը
1919/20	1	260
1920/21—22	2/5	255
1922/23	5	463
1923/24	5	938
1924/25	4	895
1925/26	4	1161
1926/27	5	1187
1927/28	5	1227
1928/29	5	1318
1929/30	5	1316

Ուսանողութեանը նյութապես ապահովելու հիմնական միջոցը պետութեան կողմից տրվող թոշակն էր, որը լայն մասշտաբով կիրառվեց 1922 թ. մայիսի 26-ի «Ուսանողների համար պետական և մասնավոր թոշակների մասին» դեկրետի հիման վրա⁴¹:

Մինչ այդ, դեռևս 1922-ի փետրվարին, մտահոգված՝ ուսանողութեան նյութական վիճակով, հանրապետութեան կառավարութիւնը արդեն որոշել էր ժողովմխորհի ֆոնդից 50 թոշակ սահմանել համալսարանում:

Ստորև ներկայացվում է այդ դեկրետը, որը որոշակի հետաքրքրութիւն է ներկայացնում որպես ուսանողական կրթաթոշակների մասին եղած առաջին վավերագիր:

«Դեկրետ

Երևանի համալսարանի թոշակների մասին

1922 թ. փետրվարի 8

1. Երևանի համալսարանում սահմանել հիստուն թոշակ:
2. Լուսժողկոմատին վերապահել հիշյալ թոշակների բաշխումը ըստ ֆակուլտետների, իսկ թոշակների նշանակումը, ինչպես և անբավա-

⁴⁰ Տե՛ս ՀԺԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 4, թ. 14:

⁴¹ Տե՛ս СУ, 1922, № 35, с. 413:

- րար առաջադիմության դեպքում թոշակներից զրկելը, առանձին ֆակուլտետների դեկաններին՝ համալսարանի վարիչի հաստատմամբ:
3. Երևանի համալսարանի բոլոր թոշակավոր ուսանողներին նկատել որպես լուսժողկոմատի աշխատակիցներ և արգելել նրանց ծառայություն ունենալ պետական և հասարակական հիմնարկներում:
 4. Լուսժողկոմին վերապահել թոշակավոր ուսանողներին աշխատանքի դնելու այն պայմանով, որ այդ շխանգարի նրանց գիտական զբաղմունքները:
 5. Թոշակավոր ուսանողներից յուրաքանչյուրին տալ, բացի խորհրդային ծառայողների համար սահմանված մթերաբաժնից, ռոճիկ 15 ռուբլի (ոսկու հաշվով):
 6. Հիշյալ կարիքների համար անհրաժեշտ գումարը բաց թողնել ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի հատուկ ֆոնդից:

Ժողովրդական կոմիսարների

խորհրդի նախագահ՝ Ա. Մյասնիկյան— (Ալ. Մարտունի)

Ի. Տ. Ժողովրդական կոմիսարների

խորհրդի քարտուղար՝ Մելիք-Հովսեփյան⁴³:

Այս որոշումը ուսանողության նյութական դրությունը բարելավելու ուղղությամբ առաջին գործնական քայլն էր Երևանի համալսարանում:

Հետագա տարիներին, ինչպես երևում է ստորև բերվող աղյուսակից, ավելանում է թոշակ ստացողների թիվը և դրան հատկացվող գումարը:

Ուսումնական տարի	Թոշակառուների թիվը	Հատկացված գումարը
1922/23	51	Գումարները հատկացվել են
1923/24	70	ՀՍԽՀ Ժողկոմխորհի հատուկ ֆոնդից
1924/25	96	19,975
1925/26	123	34,150
1926/27	143	35,250
1927/28	245	60,320
1928/29	315	79,500
1929/30	425	98,200

Ուսանողների թոշակի չափը պետք է լիներ վեցերորդ կարգի բանվորի միջին աշխատավարձից ոչ պակաս: Թոշակներ կարող էին տալ նաև հիմնարկները, կազմակերպությունները, նույնիսկ առանձին քաղաքացիներ, ՀԱՄԽ-ի, լուսժողկոմատի և աշխժողկոմատի համաձայնությամբ: Առաջին հերթին թոշակ էր տրվում բանվորական ֆակուլտետի շրջանավարտներին, ապա՝ հիմնարկների կողմից գործուղվածներին և հետո միայն՝ աչքի ընկնող ուսանողներին: Ժողկոմխորհը 1924 թ.

⁴³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 41, 19-ը փետրվարի 1922 թ., նաև՝ «Դեկրետների և որոշումների հավաքածու», 1922, էջ 17—18:

նոյեմբերի 6-ին որոշում ընդունեց «Բուհերի և բանֆակների ուսանողների պետական թոշակների մասին»: Հաստատվեց թոշակների բաշխման նոր կարգ, ըստ որի՝ առաջին հերթին թոշակ տրվում էր ուսման մեջ բարձր առաջադիմություն ցուցաբերած ուսանողներին⁴³:

Ուսանողության նյութական դրության բարելավումը հսկայական նշանակություն ունեցավ ուսման որակի բարձրացման գործում: Թոշակավորների թիվը և թոշակների գումարը ավելացնելու հետ մեկտեղ՝ կիրառվում էին նաև ուսանողների բարեկեցությունը խթանող այնպիսի միջոցառումներ, ինչպես՝ կոմունալ ծախսերի ու կուլտուրական սպասարկումների համար սահմանված 50 տոկոս, իսկ պետհրատի հրատարակությունների համար՝ 40 տոկոս զեղչն էր: Ապահովվում էր նաև անվճար ու արտահերթ բուժօգնություն: Այս ամենը, բնականաբար, բախտագիտությամբ ու լավատեսությամբ էր համակում ուսանողներին:

Տեղական «Կոմունիստ» թերթը 1921 թ. փետրվարին գրում էր. «Ժողովրդական համալսարանի դասախոսությունները շարունակվում են մեծ հաջողությամբ և ուսանողները հաճախում են արտասովոր ոգևորությամբ»⁴⁴: Իսկ Մոսկվայում հրատարակվող «Вестник московского комитета помощи Армении» ամսագրում համալսարանի դասախոսներից մեկը գրել է. «Հատուկ ուշադրության օբյեկտ է հանդիսանում Երևանի ժողովրդական համալսարանը, որտեղ առաջին անգամ գիտությունը ավանդվում է հայերեն լեզվով: Չտեսնված մեծ պաթոսով են աշխատում ինչպես պրոֆեսորները, այնպես էլ ուսանողները... Սա ամոթ եմ զգում, երբ տեսնում եմ, որ ես անգամ Կլուչևսկուն չեմ լսել այնպիսի հետաքրքրությամբ ու հաճույքով, ինչպես լսում են ինձ իմ ունկնդիրները»⁴⁵. Եվ իրոք, ուսանողությունը հանդես էր բերում արտակարգ ճշտապահություն ու կարգապահություն: Դասախոսական կազմի և ուսանողության փոխհարաբերությունները բարեկամական էին, փոխադարձ հարգանքն ու ներքին ակնառու, որը սակայն, երբեք չէր անցնում պատշաճության այն սահմանը, որ պետք է լիներ նրանց միջև: Ամեն օր կարելի էր ականատես լինել, թե ինչպես պարապմունքները ավարտվելուց հետո ուսանողները խումբ-խումբ, շրջապատած իրենց դասախոսին, նրան ուղեկցում էին մինչև տուն, շարունակելով ջերմ զրույցը՝ լսարանում շոշափված գիտական այս կամ այն խնդրի, նաև՝ իրենց հետաքրքրող այլևայլ սրբերի շուրջ:

Կենցաղային պայմանները, մանավանդ գյուղերից եկածների համար, անբավարար էին: Նրանք ապրում էին իրենց բարեկամների մոտ կամ անկյուն վարձում (հանրակացարան չկար, իսկ երբ կառուցվեց

⁴³ ՏՆՍ Մ, 1924, № 85, ժ. 869.

⁴⁴ ՏՆՍ «Կոմունիստ» թերթ, № 50, 8-ը փետրվարի 1921 թ.:

ՏՆՍ «Вестник московского комитета помощи Армении», 1923, № 1, стр. 10.

1-ին հանրակացարանը, ընդամենը 75 ուսանող տեղավորվեց այնտեղ՝ և այդուհանդերձ, պարապում էին մեծ ջանասիրությամբ, մասամբ՝ զբոսայգիներում։ Վաղ առավոտյան, երբ խանգարողներ չկային, կաբելի էր տեսնել, ինչպես ուսանողները՝ նստարանների վրա փռած իրենց գրքերն ու տետրերը, սովորում էին զանազան առարկաներ՝ ֆիզիկա ու կենդանաբանություն, քիմիա ու քաղաքատնտեսություն, մաթեմատիկա ու բույսերի մորֆոլոգիա և այլն։

Հենց սկզբից ուսանողության մի մասի մեջ նկատվում է նաև գիտության մեջ խորանալու ձգտում։ Այդ տեսնելով՝ համալսարանի դասախոսները մեծ հոգատարություն են ցուցաբերում ընդունակ ուսանողների նկատմամբ, ներգրավելով նրանց գիտական աշխատանքի մեջ և օգնելով ընտրած մասնագիտության մեջ խորանալու։ Դասախոսների ղեկավարությամբ շուտով հիմնադրվում են ուսանողական առաջին գիտական խմբակները, որոնք մեծապես նպաստում են գիտության նկատմամբ սեր արթնացնելուն և գիտական աշխատանքի ունակություններ մշակելուն։ Դեռևս 1923—24 ուսումնական տարում համալսարանի գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիական ֆակուլտետներն ստեղծում են իրենց ուսանողական միացյալ գիտական խմբակները՝ քիմիայի խմբակ, որը ղեկավարում էր Ստ. Ղաճարյանը և ֆիզիկական քիմիայի խմբակ՝ Լ. Ռոտինյանցի ղեկավարությամբ։ Գյուղատնտեսական և բժշկական ֆակուլտետները ունեին իրենց միացյալ կենսաբանական խմբակը՝ Հ. Բեդեյանի ղեկավարությամբ։ Գյուղատնտեսական ֆակուլտետն ուներ իր առանձին խմբակը երեք եթաբեմիներով՝ դաշտային մշակույթի, անասնաբուժական և ագրոքիմիայի⁴⁶։ Այդ խմբակների պարապմունքների զգալի մասը նվիրվում էր փորձնական աշխատանքներին՝ սովյալ առարկային խորապես տիրապետելու համար։ Գյուղատնտեսական խմբակը հաճախ արշավներ էր կազմակերպում դեպի գյուղերը, որտեղ ոչ միայն զեկուցումներ էին կարդացվում գյուղացիների համար, այլև օգնում էին նրանց դաշտային աշխատանքներում։ Ակտիվ աշխատանք էին կատարում նաև հումանիտար ֆակուլտետների գիտական խմբակները։ Օրինակ՝ հնագիտության խմբակը, որը հիմնադրվել էր դեռևս 1922 թվականին, համալսարանում կազմակերպված ուսանողական առաջին գիտական խմբակն էր։ Այն ղեկավարում էր Աշխարհբեկ Լոռու Մելիք-Քալանթարյանը և շատ հետաքրքիր պարապմունքներ անցկացնում։

Հայաստանը, հարուստ լինելով պատմական հուշարձաններով, ուսումնասիրության առատ նյութ էր տալիս հնագիտական խմբակի համար։ Նրանք էքսկուրսիաներ էին կազմակերպում դեպի Զվարթնոց, Արտաշատ, Դվին, Խոր Վիրապ, Գառնի և այլուր՝ միջնադարյան տաճար-

⁴⁶ Տե՛ս «Նոր ուսանող» (համալսարանի ուսխորհրդի օրգան), Երևան, 1924, էջ 65։

ների մնացորդները և քաղաքների ավերակները հետազոտելու համար: Խմբակում զեկուցում էին ոչ միայն ուսանողները, այլև՝ նրա ղեկավար Քալանթարյանը, որը հանդես է եկել Ախալցխայի նորահայտ դամբարանի և նրա պեղումների մասին զեկուցումով: Գիտխմբակում դասախոսություններ են կարդացել նաև բանասեր Կ. Մելիք-Օհանջանյանը և ուրիշներ: Ակտիվ աշխատանք էր կատարում նաև փիլիսոփայության խմբակը, որը ղեկավարում էր Հայկ Գյուլի-Քևխյանը:

Համալսարանում 1923 թ. սկսած՝ գործում է նաև գրական խմբակ, որը ղեկավարում էր Յուլիա Խանզադյանը: Այդ խմբակն իր առջև նպատակ էր դրել ուսումնասիրել գրական քննադատության մեթոդները, ծանոթանալ գրական դպրոցների պատմությանը, համաշխարհային գրականության դասական երկերին, կազմակերպել գրական-քննադատական երեկոներ: Ուսանողական գիտական խմբակները աչքի էին ընկնում իրենց եռանդուն աշխատանքով և մեծ դեր էին կատարում ուսանողներին գիտության նորություններին հաղորդակից դարձնելու, նրանց ստեղծագործական կարողությունները բացահայտելու գործում:

3. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱՌԻՐԵԼ

Երևանի համալսարանը շատ կարճ միջոցում՝ ընդամենը երեք տարում, դուրս եկավ իր կազմակերպչական շրջանից: Ավելին, 1925 թվականին նրա գյուղատնտեսական ֆակուլտետը և մասնավարժականի պատմագրական բաժինը տվեցին իրենց անդրանիկ 58 շրջանավարտները, որոնց կարիքը մեծապես զգացվում էր ժողովրդական տնտեսության բնագավառում: Նրանք բոլորն էլ անմիջապես մեկնեցին աշխատանքի՝ հիմնականում հանրապետության գյուղական շրջանները:

Համալսարանն սկսել էր իրագործել կանոնադրությամբ նախատեսված հիմնական խնդիրները՝ ա) «ստեղծել մասնագետների կադրեր գործնական աշխատանքների զանազան մասնաճյուղերի համար. բ) նախապատրաստել հանրապետության արդյունաբերական և գիտատեխնիկական ու գործնական հաստատությունների և մասնավորապես բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունների համար գիտական աշխատակիցներ»¹:

1925—26 ուսումնական տարում իր առաջին շրջանավարտները տրվեց նաև սոցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետը: Ժողովրդական տնտեսությունը ստացավ բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների՝ տնտեսագետների և իրավաբանների նոր համալրում: Հաջորդ տարի-

¹ «ՀՍՀՆ ղեկրետների ու որոշումների հավաքածու», № 1—14; 1924, էջ 15:

ներին նրանց գումարվեցին երիտասարդ բժիշկներն ու ինժեներները՝ բժշկական ու տեխնոլոգիական ֆակուլտետներից:

Երևանի համալսարանը հրապարակայնորեն հասարակական քըն-նություն էր բռնում և հերթական շրջանավարտների գործնական աշխատանքով արդարացնում իր հետ կապած հույսերն ու սպասելիքները:

Պատմագրական բաժնի շրջանավարտները իրենց կոշմանը հավատարիմ, ձեռնամուխ եղան ժողովրդական կրթության դժվարին գործին: Ազգային արժեքների նսեմացման պայմաններում, նրանք հնարավոր ամեն ինչ անում էին հայրենի մշակույթի ու պատմության գիտական գնահատության և մատաղ սերնդի հայացի դաստիարակության համար: Իսկ գյուղատնտեսների կարիքն այնքան մեծ էր ու հրատապ, որ նրանցից շատերը անմիջապես շրջաններ մեկնելով, շկարողացան մասնակցել նույնիսկ ավարտական հանդիսավոր երեկոյին: Նրանք շտապում էին օր առաջ օգնել աշխատավորությանը՝ քայքայված գյուղատնտեսությունը բարձրացնելու, մեքենայացնելու, բերքատվությունն ավելացնելու հարցում:

Արխիվում պահպանվել են շրջանավարտների բաշխման ցուցակները, որոնք վկայում են, որ նշանակումները կատարվել են ամենաուշադիր կերպով: Հաշվի առնելով ժողովրդական տնտեսության պահանջները, շրջանավարտի հակումներն ու ընդունակությունները, ճշտորեն որոշվել են նրանց աշխատանքի բնույթն ու վայրը:

Ուսանելով համալսարանի սուղ պայմաններում, նորավարտ մասնագետները պետք է կյանքի դպրոցում լրացնեին իրենց ստացած գիտելիքների ու փորձի պակասը: Նկատի ունենալով այդ, Ժողկոմխորհը, ուսումնասիրելով վիճակը, 1926 թվականին համապատասխան որոշում է ընդունում «Պետհամալսարանն ավարտողների որակը բարձրացնելու մասին»², ուր մասնավորապես նշվում է, որ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և պետական ապարատի կողմից առաջադրված բարդ խնդիրների լուծման համար պահանջվում են մեծ թվով գործիմաց մասնագետներ, մինչդեռ երիտասարդ պետական համալսարանը դեռևս չի կարողանում լրիվ բավարարել այդ պահանջը: Այնուհետև նշվում են այն միջոցառումները, որոնց կենսագործմամբ հնարավոր էր բարձրացնել կադրերի որակը: Իսկ 1930 թվականի «ՀՍԽՀ Պետական համալսարանի շրջանավարտների կվալիֆիկացիայի մասին» որոշմամբ՝ լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին առաջարկվում է համալսարանավարտ մասնագետների համար սահմանել կոշումներ: Տեխնիկական ֆակուլտետի շրջանավարտները, իրենց մասնագիտության համապատասխան, ստանում են «Քաղաքացիական շինարարության ճարտարապետ-շինարար» կամ «հիդրոտեխնիկական շինության ճարտարապետ-

² ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 205, թթ. 48, 48ա:

շինարար» կոչումը: 1928 թվականի (առաջին) շրջանավարտներին շրջնորհվում է «ճարտարագետ-ճարտարապետի» կոչում: Մանկավարժական ֆակուլտետի բաժիններն ավարտողները համապատասխանաբար ստանում էին բարձր դասարանների լեզվի և գրականության, ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի, բնագիտության և քիմիայի ուսուցչի կոչում, բժշկական ֆակուլտետի շրջանավարտները՝ բժշկի, իսկ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտները՝ գյուղատնտեսի կոչում³:

Տարեցտարի ավելանում էր Երևանի պետհամալսարանն ավարտողների թիվը: Բարձրագույն կրթությամբ նորանոր մասնագետների հանդես գալը կարևոր իրադարձություն էր հանրապետության կյանքում: Համալսարանը պատշաճ հանդիսավորությամբ ու շուքով էր նշում այդ 1927 թվականի հունվարի 30-ին մշակույթի տան դահլիճն էին հավաքվել համալսարանի պրոֆեսորները, դասախոսները, շրջանավարտներն ու ուսանողները, հասարակայնության ներկայացուցիչներն ու ղեկավար աշխատողները՝ նշելու նրա հերթական տարեդարձը:

Բացելով հանդիսավոր նիստը, լուսժողկոմ Ա. Մուսվյանը չերմորեն շնորհավորում է շրջանավարտներին, նրանց մաղթում եռանդուն գործունեություն, ինչպես նաև շնորհակալություն է հայտնում դասախոսական կազմին՝ համալսարանում տարած մեղմաջան աշխատանքի համար⁴:

Այնուհետև զեկուցումով հանդես է գալիս համալսարանի ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը, որից հետո ողջույնի խոսք են ասում ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշ. Հովհաննիսյանը, ՀԱՄԽ-ից՝ Ս. Գրիգորյանը, Երևանի քաղխորհրդի կողմից՝ Մ. Սարգսյանը, գիտության և արվեստի ինստիտուտից՝ պրոֆ. Հ. Բեգելյանը և ուրիշներ: Պրոռեկտոր Հայկ Գյուլի-Քեխյանը, ընթերցելով շրջանավարտների մասին համալսարանի վարչության որոշումը, իր ելույթի վերջում ասում է. «Ընկեր շրջանավարտներ, ողջունելով ձեզ, ցանկանում եմ, որ դուք ձեր ստացած գիտությանը մասնակից անեք աշխատավորական լայն մասսաներին, որպես հեղափոխական քաղաքացիներ միշտ անհողդողդ մնաք ձեր դիրքերում, հավատարիմ ձեր աշխատանքին և երբեք չմոռանաք ձեր հաջող աշխատանքի կարևոր նախապայմանը՝ չմոռանալ տեսությունը, չկտրվել գիտությունից, այլ հարատև բեղմնավորել ձեր առօրյան, ձեր պրակտիկան՝ տեսության նվաճումներով»⁵: Հանդիսավոր երեկոն շարունակվում է մինչև ուշ գիշեր:

Երևանի պետական համալսարանը 1925—1930 թթ. ժամանակա-

³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան» թերթը, 1930 թ., № 197:

⁴ Հանդիսավոր նիստի օրը մշակույթի տանը համալսարանի գործունեությանը նվիրված մեծ ցուցահանդես էր կազմակերպվել, որից, սակայն, ոչինչ չի պահպանվել:

⁵ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», 3-ը փետրվարի, 1927 թ.:

շրջանում տվել է 931 շրջանավարտ, որն ըստ տարիների բաշխվում է այսպես⁶.

Ուսումնական տարի	Շրջանավարտների թիվը	Շրջանավարտներն ըստ ֆակուլտետների
1924/25	58	Գյուղատնտեսական ֆակ-ը և մանկավարժական ֆակ-ի պատմագրական բաժինը
1925/26	150	Գյուղատնտեսական, սոցիալ - տնտեսագիտական ֆակ-երը և մանկ. ֆակ-ի պատմագրական բաժինը
1926/27	90	Մանկավարժական ֆակ-ի պատմագրական բա- ժինը, գյուղատնտեսական, բժշկական և սոց- տնտեսագիտական ֆակուլտետները
1927/28	161	Մանկավարժական, սոցտնտեսագիտական բժշկական, տեխնոլոգիական ֆակ-երը
1928/29	240	Մանկավարժական, սոցտնտեսագիտական գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիա- կան ֆակ-երը
1929/30	232	Մանկավարժական, սոցտնտեսագիտական, գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիա- կան ֆակուլտետները
Ընդամենը	931	

Երևանի համալսարանը հանրապետությանը տալիս էր բարձրորակ ինժեներներ, ճարտարապետներ, բժիշկներ, տնտեսագետներ ու իրա- վաբաններ: Նրա նախկին սաները Հայաստանի հեռավոր անկյուններն էին հասցնում այն լույսը, որ ստացել էին բուհում: Դրանով համալ- սարանը կատարում էր կանոնադրությամբ նախատեսված մի այլ խըն- դիր ևս. «գ. Տարածել գիտական ուսմունքներ ՀՍԽՀ բանվորագյուղա- ցիական խավերում, որոնց շահերը Հայաստանի պետական համալսա- րանի ամբողջ գործունեության մեջ պետք է առաջին տեղը գրավեն»⁷: Ուրախությամբ պիտի նշել, որ համալսարանի շրջանավարտներից շա- տերը, մեկնելով տարբեր շրջաններ, կարողացան առօրյա փորձով ոչ միայն լրացնել ու հարստացնել իրենց գիտելիքները, այլև գործնական աշխատանքը զուգակցել տեսական-գիտական խնդիրների հետազոտման հետ և տոկոսն ու համառ աշխատանքով դառնալ ճանաչված գիտնա- կաններ:

Համալսարանի մանկավարժական (կամ հասարակագիտական) ֆա- կուլտետի պատմագրական բաժինը 1925—30 թթ. ավարտել են 181 հոգի: Լեյդ բաժնի 1920-ական թվականների շրջանավարտներից է Գրիգոր Մի- քայելյանը, որը հետագայում դարձավ պատմական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր: Ծանաչված պատմաբանը գրել է «Կիլիկիայի հայ-

⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, վիճակագրական տվյալներ, գ. 157, էջ 16:

⁷ «ՀՍԽՀ դեկրետների և որոշումների հավաքածու», № 1—14, էջ 15 («Կանոնադրու- թյուն Հայաստանի պետական համալսարանի», 23-ը փետրվարի, 1924 թ.):

կական պետութիւնը» աշխատութիւնը: Նշանավոր շրջանավարտներից էին պատմաբան Աբգար Հովհաննիսյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), լեզվաբաններ Արարատ Ղարիբջանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս) և Գուրգեն Գրիգորյանը՝ Սեակը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), գրականագետ Մկրտիչ Մկրյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ): Այդ բաժնի շրջանավարտներ էին նաև գրողներ Նաիրի Զարյանը, Գուրգեն Մահարին, Սողոմոն Տարոնցին և ուրիշներ:

1928—29 և 1929—30 ուսումնական տարիներում 22 շրջանավարտ է տվել համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի: Այդ բաժնի գծով մասնագետների պատրաստումը կապված էր առավել մեծ դժվարութիւնների հետ ոչ միայն այն պատճառով, որ զգալի էր դասախոսական կադրերի պակասը, այլև շատ քիչ էր այդտեղ սովորելու ցանկութիւնը և մանավանդ՝ անհրաժեշտ պատրաստութիւն ունեցող երիտասարդների թիվը: Բաժնի դասախոսներ Արշակ Տոնյանը, Հովհաննես Նավակատիկյանը, Բահաթուր Բահաթրյանը, Հարութիւն Անժուրը և Աշոտ Տեր-Մկրտչյանը ժամանակին մեծ ջանքեր գործադրեցին այդ սակավաթիվներից լավագույններին ընտրելու և ներանց մեջ սեր պատվաստելու ֆիզիկամաթեմատիկական գիտութիւնների նկատմամբ: Առաջին շրջանավարտներից շատերը սիրեցին գիտութիւն այդ բնագավառը, խորացան ընտրած մասնագիտութիւն մեջ և հետագայում, կատարելագործվելով Ռուսաստանի գիտական կենտրոններում, խոշոր դեր կատարեցին հանրապետութիւնում գիտութիւն այդ ճյուղերի զարգացման և բարձր մակարդակի մաթեմատիկոսներ ու ֆիզիկոսներ պատրաստելու գործում: Ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի 1928—30 թթ. շրջանավարտներից էին՝ անվանի մաթեմատիկոս Արտաշես Շահինյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), համալսարանի մաթեմատիկական անալիզի և ֆունկցիաների տեսութիւն ամբիոնի վարիչ Արամ Նալբանդյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), ֆիզիկամաթեմատիկական գիտութիւնների դոկտոր, Լենինգրադի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի պրոֆեսոր Արմենակ Վարդանյանը և ուրիշներ:

1925—26 ուսումնական տարում իր առաջին շրջանավարտներն է տալիս նաև համալսարանի սոցիալտեսնագիտական ֆակուլտետը: Կյանք մտան 95 տնտեսագետ և 13 իրավաբան⁸, Մինչև 1930 թ. այդ ֆակուլտետն ավարտում են 260 հոգի: Դրանց մեջ էին Հենրի Գաբրիելյանը (հետագայում դոկտոր-պրոֆեսոր, համալսարանի փիլիսոփայութիւն ամբիոնի վարիչ), Արարատ Մարուխյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր), Արմենակ Շեկոյանը (Հայաստանի ֆինանսների մինիստր) և ուրիշներ:

⁸ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 157, էջ 16:

Ստորև բերվում է 1925—30 թթ. համալսարանի շրջանավարտների թիվն ըստ մասնագիտությունների⁹.

Մասնագիտություն	Ուսումնական տարիներ						
	1924/25	25/26	26/27	27/28	28/29	29/30	Ընդ.
Ֆիզիկոս-մաթեմատիկոսներ	—	—	—	—	13	6	22
Կենսաբաններ	—	—	—	19	15	21	55
Պատմաբան-բանասերներ	29	12	10	23	27	30	131
Տնտեսագետներ, իրավա- բաններ	—	108	11	39	54	48	260
Գյուղատնտեսներ	29	30	34	38	89	59	279
Բժիշկներ	—	—	35	35	29	38	137
Ճարտարապետ- ինժեներներ	—	—	—	7	13	27	47
Ընդամենը	58	150	90	161	240	232	931

Ինչպես երևում է աղյուսակից, մինչև 1930 թ. ամենից շատ շրջանավարտներ է տվել գյուղատնտեսական ֆակուլտետը՝ 279 հոգի։ Դրժվար է գնահատել այն դերը, որ նրանք ժամանակին կատարեցին գյուղական տնտեսությունը գիտական հիմունքներով կազմակերպելու ու զարգացնելու գործում։ Նրանցից շատերը գործնական աշխատանքից բացի, խորացան գյուղատնտեսական գիտության և կենսաբանության տարբեր ճյուղերի մեջ, դարձան հայտնի գիտնականներ։ 1926 թ. համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետն ավարտեց էդրաս Հասարակությանը, որը դարձավ անվանի ֆիզիոլոգ, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից-անդամ, ՀԳԱ ակադեմիկոս, ԽՍՀՄ ԳԱ բարձրագույն նյարդային համակարգի և նեյրոֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի տնօրեն։ 1930 թ. նա ավարտեց նաև մեր համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը։ Դեռևս այն ժամանակ կատարելագործման մեկնելով Լենինգրադ և աշխատելով աշխարհահռչակ ֆիզիոլոգներ Ի. Պավլովի և Լ. Օրբելու հետ, է. Հասարկյանը վերադառնում է հայրենի համալսարան և այստեղ ղեկավարում ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան։

Այդ տարիներին են ավարտել համալսարանը նաև ագրոքիմիայի ճանաչված մասնագետ Գաբիկ Դավթյանը (հետագայում՝ ՀԳԱ ակադեմիկոս, համալսարանի ռեկտոր, ապա՝ ագրոքիմիայի և հիդրոպոնիկայի ինստիտուտի տնօրեն), գենետիկներ Վարդան Գուլբանյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս) և Հրանտ Բատիկյանը (հետագայում՝ Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր, գենետիկայի ամբիոնի վարիչ, դոկտոր-պրոֆեսոր), Գեղամ Աղաջանյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), Միքայել Զայլախյանը (ԽՍՀՄ ԳԱ և ՀԳԱ ակադեմիկոս), Հարություն Փանոսյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ) և ուրիշներ։

⁹ Տվյալները վերցված են համալսարանի արխիվի վիճակագրական հաշվետվություն № 157 գործից։

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և առհասարակ համալսարանում բարձր հիմքերի վրա էր դրված քիմիայի դասավանդումը: Դրանում մեծ ներառությամբ ունեին քիմիական առարկաների դասախոսները՝ պրոֆեսորներ Ստեփան Ղամբարյանը, Լևոն Ռոտինյանցը և Հակոբ Հովհաննիսյանը: Նրանց հոգատար ու տնայնացան աշխատանքի շնորհիվ այդ ֆակուլտետի շատ շրջանավարտներ այնքան մանրագնին խորացան քիմիայի մեջ, որ դարձան այդ գիտության ճանաչված մասնագետներ այն դեպքում, երբ համալսարանում քիմիական ֆակուլտետ կամ բաժին դեռևս գոյություն չուներ¹⁰: Գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտներից հայտնի քիմիկոսներ դարձան Արաքսի Բաբայանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), Հովհաննես Զալթիկյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ, համալսարանի ֆիզիկական քիմիայի ամբիոնի և պոլիմերացման պրոցեսների կինետիկայի ու պոլիմերների ֆիզիկաքիմիական հատկությունների ուսումնասիրության պրոբլեմային լաբորատորիայի վարիչ), Մամիկոն Դարբինյանը (տեխնիկական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր, համալսարանի անօրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչ) և շատ ուրիշներ:

Տեխնիկական ֆակուլտետը համալսարանի կազմում եղած տարիներին տվել է 3 խումբ շրջանավարտներ՝ 47 ինժեներ-ճարտարապետներ, որոնք 20-ական թվականների վերջերին և 30-ական թվականների սկզբին մտան ստեղծագործական ասպարեզ և մեծ աշխատանք կատարեցին ինչպես նախագծային հիմնարկների ստեղծման ու նրանց գործունեության ծավալման, այնպես էլ բուն շինարարության բնագավառում: Դրանց մեջ էին՝ անվանի ճարտարապետ Հովհաննես Մարգարյանը (ԽՍՀՄ ճարտարապետության ու շինարարության ակադեմիայի իսկական անդամ, Հայաստանի ճարտարապետների միության նախագահ), Մարկ Գրիգորյանը (արվեստի վաստակավոր գործիչ, Երևանի զլխավոր ճարտարապետ, ապա՝ նախագծային ինստիտուտի տնօրեն), Սամվել Սաֆարյանը (նախագծային արվեստանոցի վարիչ, պրոֆեսոր) և ուրիշներ: Հայ ճարտարապետների այդ երիտասարդ սերունդը, համալսարանն ավարտելուց հետո, կադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանի ղեկավարությամբ սկսեց նախագծել ու կառուցապատել ինչպես Երևանը, այնպես էլ հանրապետության մյուս քաղաքներն ու շրջանները:

1927—1930 թթ. չորս անգամ շրջանավարտներ տվեց համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, պատրաստելով 137 բժիշկներ, որոնք հերոսական աշխատանք կատարեցին ինչպես շրջաններում տարածված համաճարակային հիվանդությունների (հատկապես մալարիայի) դեմ արդյունավետ պայքարի, այնպես էլ՝ առողջապահական գործը կազմակեր-

¹⁰ Երևանի համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետում քիմիական բաժին հիմնվել է 1929 թ. (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 265, էջ 53, 86, 204, 210, 261 և «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթիթ, № 1, էջ 7):

պելու՝ հիվանդանոցներ և բժշկական կետեր հիմնելու ուղղութեամբ: Ֆակուտետի այդ տարիների շրջանավարտներից էին անվանի գիտնականներ՝ Հրաչյա Բունիաթյանը (հետագայում՝ համալսարանի ռեկտոր, ՀԳԱ փոխպրեզիդենտ, ԳԱ բոթանիայի ինստիտուտի տնօրեն), Լևոն Հարությունյանը (ԽՍՀՄ բժշկական ԳԱ թղթակից-անդամ, բժշկական ինստիտուտի սննդի հիգիենայի ամբիոնի վարիչ), Պարթև Մարգարյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, մանկաբարձագինեկոլոգիական ինստիտուտի տնօրեն), Վերգինե Միքայելյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, բժշկական ինստիտուտի ռեկտոր, ապա՝ միկրոբիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ), Գարեգին Միրզոյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, նյարդային հիվանդութիւնների ամբիոնի վարիչ), Բագրատ Սայադյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր), Վահան Սադոյանը (բժշկական գիտութիւնների դոկտոր), Գրիգոր Մուշեղյանը (բժշկական ինստիտուտի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ) և ուրիշներ: Պետական համալսարանի այդ շրջանավարտներն անմիջապէս աշխատանքի անցան ժողովրդական տնտեսութեան՝ մասնագետների ամենասուր կարիք ունեցող տեղամասերում: Այդուհանդերձ, որակյալ մասնագետների պակասը դեռևս շատ էր զգացվում: Ուշադրութեան կենտրոնում էր դասավանդման և ուսուցման արմատական բարելավման հարցը՝ այն հաշվով, որպեսզի պատրաստվող կադրերի որակը համապատասխաներ գիտութեան ու տեխնիկայի ժամանակակից մակարդակի պահանջներին: Այդ գիտակցութեամբ դրվում էր գիտութեան, տեխնիկայի և արտադրութեան միջև սերտ կապեր ստեղծելու, բուհերը կազմակերպչորեն ամրապնդելու խնդիրը: Համալսարանում եռանդուն աշխատանք ծավալվեց ուսուցման որակը բարելավելու և պատրաստվող կադրերի նկատմամբ պահանջկոտութիւնը բարձրացնելու ուղղութեամբ: Արդյունքում՝ հաջողութիւնը զգալի էր: 1925—30 թթ. համալսարանը տվեց 931 բարձրորակ շրջանավարտներ: Նրանցից լավագույնները դասախոսական և ասիստենտական աշխատանքի պահվեցին հարազատ բուհում: Մյուսները, կալուն գիտելիքներով զինված և պրակտիկ գործունեութեամբ ոգեշնչված, բռնեցին ապագա մեծ կյանքի ճանապարհը:

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊՐԹՆԵՍՈՐԱԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման և գործունեության սր-կըզքնական շրջանի ամենալուրջ դժվարությունը համալսարանական մասնագիտական որակավորում և տեսական բարձր պատրաստու-թյուն ունեցող դասախոսական կազմի ապահովումն էր։ Ռուսաստանի կամ արտասահմանյան բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ավարտած մարդիկ, գործունեության լայն ասպարեզ շունենալով, չէին վերադառնում հայրենիք։ Հայ գիտական ուժերն ու որակյալ մասնա-գետները ոչ միայն Հայաստանից դուրս էին, այլև՝ հաճախ անհաղորդ նրա կյանքին։ Հանգամանք, որ դժվարացնում էր դրսից դասախոսական կազմի հավաքագրումը և ստեղծում նրանց կենցաղային պայմաններն ապահովելու լրացուցիչ հոգսեր։ Եվ այդուհանդերձ, հապաղելն անկա-րելի էր։ Բուհի դեմքն ու մակարդակը որոշողը ի վերջո դասախոսներն էին։ Այդ հիմնահարցը լուծելու և համալսարանը դասախոսական կադ-րերով համալրելու երկու ճանապարհ կար։ Նախ՝ հին մտավորականու-թյանը գործի մեջ ներգրավելը և ապա՝ դասախոսական նոր կադրեր պատրաստելը, որ տեական ժամանակ էր պահանջում։

Այս իմաստով շատ գնահատելի են այն ջանքերը, որ գործադրվեցին համալսարանը որակյալ դասախոսական կադրերով ապահովելու հա-մար։

1919—1920 թթ. հանրապետության հանրային կրթության նախա-րարությունն ու համալսարանի կազմակերպիչները, մեծ դժվարություն-ներ հաղթահարելով, կարողանում են արտասահմանից և Ռուսաստանից դասախոսական աշխատանքի հրավիրել 27 գիտնական-մանկավարժներ և հենց առաջին ուսումնական տարում ունենալ 9 պրոֆեսոր, 7 դոցենտ,

6 պրիվատ դոցենտ, 3 դասախոս, 2 ասիստենտ¹ և լիովին ապահովել պարապմունքների անցկացումը: Դասախոսական կադրերի հրավիրման խնդիրը հետագայում ևս շարունակում էր մնալ Երևանի ժողովրդական համալսարանի վարչության և լուսավորության ժողկոմատի ուշադրության կենտրոնում, որոնք հարցը լուծելիս, ղեկավարվում էին հին մտավորականության կարող ուժերը լավագույնս օգտագործելու սկզբունքով:

1920 թվականի դեկտեմբերի 28-ին լուսժողկոմատում, համալսարանի ժամանակավոր Կանոնադրության հետ մեկտեղ, հաստատվում են նաև նրա հաստիքներն ու դասախոսական կազմը՝ 20 պրոֆեսորի, 30 դասախոսի և լեզվի դասատուների 7 տեղ: Ընդամենը 57 հաստիք: Սակայն, համապատասխան կադրեր չունենալու պատճառով, 57-ի փոխարեն դասախոսների կազմում հնարավոր եղավ նշանակել միայն 23-ին: Դրանք էին. հասարակագիտության ֆակուլտետում՝ Մանուկ Աբեղյանը, Նիկոլ Աղբալյանը, Արսեն Տերտերյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը, Ռուբեն Աբրահամյանը, Լևոն Լիսիցյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Գրիգոր Մեիր-Ալավերդյանը, Գուրգեն Պիճիկյանը, Սիրական Տիգրանյանը, Գուրգեն էդիլյանը, Թորոս Թորամանյանը², Գրիգոր Զուբարյանը, Արշամ Խոնդկարյանը: Բնագիտության ֆակուլտետում՝ Ալեքսանդր Հակոբյանը, Տ. Նալբանդյանը, Ա. Վարդապետյանը, Ավետիք Տեր-Պողոսյանը, Դավիթ Հավրյանը, Գուրգեն Գուրգենյանը, Ստեփան Ղամբարյանը, Կոնստանտին Սավիչ-Զաբլոցկին և Երվանդ Կողբետլյանցը³:

Սրանք հիմնականում ազգային այն փոքրաթիվ կադրերն էին, որոնք մինչ այդ դասավանդել էին Գևորգյան ճեմարանում և Ներսիսյան դըպրոցում: Ինչ վերաբերում է դրսից հրավիրվածներին, ապա նրանք Ռուսաստանի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Շվեյցարիայի և այլ երկրների հանրաճանաչ բուհերն ավարտած, մի քանի օտար լեզուների տիրապետող գիտնական-մանկավարժներ էին, որոնք կարողացան հաջողությամբ սկսել ու առաջ տանել համալսարանական կրթության գործը: Դասական գիտնականների այս կազմը իր գիտական վաստակով կարող էր պատիվ բերել աշխարհի ամեն մի առաջնակարգ համալսարանի: Նրանք անգնահատելի ծառայություն մատուցեցին մեր ժողովրդին ոչ միայն գիտու-

¹ Տե՛ս 22 ՊԿԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 334, թ. 34:

² Այն կարծիքը կա, որ ճարտարապետ-պատմաբան Թորոս Թորամանյանը համալսարանում դասախոսություններ չի կարդացել: Մինչդեռ փաստերը ցույց են տալիս, որ նա 1921 թ. Երևանի ժողովրդական համալսարանում դասախոսություններ կարդացել է (տե՛ս 22 պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261, թ. 18: Նույն տեղում նաև՝ ֆ. 122, ց. 1, գ. 263, թ. 49): Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է «Հայկական ճարտարապետության պատմություն» առարկայի այն ծրագիրը, որը կազմել է Թ. Թորամանյանը 1921 թ. հունվարի 8-ին:

³ Տե՛ս «ՀՍԽՍՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 34, նաև՝ «Կոմունիստ», № 24, 4 հունվարի, 1921 թ.:

թյան զարգացման բնագավառում, այլև կրթեցին ու դաստիարակեցին համալսարանական ամբողջ սերունդներ, իրենց ուսերի վրա տարան հայ մտավորականության պատրաստման դժվարին, բայց պատվավոր գործը: Իսթրբ գնահատելով նրանց այդ հայրենանվեր ծառայությունը, Ալ. Մյասնիկյանը 1923 թ. գրում է. «Մեզ հետ են և հին մտավորականության լավագույն տարրերը, սրանք են, որ կոթնելով մասսաներին, նրանց անհողդողդ կամքին, նրանց հետ միասին նոր երգ են ասում, նոր ձևով են հող մշակում, նոր աշխարհ են կառուցում»⁴:

Ա. Լոնաշարսկին 1924 թվականին այցելել է Հայաստան: Նա իր ձեռք օր Խորհրդային Հայաստանում» հոդվածում նշել է. «Եթե Երևանի համալսարանն ունենար ավելի ձգողական ուժ ֆինանսական տեսակետից և, եթե կարողանար ոչ միայն ազգային պատկանելության զգացմունքի թելադրանքով դեպի իրեն գրավել հայ գիտնականներին, հավանական է, որ բոլոր ամբիոնները բռնված կլինեին միանգամայն բավականաչափ որակավորման տեր մարդկանցով»⁵: ՀՍԽՀ լուսժողովում և համալսարանի վարչությունն անում են հնարավոր ամեն ինչ դժվարությունները հաղթահարելու և համալսարանը դասախոսական կադրերով ապահովելու համար:

1921 թ. հունվարի 1-ին Ռոստովից համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետ որպես ֆիզիկայի դասախոս է հրավիրվում Հարություն Անժուրը (Զեքոտարյանը), որը հենց սկզբից մեծ ջանքեր է գործադրում նախ ֆիզիկայի աշխատանոց, իսկ ապա՝ նաև էլեկտրա-ռադիո-ակուստիկ լաբորատորիա կազմակերպելու համար:

Համալսարանի առաջին դասախոսներից էր Պապա Քալանթարյանը, որը մեծ դեր կատարեց գյուղատնտեսական ֆակուլտետի հիմնադրման ու զարգացման գործում: Պ. Քալանթարյանը բեղուն գիտնական, անգուգական դասախոս, հրաշալի քաղաքացի էր: 1921 թ. ապրիլին համալսարանում աշխատանքի են անցնում նաև Աշոտ Հովհաննիսյանը (այն ժամանակ լուսավորության ժողովում) և Հայկ Ազատյանը (Անդրկովկասի բանվորական շարժման հնագույն ղեկավարներից մեկը, արհեստակցական միությունների բյուրոյի նախագահ):

Այդ նույն թվականին համալսարան են հրավիրվում նաև ֆիզիկոս Հովհաննես Նավակատիկյանն ու մաթեմատիկոս Արշակ Տոնյանը: Վերջինս երկար տարիներ աշխատում է որպես տեխնիկական և ապա՝ ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի ղեկան: Նա մեծ աշխատանք է կատարում մաթեմատիկայի դասավանդումը բարձր մակարդակի վրա դրնելու և հայրենի լեզվով գիտական տերմիններ ստեղծելու գործում: Նրա լեզվական իմացություններն այնքան խոր էին (հրաշալի գիտեր նաև

⁴ Ալ. Մասունի, Խորհրդային Հայաստանի ուղին, 1923 թ.:

⁵ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 215, 19-ը սեպտեմբերի, 1924 թ.:

ուսանողներն ու գերմաններն), որ առանձին հարցերի շուրջ՝ լեզվի մասնագետները երբեմն խորհրդակցում էին նրա հետ:

Համալսարանի դասախոսների թիվը շուտով հասնում է 32-ի, որն ըստ մասնագիտությունների ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը. տնտեսագետ-իրավաբաններ՝ 6 հոգի, պատմաբան-գրականագետներ՝ 8, լեզվաբան՝ 1, ֆիզիկոս-մաթեմատիկոսներ՝ 3, բնագետներ՝ 8, բժշկաներ՝ 3, ինժեներ-տեխնոլոգներ՝ 2, գյուղատնտես՝ 1: Դրանցից 17-ը բարձրագույն կրթությունն ստացել էին Ռուսաստանի բուհերում, 15-ը՝ արտասահմանում⁶: Երեսուներկու դասախոսներից գիտական կոչումներ ունեին 11-ը: Կուսակցության անդամներ էին 3-ը: ՌՍՖՍՌ Ժողովրդախորհի 1918 թ. հոկտեմբերի 1-ի դեկրետի համաձայն՝ նախախորհրդային շրջանի գիտական աստիճաններն ու կոչումները և նրանց արտոնությունները վերացվեցին: Դրա փոխարեն բուհերի դասախոսները բաժանվեցին 2 կատեգորիայի՝ պրոֆեսորներ և նրանց դեկավարությունը աշխատող դասախոսներ: Մեր համալսարանի կանոնադրությամբ ևս դասախոսները բաժանվում են երկու խմբի՝ պրոֆեսորների և դասախոսների, որոնց ընտրում էր խորհուրդը՝ ֆակուլտետների առաջարկությամբ⁷, երկու տարի ժամանակով: Որոշումը հաստատում էր լուսժողովուրդատու: Ըստ կանոնադրության՝ նորեկ դասախոսը նախ պարտավոր էր փորձնական, բաց դասախոսություն կարդալ, որից հետո խորհրդում քվեարկության էր դրվում նրան աշխատանքի ընդունելու հարցը⁸: Ճիշտ է, այդ պրակտիկան ուսումնական երկրորդ տարվանից վերացվեց, սակայն համալսարանի վարչությունը 1924 թ. հոկտեմբերի 19-ից նորից որոշեց «ընդունվող դասախոսների համար սահմանել մի փորձնական դասախոսություն»⁹:

Համալսարանը դասախոսական կադրերով ապահովելու գործը շատ ավելի դժվարացավ 1921 թվականի վերջերին և 1922-ի սկզբներին, երբ բնագիտական և հասարակագիտական երկու ֆակուլտետներից բացի, հիմնադրվեցին նոր՝ մանկավարժական, տեխնիկական, բժշկական, գյուղատնտեսական և խորհրդային շինարարության ֆակուլտետները:

⁶ Տե՛ս «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 17—18:

⁷ Համալսարանի խորհրդի 1924 թ. հոկտեմբերի 5-ի նիստում, համալսարանի կանոնադրության նախագիծը քննարկելիս, վիճաբանություններ են տեղի ունեցել այն հարցի շուրջ, թե ո՞վ պետք է ներկայացնի դասախոսի թեկնածությունը. վարչությունը, թե՞ լուսժողովուրդատու: Որոշվել է, որ դասախոսին ընտրի համալսարանը և հաստատի արձուցվա՞րը: Դասախոսը հրավիրվում էր փորձնական դասախոսությունից հետո, մեկ տարի ժամանակով և միայն իրեն արդարացնելու դեպքում՝ հաստատվում էր վերջնականապես (տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 274, թթ. 4—8):

⁸ Տե՛ս «ՀՍԽՆ գեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1931, էջ 34:

⁹ Համալսարանի արխիվ, գործ № 254, էջ 29:

Լուսժողովմատը և համալսարանի վարչությունը հոգ տարան նախ՝ առաջին կուրսերի ուսումնական ծրագրերով նախատեսված առարկաների համար դասախոսներ հրավիրելու մասին: Սակայն անհրաժեշտ էր միաժամանակ մտահոգվել նաև այն առարկաների դասախոսների հրավիրման հարցով, որոնք պիտի կարդացվեին հաջորդ կուրսերում: Գործն ավելի էր դժվարանում բնակարանային շուղ պայմանների պատճառով: Այդուհանդերձ, նախախորհրդային մտավորականության նկատմամբ բարյացակամ վերաբերմունքի շնորհիվ, հնարավոր եղավ դասախոսներ հրավիրել Մոսկվայից, Կրասնոդարից, Ռոստովից, Թիֆլիսից, ինչպես նաև՝ արտասահմանից: Լուսժողովմատը այդ նպատակով դիմում է նույնիսկ արտոդրոժողովմատի օգնությանը, իսկ համալսարանի վարչությունն իր աշխատակիցներին գործուղում է զանազան քաղաքներ՝ դասախոսներ հավաքագրելու: Համալսարանի բյուրեղագիտության և հանքաբանության դասախոս Սիրան (Հերիք) Տիգրանյանի վկայությամբ 1921 թ. Երևանից Թիֆլիս է մեկնել Պապա Քալանթարյանը և մեծ աշխատանք տարել հայ մտավորականների շրջանում՝ նրանց համալսարան տեղափոխելու նպատակով:

Այդ ժամանակ, «Կենդանիների ֆիզիոլոգիա» դասավանդելու համար, համալսարան է հրավիրվում Տիգրան Մուշեղյանը, որն աշխատում էր Լուսժողովմատի սոցիալականության պաշտոնում: Նա մեծ եռանդով ձեռնամուխ է լինում կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի ու լաբորատորիայի կազմակերպման գործին: Նույն թվականին հրավիրվում է նաև տնտեսագետ-բանասեր Թադևոս Ավդալբեգյանը՝ հայ հասարակական և տնտեսական մտքի պատմություն կարդալու համար: Նա սկզբում միաժամանակ բանվորական ֆակուլտետի դեկանի տեղակալն էր, ապա՝ հասարակագիտական ֆակուլտետի դեկան: Համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնում սկզբից եկթ ծրագրվում է ռուսական գրականության պատմության դասընթացը, որը կարդալու համար համալսարան է հրավիրվում գրականագետ Յուլիա Խանզադյանը: Նա իր դասախոսական-հեռուորական փայլուն ունակությունների շնորհիվ ուսանողների մեջ մեծ սեր ու հետաքրքրություն է արթնացնում դեպի ռուս գրականությունն ու մշակույթը: 1921 թվականի ընթացքում աշխատանքի են հրավիրվում նաև գրականագետ-արևելագետ Գևորգ Ասատուրը, հնագետ Աշխարհբեկ Լուու-Մելիք Քալանթարյանը, մանկավարժ Արշավիր Շավարշյանը և ուրիշներ: Համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի բացման առնչությամբ՝ աշխատանքի են անցնում նրա հիմնադիր դասախոսներ, անվանի բժիշկներ Վահան Արծրունին, Սպանդարտ Կամսարականը, Գրիգոր Արեշյանը, Արշակ Հակոբյանը, որը հիմնադրեց մարդու ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան, Գրիգոր Հայրապետյանը (հիստոլոգիա) և ուրիշներ: Վահան Արծրունին դեռևս բժշկական ֆակուլտետի կազմակերպումից շատ առաջ, 1920 թ. դեկտեմբերի 20-ին, իմանա-

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՃԱԿՈՒԼՏԵՑ

ԳՈՒՐԳԵՆ ԷԴԻԼՅԱՆ
առաջին դեկան

ՀԱԿՈՒ ԶՈՐՅԱՆ

ՎԱՀԱՆ ՌՇՏՈՒՆԻ

ՍՏԵՓԱՆ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

Մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1925 թվական)

Առաջին շարքում (ձախից) Վ. Հարությունյան, Հ. Բադալյան, Ե. Ասլանյան, Հ. Կարինյան, Լ. Մարությունյան, Ա. Պլուզյան, Խ. Տոնոյան, Մ. Զաքարյան, Մ. Բերբերյան: Երկրորդ շարքում— Ստ. Լիսիցյան, Մ. Աբեղյան, Հ. Մանանդյան, Հ. Հովհաննիսյան (ոնկտոր), Հ. Գյուլի-Քևիսյան, Հ. Աճառյան, Ս. Հակոբյան, Լեո, Աշ. Հովհաննիսյան: Երրորդ շարքում—

Գ. Ասատուր, Գ. Ստոնիկյան, Ս. Մանուկյան, Մարգարյան, Վ. Թորոպենց, Յ. Խանգադյան, Ա. Սեֆիլյան, Մ. Շարանբեյան, Գ. Զանոյան: Զորրորդ շարքում— Գ. Միքայելյան, Ստ. Ներսիսյան, Բ. Գևորգյան, Հ. Մանուկյան, Ս. Սաղաթելյան, Հ. Գալստյան, Ա. Դովաթյան, Մ. Կզարթյան, Դ. Լևոնյան, Ա. Գևորգի, Վ. Գողոսյան, Ե. Գասպարյան, Հ. Լևոնյան, Ս. Հովսեփյան, Ս. Պարսամյան:

Մանկավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնի ատաշին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1928 թվական)

Ատաշին շարքում (մախից) **Գ. Հովհաննիսյան, Ա. Մկրտչյան, Հ. Գալստյան, Ա. Սմբատյան:** Երկրորդ շարքում— **Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Շավարշյան, Ավ. Տեր-Պողոսյան, Մ. Սամբրոսյան, Մ. Ավագյան, Տ. Մուշեղյան:** Երրորդ շարքում— **Ա. Աբանեայան, Հ. Պողոսյան, Վ. Գանիբեյան, Հ. Բեհեյան, Գ. Սեփոյան, Հ. Հալոյունյան, Ե. Թաթալյան:** Չորրորդ շարքում— **Ա. Պողոսյան, Վ. Աբրահամյան, Մ. Նարեանյան, Գ. Զանույան, Թ. Խուդաբաշյան:**

ՖԻԶԻԿԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆԱՎԱԿԱՏԻԿՅԱՆ

ԱՐՇԱԿ ՏՈՍՅԱՆ

ԱՐՏՏ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՅԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆԺՈՒՐ

Մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկա-մաթեմատիկական բաժնի ատոսին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1928 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) **Ե. Աղամյան, Հ. Սարգսյան, Խ. Դայան,**
Հ. Տեր-Գրիգորյան, Ս. Ժիրակունի, Գ. Գրիգորյան: Երկրորդ շարքում—
Ա. Տեր-Մկրտչյան, Ա. Տոնյան, Ա. Եղիազարյան, Մ. Սանթրոսյան,
Հ. Նավակատիկյան, Բ. Բահարյան, Հ. Անձուր:

Երրորդ շարքում— **Ալ. Հակոբյան, Թ. Խաչատրյան, Մ. Ենգիբար-**
յան, Հ. Աղասյան, Ա. Ծավարչյան, Լ. Սեմյոնով: Չորրորդ շարքում—
Խենո (տեխնիկական աշխատող), Ա. Վարդանյան, Գ. Պետրոսյան,
Վ. Ահարոնյան, Զ. Տեր-Միքայելյան:

«Նոր ուսանող» ամսագրի
անվանաթերթը (1924 թվական)

«Նոր կտոր» հրկշարարությունների
անվանաթերթը (1929 թվական)

լով ժողովրդական համալսարանի հիմնադրման մասին և ոգևորված այդ մտքից, անմիջապես ինքն է դիմում լուսավորության կոմիսարիատին. առաջարկում եմ ծառայությունս ժողովրդական համալսարանին, եթե կարիք կա: Կարող եմ դասախոսել մարմնակազմությունից, բնախոսությունից, անհատական և հասարակական առողջապահությունից, հոգեբանությունից և մարմնակրթությունից— հայերեն և ռուսերեն»¹⁰: Նա համալսարանում աշխատանքի անցավ բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրման օրվանից՝ 1922 թ. մարտից, և խոշոր դեր կատարեց նրա հետագա ճակատագրում: Իսկ բժիշկ Գրիգոր Արեշյանը հանդիսացավ ոչ միայն մանկաբարձության և գինեկոլոգիայի ամբիոնի հիմնադիրն ու առաջին դասախոսը, այլև մինչև 1930 թվականը աշխատում էր որպես տնտեսական մասի գծով պրոռեկտոր, մեծ ջանքեր գործադրում համալսարանի ուսումնականության բազան ամրապնդելու, ընդլայնելու և զարգացնելու համար:

1922 թվականին համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետում դասախոսելու են հրավիրվում Գրիգոր Շիրմազանը, որը նշանակվում է նաև դեկան և Զեպեթ Խոջանեթյանը, իսկ գյուղատնտեսական ֆակուլտետում՝ ալգեբրոսթյան մասնագետ Գևորգ Գրձեկյանը: 1920 թ. դեկտեմբերի 28-ի հրամանով նշանակված 23 դասախոսներից բացի, այդ ուսումնական տարվա ընթացքում համալսարան են հրավիրվում ևս 19 նոր դասախոսներ: Հաջորդ ուսումնական տարվա սկզբին համալսարանն արդեն ուներ 42 դասախոս: Նրանցից 22-ը բարձրագույն կերթությունն ստացել էին Ռուսաստանի, իսկ մնացածը՝ արտասահմանի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում: 1922—23 ուսումնական տարում աշխատանքի են հրավիրվում մի շարք նոր դասախոսներ, որոնցից շատերն իրենց կյանքն ամբողջովին կապեցին համալսարանի հետ, հսկայական դեր կատարելով ուսումնամանկավարժական և գիտահետազոտական աշխատանքը բարձրացնելու գործում:

1922 թ. սեպտեմբերի 1-ին համալսարանի վարչությունը որոշում է Թավրիզից համալսարան հրավիրել ճանաչված լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանին՝ հայոց լեզվի ընդհանուր տեսություն, ֆրանսերեն ու ֆարսերեն լեզուների դասընթացներ և ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանին՝ «Արևելքի գեղարվեստ» առարկան կարդալու համար¹¹:

Հր. Աճառյանը արտակարգ ուրախությամբ է ընդունում հայրենիքի նորաստեղծ համալսարանի հրավերը և 1923 թվականի սկզբներից աշխատանքի է անցնում նրա պատմագրական ֆակուլտետում: Այստեղ սկսվեց մեծ գիտնականի գործունեության ամենաբեղմնավոր շրջանը: Նրա խոր գիտելիքները, մանկավարժական հմտությունը, առասպելա-

¹⁰ ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261, թ. 17:

¹¹ ՏՆՍ պետական համալսարանի արխիվ, գ. 250, էջ 5:

կան աշխատասիրութիւնը, կազմակերպութիւնը և արտակարգ ճշտապահութիւնը մեծապէս նպաստում էին ուսանողութեան բազմակողմանի զարգացման ու հայրենանվեր դաստիարակութեան գործին: Աճառյանի արտակարգ ճշտապահութեան առնչութեամբ, համալսարանում պատմում էին հետևյալը: Դասախոսներից մեկը հանդիմանում է հերթապահին, որ ժամը 8-ն անցել է, մինչդեռ նա զանգը չի տվել: Հերթապահը հանգիստ պատասխանում է. «Ընկեր Աճառյանը չի եկել, հետևապէս ժամը 8-ը դեռ չկա»: Թերևս այդ ծայրահեղ բարեխղճութիւնը հնարավորութիւն տվեց աշխարհահռչակ գիտնականին՝ սերունդներին թողնելու մի այնպիսի վիթխարի ժառանգութիւն, որ երբեմն դժվար է նույնիսկ հավատալ, թե այդ ամենը մեկ մարդու գործ է: Հր. Աճառյանի հետ միաժամանակ Հայաստան եկավ ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանը, որը հսկայական աշխատանք կատարեց համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի մասնագիտացումները ճշտելու և շինարարական-ճարտարապետական բաժինը ուժեղացնելու գործում: Համալսարանի վարչութիւնը նրան տեխնիկական ֆակուլտետի հարցերը տնօրինելու լայն լիազորութիւններ տվեց: Ակադեմիկոս Թամանյանը եռանդուն կերպով առաջ քաշեց տեխնիկական ֆակուլտետի շինարարական բաժինը ուժեղացնելու հարցը, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ քաղաքում ծավալվող նոր շինարարութիւնը կարող է հրաշալի լաբորատորիա հանդիսանալ ուսանողների գործնական աշխատանքի համար¹²:

1923 թ. համալսարան աշխատանքի է հրավիրվում Հայկ Գյուլի-Քեխյանը, որը մի քանի տարի աշխատում է նաև որպէս ուսումնական գծով փոխռեկտոր: Գյուլի-Քեխյանը կարճ ժամանակում դառնում է ուսանողների սիրելին: Նրանք մեծ ակնածանքով էին խոսում իրենց «Գյուլիի» մասին, հիանում նրա լայն մտահորիզոնով ու խոր իմացութեամբ:

Նույն տարում համալսարան են հրավիրվում նաև Լևոն Ռոտինյանցը՝ ֆիզիկական և կոլոիդալ քիմիա, Հովակիմ Բեդեկյանը՝ բույսերի ֆիզիոլոգիա, Խորեն Երիցյանը՝ անասնապահութիւն, Սարգիս Աբովյանը՝ կաթնատնտեսութիւն, Միքայել Վարունցյանը՝ գծագրութիւն, Հայրապետ Հովհաննիսյանը՝ աշխարհագրութիւն, ինժեներ Անդրեաս Գասպարյանը՝ երկաթբետոնե կառուցվածքներ ու նյութերի դիմադրութիւն առարկաները կարդալու և ուրիշներ: Համալսարանն օրեցօր ընդլայնում, ծավալում էր իր աշխատանքը: Հայաստանից դուրս գտնվող շատ մտավորականներ ձգտում էին վերադառնալ Երևան, իրենց ուժերը նվիրաբերել հայ մասնագետների պատրաստման, երիտասարդութեան կրթութեան ու դաստիարակութեան գործին:

Վերաբույժ Համբարձում Քեչեկը, որն այն ժամանակ ապրում էր Թիֆլիսում, իմանալով Երևանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի

¹² Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. № 254, էջ 61:

բացման մասին, գրականագետ Հ. Սուրխաթյանի միջոցով հայտնում է Հայաստանում աշխատելու իր մեծ ցանկությունը: Բժշկական ֆակուլտետի դեկան Սպանդարատ Կամսարականի հրավերով նա 1923 թվականին աշխատանքի է անցնում համալսարանում որպես դասախոս և վիրաբուժության ամբիոնի վարիչ¹³: Համբարձում Քեչեկը լայն մտահորիզոնի տեր՝ ճանաչված գիտնական էր, բազմակողմանի զարգացում ունեցող մարդ: 1925 թվականին ընտրվելով բժշկական ֆակուլտետի դեկան, նա շատ մեծ գործ է կատարում ուսումնական, գիտական ու դաստիարակչական աշխատանքը կազմակերպելու ուղղությամբ:

Բժշկական ֆակուլտետն աստիճանաբար համալրվում է դասախոսական նոր կադրերով: 1923 թվականին աշխատանքի են հրավիրվում Գրիգոր Մեդնիկյանը՝ որպես ֆարմակոլոգիայի և Փայլակ Հակոբյանը՝ պաթոլոգիական անատոմիայի դասախոսներ: Հաջորդաբար հրավիրվում են նաև Հիստոլոգ Հայկանդուխտ Զախմախյանը, միկրոբիոլոգ Աբգար Իսահակյանը, թերապևտ Լեոն Հովհաննիսյանը (1924 թ.), թերապևտ Արտաշես Մելիք-Ադամյանը, ակնաբույժ Հայկ Կանայանցը (1925 թ.), մանկաբույժ Հովնան Գաբրիելյանը, բժ. Նլենա Քալանթարյանը (1926 թ.), ռենտգենոլոգ Բարդուղիմեոս Ֆանարջյանը (1927 թ.) և ուրիշներ: Բժշկական ֆակուլտետի ամբիոնները համալրվում են բոլոր առարկաները կարգացող բարձրորակ դասախոսներով:

1923 թվականին հասարակագիտության ֆակուլտետում իրենց դասախոսական աշխատանքներն են սկսում Զարմայր Աշրաֆյանը, Լեոն Վարդապետյանը, Արտաշես Ղահրամանյանը, Ժիրայր Միրզախանյանը, որոնք կարդում են հասարակագիտական առարկաներ: Այդ նույն տարում «Հայ սովորութեան իրավունք»-ի դասընթաց կարդալու համար համալսարան է գալիս պատմաբան Խաչիկ Սամվելյանը: Ռուսաց լեզվի պաշրպաններն է սկսում Պողոս Սոտնիկյանը, որը միաժամանակ բժշկական ֆակուլտետի լատիներենի առաջին դասախոսն էր:

1923 թվականին համալսարանի դասախոսական կազմը, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ավելանում է 28,2 տոկոսով: Դասախոսների մեծ մասը տիրապետում էր գերմաներենին, 32 տոկոսը՝ ֆրանսերենին, 7 տոկոսը՝ նաև անգլերենին¹⁴: Նրանք ունեին հրատարակած մոտ 130 գիտական աշխատություն:

Համալսարանի դասախոսական կազմի համալրումը շարունակվում է նաև հաջորդ տարիներին:

1924 թվականին համալսարան աշխատանքի է հրավիրվում ակադեմիկոս պատմաբան և հրապարակախոս Լեոն (Առաքել Բաբախանյանը), որն իր մեծ եռանդն ու բեղմնավոր գործունեությունը նվիրեց հայոց

¹³ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ 250, էջ 14, 20:

¹⁴ Տե՛ս «Աղդարար», վիճակագրական տեղեկատու, 1923, № 5—12, էջ 7—8:

պատմութեան ուսումնասիրութեանը: Համալսարանում աշխատած տարիներին (մինչև 1930 թ.)¹⁵ նա դասախոսում էր հայոց պատմութիւն, զբաղվելով նրա հատկապես նորագույն շրջանի հետազոտութեամբ: Լեռնի աշխատանքը համալսարանում մեծապես նպաստեց հայոց պատմութեան դասավանդումը գիտական պատշաճ մակարդակի հասցնելուն: 1924 թ. համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետում ընդհանուր պատմութիւն կարդալու համար հրավիրվում է Ստեփան Ներսիսյանը, որը մինչ այդ միջնակարգ դպրոցի դասատու էր: Նրա դասախոսութիւնները իրենց գիտական հագեցվածութեամբ, տրամաբանական կառուցվածքով և պատմական փաստերի խոր վերլուծութեամբ արժանանում են ուսանողների հիացմունքին ու համակ ուշադրութեանը: Նույն թվականին պատմագրական ֆակուլտետում աշխատանքի են անցնում նաև աշխարհագետ-մանկավարժ Ստեփան Լիսիցյանը և գրականագետ Սիմոն Հակոբյանը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետում՝ գյուղատնտես-դաշտագետ Միքայել Թումանյանը և ուրիշներ:

1923—24 ուսումնական տարում համալսարանի դասախոսների թիվը նախորդ տարվա համեմատութեամբ ավելանում է 27-ով և հասնում 69-ի: Հաջորդ տարում հրավիրվում են նորերը և դասախոսների ընդհանուր թիվը սկզբնականի համեմատութեամբ գրեթե քառապատկվում է, դառնալով ութսունհինգ:

1925 թվականին համալսարանում աշխատանքի են անցնում պատմաբան Վահան Ռշտունին և իրավաբան Հրանտ Գալիկյանը, իսկ նկարիչ Հակոբ Կոչոյանն ու քանդակագործ Արա Սարգսյանը դառնում են տեխնիկական ֆակուլտետի դասախոսներ:

1926 թվականից համալսարան են գալիս մի շարք նոր, նշանավոր մասնագետներ: Տիգրան Զրբաշյանը Փարիզում ստանալով երկրաբանական փայլուն կրթութիւն, վերադառնում է հայրենիք և նվիրաբերվում այդ առարկայի դասավանդմանը: Աշխարհագրական-երկրաբանական ֆակուլտետը կազմակերպելու գործում զգալի դեր է կատարում նաև երկրաբան Պետրոս Ղամբարյանը: Մուշեղ Սանթրոսյանը¹⁶ մեծ աշխատանք է կատարել համալսարանում մանկավարժութիւն առարկայի դրվածքը բարելավելու ուղղութեամբ: Այդ նույն տարվանից են համալսարանում սկսել իրենց աշխատանքը Աշոտ Տեր-Մկրտչյանը (որի ջանքերի շնորհիվ մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում կանոնավոր հիմքերի վրա է դրվում մեխանիկայի դասա-

¹⁵ Զնայած 1929 թ. Լեոն անցավ կենսաթոշակի, բայց համալսարանի վարչութեան խնդրանքով, սոցալաթոգովատը Թուլյատից նրան շարունակել դասախոսութիւնները (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 67 և 130):

¹⁶ Մ. Սանթրոսյանը երկար ժամանակ եղել է մանկավարժական ֆակուլտետի դեկան, իսկ երբ վերակառուցվում է համալսարանը, նշանակվում է մանկավարժական ինստիտուտի դիրեկտոր:

վանդումը), սոցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետում՝ հողային իրավունքի դասախոս Արամ Նսայանը, վիճակագրության դասախոս Գուրգեն Բոշարյանը: Հետագա տարիներին համալսարանի դասախոսական կազմը համալրվում է նոր, համեմատաբար երիտասարդ դասախոսներով: Համալսարան է գալիս Լևոն Արիսյանը, որը 1925 թ. ավարտել էր Մոսկվայի համալսարանի հասարակագիտական ֆակուլտետը և անցել աշխատանքի ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմում: Նա նշանակվում է փոխոսկետոր (1927—28 թթ.): Համալսարան են գալիս նաև Արտո Նղիազարյանը, որը 1928 թվականից աշխատում է որպես համալսարանի ուսումնական գծով փոխոսկետոր, Միքայել Ծնգիրարյանը, Ղևոնդ Շաքարյանը և շատ ուրիշներ:

Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմը, տարեցտարի աճելով քանակապես ու որակապես, դառնում է հզոր կոլեկտիվ, որն իր նպատկամետ ու ջանադիր աշխատանքով կոփում է ապագա մասնագետներին:

1919—1930 թթ. համալսարանի դասախոսական կազմի աճը արտահայտվում է հետևյալ թվերով¹⁷.

Ուսումնական տարի	Դասախոսների թիվը
1919/20	27
1920/21	23
1921/22	32
1922/23	42
1923/24	69
1924/25	85
1925/26	104
1926/27	117
1927/28	118
1928/29	118
1929/30	138

Հայ մտավորականության՝ համալսարանում աշխատանքի անցած ներկայացուցիչները լավ էին գիտակցում ազգային առաջին բարձրագույն դպրոցի պատմական ու գիտական դերը, իրենց պարտականությունների կատարմանը մոտենում անկեղծ հայրենասերի խանդավառությամբ և բարձր պատասխանատվությամբ ու ստեղծագործական համառ աշխատանքով առաջ էին մղում հայրենական գիտությունը:

Համալսարանի աշխատանքի առաջին շրջանը վճռական նշանակություն ունեցավ մեր հանրապետությունում բարձրագույն կրթության հետագա զարգացման համար: Այդ տարիներին ստեղծվում են բարձրագույն դպրոցին անհրաժեշտ բոլոր հիմնական ամբիոնները, կազմա-

¹⁷ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ Ձ Ձ 3, 10, 12:

կերպվում է ընդհանուր և մասնագիտական առարկաների դասավանդումը, մշակվում և ճշտվում են նրա մեթոդներն ու ձևերը, հաստատվում են կայուն և ուսանելի ավանդույթներ կադրերի պատրաստման, ինչպես նաև գիտություն զարգացման գործում:

Համալսարանում դասավանդվող առարկաների ցանկը և ուսուցման սկիզբը մատնանշող սույն աղյուսակը ցույց է տալիս, թե որպիսի մեծ աշխատանք է կատարել հայ գիտնականների ավագ սերունդը:

Առարկայի անվանումը		Սկիզբը	Դասախոսը
1	Հայոց պատմություն . . .	1920	Հակոբ Մանանդյան
2	Հայոց հին գրականություն	1921	Մանուկ Աբեղյան
3	Հայոց նոր գրականություն . .	1921	Արսեն Տերտերյան
4	Մանկավարժություն-հոգեբանություն	1921	Գուրգեն Էդիսյան
5	Քաղաքատնտեսություն	1921	Հայկ Ազատյան
6	Մաթեմատիկա	1921	Արշակ Տոնյան
7	Ֆիզիկա .	1921	Հովհաննես Նավակատիկյան
8	Էլեկտրականություն .	1921	Հարություն Անժուր
9	Ընդհանուր երկրաբանություն	1921	Կ. Ն. Սավիլ-Ջաբրուկի
10	Ընդհանուր կենդանաբանություն	1921	Ավետիք Տեր-Պողոսյան
11	Լենինիզմի պատմություն	1922	Աշոտ Հովհաննիսյան
12	Հատիներեն . . .	1922	Պողոս Սողոմոնյան
13	Անօդանավան քիմիա	1922	Ստեփան Ղամբարյան
14	Բյուրեղագիտություն	1922	Սիրան Տիգրանյան
15	Կիրառական մեխանիկա	1922	Դավիթ Հակոբջանյան
16	Կենդանիների ֆիզիոլոգիա	1922	Տիգրան Մուշեղյան
17	Անատոմիա . . .	1922	Վահան Արծրունի
18	Բակտերիոլոգիա և ազդեցիմիա	1922	Պապա Քալանթարյան
19	Հայոց լեզվի պատմություն	1923	Հրայր Աճառյան
20	Դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմ . . .	1923	Հայկ Գյուլի-Քևիյան
21	Ֆիզիկո-կոլոիդալ քիմիա	1923	Լևոն Ռոտինյանց
22	Բիոլոգիական քիմիա . .	1923	Հակոբ Հովհաննիսյան
23	Միկրոբիոլոգիա (բժշկական)	1923	Արգար Իսահակյան
24	Մարդու ֆիզիոլոգիա	1923	Արշակ Հակոբյան
25	Տեսական մեխանիկա . . .	1923	Ալեքսանդր Հակոբյան
26	Գծագրական երկրաչափություն	1923	Զեպեթ Խոջանեքյան
27	Գծագրություն .	1923	Միքայել Վարունցյան
28	Աշխարհագրություն	1923	Հայրապետ Հովհաննիսյան
29	Այգեգործություն	1923	Գևորգ Գրձելյան
30	Անասնապահություն . . .	1923	Խորեն Երիցյան
31	Հայոց նորագույն պատմություն	1924	Լեո (Առաքել Բաբախանյան)
32	Ռուսաստանի պատմություն	1924	Ստեփան Ներսիսյան
33	Վիճակագրություն	1925	Գուրգեն Քոչարյան
34	Ակնաբուժություն . . .	1925	Հայկ Կանայանց
35	Ժողովրդական կրթության սխտեմ	1926	Մուշեղ Սանթրոսյան
36	Ռենտգենոլոգիա	1927	Բարդուղիմեոս Ֆանարջյան

Բացի հիմնական դասընթացներից, հատուկ կուրսեր և կարևոր թեմաների շուրջ առանձին դասախոսություններ կարդալու համար համալսարան համապատասխան մասնագետներ էին հրավիրվում նաև Մոսկվայից ու Թբիլիսիից: 1924 թ. ապրիլին համալսարանում դասախոսություն է կարդացել «դեռ տակավին պատանի և արտաքուստ սովորական

դպրոցական աշակերտ» 15-ամյա Վիկտոր Համբարձումյանը (այժմ՝ ԳԱ պատվավոր պրեզիդենտ)։ «Մարտակոչ» թերթն այդ առթիվ գրել է. «Փոքրիկ գիտնական աստղագետ Վիկտորը նոր է վերադարձել Երևանից, ուր կարդացել է մեծ հաջողությամբ հինգ հրապարակային դասախոսություններ, որոնցից մեկը համալսարանում՝ Էյնշտեյնի թեորիայի մասին։ Փոքրիկ գիտնականն ունի և գիտական աշխատություններ ու գլուտեր. նրա աշխատությունները («Արեգակի վրա բծերի մասին» և «Փոփոխվող աստղերի մասին») ընդունված են և հավանություն գտած Մոսկվայի մասնագետ գիտնականների կողմից»¹⁸։ Ի դեպ, ասենք, որ ՀՀ պետական արխիվում պահպանվել է վրացական համալսարանի դասախոս նիկոլայ Իգնատևիչ Սուդակովի դեռևս 1922 թ. հունվարի 18-ին Հայաստանի լուսժողովին գրած մի նամակը, ուր նրա ուշադրությունն է հրավիրում Թիֆլիսի արական 4-րդ գիմնազիայի 5-րդ դասարանի հայազգի իր տաղանդավոր սանի վրա, նշելով. «Վիկտոր Համբարձումյանը հանդես է բերում մեծագույն ընդունակություններ աստղաբաշխությունից։ Ես դա կարող եմ հաստատել ու երաշխավորել աստղաբաշխության իմ բազմամյա փորձով։ Պետք է տղային հնարավորություն տալ զարգացնելու իր տաղանդը, և նա կդառնա ականավոր գիտնական»։ Այդ ասվել է այն ժամանակ, երբ Վիկտոր Համբարձումյանն ընդամենը 13 տարեկան էր։ Բայց ավելի հետաքրքիրն այն է, որ այդ նույն նամակում Ն. Սուդակովը գրում է, թե բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո «... նրան կարելի է հանձնարարել հայկական ազգային աստղագիտությանի հիմնադրման գործը։ Բնությունը տաղանդներ ստեղծում է հազվագեղ։ Տաղանդին զարգացման հնարավորություն պետք է տրվի»¹⁹։ Ինչպիսի՞ ստույգ կանխագուշակում...

Համալսարանի դասախոսական կազմը ուսումնագիտական հսկայական աշխատանք է կատարում։ Եթե առաջին ուսումնական տարում նրա դասախոսներից նախախորհրդային շրջանի գիտական աստիճաններ ու կոչումներ ունեին 11, ապա երկրորդ տարում՝ 19 հոգի։ Սակայն, ինչպես ասվեց վերևում, կառավարության որոշմամբ դրանք վերացվեցին։ Այնպես որ, մինչև 1925 թվականը համալսարանում գիտական կոչում ունեցող ոչ մի դասախոս չկար։ Սակայն համալսարանի վարչության 1925 թ. դեկտեմբերի 12-ի որոշման հիման վրա 10 դասախոսներին՝ Հակոբ Մանանդյանին, Ստեփան Ղամբարյանին, Հրաչյա Աճառյանին, Մանուկ Աբեղյանին, Հակոբ Հովհաննիսյանին, Վահան Արծրունուն, Լևոն Ռոտինյանցին, Համբարձում Քեչեկին, Հովակիմ Բեդելյանին և Բոգդան Գալստյանին ՀՍԽՀ լուսժողովատը պրոֆեսորի կոչում է շը-

¹⁸ «Մարտակոչ», Թիֆլիս, 1924, 15-ը ապրիլի, № 87 և 24-ը ապրիլի, № 95։

¹⁹ ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 62, թթ. 18—19։

նորհում, նկատի ունենալով նրանց գիտական ու մանկավարժական մեծ վաստակը²⁰։

Համալսարանի վարչությունը 1928 թ. ապրիլի 27-ին քննարկում և լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի առաջ միջնորդում է պրոֆեսորի կոչում շնորհել նաև Պապա Քալանթարյանին, Գրիգոր Արեշյանին, Լևոն Հովհաննիսյանին և Արտաշես Մելիք-Աղամյանին²¹։

1929 թ. հոկտեմբերի 1-ին պրոֆեսորի կոչում է շնորհվում համալսարանի ևս 8 դասախոսներին՝ Արսեն Տերտերյանին, Ավետիք Տեր-Պողոսյանին, Աշխարհբեկ Քալանթարյանին, Ալեքսանդր Հակոբյանին, Արշակ Տոնյանին, Սիմոն Հակոբյանին, Խորեն Երիցյանին և Միքայել Թումանյանին։ 1929—30 ուսումնական տարում համալսարանն իր դասախոսական կազմում արդեն ուներ ավելի քան 20 պրոֆեսորներ, որոնք բոլորն էլ անվանի գիտնականներ, բազմաթիվ աշխատությունների հեղինակներ և փորձառու մանկավարժներ էին։ Նրանք ոչ միայն հմտորեն կատարում էին կադրերի ուսուցման գործը, այլև իրենց փոխարինողներ պատրաստում՝ ղեկավարելով երիտասարդ գիտաշխատողներին։ Այդ խոշոր մասնագետներից յուրաքանչյուրը համալսարանում նոր ամբիոն հիմնադրեց, նոր առարկաների դասավանդման սկիզբ դրեց։

Համալսարանի 1919—1930 թթ. դասախոսական կազմի աճն ըստ մասնագիտությունների երևում է հետևյալ աղյուսակից.

Մասնագիտություն	Ուսումնական տարիներ			
	1919/20	1921/22	1925/26	1929/30
Պատմաբաններ և գրականագետներ	10	8	14	20
Լեզվաբաններ	7	1	3	7
Տնտեսագետներ և իրավաբաններ	3	6	15	18
Մաթեմատիկոսներ	3	3	4	7
Գյուղատնտեսներ	—	1	10	15
Բնագետներ	4	8	23	29
Բժիշկներ	—	3	18	24
Ինժեներ-տեխնոլոգներ	—	2	17	18
Ընդամենը	27	32	104	138

Դասախոսական կազմի աճին զուգընթաց՝ ծավալվում է նաև համալսարանի գործունեությունը։ Ստեղծվում են նոր ֆակուլտետներ, ամբիոններ, մասնագիտություններ և մասնագիտացումներ, կարդացվում են ընդհանուր և հատուկ նոր դասընթացներ։

Համալսարանում դասախոսական կադրերի պատրաստմանը ձեռնամուխ են լինում 1923—24 ուսումնական տարվանից, երբ հիմնադրվում

²⁰ Տե՛ս ՊՁԱ, վարչության արձանագրություններ, գ. 254, էջ 72։

Նույն տեղում, գ. 264, էջ 84։

Հրաչյա Աճառյանի «Արմատական
բառարանի» անվանաթերթը

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ
ԳԵՐԱԴԱՐԱՆ

1-3
6 50
www. **ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ**
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

===== **ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ** =====

ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

=====

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱԿԱՆ

Լեոյի «Հայոց պատմություն»
գրքի անվանաթերթը

Երևանի համալսարանի պրոֆեսորների ու դասախոսների մի խումբ (1928 թվական)):

Առաջին շարքում (ձախից) Ստ. Թոփչյան (Լուսաշխի նախագահ), Մ. Արեղյան, Ա. Մոսկվյան (լուսծողկոմ), Հ. Հովհաննիսյան (ռեկտոր): Երկրորդ շարքում— Վ. Արծրունի, Հովհ. Նավակատիկյան, Արշ. Տոնյան, Հ. Զորյան, բժ. Փ. Հակոբյան: Երրորդ շարքում— Ա. Տեր-Մկրտչյան, Հ. Գյուլի-Քևիսյան, բժ. Ստ. Բաղդասարյան, Սիմ. Հակոբյան: Չորրորդ շարքում— Անդր. Արզումանյան, Մ. Սանթրոսյան, Մ. Դավթյան, Ս. Արծվյան: Հինգերորդ շարքում— Գ. Տեր-Պողոսյան (Լուսծողկոմատի աշխատակից), Կ. Մելիք-Սեփանջանյան, Հովհ. Ակունյան, Հ. Գալիկյան: Վեցերորդ շարքում— Երվ. Խոջամիրյան (Արհիուզիսվարչության պետ), Ս. Մեսրոպյան, Երվ. Լալայան (ազգագրագետ), Հ. Քեչեկ, Ստ. Ներսիսյան: Յոթերորդ շարքում— Աշխ. Զալանթար, Գր. Չուրարյան, Գ. Գրծեյան, Հ. Մանանդյան, Գր. Արեշյան, Ստ. Ղամբարյան:

ԹՈՐՈՎ ԹՈՐՈՍԱՆՅԱՆ
(ճարտարապետ-պատմաբան)

1921 թ. համալսարանում դասա-
խոսություններ է կարդացել
հին Հայաստանի ճարտարա-
պետության պատմությունից

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

1924 թ. ապրիլին, 15-ամյա հա-
սակում համալսարանում
դասախոսություն է կարդացել
Էյնշտեյնի տեսության մասին

է, այսպես կոչված, առաջ քաշված ուսանողների ինստիտուտը, որի նպատակն էր ուսանողական նստարանից ճանաչել սովորողների ունակութիւնը և լավագույններին նախապատրաստել գիտական գործունեութեան համար: Մինչև ասպիրանտուրայի կազմակերպումը, լավագույն շրջանավարտներից առավել ընդունակները պահվում էին համալսարանում որպես լաբորանտներ և ասիստենտներ: Նրանք հետագայում աճելով՝ անցնում էին դասախոսական աշխատանքի և համալրում պրոֆեսորադասախոսական կազմը: Այդպիսի շրջանավարտներից էին գյուղատնտեսական ֆակուլտետից՝ Գեղամ Աղաջանյանը, Հովհաննես Զալթիկյանը, Նշան Մալաթյանը (1925 թ.), Էդրաս Հասրաթյանը (1926 թ.), Նղիշ Մովսիսյանը, Հրանտ Բատիկյանը (1927 թ.), Գագիկ Դավթյանը (1929 թ.), բժշկական ֆակուլտետից՝ Գրիգոր Մուշեղյանը, Լևոն Հարությունյանը (1926 թ.), մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնից՝ Վրույր Թորգոմյանը, Գարեգին Պետրոսյանը, տեխնիկական ֆակուլտետից՝ Կոնստանդին Ասատուրը և ուրիշներ: Մտնելով դասախոսական աշխատանքի ասպարեզ, վերջիններս երիտանարդացնում են նրա կազմը, բերում նոր ավյուն ու թարմութիւն, մեծապես նպաստելով ուսումնական գործի բարելավմանը: Ավագ սերնդի ներկայացուցիչները հոգատարութեամբ են աճեցնում գիտական այդ նոր ուժերին, նրանցից պատրաստելով բարձրորակ դասախոս-մանկավարժներ: Սակայն երիտասարդ դասախոսներ պատրաստելու գործը իսկապես կազմակերպված բնույթ է ստանում միայն ասպիրանտուրայի հիմնադրումից հետո: Երևանի համալսարանի ասպիրանտուրան ստեղծվել է 1928 թ. սեպտեմբերին²²: Առաջին տարում նրան տրվել է 8 տեղ, որը բաշխվել է հետևյալ կերպ՝ մանկավարժական ֆակուլտետին՝ 5 (պատմական մատերիալիզմի, լեզվի պատմութեան, հայոց պատմութեան, օրգանական քիմիայի և ընդհանուր պատմութեան գծով), գյուղատնտեսական ֆակուլտետին՝ 2 (բակտերիոլոգիայի և մասնավոր երկրագործութեան գծով) և բժշկական ֆակուլտետին՝ 1 տեղ (ընդհանուր պաթոլոգիայի գծով)²³:

Նույն տարվա հոկտեմբերին համալսարանի վարչութիւնը հաստատում է ֆակուլտետների կողմից ասպիրանտուրայի համար ներկայացված առաջին թեկնածուներին²⁴: Ասպիրանտներ են հաստատվում մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի շրջանավարտ Արգար Հովհաննիսյանը՝ ընդհանուր պատմութեան գծով, որը պատրաստվելու էր Հայկ Գյուլի-Քեփյանի և Հայկ Աղաւթյանի ղեկավարութեամբ, նույն բաժնի 1926—27 ուսումնական տարվա շրջանավարտ Արարատ Ղա-

²² Տե՛ս պետհամալսարանի արխիւ, գործ № 264, էջ 124:

²³ Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 2:

²⁴ Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 24:

րիբյանը՝ լեզվի պատմության գծով (ղեկավար՝ պրոֆ. Հ. Աճառյան): Համալսարանի առաջին ասպիրանտներից էին նաև սոցտեստեսագիտական ֆակուլտետի շրջանավարտ Հենրի Գաբրիելյանը, որը մասնագիտանում էր պատմական մատերիալիզմի գծով, պատմագրական բաժնի շրջանավարտ Նորայր Դաբաղյանը՝ ընդհանուր գրականության, գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտներ Հովհաննես Զալթիկյանը՝ քիմիայի, Վարդան Գուլքանյանը՝ մասնավոր երկրագործության և Հարություն Փանոսյանը՝ գյուղատնտեսական մանրէաբանության գծով: Հաջորդ տարում ասպիրանտների թիվն ավելանում է: Ասպիրանտներն դառնում տեխնիկական ֆակուլտետից՝ Լիպարիտ Ծարակյանը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետից՝ Ամալյա Ազատյանը, մանկավարժական ֆակուլտետից՝ Գուրգեն Վանանդեցին և ուրիշներ: Համալսարանի ասպիրանտուրան խոշոր դեր է կատարում դասախոսական կադրերի պատրաստման գործում: Ասպիրանտներն իրենց ուսումը շարունակում են ոչ միայն համալսարանում՝ տեղի անվանի գիտնականների ղեկավարությամբ, այլև գործուղվում են Մոսկվա և Լենինգրադ՝ գիտական խոշոր կենտրոններում մասնագիտանալու: ՀՍԽՀ լուսժողկոմատը և համալսարանի վարչությունը՝ հին մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների խելամիտ օգտագործման և դասախոսական նոր կադրերի պատրաստման միջոցով կարողացան լուծել համալսարանը պրոֆեսորադասախոսական որակյալ կազմով ապահովելու դժվարին և խիստ կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրը:

Գ Լ Ո Ւ Ն Է Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Բուհի արդյունավետ գործունեության շահանիշը միշտ էլ եղել է ուսումնական ծրագրերի կատարելությունը, պրոֆեսորադասախոսական կազմի և դիմորդների մասնագիտական ճիշտ ընտրությունը: Երևանի համալսարանը, որպես կանոն, ապահովել է այս պահանջների միասնությունը:

Համալսարանում հենց սկզբից հատուկ ուշադրություն է դարձվել ուսուցման գործընթացի հաջող կազմակերպմանը: Հայաստանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետում (Ալեքսանդրապոլ, 1920 թ. փետրվար-հունիս), հասկանալի պատճառներով, պարապմունքների հիմնական ձևը հանդիսացել է դասախոսությունը, որի նյութը ընտրում էին իրենք՝ դասախոսները: Իսկ Երևանի ժողովրդական համալսարանում, որն ուներ նաև բնագիտական ֆակուլտետներ, ուսուցումը տարվում էր այն հաշվով, որպեսզի ուսանողները յուրացնեին ոչ միայն տվյալ գիտության տեսական հիմունքները, այլև իմանալին գործնական կիրառումը: Հակառակ պարագայում, սոսկ գրքային վերացական իմացությունը՝ կյանքում ամեն պահ կարող էր արժեզրկվել: Այդ մասին առաջին Կանոնադրությունը նշում էր, որ ժողովրդական համալսարանը, դասախոսությունների հետ մեկտեղ, կազմակերպում է նաև «գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքներ»¹:

Բայց, հակառակ ժամանակավոր կանոնադրության այդ պահանջներին, համալսարանի գործունեության առաջին շրջանի ուսումնական գործընթացի մեջ հիմնական տեղը շարունակում էին զբաղեցնել

¹ ՉՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու, էջմիածին, 1921, էջ 34:

դասախոսութիւնները, որովհետեւ գործնական աշխատանքի հնարավորութիւնները շատ սուղ էին: Բացի այդ, համալսարանի ուսումնական առաջին ծրագրերը, որ կազմել էր ՀՍԽՀ լուսժողկոմատի կողմից նշանակված հանձնաժողովը, խիստ վերացական էին: 1920 թ. դեկտեմբերի 19-ին այդ հանձնաժողովի նիստում (մասնակցում էին Ե. Կողբետլյանցը (նախագահ), Գ. Զուբարյանը, Գ. Պիճիկյանը և հրավիրվածներ Հ. Մանանդյանն ու Դ. Զավրյանը) լուրջ վիճաբանութիւններ են տեղի ունենում ուսումնական ծրագրերի նախագծերի վերաբերյալ (բնագիտական ֆակուլտետի նախագիծը կազմել էր Ե. Կողբետլյանցը², իսկ հասարակագիտականինը՝ Գ. Պիճիկյանը), որոնք շարունակվում են նաև դեկտեմբերի 22-ի նիստում, որին մասնակցում էր լուսժողկոմ Աշ. Հովհաննիսյանը³: Այնուհետև լուսժողկոմատ են ներկայացվում հասարակագիտական և բնագիտական ֆակուլտետների համար մշակված վերջնական նախագծերը⁴: Սակայն ուսումնական հիշյալ նախագծերը ունեին լուրջ թերութիւններ: Նախ՝ նրանցում տեղ չէին գտել հասարակագիտական և բնագիտական ֆակուլտետներին անհրաժեշտ մի շարք առարկաներ: Բացի այդ, ծրագրերով նախատեսված էին միայն մասնագիտական դասընթացները, իսկ մյուսները՝ անտեսված: Դրա հետևանքով բնագիտական ֆակուլտետի ծրագրերում չէին արտացոլվել հումանիտար առարկաներն ու լեզուները, թեև հանձնաժողովի արձանագրոթյան մեջ նշված է, որ նպատակահարմար է համարվում «կազմել երկու ֆակուլտետների ունկնդիրների համար միացյալ դասընթացներ կենդանի լեզուների, ինչպիսիք են՝ ռուսերենը, անգլերենը, ֆրանսերենը, գերմաներենը, վրացերենը և ադրբեջաներենը»⁵: Ժիշտ է, լուսավորութիւն ժողովրդական կոմիսարիատում այդ նախագծերը զգալիորեն փոփոխվեցին և ավելացվեցին բազմաթիվ նոր առարկաներ: Սակայն դրանով վերացականութիւն փոխարեն տուրք տրվեց բազմաառարկայնութիւնը: Հաստատված նոր ծրագրերի մեջ մտան հետևյալ առարկաները՝ էթիոլոգիա, աշխարհագրութիւն (ընդհանուր և Հայաստանի), սոցիոլոգիա, էկոնոմիկա (տնտեսական զարգացման ֆազերը), քաղաքատնտեսութիւն, պատմութիւն (ընդհանուր, Արևելքի, Արևմուտքի, Կովկասի և Հայաստանի), քաղաքականութիւն (քաղաքականութիւն ընդհանուր տեսութիւնը), անցման շրջանի քաղաքականութիւն— իմպերիալիզմ և կոմունիզմ, իրավունք (իրավունքի ընդհանուր տեսութիւն, իրորհրդային իրավունք, իրավունքների սիստեմների պատմութիւն), գրականութիւն (հայ և ընդհանուր գրականութիւն պատմութիւն), արվեստ

² Ե. Կողբետլյանցը մաթեմատիկոս էր, եկել էր Ռոստովից:

³ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261. թ. 9:

⁴ Նույն տեղում, թ. 14:

⁵ Նույն տեղում, թ. 9:

(ընդհանուր, Կոմկասի, Արևելքի և Հայաստանի արվեստի պատմություն), փիլիսոփայություն (փիլիսոփայության ներածություն, փիլիսոփայության պատմություն, կոլեկտիվիզմի փիլիսոփայություն, անհատական և կոլեկտիվ հոգեբանություն, սոցիալական մանկավարժություն), լեզվաբանություն (ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանություն, Արևմուտքի և Արևելքի կենդանի լեզուներ, հայոց լեզու): Նախատեսվում էր նաև ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն, քրդերեն, պարսկերեն լեզուների դասավանդում և՛ հասարակագիտական, և՛ բնագիտական ֆակուլտետներում: Ակնհայտ է, որ համալսարանի ուսումնական առաջին ծրագրերը մեծ չափով ծանրաբեռնված էին:

Բնագիտական ֆակուլտետի ուսումնական ծրագրում նախատեսված էին տեսական և կիրառական մի շարք գիտություններ՝ մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, երկրաբանություն, բուսաբանություն, կենդանաբանություն և այլն: Համալսարանի ուսումնական այս ծրագիրը, որ հրապարակվել է «Կոմունիստ» թերթի (ռուսերեն) 1921 թ. փետրվարի 18-ի համարում, փաստորեն չի իրականացվել՝ համալսարանի պարապմունքների ընդհատվելու պատճառով: Իսկ 1921 թվականի աշնանը, երբ համալսարանը իր գործունեությունը վերսկսեց 5 ֆակուլտետներով, կազմվեցին ուսումնական նոր ծրագրեր: Չնայած այն հանգամանքին, որ դրանցում գործնական պարապմունքներին զգալի տեղ էր հատկացված, բայցևայնպես երկրորդ ուսումնական տարում դեռևս գերակշռում էին դասախոսությունները:

ՌՍՖՍՌ-ի լուսժողովմատի պետական գիտական խորհուրդը 1922 թվականին բուհերի համար մշակում և իշեցնում է ուսումնական նոր ծրագրեր, որոնք, դժբախտաբար, տառապում էին մյուս ծայրահեղությամբ, որովհետև ունեին շատ նեղ մասնագիտական բնույթ և նախատեսում էին ավելի շատ գործնական, քան տեսական պարապմունքներ: Դեպ, Ռուսաստանում 1922—1925 թթ. (իսկ մեզ մոտ՝ առանձնապես 1924—1927 թթ.) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համար եղել են դասավանդման մեթոդների որոնման տարիներ: Զանազան փորձեր էին արվում, որոնք երբեմն նկատելի վնաս էին հասցնում ուսման որակին: Այսպես, օրինակ, մտցվեց արտադրական պրակտիկա (բոլոր չափազանց դրական երևույթ էր), բայց դրա հաշվին կրճատվեցին դասախոսությունների ժամերը: Մտցվեց նաև աշխատանքի բրիգադային-լաբորատոր մեթոդը, որն իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ կադրերի պատրաստման վրա: Հետագայում, իհարկե, ուղղվեցին այդ սխալները: Բուհերի վարչություններին իրավունք վերապահվեց իրենց հայեցողությամբ մտցնել նոր առարկաներ և հարկ եղած դեպքում հանել

ավելորդները, որոնք խանգարում էին կադրերի պատրաստման գործին⁶,

Ծրականի համալսարանի 1920-ական թվականների ուսումնական ծրագրերը բազմաթիվ փոփոխություններ են կրել: Դրանց նպատակն էր ավելացնել գործնական-լաբորատոր, սեմինարական դասաժամերը, բերելավել ուսանողության արտադրական պրակտիկայի կազմակերպումը, վերացնել բազմառակայնությունը, ուժեղացնել հասարակագիտական առարկաների դասավանդումը և այլն: Եվ իսկապես, համալսարանում տարեցտարի ավելացվում են գործնական աշխատանքներին ու սեմինարներին հատկացվող դասաժամերը և այդ՝ ոչ միայն բնական գիտությունների, այլև հումանիտար առարկաների գծով: Հիշատակենք նաև, որ սեմինարը, որպես պարապմունքի ձև, մեր համալսարանում կիրառվում էր նրա գործունեության առաջին օրերից: Այդ մասին «Կոմունիստ» թերթը 1921 թվականի փետրվարի համարներից մեկում գրում էր. «Խորհրդային իրավունքի դասախոս Գր. Չուբարյանը դասախոսություններին զուգընթաց արդեն ձեռնարկել է նաև սեմինարական աշխատանքներ: Ուսանողությանը առաջարկել է առայժմ հետևյալ թեմաները. «Լենինը որպես պրոլետարական դիկտատուրայի գաղափարախոս», «Մարքսիզմի տեսությունը իրավունքի և պետության մասին», «Պրոլետարիատի դիկտատուրան և խորհրդային իրավունքը» և այլն: «Դասախոսն այդ թեմաների համար առաջարկել է մանրամասն գրականություն ևս, բայց, դժբախտաբար, այդ գրականությունը ձեռք բերելը շատ դժվար է»⁷: Այս փաստն ինքնին վկայում է, որ համալսարանում սկզբից ևեթ ձգտել են համապատասխան տեղ տալ գործնական պարապմունքներին: Ավելին, համալսարանի վարչությունը 1922 թ. սեպտեմբերին որոշում է ընդունել՝ դասախոսների ծանրաբեռնվածության մեջ 1 ժամ սեմինար պարապմունքը հավասարեցնել 2 ժամ դասախոսություն⁸: Հումանիտար ֆակուլտետներում հետագա տարիներին ավելացվում է գործնական ժամերի քանակը հատկապես բարձր կուրսերում: Օրինակ, 1928—29 ուսումնական տարվա առաջին կիսամյակում մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի 3-րդ կուրսի՝ պատմության, լեզվի ու գրականության բաժինների շաբաթական ժամերի 30 տոկոսից ավելին, իսկ տնտեսագիտական բաժնի 50 տոկոսը հատկացվում էր գործնական ժամերին: Գործնական պարապմունքներին ավելի մեծ տեղ էր տրվում գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում, ինչպես և մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գյուղատնտեսական գի-

⁶ Տե՛ս «Работник просвещения», М., 1923, № 13, ст. 18.

⁷ «Կոմունիստ» թերթ (հայերեն), № 50, 8-ը փետրվարի, 1921 թ.:

⁸ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 7:

տելիքները ուսանողները կարող էին յուրացնել միայն բնական գիտությունների ամուր հիմքի վրա, համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում առաջին ուսումնական տարվա ընթացքում հիմնականում դասավանդում էին բնական գիտություններ՝ քիմիա, ֆիզիկա, բյուրեղագիտություն, հանքաբանություն, երկրաբանություն, կենդանաբանություն, բուսաբանություն, մաթեմատիկայի հիմունքներ և հենց սկզբից՝ 1922 թվականից, դասախոսությունների հետ միասին կարևոր տեղ էր հատկացվում նաև այդ առարկաների գործնական պարապմունքներին։ Այդ ֆակուլտետում առաջին տարրում անցնում էին նաև տնտեսագիտական առարկաներ, հատկապես քաղաքատնտեսություն, որը կարևոր նշանակություն ուներ գյուղատնտեսական մասնագիտության համար։ Իսկ գյուղատնտեսական առարկաներից առաջին կիսամյակի ընթացքում կարդացվում էր միայն «Գյուղատնտեսության ներածությունը» և սկսվում՝ «Կանաչ բույսերի սննդառությունը» առարկայի դասավանդումը։ Մասնագիտական առարկաները ավելի մեծ տեղ զբաղեցնում էր կիրառական (ընդհանուր հողագիտություն, ընդհանուր անասնապահություն, գյուղատնտեսական տնտեսագիտություն) առանձնապես շատ ժամեր էին զբաղեցնում հետագա ուսումնական տարիներին, երբ ավելացվում էին նաև դրանց հատկացվող գործնական պարապմունքների ժամերը։ Այսպես. 1928 թվականին առաջին կուրսում գործնական պարապմունքներին արդեն հատկացված էր շաբաթական ժամերի 30 տոկոսը, 2-րդ կուրսում՝ մոտ 40 տոկոսը, իսկ 3-րդ կուրսում՝ 50 տոկոսից ավելին։ Գործնական ժամերը 1928—29 և 1929—30 ուսումնական տարիներին գյուղատնտեսական ֆակուլտետում բաշխվել են այսպես.

Կուրսը	Շաբաթական գործն. ժամերի թիվը 1928/29	Շաբաթական գործնական ժամերի թիվը 1929/30
1-ին	22 ժամ	36 ժամ
2-րդ	39 ժամ	38 ժամ
3-րդ	38 ժամ	55 ժամ
4-րդ	38 ժամ	28—32 ժամ

Նույն պատկերն է նաև տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում։ Բժշկական ֆակուլտետում, սկսած 3-րդ կիսամյակից, գործնական պարապմունքները կազմում էին շաբաթական ժամերի կեսից ավելին։ Թեև համարյա բոլոր ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերը երկար ժամանակ տառապում էին բազմաառարկայնությամբ և այդ առթիվ խորհրդի նիստերում շատ վիճաբանություններ էին լինում, այդուհանդերձ, վիճակը չի փոխվում մինչև 1928 թվականը։ Միայն դրանից հետո, ինչպես երկրի մյուս բուհերում, այնպես էլ Երևանի համալսարանում վերահասվում են բոլոր ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերը, ազատելով այն ավելորդ, երկրորդական և ավելի մասնագիտության

հետ անմիջականորեն շառնչվող առարկաներից: Այդ հնարավորություն է ստեղծում ֆակուլտետներին տալ խիստ արտահայտված մասնագիտական թեքում: Բազմաառկայությունից բացի, համալսարանում կար նաև ուսանողների մեծ ծանրաբեռնվածություն: Առանձին կիսամյակներում նրանց շաբաթական ծանրաբեռնվածությունը հասնում էր 40—50, իսկ երբեմն՝ մինչև 70 ժամի: Այդ բանն առանձնապես նկատելի էր բժշկական և տեխնիկական ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերում: Բժշկական ֆակուլտետում, օրինակ, ուսանողների ծանրաբեռնվածությունն ուներ հետևյալ պատկերը.

Կիսամյակ	Շաբաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսական	գործնական	
1-ին	28	12	40
2-րդ	22	18	40
3-րդ	13	12	25
4-րդ	15	17	32
5-րդ	23	21	44
6-րդ	19	14	33
7-րդ	34	35	69
8-րդ	35	37	72
9-րդ	29	32	61
10-րդ	30	33	63

Տեխնիկական ֆակուլտետում 1928—29 ուստարվա 2-րդ և 3-րդ կիսամյակների ուսումնական ծրագրերը եղել են այսպիսին (համարյա նույն կերպ էր նաև 1929—30 ուստարում).

2-րդ կիսամյակ

Առարկայի անվանումը	Շաբաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսական	գործնական	
Բարձրագույն անալիզ	4	3	7
Վերլուծական երկրաչափություն	3	2	5
Տեսական մեխանիկա	3	3	6
Ֆիզիկա (1-ին մաս)	4	—	4
Ֆիզիկայի լաբորատորիա	—	1	1
Գծագրական երկրաչափություն	1	2	3
Գեոդեզիա և տոպոգրաֆիկ գծագրություն	—	2	2
Գծագրություն	—	2	2
Նկարչություն	—	2	2
Լեռների ուսումնառն պետության մասին	2	—	2
Հայոց լեզու	2	—	2
Ռուսաց լեզու	2	—	2
Ընդամենը	21	17	38

Առարկայի անվանումը	Շաբաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսակ.	գործն.	
Բարձրագույն անալիզ	4	3	7
Տեսական մեխանիկա	3	3	6
Ֆիզիկա (2-րդ մաս)	3	—	3
Ֆիզիկայի լաբորատորիա	—	2	2
Քիմիա	4	—	4
Հանքաբանություն և երկրաբանություն	2	2	4
Կրթությունից հետո հիմունքներ և նյութերի դիմադրություն	4	2	6
Շինարարական արվեստ	2	—	2
Համալսարանի պատմություն	2	—	2
Նկարչություն	—	2	2
Հատուկ առարկա	2	—	2
Ընդամենը	26	14	40

8-րդ կիսամյակում հիդրոտեխնիկական բաժնի ծանրաբեռնվածությունը հասնում էր 47 ժամի:

Ուսումնական ծրագրերից երևում է նաև, որ ուսանողների ծանրաբեռնվածության հետ միասին նկատելիորեն ավելացվում էին և գործնական պարապմունքների ժամերը, որոնք հնարավորություն էին տալիս ուսանողներին փորձով ստուգելու, ամրապնդելու և խորացնելու տեսական ալյն գիտելիքները, որ ստացել էին լսարանում:

Համալսարանում ուսանողների գործնական պարապմունքների ուժեղացման հարցը առաջ էին քաշում նաև հասարակական, երիտասարդական կազմակերպությունները, որոնք դեռևս 1924 թ. փետրվարի 13-ին իրենց միացյալ ժողովում համալսարանի վարչության առաջ խնդիր էին դնում հնարավորին շափ ավելացնել տեխնիկական ֆակուլտետի, ինչպես նաև մասնագիտական մյուս ֆակուլտետների գործնական պարապմունքների ժամերը:

Բուհը կյանքին մոտեցնելու ուղղությամբ ձեռնարկած ամենալուրջ քայլը՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում արտադրական պրակտիկա մտցնելն էր: ԽՍՀՄ Ժողովրդական Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ավարտող ուսանողների պրակտիկական անցկացնելու կարգի մասին»⁹, որով պարտավորեցրեց բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներին՝ օգնել բուհերին այդ կարևոր գործը կազմակերպելու հարցում: Ընդ որում՝ այդ պրակտիկական պետք է կրեր ոչ թե զուտ մասնագիտական բնույթ, այլ՝ «պրակտիկական»:

⁹ СУ, 1923, № 49, ст. 484.

մտցնելու տվյալ հիմնարկի ամբողջ կյանքի հորձանուտի մեջ»։ 1923 թ. ամռանը, խորհրդային բարձրագույն դպրոցի պատմության մեջ առաջին անգամ, համապետական ձևով անցկացվեց ուսանողների արտադրական պրակտիկա, որը կարևոր ներդրում էր ուսանողության տեսական գիտելիքները գործնականի հետ կապելու գործում։

Ուսանողների արտադրական պրակտիկայի համակողմանի կազմակերպմանը լուրջ նշանակություն է տրվել նաև Երևանի համալսարանում, առանձնապես՝ նրա բնագիտական ֆակուլտետներում։ 1927 թվականի հունվարին, համալսարանի հերթական տարեդարձի հանդիսավոր նիստին՝ ուսումնական գծով փոխռեկտոր Հայկ Գյուլի-Քևխյանը իր ճառի մեջ ասում է. «Մեր համալսարանի աշխատանքների ընդհանուր բնույթի էությունն այն է եղել և է, որ մենք տեսության կապը շնք կտրել պրակտիկայից, այլ, ընդհակառակը՝ այդ զուգորդել և փոխադարձաբար պայմանավորել ենք միմյանց, ռացիոնալ հիմունքներով։ Այդ ասպարեզում դեռ շատ բան ունենք կատարելու, սակայն անտարակույս է, որ վեց տարվա ընթացքում աչքի զարնող հաջողություններ ունենք մեր այդ հիմնական մոտեցումը իրագործելու տեսակետից»¹⁰։

Արտադրական պրակտիկային, ինչպես արդեն նշվեց, մեծ ժամանակ էր հատկացվում գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում։ Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում գործնական ժամերի ավելացմանը զուգընթաց՝ ուղադրություն էր դարձվում նաև արտադրական պրակտիկային։ Առաջին տարիներին, երբ համալսարանը դեռ ուսումնափորձնական տնտեսություն չուներ, իրենց պրակտիկ պրապեդուսներն ուսանողներն անց էին կացնում համալսարանի շրջակա այգում (այնտեղ, ուր այժմ բժշկական ինստիտուտի կենսաբանական մասնաշենքն է)։ Այդ հանգամանքը մեծ դժվարություններ էր ստեղծում նախ այն պատճառով, որ ուսանողների զգալի մասը ցերեկյան աշխատում էր, ճաշից հետո էլ զբաղված էր դասախոսություններ լսելով և հնարավորություն չուներ պրակտիկային մասնակցելու։ Ահա ինչու պրակտիկ աշխատանքներ կազմակերպվում էին միայն կիրակի ու տոն օրերին (կամ վաղ առավոտյան, մինչև հիմնարկներում աշխատանքի սկսվելը)։ Այգում աճում էին թմբային ձևով տնկված խաղողի փոփոխակներ, ծիրանի, դեղձի, տանձի, խնձորի, կեռասի, բալի, սալորի և այլ պտուղների տեսակներ։ Առաջին անգամ պրակտիկ աշխատանք ձեռնարկվեց 1923 թվականի գարնանը՝ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի դեկան Պապա Քալանթարյանի և այգեգործության ու ֆիտոպաթոլոգիայի դասախոս Գևորգ Գրձելյանի ջանքերով, երբ այգեգործական բոլոր աշխատանքները՝ փորելը, էտելը, ջրելը, հիվանդությունների, վնասատուների և մոլախոտերի դեմ պայքարելը, ինչպես նաև բերքահավաքը

¹⁰ «Խորհրդային Հայաստան», № 26, 3-ը փետրվարի, 1927 թ.։

կատարվեց ուսանողների միջոցով¹¹, Վերադաս օրգանների որոշմամբ՝ 1924 թվականից ուսանողների արտադրական պրակտիկան ավելի կազմակերպված բնույթ է ստանում, իսկ 1925—1926 թվականների ընթացքում համալսարանում զգալի շահով երկարացվում են արտադրական պրակտիկայի ժամկետները: Այսպես. 1926 թ. ամռանը գյուղատնտեսական ֆակուլտետի 2-րդ և 3-րդ կուրսերի 53 ուսանողներ 2—7 ամիս տևողությամբ պրակտիկայի են գործուղվում Հայաստանի տարբեր շրջաններ՝ Ստեփանավան (պանրի գործարան), Սեմյոնովկա (կաթնատնտեսական ֆերմա), Արտաշատ, էջմիածին (սեղեկցիոն փորձադաշտեր), Ղուրդուղուլի (շոռի դեմ պայքարելու) և այլն¹²:

Տեխնիկական ֆակուլտետի 2-րդ և 3-րդ կուրսերի ուսանողները (27 հոգի) 3—10 ամսվա պրակտիկայի են մեկնել Մոսկվայի և Երևանի կառույցները: Նրանք աշխատում էին բնակարանային շինարարությունում, կենցաղատնտեսությունում, հիդրոճանապարհային և ջրային կառույցներում, Հայաստանի ջրային տնտեսությունում: Գասախոս Ա. Գասպարյանի ղեկավարությամբ՝ «Էրզրի» շինարարությունում պրակտիկա անցնող ուսանողներից շատերը հետագայում աշխատանքի մնացին հենց նույն տեղամասում:

Բժշկական ֆակուլտետի ուսանողներն իրենց պրակտիկան անց էին կացնում Հայաստանի շրջաններում: Նրանցից շատերին վստահվում է ինքնուրույն աշխատանք: Լևոն Հարությունյանը մեկնում է Մեղրի, Վերգինե Միքայելյանը և Վ. Սադոյանը՝ էջմիածին, Գարեգին Աղբալյանը՝ Լոռի, Պարթև Մարգարյանը՝ Արզնի և այլն¹³:

Համապատասխան հիմնարկ-ձեռնարկները գործուղելիս, համալսարանի ղեկավարությունը հոգ էր տանում, որպեսզի ուսանողության արտադրական պրակտիկան ղեկավարվի տվյալ հիմնարկության փորձված մասնագետների կողմից: Ուսգործբյուրոն և ֆակուլտետները հետևում էին, որ տեղերում պրակտիկականներն ապահովվեն իրենց մասնագիտության հետ սերտորեն առնչվող աշխատանքներով և պահանջում, որ պրակտիկայից վերադառնալուց հետո պարտադիր կարգով հաշվետվություն ներկայացնեն իրենց կատարած աշխատանքների մասին¹⁴:

1927 թվականին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությունը քննության է առնում կենտրոնական ագրոպրոպ հանձնաժողովի առաջարկները՝ գյուղատնտեսությանը ցույց տրվող օգնությունը բարելավելու վերաբերյալ: Որոշման մեջ նշվում է, որ համալսարանի թողարկած գյուղա-

¹¹ Մինչ այդ, այդին կապվով տրվում էր մշակելու մասնավոր մարդկանց:

¹² Տե՛ս ՀՀ ՆՊԿ արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 146, թթ. 23—27:

¹³ Տե՛ս «Առողջապահության ֆրոնտում», 1935, № 1—3, էջ 48—50, Լ. Հաբուրյանյան, Հուլիս առաջին պրակտիկայից:

¹⁴ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 264, էջ 95:

տնտեսական կադրերի պատրաստութիւնը դեռևս ցածր է, ուստի և անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսական ֆակուլտետում ուժեղացնել դործնական պարապմունքներն ու արտադրական պրակտիկան: ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարութիւնը նույն թվականի սեպտեմբերի 23-ին որոշում է համալսարանին հատկացնել Երևանին մոտ գտնվող մի տընտեսութիւն¹⁵: Շուտով քաղաքամերձ «Զագ» տնտեսութիւնը տրվում է համալսարանին, որը կարևոր նշանակութիւն է ունենում ոչ միայն գյուղատնտեսական ֆակուլտետի ուսանողների արտադրական ուսուցումը կազմակերպելու գործում, այլև բազա է դառնում դասախոսների գիտահետազոտական աշխատանքների համար: «Զագ» ուսումնափորձնական տնտեսութեան վարիչ է նշանակվում համալսարանի շրջանավարտ Գեղամ Աղաջանյանը: Այստեղ ուսանելին այն էր, որ գյուղատնտեսական բոլոր աշխատանքները ուսանողները կատարում էին իրենց ուժերով:

Համալսարանի վարչութիւնն իր ապրիլի 14-ի որոշմամբ արտադրական պրակտիկան պարտադիր է դարձնում բոլոր ֆակուլտետների ուսանողների համար¹⁶: Նրանք արտադրական պրակտիկայի էին մեկնում ամենափորձառու դասախոսների ղեկավարութեամբ:

Հանրապետութիւնում ժամալվող շինարարութիւնն օրըսօրեան օրը խնդիրներ էր դնում համալսարանի առաջ՝ պահանջելով ուսուցումն առավելագույնս մոտեցնել կյանքին, ստեղծել ժամանակակից գիտութեանն ու տեխնիկային համապատասխան նոր ամբիոններ, մտցնել նոր մասնագիտութիւններ: Համալսարանական կրթութեան հարցերը դարձել էին համընդհանուր մտահոգութեան լուրջ առարկա:

Պատահական չէ, որ 1925—1926 թվականներին մամուլում համալսարանը քննադատվեց այն պատճառով, որ հատկապես նրա հումանիտար ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերում քիչ տեղ էր տրվում ժամանակակից գիտութեանը վերաբերող նոր առարկաներին և արդիականութեան հրատապ թեմաներին: Համալսարանից պահանջվում էր ուսուցման գործընթացն ավելի սերտորեն զուգակցել մեր նրկրթական զարգացման կենդանի առօրյային: Անդրադառնալով այդ հարցերին, «Զարյա Վոստոկա» և «Նորհրդային Հայաստան» թերթերը, չժխտելով հանդերձ այն խոշոր ու դրական դերը, որ կատարում էր համալսարանը, պահանջ էին ներկայացնում նրան՝ ավելի որոշակի և հստակ դարձնել իր ֆակուլտետների մասնագիտացումը և, ըստ այդմ, վերանայել ու ճշտել առարկայական նոր ջանկերը¹⁷: Քննադատվում էր

¹⁵ Տե՛ս ՀԲԿՊԿ արխիվ, ֆ. 166/2, գ. 1, թ. 17:

¹⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ 253, էջ 90:

¹⁷ Տե՛ս «Նորհրդային Հայաստան», 1926 թ., № № 136, 137, 144 և «Զարյա Վոստոկա»-յի 1926 թ. ապրիլի 1-ի համարները:

այն փաստը, որ հասարակագիտական ֆակուլտետի իրավաբանական բաժինը չէր ուսումնասիրում պետական բյուջեն, երկրի տնտեսական քաղաքականությունը, որ այդտեղ չէին դասավանդվում Ռուսաստանի պատմությունը, բանվորական պրոֆեսիոնալ շարժման պատմությունը, ժամանակակից արևելագիտությունը և կովկասագիտության հետ կապված առարկաները: Այդ թեքությունները վերացնելու նպատակով առաջարկվում էր հասարակագիտական ֆակուլտետի համար կազմել նոր ուսումնական ծրագիր¹⁸: Ճիշտ է, թեքները տպագրեցին նաև այդ քննադատական դիտողություններին պատասխան հոդվածներ (ռեկտոր Հակոբ Հովհաննիսյանի, իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետի ուսանող Հենրի Գաբրիելյանի, պատմագրական բաժնի ուսանողներ Նաիրի Զարյանի և Անդրանիկ Քանթանյանի), սակայն 1927—28, 1928—29, 1929—30 ուստարիների ծրագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դիտողությունները հիմնականում իրավացի և տեղին էին: Դրանից հետո ուսումնական ծրագրերում փոփոխություններ են նկատվում ոչ միայն գործնական ժամերի ավելացման իմաստով, այլև նախատեսվում են մի շարք նոր առարկաներ, որոնք նախկինում չէին դասավանդվում: Օրինակ՝ պատմագրական բաժնի երրորդ և չորրորդ կիսամյակներում ավելացվում է Ռուսաստանի պատմություն, հինգերորդ կիսամյակում՝ Արևելքի պատմություն, լեզվի և գրականության բաժնում՝ Վրաստանի գրականության պատմություն և այլ առարկաներ:

Համալսարանում մշտապես լուրջ ուշադրություն է դարձվել լեզուների՝ հայոց լեզվի (Գ. Ասատուր), ռուսաց լեզվի (Պ. Սոտնիկյան), անգլերենի (Վ. Թոթովենց), ֆրանսերենի (Հր. Աճառյան) և գերմաներենի (Ս. Մանուկյան) դասավանդմանը: Ինչպես համալսարանի վարչությունը, այնպես էլ առարկայական հանձնաժողովը հաճախ են քննության առել լեզուների դասավանդմանը վերաբերող հարցեր և գործնական միջոցներ ձեռնարկել ուսուցման բարձր մակարդակ ապահովելու համար¹⁹: Այդ նպատակով 1923 թվականից ավելացվում են հայոց և ռուսաց լեզուների դասաժամերը, համալսարան են հրավիրվում հանրապետությունում ճանաչում ունեցող առաջնակարգ մասնագետներ²⁰: Լեզուների արդյունավետ ուսումնասիրման համար նպատակահարմար է համարվում ստեղծել ոչ ավելի, քան 15—20 հոգուց բաղկացած խմբեր, առանձնացվում են ուժեղներն ու թույլերը: Այդ առարկաների համար առաջին տարում հատկացվում է շաբաթական երեքական, իսկ երկրորդ տարում՝ երկուական դասաժամ: Օտար լեզուների ուսուցումը սկսվում է 2-րդ կուրսից՝ 2 տարի տևողությամբ, շաբաթական երեքական

¹⁸ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 144, 20-ը հուլիսի 1926 թ.:

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ ՆՊՊԿ արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 56, թ. 12:

²⁰ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 250, էջ 14:

Ժամով: Ադրբեջաներենը և վրացերենը անցնում էին 3-րդ և 4-րդ կուրսերում²¹:

Իրավագիտական, աշխարհագրական, երկրաբանական և մի շարք այլ առարկաներ՝ համալսարանում սկսել են ավանդվել շատ ավելի վաղ, քան դրանց համապատասխան ֆակուլտետների ստեղծումը: Այսպես՝ աշխարհագրական ու երկրաբանական առարկաներ դասավանդվել են 1921 թ., մինչդեռ այդ ֆակուլտետներն ստեղծվել են շատ ավելի ուշ²²:

Համալսարանի անդրանիկ դասախոսներից մեկը՝ Կ. Սավիչ-Ջաբլոցկին առաջինը սկսեց կարդալ «Ընդհանուր երկրաբանություն» առարկան՝ բնագիտական, ապա գյուղատնտեսական ու տեխնիկական ֆակուլտետներում: Համարյա միաժամանակ՝ Սիրան (Հերիք) Տիգրանյանը սկսեց վարել «Բյուրեղագիտություն և հանքաբանություն» դասընթացը: «Հայաստանի սոցիալական աշխարհագրություն» առարկան²³ սկսում է դասավանդել Լևոն Լիսիցյանը, որը մինչև իր ողբերգական մահը՝ 1921 թ. փետրվարի 18-ը, հասցնում է կարդալ ընդամենը մի քանի դասախոսություն:

Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է Լիսիցյանի կազմած «Հայաստանի սոցիալական աշխարհագրություն» առարկայի ծրագիրը, 32 ժամվա սահմաններում, որը պարունակում է հետևյալ բաժինները՝ «Ներածություն-ուսումնասիրության խնդիրների որոշումն ու առաջադրումը»:

- ա) Հայաստանի ֆիզիկական աշխարհագրություն (2—4-րդ զրույց):
- բ) Հայաստանի բնակչությունը (5—6-րդ զրույց):
- գ) Հայաստանի տնտեսությունը (7—9-րդ զրույց):
- դ) Աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը Հայաստանի պատմության վրա (10—13-րդ զրույց):
- ե) Աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը Հայաստանի կուլտուրայի վրա (14—15-րդ զրույց)»²⁴:

Յուրաքանչյուր պարապմունքի տևողությունը նախատեսվում է 2 ժամ, ամեն գլխի տակ նշվում են այն հարցերը, որոնց մասին պետք է խոսեր դասախոսը:

Աշխարհագրության դասավանդման առաջին փորձի վրա մենք կանգ առանք միայն այն պատճառով, որ տարբեր կարծիքներ են հայտնվել

²¹ ԵՊՀ արխիվ, գ. № 265, էջ 9:

²² Համալսարանում աշխարհաբերկրաբանական ֆակուլտետը հիմնադրվել է 1934 թվականին: Մինչ այդ, մեկ տարի (1933 թվականի սեպտեմբերից) համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետն ունեցել է իր աշխարհագրական բաժինը: Աշխարհագրական և երկրաբանական ֆակուլտետները առանձնացել են 1944 թվականին:

²³ ՀՀ Մատենադարան, անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վավերագիր 92, ժգ, թ. 19:

²⁴ Նույն տեղում, թ. 49:

այդ առարկայի դասավանդման ժամկետների մասին: Աշխարհագրությունը կրկին սկսել է դասավանդվել 1923 թվականի գարնանից, երբ համալսարան աշխատանքի է հրավիրվել աշխարհագրագետ Հայրապետ Հովհաննիսյանը, որը դասախոսում էր ընդհանուր աշխարհագրություն, ինքնուշխմ տնտեսական աշխարհագրություն և Անդրկովկասի աշխարհագրություն առարկաները: Ֆիզիկական և տնտեսական աշխարհագրությունը ավանդվում էր նաև իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետում:

Իրավաբանական առարկաներ համալսարանում ավանդվել են հասարակական գիտությունների ֆակուլտետում: Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է նաև Գ. Զուբարյանի կազմած «Խորհրդային իրավունք» առարկայի առաջին ծրագիրը²⁵:

Առանձնապես համալսարանի գործունեության առաջին տարիներին նրա վարչությունն ու դեկանատները հսկայական աշխատանք էին տանում ուսումնական ծրագրերով նախատեսվող առարկաների դասավանդումը կազմակերպելու: Առաջին ուսումնական տարվա ավարտի հետ համալսարանի առջև ծառանում է բոլոր ֆակուլտետների 2-րդ կուրսերում ավանդվող առարկաների նախապատրաստման հարցը: Այն օրակարգի մեջ է մտնում նաև հաջորդ տարիներին: Մինչև 1926 թվականը հիմնականում ստեղծվում են այն ամբիոնները²⁶, որոնք անհրաժեշտ էին հասարակագիտական, գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետների 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ կուրսերի համար:

Համալսարանի (մինչև 1928—29 թթ.) ուսումնական գործընթացի կազմակերպման գործում մեծ դեր են կատարել առարկայական հանձնաժողովները, որոնք կազմվում էին հարակից առարկաներ ավանդող պրոֆեսորներից ու դասախոսներից, ինչպես և ուսանողների ներկայացուցիչներից: Նրանք զբաղվում էին գլխավորապես ուսումնական և գիտական բնույթի հարցերով: Դասախոսների միջև բաշխում էին առարկաներն ու ժամերը, հսկում պարապմունքներին, մշակում էին ծրագրեր, դասավանդման մեթոդներ, ղեկավարում օժանդակ հիմնարկների՝ լա-

²⁵ Տե՛ս 22 Մատենադարան, անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վավերագիր 92, թ. 53:

²⁶ Ամբիոնները որպես ուսումնագիտական այնպիսի միավորներ, ինչպիսիք են այժմ, 1920-ական թվականներին իրավաբանորեն գոյություն չունեին (1924 թ. և 1927 թ. կանոնադրություններով դրանք չէին նախատեսվում): Խորհրդային առաջին կանոնադրությամբ, որն ընդունվեց Ժողկոմխորհի կողմից 1921 թ. սեպտեմբերի 2-ին, բարձրագույն դպրոցում վերացվեցին ամբիոնները որպես հետադիմական պրոֆեսուրայի հենարաններ և դրանց փոխարեն հիմնվեցին առարկայական հանձնաժողովներ: Սակայն, Երևանի համալսարանում, առարկայական հանձնաժողովներին զուգահեռաբար, փաստորեն ամբիոններ էլ կային, որովհետև նույն դասընթացի մասնագետները համախմբված էին իրենց պրոֆեսորի շուրջը որպես ամբիոնի վարիչի: Միայն 1929 թվականի նոյեմբերին բուհերում վերականգնվեցին ամբիոնները և վերացվեցին առարկայական հանձնաժողովները:

բորատորիաների, կաբինետների, աշխատանոցների, կլինիկաների աշխատանքները: Առարկայական հանձնաժողովներն էին քննարկում և եզրակացություն տալիս տպագրվելիք դասագրքերի ու ձեռնարկների մասին: Նրանք էին թեկնածուներ առաջադրում պրոֆեսորների ու դասախոսների թափուր տեղերի համար, ուսանողների միջից ընտրում ասպիրանտուրայի թեկնածուներ: Առարկայական հանձնաժողովների որոշումները ընդունվում էին ձայների պարզ մեծամասնությամբ, ներկայացվում դեկանատներին և անմիջապես իրագործվում, եթե վերջիններս էին բողոքարկում դրանք:

1928—29 ուստարում համալսարանում գործում էին 27 առարկայական հանձնաժողովներ, որոնք ունեին հետևյալ կազմը և ըստ ֆակուլտետների բաշխվում էին այսպես.

Ֆակուլտետ	Հանձնաժողովների թիվը	Առարկայական հանձնաժողովի անվանումը դաս.	Անդամների թիվը ուս.	Նախագահի ազգանունը
1	2	3	4	5
Գյուղատնտեսական	2	Երկրագործության 10	5	Գրեկյան Գևորգ
		Անասնապահության 6	4	Երեցյան Խորեն
Մանկավարժական	10	Մաթեմատիկայի 8	5	Տոնյան Արշակ
		Ֆիզիկո-մեխանիկական 11	5	Նավակատիկյան Հովհաննես
		Մանկավարժության 9	4	Մուշեղյան Տիգրան
		Գրականության 5	3	Տերտերյան Արսեն
		Պատմության 7	4	Ջորյան Հակոբ
		Կենսաբանական 5	3	Տեր-Պողոսյան Ավետիք
		Քիմիական 14	6	Ղամբարյան Ստեփան
		Երկրաբանական աշխարհագրական 5	3	Հովհաննիսյան Հայրապետ
		Լեզվի 6	3	Մանուկյան Սարգիս
Տեխնիկական	4	Լեզվաբանության 3	2	Աբեղյան Մանուկ
		Գրաֆիկայի 8	4	Քաջազնունի Հովհաննես
		Շինարարական արվեստի 8	4	Ջաքեյան Հարություն
		Շինարարական-մեխանիկական 6	2	Հովհաննիսյան Գուրգեն
Բժշկական	7	Հիդրո-տեխնիկական 4	2	Խոջանիսյան Զեպեթ
		Անատոմիայի 12	5	Արծրունի Վահան
		Վիրաբուժության 8	4	Քեչիկ Համբարձում
		Բերրապիայի 6	3	Մելիք-Աղամյան Արտաշես
		Հիգիենայի 3	1	Բազդառարյան Ստեփան

1	2	3	4	5
Սոցիալտնտեսագիտական	4	Ֆիզիոլոգիայի և ֆարմակոլոգիայի ներվային հիվանդությունների	9 5	4 2
		Մանկական հիվանդությունների և գինեկոլոգիայի	3	1
		Տնտեսագիտական	10	4
		Մարքսիզմ-լենինիզմի իրավագիտական Վիճակագրության, բալանսագիտության և հաշվապահական առարկաների	6 4 4	2 1 2
	27	183	88	

Առարկայական հանձնաժողովներում, դասախոսներից բացի, գրեթե կիսով չափ ընդգրկված էին նաև ուսանողության ներկայացուցիչներ: Սակայն 1929 թվականից փոխվեց բուհերի ղեկավարման կարգը, հաստատվեց միանձնյա ղեկավարության կայուն կառուցվածք: Հենց այդ մտահոգությամբ՝ համալսարանում կրկին վերստեղծվեցին ամբիոնները, և ուսանողներն ազատվեցին վարչական պարտականությունների ավելորդ բեռից: Համալսարանի վարչությունը պահանջում էր ղեկանատներից և առարկայական հանձնաժողովներից՝ հետևել դասախոսությունների ու գործնական պարապմունքների որակին և բովանդակությանը: Դեկանները պարտավոր էին պարբերաբար լսել դասախոսությունները, ծանոթանալ դասավանդման մեթոդներին²⁷: Նրանք դասախոսներից գրավոր հաշվետվություն էին պահանջում առարկայի մատուցման և ծրագրերի իրացման մասին: ՀՀ պետական արխիվի՝ համալսարանի ֆոնդում պահպանվող «Վերլուծական երկրաչափության (Ա և Բ) մասերի ավանդման մասին» 1925 թ. գրած հաշվետվության մեջ Հովհ. Նավակատիկյանը նշում է. «Վերլուծական երկրաչափությունը հեշտ հասկանալու համար ես ուշադրություն եմ դարձնում վարժությունների վրա, և որովհետև ուսանողության մի մասը խուսափում է գրատախտակից, ուստի ես մտքի անստորագիր գրավորների սիստեմը: Ինչպես փորձը ցույց տվեց, ուսանողությունը չի խուսափում նման աշխատանքներից և այդպիսով կարողանում է մասնակցել ավելի ակտիվ կերպով»²⁸, Իսկ Հարություն Անժուրը նույն թվականին իր «Իմ մոտեցումը առարկային» զեկուացարի մեջ նշում է. «Լաբորատորիայի համար ես գլխավոր նպատակ եմ դրել ուղղակի ֆիզիկայի օրենքների ուսուցումը և դրանց ստու-

²⁷ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 254, էջ 85:

²⁸ ՀՀ ԳԳԿԱ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 53, ք. 98:

գումը լաբորատորական մեթոդով: Այսպիսով, մեզ մոտ լաբորատորիան ներկայացնում է մի տեղ, որտեղ գործնականորեն ավանդվում է ֆիզիկայի կուրսը»²⁹: Առարկայական հանձնաժողովները, ուշադիր կերպով քննության առնելով այդ հաշվետվությունները, համապատասխան ուղղություն էին տալիս դասախոսներին և ուսումնական ամբողջ գործընթացին:

Համալսարանի գործունեության առաջին իսկ տարվանից բարձրանում է ուսանողությանը անհրաժեշտ դասագրքերով ու ձեռնարկներով ապահովելու խնդիրը: Մեծ կարևորություն ներկայացնող այդ հարցը կարող էր լուծվել երկու ճանապարհով՝ ուսական համալսարաններում օգտագործվող ձեռնարկների թարգմանությամբ և ինքնուրույն դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծմամբ: Երկու միջոցն էլ օգտագործվում է: 1922 թվականից, երբ հիմնադրվում է համալսարանի ապակետիպը, սկսվում է դասագրքերի թարգմանության և ինքնուրույն ձեռնարկներ կազմելու գործը: Համալսարանի լավագույն դասախոսներից շատերը զբաղվում են դրանով: Միայն 1922 թվականին հրատարակվում են Մանուկ Աբեղյանի «Համառոտագրություն հայոց գրականության պատմության», Հակոբ Մանանդյանի «Հայաստանի պատմությունը թուրք-թաթարական արշավանքի ժամանակ», Արսեն Տերտերյանի «Հայոց նոր գրականություն», Գուրգեն էդիլյանի «Աշխատանքային դպրոց», Հովհաննես Նավակատիկյանի «Հանրահաշիվ», «Վերլուծական երկրաչափություն», «Դետերմինանտներ», Ալեքսանդր Հակոբյանի «Ֆիզիկա» ձեռնարկները: Նույն թվին լույս է տեսնում նաև Վահան Արծրունու «Մարդկագիտություն» ձեռնարկի 1-ին (ոսկրաբանություն) և 2-րդ (հոդաբանություն), իսկ այնուհետև՝ 3-րդ և 4-րդ մասերը: Հաջորդ տարիներին թարգմանվում են Գուտմանի «Ֆիզիկայի հիմունքները» (թարգմ. Դ. Հակոբջանյան), Պոսյեի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշիվներ» դասընթացը (թարգմ. Ա. Տոնյան), Մեշչերսկու «Տեսական մեխանիկա» (թարգմ. Դ. Հակոբջանյան), Մրոշեկի «Ուղղագիծ եռանկյունաչափություն» (թարգմ. Ա. Տոնյան), Գրոսհայմի «Բուլյանի կարգաբանությունը», Կուշների «Հասարակական ձևերի զարգացումը» ձեռնարկները: Խորապես զգալով այդ գործի մեծ անհրաժեշտությունը, համալսարանի հմուտ դասախոսները եռանդուն կերպով աջակցում էին ձեռնարկներ գրելու և հայերեն տեքստերն ստեղծելու գործին: Ավ. Տեր-Պողոսյանը գրում և հրատարակում է «Ընդհանուր կենդանաբանություն», Արշակ Հակոբյանը՝ «Ֆիզիոլոգիա», Ռուբեն Գաբրիելյանը՝ «Կենսաբանություն», Սարգիս Աբովյանը՝ «Կաթնատնտեսություն» ձեռնարկները: Երկու մասով հրատարակվում է Լեոի «Հայոց պատմության նորագույն շրջանը» (համալսարանում կարդացված դասախոսությունները) և այլն:

²⁹ ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 58, թ. 114:

Համալսարանում ուսման տևողությունը բոլոր ֆակուլտետներում նույնը չէր: Գյուղատնտեսական, մանկավարժական և ոսցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետներում այն շորս տարի էր, իսկ բժշկական և տեխնիկական ֆակուլտետներում՝ 5 տարի: Առաջին ուսումնական տարիներին՝ կուրսից կուրս փոխադրելու համար քննություններն ու ստուգարքները տեղի էին ունենում մի քանի անգամ: Սակայն, տեսնելով, որ այդ բազմաքննաշրջան ձևը բացասաբար է անդրադառնում ուսանողության առաջադիմության վրա, համալսարանի վարչությունը որոշում է 1923—24 ուստարվանից կիրառել երկու քննաշրջանի համակարգը՝ գարնանային և աշնանային³⁰: Այնուհետև, կուրսից կուրս փոխադրվելու համար սահմանվում են, այսպես կոչված փոխադրական-նվազագույն քննություններ, ըստ որի՝ բավական էր հանձնել տվյալ կուրսի ուսումնական ծրագրով նախատեսված առարկաների միայն մի մասը: Այսպես, գյուղատնտեսական ֆակուլտետի 2-րդ կուրսի ուսումնական ծրագրով անցնում էին 13 առարկա, մինչդեռ 3-րդ կուրս փոխադրվելու համար քննություն էր պահանջվում միայն 8 առարկայից, նույնը՝ նաև 3-րդ կուրսում և այլն: Մեր համալսարանում քննությունների գնահատման բալային համակարգը մտցվել է 1926 թվականին³¹: Պետական քննությունների համար նույնպես սահմանված էր պարտադիր նվազագույն: Օրինակ՝ մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի պետական քննությունների նվազագույնի մեջ մտնում էին հետևյալ առարկաները՝ գրաբար, քաղաքատնտեսություն, պատմական մատերիալիզմ, ընդհանուր պատմություն, ընդհանուր գրականություն, հայ գրականության պատմություն (գրական մասնաճյուղի համար) և հայոց պատմություն (պատմության մասնաճյուղի համար)³²: Այդ տարիներին զործում էր բրիգադային-լաբորատոր մեթոդը (դալտոն-պլան), որի համաձայն մեկը քննություն էր հանձնում իր բրիգադայի բոլոր անդամների փոխարեն: Այս ամենին վերջ տրվեց, երբ ԽՍՀՄ Կենտգործկոմն իր 1932 թվականի սեպտեմբերի 19-ի որոշմամբ սահմանեց բարձրագույն դպրոցներում սովորելու կայուն կարգ, որով վերացվեցին ինչպես «բրիգադային լաբորատոր մեթոդը», կոլեկտիվ ձևով քննություն հանձնելը, այնպես էլ՝ փոխադրական նվազագույնը:

Համալսարանի գործունեության կարևոր բնագավառներից մեկն էլ հանդիսացել է ուսանողության գաղափարական դաստիարակությունը: Դա հիմնականում իրագործվում էր ուսումնական գործընթացի, առաջին հերթին՝ հասարակագիտական առարկաների դասավանդման ընթացքում:

Երևանի համալսարանում հասարակագիտական առարկաներ դասա-

³⁰ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական տեղեկագիր», № 2—3, 1927, էջ 34:

³¹ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 253, էջ 26:

³² Նույն տեղում, գործ № 264, էջ 7:

վանդվել են հենց սկզբից: Դրանք տեղ են գտել դեռևս առաջին ուսումնական ծրագրում, որով նախատեսվում էր դասավանդել քաղաքատնտեսություն, սոցիալիզմի պատմություն, փիլիսոփայության պատմություն և այլն: Քաղաքատնտեսությունը կարդում է Հայկ Ազատյանը, սոցիալիզմի պատմությունը՝ Աշոտ Հովհաննիսյանը: 1923 թվականից ավելացվում են մի շարք նոր առարկաներ, այդ թվում՝ նաև դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմ, որը կարդում է Հայկ Գյուլի-Քևիսյանը:

1924—1925 ուսումնական տարվա սկզբին հաստատվեց հասարակագիտական նոր նվազագույն (առաջինը հաստատվել էր 1921 թ. մարտի 4-ին), որը հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին պարտադրվեց երկրի բոլոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին³³:

Սոցիալ-տնտեսական դասընթացի այդ նոր նվազագույնի մեջ մըտնում էին հետևյալ առարկաները՝ ՀամԿ(բ)Կ պատմություն և լենինիզմի հիմունքներ, քաղաքատնտեսություն, ԽՍՀՄ-ի պետական և տնտեսական կառավարման հիմունքներ, տնտեսական քաղաքականություն, պատմական մատերիալիզմ, արհմիութենական շարժում³⁴: Այս ուսումնական ծրագիրը տարբերվում էր նախորդներից նրանով, որ ավելի քաղաքականացված էր, ուներ ավելի կուռ կառուցվածք, ուստի և նրա կենսագործումը ուսանողներին կարող էր տալ պահանջվող քաղաքական գիտելիքների ավելի լայն պաշար: Ավելին, հիշյալ առարկաների դասավանդման վրա հսկողությունը ուժեղացնելու և որակը բարձրացնելու նպատակով, կուսակցության Կենտկոմն անհրաժեշտ համարեց սոցիալ-տնտեսական և մանկավարժական բուհերում ստեղծել կուսակցության պատմության, իսկ մյուս բուհերում՝ հասարակական գիտությունների ամբիոններ³⁵: Մինչև 1926 թվականի վերջը երկրում ստեղծվեցին այդպիսի 660 ամբիոններ: Եվ, ինչպես միշտ, մեր հանրապետությունն ընթացել է առչևում: Դեռևս 1924 թ. մայիսի 17-ին համալսարանի կուսակցական բջիջի ընդհանուր ժողովը վարչության առաջ հարց է հարուցում համալսարանում լենինիզմի ամբիոն ստեղծելու մասին³⁶: Դրա հիման վրա մայիսի 29-ին որոշում է ընդունվում՝ լենինիզմ, պատմական մատերիալիզմ և ՌԿ(բ)Կ պատմություն դասավանդելու վերաբերյալ:

Համալսարանի կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպություններն ամեն կերպ նպաստել են այդ առարկաների դասավանդումը լավ հիմքերի վրա դնելուն, այն համոզմամբ, որ հասարակագիտական ա-

³³ ՏՆՍ «Известия ЦК РКП(б)», М., 1925, № 9, стр. 3.

³⁴ ՏՆՍ «Материалы по высшему образованию», выпуск II, М., 1927, стр. 9.

³⁵ ՏՆՍ «Правда», 1924, 29 октября. № 247.

³⁶ ՏՆՍ ՀԲԿԿԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 2, ց. 37:

առականները ուսանողությանը ճիշտ ոգով դաստիարակելու կարևորագույն միջոցներից են: Այդ նպատակով՝ կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպությունները ոչ միայն քննարկում էին քաղաքական առարկաների դասավանդման և յուրացման հարցերը, այլև անցկացնում թեմատիկ-տեսական ժողովներ: Առհասարակ համալսարանում ամեն ինչ արվել է լենինիզմի դասավանդումն ու քարոզչությունը ուժեղացնելու համար: 1924 թվականին, երբ տոնվում էր համալսարանի տարեդարձը, լուսավորության ժողկոմ Ա. Մուսվյանը հանդիսավոր նիստի բացման խոսքում հայտարարում է. «Լենինը ոչ թե միայն հեղափոխական, այլև խոր գիտնական էր. նա մեր դարի գիտության վերջին խոսքը յուրացրել էր և կապել այդ պրոլետարիատի դասակարգային մարտի հետ: Նա սինթեզն էր մեր դարի գիտության և կոմունիզմի: Կրկնում եմ ու ցանկալում, որ կազմակերպչական շրջանից դուրս գալով՝ Հայաստանի համալսարանն առաջիկա տարիներում կարողանա իր հարկի տակ ավանդվող գիտությունը տաքացնել լենինիզմի կրակով»³⁷: Միանգամայն օրինաչափ է, որ լուսժողկոմի ծրագրային այսպիսի անսքող պահանջից հետո համալսարանում շեշտակի ուժեղացվում է ոչ միայն հասարակագիտական առարկաների դասավանդումը, այլև մեծ ուշադրություն է դարձվում մյուս առարկաների ոչ այնքան մատուցման որակի, որքան նրանց գաղափարական հագեցվածության վրա: Նշված թվականից՝ մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի առաջին և երկրորդ կիսամյակներում ավանդվում էին «ՀամԿ(բ)Կ պատմություն», «Լենինիզմի հիմունքներ» և «Տնտեսական զարգացման ֆազերը» առարկաները, երրորդ և չորրորդ կիսամյակներում՝ «Քաղաքատնտեսություն», «Դիալեկտիկական մատերիալիզմի ներածություն», «Տնտեսական քաղաքականություն» առարկաները, իսկ նույն բաժնի պատմության ճյուղի 4-րդ կուրսում (5-րդ և 6-րդ կիսամյակ) նորից անցնում էին «ՀամԿ(բ)Կ պատմություն» գործնական ժամերով հանդերձ և «Պատմական մատերիալիզմ»: Իսկ մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական և բնագիտական բաժիններում, գյուղատնտեսական և տեխնիկական ֆակուլտետներում ավանդվում էին՝ «Լենինի ուսմունքը պետության մասին», «Տնտեսական զարգացման ֆազերը», «ՀամԿ(բ)Կ պատմություն» և «Քաղաքատնտեսություն»: Այդ տարիներին սովորած ուսանողները հիշում են, թե ինչպես քաղաքատնտեսության ժամերին, որ կարդում էր Հայկ Ազատյանը մշակույթի տանը, գյուղատնտեսական և տեխնիկական ֆակուլտետների համար միացյալ, դասախոսություններն անցնում էին արտակարգ աշխույժ ու հետաքրքիր և դասը վերջանալուց հետո, երկար ժամանակ դեռ շարունակվում էր զրույցը ուսանողներին զբաղեցնող այլևայլ հարցերի շուրջ:

³⁷ «Երբհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

Համալսարանի ուսումնական և գիտական աշխատանքի բարելավման, պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության «գաղափարական-քաղաքական դաստիարակության» գործում վճռական դեր էր կատարում համալսարանի կուսակցական կազմակերպությունը (կուսբջիջը): Ռկ(բ)Կ Կենտկոմը 1925 թվականի հունվարին, քննարկելով բուհերում կուսակցական աշխատանքի դրվածքը, բարձրագույն դպրոցների կուսակցական կազմակերպություններից պահանջում է՝ վճռականապես բարելավել ուսանողության քաղաքական դաստիարակությունը և ավելի ուժեղացնել կապը անկուսակցական ուսանողների հետ³⁸: Առաջին շրջանում համալսարանի կուսբջիջը կազմված էր հիմնականում ուսանողներից և աճում էր բավականին արագ: 1922 թվականի դեկտեմբերին նա արդեն ուներ 40 անդամ և 16 թեկնածու, իսկ մեկ տարի հետո՝ 53 անդամ և 8 թեկնածու³⁹: 1924 թվականին, ընձեռված արտոնությունների շնորհիվ, համալսարան են ընդունվում 23 կոմունիստ և 35 կոմերիտական, 1925 թվականին՝ 20 կոմունիստ, 52 կոմերիտական, իսկ 1926 թվականին՝ 38 կոմունիստ, 84 կոմերիտական⁴⁰: 1929—30 ուսումնական տարում համալսարանի կուսակցական կազմակերպությունը արդեն ուներ 152 անդամ-թեկնածու, որոնցից 26-ը դասախոսներ էին: Համալսարանի գործունեության առաջին տարիներին կուսակցական կազմակերպությունը նույնպես ապրում էր կազմակերպչական շրջան և, ծանոթ չլինելով բարձրագույն դպրոցի աշխատանքի առանձնահատկություններին ու մեթոդներին, հանդիպում էր բավական դժվարությունների, որոնց հաղթահարումով աստիճանաբար փորձ էր կուտակում բոլոր բնագավառներում: Կուսակցական բջիջը քննության էր առնում և լուծում համալսարանի կյանքի հետ կապված համարյա բոլոր հարցերը: 1927 թվականին առանձին ֆակուլտետներին կից կազմակերպվում են նույնիսկ կոմֆրակցիաներ, որոնք կոչված էին աշխրջորեն հետևելու քաղաքական անցուղարձին և ըստ այդմ տնօրինելու ֆակուլտետների աշխատանքը:

Հենց այդ շրջանում հրապարակ նետվեց Տրոցկու և տրոցկիզմի որպես «Ժողովրդի թշնամիների» մասին վարկածը, որոնք իբրև թե երիտասարդության մեջ (հատկապես բուհական) ստեղծում էին հակապետական տրամադրություններ և օգտվելով տնտեսական ծանր կացությունից, փորձում էին սասանել կուսակցության միասնությունը, երկիրը շրջել դեպի հետ:

Տրոցկիզմին վերագրվող նման մեղադրանքները, բնականաբար, աստիպում էին որոնել ու գտնել «թշնամու կերպար»: Այս պարագայում

³⁸ Տե՛ս «Известия ЦК РКП(б)», 1925, № 6, стр. 3—4:

³⁹ Տե՛ս ԶԲԿՊԿ արխիվ, ֆ. 116, ց. 1, գ. 16, թթ. 1, 8:

⁴⁰ Նույն տեղում, ֆ. 116—2, գ. 4, թ. 14:

համալսարանը չէր կարող բացառություն կազմել, մասնավանդ, որ կուս-բջջի անդամներից շատերը կյանքի դպրոց անցած մարդիկ էին և սե-փական կենսագործից գիտեին, թե ինչ է նշանակում կուսակցության պահանջներից շեղվելը: Այս էր պատճառը, որ «վերևից» պարտադրված այդ քաղաքական կամպանիան, ինչպես ամենուր, համալսարանում ևս, անցավ «մեծ հաջողությամբ»: Դա ունեցավ իր ողբերգական հետևանք-ները և անհիմն ու հանիրավի տուժեցին շատ ազնիվ մտավորականներ:

1924 թ. նոյեմբերի 29-ին, կուսբջջի ընդհանուր դռնփակ ժողովը, որին մասնակցում էին նաև բանֆակի, հրատարակչության և լուսժող-կոմատի կոմունիստները, քննարկեց Ա. Մուսվաթի «Լենինի՞զմ, թե՞ տրոցկիզմ» գեկուցումը և միաձայն դատապարտելով Տրոցկու ելույթն ու տրոցկիզմը, միահամուռ ու ամբողջովին հավանություն տվեց կու-սակցության Կենտրոնական կոմիտեի բանաձևին⁴¹: Դա դիտվեց որ-պես համալսարանի կուսբջջի քաղաքական հասունության և Կենտրոնա-կան կոմիտեի շուրջ նրա կուռ համախմբվածության փայլուն վկայու-թյուն: Ի դեպ, այդ ժամանակ համալսարանի կուսբջջի քարտուղարը տեխնիկական ֆակուլտետի ուսանող, 1917 թ. կուսանդամ Աշոտ Մե-լիքջանյանն էր:

Գործը, սակայն, դրանով չավարտվեց: Կատարվածը համարելով անբավարար, ՌԿ(Բ)Կ 13-րդ համագումարը պահանջեց Կենտկոմից ճշատ մեծ ուշադրություն դարձնել բուհերի աշխատանքի բարելավման վրա⁴²: Դրանից հետո, Կենտկոմի ցուցումով, բուհերում անցկացվեց կու-սակցական բեյզների կազմի ստուգում: Կուսակցական զտում կատար-վեց նաև համալսարանում⁴³: Ստուգվեց պրոֆեսորադասախոսական կազ-մը:

1926 թվականի դեկտեմբերին, համալսարանի կուսժողովը, լսելով երևանի կուսքաղկոմի քարտուղար Արամ Շահգեղյանի գեկուցումը՝ ՀամԿ(Բ)Կ 15-րդ կոնֆերանսի արդյունքների մասին, կրկին անգամ միա-համուռ հավանություն է տալիս կոնֆերանսի որոշումներին և խիստ դատապարտում «օպոզիցիոն բլոկի» ֆրակցիոն գործունեությունը: Այս-պիսով՝ համալսարանը, նրա կուսկազմակերպությունը ապրում էին ոչ միայն հանրապետության առօրյայով, այլև երկրի քաղաքական անցու-դարձով, «չերմորեն» արձագանքում կառավարության ու կուսակցու-թյան բոլոր միջոցառումներին, պաշտպանելով նրա քաղաքական գլխա-վոր գիծը: Տրոցկիստների և «հակակուսակցական» այլ խմբերի դեմ մղ-վող պայքարը համալսարանում տարվում էր ամենայն վճռականությամբ: Այդ առթիվ բանավեճերն ու ժողովները անցնում էին սուր քննադատու-

⁴¹ Տե՛ս ՀԲԿՊԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 2, թ. 85:

⁴² «ՍՄԿՊ-ն բանաձևերում և որոշումներում», 1954, 1-ին մաս, էջ 568:

⁴³ Տե՛ս ՀԲԿՊԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 1, թ. 13 և ֆ. 116, գ. 2, թթ. 44—45:

Թյան լարված մթնոլորտում: Համալսարանի կուսբյուրը միաժամանակ պայքար էր տանում այսպես կոչված ազգայնականության ու ազգային սահմանափակության կարծեցյալ դրսևորումների դեմ, հատուկ ուշադրություն դարձնելով պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության «ինտերնացիոնալ» դաստիարակությանը: 1920-ական թվականներին համալսարանի կուսբյուրը իր ժողովներում հաճախակի քննարկում էր նաև տեսական հարցեր, օրակարգի նյութ դարձնելով կուսակցության պատմությանը և հեղափոխական շարժումներին վերաբերող այնպիսի թեմաներ, որոնք դաստիարակչական առումով մեծ նշանակություն ունեին:

Այդ աշխատանքի ծավալման համար մեծապես օգտագործվում էր մամուլը: 20-ական թվականներին համալսարանի գրավոր խոսքի հիմնական աղբյուրը պատի Թերթերն էին, որոնք 1924-ից սկսած՝ լույս էին տեսնում ամիսը 2 անգամ⁴⁴, Իսկ 1924 թ. մարտին լույս է տեսնում ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր ուսանող» ամսագրի 80 էջանոց միակ համարը: 1929-ին՝ Արսեն Սարգսյանի խմբագրությամբ, լույս են տեսնում «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթի ապակետիպ 3 համարները (որոնք հետագային նյութեր են պարունակում բուհի աշխատանքի մեթոդների և առօրյայի մասին)⁴⁵: Համալսարանի կուսկազմակերպությունը, իհարկե, մտահոգված էր, որ հրատարակվող Թերթերը լինեին գաղափարապես հագեցված և առավել չափով նպաստեին կոլեկտիվի, առաջին հերթին ուսանողության, քաղաքական դաստիարակությանը:

Իր քաղաքական-գաղափարական գործունեության մեջ կուսկազմակերպությունը առանձնակի ուշադրություն էր դարձնում կոմերիտմիության աշխատանքին, մանավանդ, որ շատ կուրսերում չկային կոմունիստներ: Ուրեմն՝ պետք էր կոփել նախ և առաջ կոմերիտական կազմակերպությունը, որի հուսալի աշխատանքով էր պայմանավորվում նաև ուսանողության գաղափարական դաստիարակությունը:

Ուսանողության ընդհանուր, առանձնապես նրա գեղագիտական ու ֆիզիկական դաստիարակության, ինչպես նաև գեղարվեստական ինքնագործունեության կազմակերպման գործում խոշոր դեր է կատարել արհմիութենական կազմակերպությունը, որի մասին խոսվել է «Ուսանողությունը» բաժնում: Իսկ դասախոսական և օժանդակ կազմի արհմիությունը հիմնադրվել է ավելի վաղ՝ 1920 թվականի դեկտեմբերի վերջին, իր մեջ ընդգրկելով 15 դասախոսների և այլ աշխատողների⁴⁶: Տեղ-

⁴⁴ Կուսբյուրի բյուրոն 1924 թ. փետրվարի 12-ին լսել է համալսարանի պատի Թերթի խմբկոչի նախագահ Նաիրի Զարյանի զեկուցումը և որոշել համալսարանում պատի Թերթ հրատարակել 2 շաբաթը մեկ անգամ (տե՛ս ՀՔԿՓԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 8, թ. 12):

⁴⁵ Համալսարանում բազմատրիած Թերթ սկսել է հրատարակվել 1933 թ. սեպտեմբերից՝ «Հարվածային ուսանող» վերառուկությամբ:

⁴⁶ Տե՛ս ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 122, գ. 376, թ. 29:

ԻՐԱՎԱՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՀԱՅԿ ԱՉԱՏՅԱՆ

ԹԱԳԵՎՈՍ ԱՎԳԱՆԵԳՅԱՆ

ԳԻՐԳՈՐ ՉՈԽԵԱՐՅԱՆ

ՀՐԱՏ ԳԱՆԿՅԱՆ

Իրավաւոնտեսագիտական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1926 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Ա. Օհանյան, Բ. Վարդապարյան, Գ. Գրիգորյան, Վ. Չալոյան, Ե. Ավետիսյան, Վ. Բադալյան, Կ. Գործունյան, Ա. Արաքյան, Ն. Չոլոյան, Գ. Խաչատրյան, Վ. Խոլեցյան: Երկրորդ շարքում—Ա. Մելիքյան, Ա. Բեկնազարյան, Օ. Սարգիս-Բեկյան, Վ. Անանյան, Հ. Գալիկյան, Գ. Չուբարյան, Ա. Ղահրամանյան, Վ. Ռշտունի, Լ. Նիկողոսյան, Ա. Նիկողոսյան, Ս. Կիրակոսյան: Երրորդ շարքում Կ. Վարդանյան, Ս. Բարսեղյան, Մ. Կարապետյան, Լ. Վարդունի, Վ. Հախվերդյան, Հ. Եսայան, Նեկտար, Հ. Հովհաննիսյան, Ն. Մելիք-

Հովսեփյան, Գ. Մալեցյան, Օ. Իլյաշևիչ, Գ. Սողոմոնյան, Մ. Սաֆարյան, Գ. Բարսեղյան, Լ. Շահբազյան: Չորրորդ շարքում— Մ. Անյան, Վ. Աթաբեկյան, Ա. Ղուկասյան, Կ. Ստեփանյան, Գ. Կարապետյան, Օ. Հովակիմյան, Հ. Ռաշիդյան, Ն. Թոքմաջյան, Լ. Ղուկասյան, Հ. Չուբարյան, Գ. Բանդուրյան, Զառանգյան, Ե. Դհերյան, Ս. Մամիկոնյան, Գ. Տեր-Ղազարյան, Խ. Զառանգյան, Բ. Ավագյան: Հինգերորդ շարքում— Ա. Շահբազյան, Լ. Ավետիսյան, Մ. Սուքիասյան, Գ. Մատուրյան, Հ. Մելիք-Թանգյան, Ա. Բեգլարյան:

ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԺԱԿՈՒԼՏԵՏ

Աղաղեմիկոս
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԹԱՄԱՆՅԱՆ

Մալխասյան
ՆԻԿՈՂԱՅԵՄ ԲՈՒՆԻԱՄԻՅԱՆ

Համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտները դիպլոմային աշխատանքի ժամանակ (1927 թ.). ձախից— Հովհաննես Մարգարյան, Ռուբեն Հակոբյան, Մարկ Գրիգորյան, Աշոտ Մարտիրոսյան, Ալեքսանդր Հովհաննիսյան, Արսեն Ահարոնյան, Սամվել Սաֆարյան:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԱԿՈՒՆԵՏ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՈՎՅԱՆ

ՀՈՒԱԿԻՄ ԲԵՂԵՆՅԱՆ

ԳԵՒՈՐԳ ԳԻՋԵՆՅԱՆ

ՄԻՔԱՅԵԼ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1925 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Գ. Գրձեյան, Լ. Ռոտինյանց, Հ. Գյուլի-Քեկյան (սրտոնկտոր), Պ. Բալանթարյան (ղեկան), Հ. Հովհաննիսյան (ոնկտոր), Ստ. Ղամբարյան, Մ. Թումանյան, Գ. Արեշյան (տնտ. գծով սրտոնկտոր): Երկրորդ շարքում— Հ. Բեդեյան, Խ. Երիցյան, Հ. Նավակատիկյան, Յ. Խանգադյան, Ա. Պետրոսյան,

Ա. Յրդոյան, Վ. Մկրտչյան, Ա. Սարգսյան, Բ. Նիկողոսյան, Ս. Խաչատրյան, Ն. Խահակյան, Մ. Խաչվանքյան, Պ. Հեթիմյան: Երրորդ շարքում— Հ. Փիրումյան, Մ. Բաբաջանյան, Ա. Խաչվանքյան, Մարկոս (համալսարանի աչգու պահակը), Ա. Հովսեփյան, Լ. Բիշարյան, Գ. Ալոյան, Ն. Մալաթյան:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետի արհկոմի կազմը (1928 թ.)

Կանգնած են ձախից՝ Ս. Կարապետյան, Ե. Ղազարյան, Լ. Հակոբյան, Ա. Մալխաթյան, Գ. Բալթյան: Նստած են՝ Օ. Ալեքսանյան, Ա. Փարսադանյան, Վ. Սալաթյան, Հ. Բաթիկյան, Ռ. Խոջոյան, Վ. Կոստանյան, Ա. Պետրոսյան:

կոմի նախագահի պարտականութիւնները կատարել է գրադարանապետի օգնական Մուշեղ Խաչվանքյանը: 1921 թ. ապրիլի վերջերին տեղի է ունենում արհմիութենական կազմակերպութեան ընդհանուր ժողով և արհկոմի նոր կազմում ընտրվում են Արշակ Տոնյանը, Գրիգոր Զուբարյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Հովհաննես Նավակատիկյանը և ուրիշներ: Արհմիութենական կազմակերպութիւնն այդ շրջանում հիմնականում զբաղվում էր աշխատակազմի անդամների նյութական-կենցաղային պայմանների բարելավման հարցերով:

Համալսարանում կատարվող ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների մասին փոքրիշատե գաղափար կազմելու համար անհրաժեշտ է ծանոթանալ նաև նյութատեխնիկական այն պայմաններին, որոնց մեջ ընթացել է նրա գործունեութիւնը: 1920 թ. դեկտեմբերին, համալսարանի վերաբացման ժամանակ, մենք անցյալից նյութական շնչին ժառանգութիւն ստացանք: Միակ շոշափելին՝ նախկին սեմինարիայի շենքերն էր, այն էլ՝ անմխիթար վիճակում, վերածված գինվորական հիվանդանոցի: Այնպես որ, նորաբաց համալսարանն իր գործունեութիւնն սկսում էր նյութատեխնիկական շատ աղքատիկ պայմաններում: Զկային լաբորատորիաներ, կաբինետներ, գրադարաններ, արհեստանոցներ, գործնական աշխատանքի համար անհրաժեշտ սարքավորումներ, շէին բավարարում լսարաններ:

Ծրկանն այն ժամանակ փոքր քաղաք էր: Ուսուցչական սեմինարիան, որտեղ տեղավորվեց համալսարանը, քաղաքից դուրս ու կտրված մի շենք էր: Բժշկական ֆակուլտետի բացումն ավելի մեծ դժվարութիւններ ստեղծեց: Անհրաժեշտ էր ունենալ դիահերձարան, կլինիկաներ, լաբորատորիաներ և այլն:

Ժողովրդական համալսարանի առաջին ուսումնական տարվա աշխատանքային անբավարար պայմանների և իր ստացած մոայլ տպավորութիւնների մասին է պատմում բժշկական ֆակուլտետի հիմնադիր դասախոսներից մեկը՝ Վահան Արծրունին. «Համալսարանի բակում գտնվում էր նախկին հիվանդանոցի լվացքատունը՝ մի քանի ցածիկ սենյակներ, նրանց կից՝ ձախ թևին, ախոռն ու կառապանի սենյակը, որի կտրին դրված էր խոտի դեզը, իսկ ախոռատան առջև բարձրանում էր ձիերի աղբակույտը՝ ծածկված ձյունով: Լվացքատան սենյակներից մեկը վերածվեց լսարանի, իսկ երկուսը հատկացրին հերձարանին: Նրանցից մեկը ծառայում էր և՛ իբրև հերձարան, և՛ իբրև դիականոց, այնպես որ, մենք պետք է աշխատեինք անտանելի գարշահոտութեան, մթութեան և խոնավութեան մեջ: Դռներն ունեին լայն ճեղքեր, լուսամուտները ջարդված էին, տանիքը երկու տեղից ծակ էր, որտեղից երևում էր երկինքը: Համալսարանի հին շենքի ստորին հարկում մի աղտոտ ու մութ սենյակ կար, մեջը դրված մի քանի աշակերտական թեք սեղաններ և մի փոքրիկ գրատախտակ: Այդ սենյակում սկսեցի կարդալ առա-

ջին դասախոսությունը: Ուսանողներից մեկը մի նավթի լամպ ճարեց, որի ապակին ջարդված էր ու ծխում էր: Լամպը դնելու սեղան չկար և ուսանողներից մեկը բռնել էր այն իր ձեռքին»⁴⁷:

Հայաստանի կառավարությունը, ոչ մի զոհողության առաջ կանգ չառնելով, ամեն ինչ անում էր համալսարանը կարճ ժամանակամիջոցում նեղ վիճակից հանելու համար: Մայր բուհին մեծ օգնություն են ցույց տալիս ՀեՍՀ ժողդանտիտրոն, պարենային և առողջապահության ժողկոմատները, հատկապես գործնական պարապմունքների համար նյութական բազա ստեղծելու, անհրաժեշտ լաբորատորիաներ ու արհեստանոցներ հիմնելու գործում: Եվ վիճակը հետզհետե փոխվում է:

Համալսարանի նկատմամբ կառավարության հոգատարությունը դրսևորվել է նախ և առաջ նրա բյուջեի անշեղ աճի մեջ, որն իր հերթին նպաստել է համալսարանի գործունեության ծավալմանը: 1921—22 ուս. տարում համալսարանը նույնիսկ իր հաստատված բյուջեն և հաշվապահությունը չի ունեցել: Ֆինանսական հաշիվներով զբաղվել է լուսժողկոմատի համապատասխան բաժինը: Իսկ քաղաքացիական կոդիկսի և երկրի ծանր վիճակի հետևանքով՝ արժույթի կտրսի անկումը հնարավորություն չի տվել ոչ միայն կայուն բյուջե ստեղծելու, այլև՝ նրա ճշգրիտ հաշվարկի համար:

Այնուամենայնիվ, զանազան վարկերից գոյացած գումարները վերածելով չերվոնցի, կարելի է սահմանել, որ ամբողջ տարվա բյուջեն 10—12 հազար ռուբլուց չի անցել⁴⁸:

1922—23 ուս. տարում համալսարանն արդեն ուներ իր հաստատված բյուջեն, որը կազմել է 49,216 ռ. 15 կոպեկ: Դրանից աշխատավարձ՝ 37,895 ռ. 63 կոպեկ, ուսումնական ծախսեր՝ 4,601 ռ., տպագրական ծախսեր՝ 3,586 ռ.: Հաջորդ ուսումնական տարում այն համարյա կրկնապատկվել է՝ հասնելով 95,012 ռ., որից միայն աշխատավարձը՝ մոտավորապես 49,000 ռուբլի: Այնուհետև կառավարությունը տարեցտարի հետևողականորեն ավելացնում է համալսարանին տրամադրվող միջոցները: 1925—26 ուստարում բյուջեն արդեն դառնում է 288,216 ռուբլի՝ մոտավորապես 6 անգամ ավելի, քան երկրորդ տարում: Բացի բյուջետային գումարներից, համալսարանը ունենում էր նաև զանազան արտաբյուջետային գումարներ, որոնք ստացվում էին տարբեր կազմակերպություններից, տնտեսական հիմնարկներից, երբեմն՝ առանձին անհատների նվիրատվություններից:

Համալսարանի բյուջեի, աշխատավարձի և թոշակի աճը ըստ տարիների ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

⁴⁷ «Հոկտեմբեր-նոյեմբեր» տարեգիրք, 1932, էջ 434—435:

⁴⁸ Տե՛ս «Երրորդային Հայաստան», № 28, 5-րդ փետրվարի, 1927 թ.:

Ուսումնական տարի	Բյուջեով հատկացված գումարը (հ. ո.)	Որից		Ծանոթություն
		աշխատավարձ	թոշակ	
1920—21—22	մոտ 10—12.000 ո. (համալսարանը հաստատված բյուջե չի ունեցել)			
1922/23	49,216—14	37,895	50 թոշակառու	ՀԱԽՀ Ժողկոմ-խորհի հատուկ ֆոնդից նույն ֆոնդից
1923/24	95,012—12	48,764	51 թոշակառու	
1924/25	174,802—16	96,017—18	19,975	
1925/26	288,216	150,231	34,150	
1926/27	419,552	213,760	35,250	
1927/28	684,799	338,889	60,320	
1928/29	887,664	400,340	79,500	
1929/30	1,202,538	473,318	98,200	

Այս տվյալներից երևում է, որ եթե համալսարանի առաջին հինգ տարիների բյուջեով նախատեսված գումարը կազմել է 617,246 ո. 44 կոպ., ապա միայն 1927—28-ի բյուջեն եղել է ավելի քան 684,799 ո., իսկ 1929—30-ը երկու անգամ ավելի, քան 1922—1926 թթ. միասին վերցրած: Համալսարանին հատկացվող գումարների աճը իր արտահայտությունն է գտնում նաև մեկ ուսանողի վրա ընկնող ծախսերի մեջ: Այսպես՝ եթե 1921—22-ին մեկ ուսանողի վրա ծախսվել է 29 ռուբլի, իսկ 1925—26-ին 247 ո., (8,5 անգամ ավելի), ապա 1929—30 ուստարում այն հասել է 2523 ռուբլու, որը 10 անգամ ավելի է, քան 1925—26 և 87 անգամ ավելի, քան 1921—22 ուստարվանը: Բյուջեի հիմնական մասը աշխատավարձի ֆոնդն էր: Համալսարանը կահավորելու և շինարարական աշխատանքների համար հատկացվող շատ գումարներ բյուջեի մեջ չէին մտնում⁴⁹: Համալսարանը աճում ու զարգանում էր չափազանց արագ: Նոր ֆակուլտետների հիմնումը, ուսանողության աճը, ավելի բարձր կուրսերի հագեցած ծրագրերը առաջադրում էին նոր առարկաներ, որոնք իրենց հերթին հրամայաբար դնում էին համապատասխան ամբիոնների, լաբորատորիաների, կաբինետների ու արհեստանոցների ստեղծման անհրաժեշտությունը:

⁴⁹ Տվյալները բերվում են՝ 1921—1926 թթ. ըստ համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1927 թ. № 2—3-ի, 1927—1929 թթ.՝ ըստ «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթի 1929 թ. № 1-ի և համալսարանի արխիվի № 265 գործի: ՀԱԽՀ Ժողկոմխորհի 1923 թ. նոյեմբերի 13-ի որոշմամբ, լուսավորության ժողկոմատի հիմնարկություններում՝ այդ թվում և համալսարանում, ժամանակավորապես սահմանվում է ուսման վճար (բացի աշխատավորական տարրերից): Դրանից ստացված գումարները թողնվում են համալսարանի տրամադրության տակ, ուսումնական կարիքների համար (տե՛ս «Նորհայտ» Հայաստան», № 270, 4-ը դեկտեմբերի, 1923 թ., կամ՝ «Դեկտեմբերի և որոշումների հավաքածու», 1923, № 9, էջ 2):

Համալսարանի վարչությունը՝ Հայաստանի կառավարության, պարենային ու առողջապահության ժողկոմատներին և ժողտնտխորհի օժանդակությամբ, գործնական սլարապմունքներ անցկացնելու համար սկսում է հիմնել քիմիայի, ֆիզիկայի լաբորատորիաներ, անատոմիայի, հանքաբանության կաբինետներ, մեխանիկական արհեստանոց և այլն: Վերանորոգումներ կատարելու և արհեստանոցներն ու կաբինետները կահավորելու համար որոշ հնարավորություն է ստեղծվում, երբ 1922—23 ուստարում ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի միջնորդությամբ Անդրժողկոմխորհը 25,000 ռուբլի (չեղվոնեց) է բաց թողնում Երևանի համալսարանին⁵⁰:

Համալսարանի առաջին լաբորատորիաներից մեկը վերլուծական քիմիայի լաբորատորիան էր, որը հիմնադրվեց 1922 թ. նոյեմբերին, համալսարանի դասախոս Ստեփան Ղամբարյանի նախաձեռնությամբ ու ջանքերով: Այդ լաբորատորիան սկզբում ուներ միայն որակական անալիզի, հետադաշում ստեղծվում է նաև քանակական անալիզի բաժանմունք: Այդտեղ պարապում էին գյուղատնտեսական, մանկավարժական և բժշկական ֆակուլտետների ուսանողները: Լաբորատորիայի կարգավորման և աշխատանքների ծավալման գործում ջանք չի խնայել նաև համալսարանի դասախոս, քիմիկոս Լևոն Ռոտինյանցը: Ստ. Ղամբարյանի, Լ. Ռոտինյանցի և նրանց շուրջը համախմբված երիտասարդների եռանդուն աշխատանքի շնորհիվ, քիմիական լաբորատորիան հարստանում է նոր սարքավորումներով ու նյութերով, որը բավականաչափ հեշտացնում է այդ առարկայի դասավանդումը:

Համալսարանի առաջին աշխատանոցներից մեկն է նաև ֆիզիկայի լաբորատորիան, որը ևս ստեղծվել է 1922 թվականին, Հարություն Զեբոտարյանի (Անժուրի) անխոնջ ջանքերով ու անձնվեր աշխատանքով: Նրա աչքից չի վրիպել ոչ մի իր և գործիք, որը կարող էր պետք գալ ֆիզիկայի աշխատանոցին: Ականատեսները պատմում են, որ այդ լաբորատորիան սկզբնական շրջանում Անժուրին ծառայել է նույնիսկ որպես ննջարան ու սեղանատուն: Նա այգուց հավաքած խոտն ու ծառերի ճյուղերը իր համար անկողին էր դարձնում և այծենակաճով ծածկվելով, քնում հենց լաբորատորիայում:

Համալսարանի վարչությունը 1925 թ. Հ. Անժուրին գործուղում է արտասահման (Փարիզ) ֆիզիկայի լաբորատորիայի համար անհրաժեշտ սարքավորումներ ձեռք բերելու: Նա այդ հանձնարարությունը կատարում է բացառիկ բարեխղճությամբ⁵¹, Համալսարանի ղեկավարությունը օգտագործում էր բոլոր հնարավորությունները իր լաբորատորիաները, կաբինետները, արհեստանոցներն ու աշխատանոցները կահավորելու,

⁵⁰ Տե՛ս պետական արխիվ, ֆ. 113, ց. 3, թ. 28 և «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթ, պետհամալսարանի օրգան, 1929, № 1, էջ 5:

⁵¹ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 264:

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՃԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՍՊԻՆՈՒԱՐԱՏ ԿԱՄՈՒՐԱՅԱՆ
Առաջին դեկան

ՀԱՄԱՐԱԶՈՒՄ ԶԵՉԵԿ
Դեկան

Բժ. ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ
առաջին պարապմունքը Բամալսարանի թոշկական
ֆակուլտետում՝ 1922 թվականի մարտին

Համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1927 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Վ. Սողոմոնյան, Լ. Հարությունյան, Բ. Ասովաժատրյան, Հ. Գրիգորյան, Ա. Մելիք-Աղամյան (աղջնակը), Վ. Միքայելյան, Ա. Միրզոյան, Ա. Քարխանյան, Հ. Ազատյան: Երկրորդ շարքում— պրոֆեսորներ՝ Հ. Գաբրիելյան, Հ. Կանայանց, Խ. Արխիպ-յանց, Ա. Արզումանյան, Հ. Քեչեկ, Ա. Մելիք-Աղամյան, Ա. Հակոբյան, Լ. Հովհաննիսյան, Գ. Արեշյան: Երրորդ շարքում— Ա. Բադալյան,

Գ. Աղալյան, Վ. Սաղոյան, Մ. Բալասանյան, Գ. Մնացականյան, Օ. Արարյան, Գ. Մարգարյան, Վ. Բուդաղյան, Ս. Մարգարյան, Բ. Սալա-դյան, Ա. Հարությունյան, Մ. Նոյան: Չորրորդ շարքում— Ա. Շամիրյան, Ս. Մանվելյան, Հ. Խոջաներյան, Հ. Ղարիբջանյան, Գ. Խաճակյան, Ա. Սարգսյան, Ա. Աղաջանյան, Ա. Զանոյան, Մ. Սարգսյան: Հինգերորդ շարքում— Ս. Գողոսյան, Գ. Մարգարյան, Ա. Սահակյան, Գ. Մուշեղյան, Վ. Ասլանյան:

Համասարան ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիայի վարիչ **Է. Հասարթյանը** (կենտրոնում) իր աշխատակիցների հետ: Նստած են (ձախից) **Ռ. Բարսեղյան, Գ. Մուշեղյան, Կանգանած են՝ Գ. Գզզզյան, Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Սարգսյան, Ա. Ալեքսանյան** (1928 թվական) :

նոր սարքավորումներով հարստացնելու համար: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ 1926 թվականին, Կոպենհագենում գտնվելու ժամանակ, Երեւանի պետական համալսարանի լաբորատորիաների համար սարքավորումներ է ձեռք բերել և ուղարկել անվանի ֆիզիոլոգ, այն ժամանակ Լենինգրադի բժշկական ինստիտուտի պրոֆեսոր Լևոն Օրբելին: ՀՀ պետական արխիվում պահպանվել է համալսարանի կողմից Լ. Ա. Օրբելու՝ «ամար» Դանիայում խորհրդային առևտրական ներկայացուցչությանը ղարկած լիազորագրի պատճենը⁵²:

Թիշկ Վահան Արծրունու ղեկավարությամբ համալսարանում 1922 ստեղծվեց նկարագրական անատոմիայի աշխատանոցը: 1925 թվականին, ակադեմիկոս Ալ. Թամանյանի նախագծով՝ սկսվում է անատոմիումի նոր շենքի կառուցումը: Համալսարանի տարեգարծին նվիրված անդեսի ժամանակ՝ ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը դիմելով առաջին շրջնավարտներին, ասում է. «Կավարտեն մի քանի տարուց հետո և այն իշկակերը, որոնք եկող սեմեստրից աշխատելու են մեր այժմյան հոգակապ անատոմիկումում, իր լուսավոր սենյակներով, իր երկշերտ երկաթբետոնյա հատակով, իր էլեկտրական բարձրաճարշով, շոգեվառարաններով, սառնարաններով ու թանգարաններով: Հարկավ, այդ շրջավարտները մեծ ակնածությամբ կհիշեն այն ուսանողներին, որոնք առապել են մեր համալսարանի այժմյան գոմին կից, նախկին սեմիարիայի լվացքարանի շենքի ցուրտ ու խոնավ հերձարաններում, բայց և այնպես, ամենայն բարեխղճությամբ պատրաստվելով իրենց ստուգումներին ու քննություններին»⁵³: Եվ իրոք, նոր անատոմիկումի կառուցումը շատ նպաստեց համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի ուսումնադիտական աշխատանքներին:

1922 թվականին հիմնադրվում է նաև ֆիզիոլոգիայի լաբորատորան: Այդ գործում մեծ դեր է կատարել Բժ. Արշակ Հակոբյանը: Նույն անում Տիգրան Մուշեղյանը կազմակերպում է կենդանիների ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան, իսկ Բժ. Գրիգոր Հայրապետյանը՝ հյուսվածաբանական լաբորատորիան: Հետագա ուսումնական տարիների ընթացքում ստեղծվում են նաև ֆիզիոլոգիական քիմիայի (հիմնադրել է կոր Հովհաննիսյանը՝ 1925 թ.), դեղագործության (հիմնադրել է Գրիգոր Մեդնիկյանը՝ 1925 թ.) լաբորատորիաները, ինչպես և մի շարք այլ աշխատանոցներ ու արհեստանոցներ, որոնցից յուրաքանչյուրի բացումը լարևոր իրադարձություն էր ուսանողության ու պրոֆեսորադասախոսական կազմի կյանքում:

Ուսումնաօժանդակ հաստատությունների մեջ իր ուրույն տեղն ունենր բնապատմական թանգարանը, որը հիմնադրվել է 1922 թ. սեպ-

⁵² Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 85, թ. 18:

⁵³ «Խորհրդային Հայաստան», № 28, 5-ը փետրվարի, 1927 թ.:

տեմբերին, ուսանողների բնագիտական առարկաների գործնական աշխատանքները կազմակերպելու և Հայաստանի բնական պայմանների գիտական ուսումնասիրման նպատակով⁵⁴։ Այն ուներ երկրաբանական-նախաբանական, բուսաբանական ու կենդանաբանական բաժիններ և մեծ հարստություն էր համալսարանի համար։ Դեռևս 1921 թ., Պ. Քալանթարյանի և Ավ. Տեր-Պողոսյանի միջնորդությամբ, լուսժողովոմատը համալսարանի համար գնում է Մալլոթենկոյի միջատաբանական եզակի հավաքածուն։ Բուսական և կենդանական հավաքածուներ են ձեռք բերվում նաև Թիֆլիսից։ Թանգարանի հարստացմանը նպաստում են գիտական արշավախմբերը։ 1923 թվականին թանգարանը մասնակցում է Մոսկվայում կազմակերպվող գյուղատնտեսական ցուցահանդեսին։ Այնտեղ ցուցանմուշներ ուղարկելու համար ստեղծվում է արշավախումբ, որի մեջ մտնում են Թիֆլիսից և այլ քաղաքներից հրավիրված մասնագետներ։ Նրանք թանգարանի վարիչ Շելկովնիկյանի հետ միասին հավաքում են Սևանա լճի շրջակայքի բուսական տեսակների նմուշներ, որոնք մնում են համալսարանին։ Գիտական արշավախմբեր են կազմակերպվում նաև 1924 թվականին դեպի Արագած, 1925 թվականին՝ պրոֆեսոր Նովոպակրովսկու ղեկավարությամբ՝ դեպի Դարալագյազ։ 1926 թվականին կոմպլեքսային արշավախումբ է մեկնում Դիլիջանի շրջանը՝ բնությունը և գետափնյա փուլզումներն ուսումնասիրելու։ Արշավախմբի մեջ էին երկրաբաններ, բժիշկ, բնագետ և այլ մասնագետներ։ Նրանց արամադրած հավաքածուները նույնպես կենտրոնանում են բնապատմական թանգարանում։ Համալսարանի բնապատմական թանգարանը տանում է նաև Մոսկվայի նախկին Լազարյան ճեմարանի հանքաբանական կաբինետի հավաքածուները, իսկ հողժողովոմատից՝ Վասիլինի թիթեռների շատ հարուստ հավաքածուն, որոնք միջատաբանական հավաքածուի հետ մեկտեղ՝ թանգարանի ամենաարժեքավոր ցուցանմուշներն են դառնում։

1925 թվականին, աշխատակից Ս. Մեսրոպյանը համալսարանում հիմնում է նաև արդյունաբերական թանգարան։ Հասկանալի է, որ այս լավամարնույթ լաբորատորիաների ու թանգարանների կազմակերպումը, առավել ևս այն ժամանակվա պայմաններում, հսկայական դժվարություններ են ներկայացնում, որոնք հաղթահարվում էին համառ, քրդոնաջան ու անձնվեր աշխատանքով։

Համալսարանի ղեկավարության մտահոգության առաջին առարկան, ոսկայն, եղել է գրադարանը, առանց որի անհնար է ուսումնական և գիտական լուրջ աշխատանքի ծավալումը։ Այն հիմնվել է համալսարանի հետ միաժամանակ։ Հայաստանի համալսարանից և նախկին սեմինա-

⁵⁴ Թանգարանի կազմակերպման մանրամասնությունների մասին տե՛ս համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1927 թ. № 2—3-ում, Հ. Հովհաննիսյանի հոդվածը։

րիայից շատ քիչ գրականություն էր մնացել: Համալսարանի գրքային ֆոնդը սկզբում ստեղծվում է այդ և այլ հիմնարկների գրադարանների հաշվին: 1921 թ. հունվարին, լուսժողովատի կարգադրությամբ, համալսարանին են հանձնվում էջմիածնի ճեմարանի, թեմական դպրոցի, արական գիմնազիայի, նախկին արտաքին գործոց, հանրային կրթության նախարարությունների և այլ հիմնարկների գրքային ֆոնդերը⁵⁵: Սակայն գրքային ֆոնդի մի ծանրակշիռ մասը կազմում էր Մոսկվայի լազարյան ճեմարանի գրականությունը (163 արկղ), որի տեղափոխումը ՀՍՍՀ ժողովախորհի հանձնարարությամբ կատարում է լուսժողով Պ. Մակինցյանը⁵⁶: Գիտական գրադարանը հարստանում է նաև առանձին անհատների գրադարանների նվիրատվության շնորհիվ: Համալսարանին են նվիրվում բանաստեղծներ Վահան Տերյանի, Ալեքսանդր Մատուրյանի, պոեֆեսորներ Կոստանդյանի ու Ներսիսյանի, Պողոս Մակինցյանի, Դրիգոր Զուբարյանի, Լևոն Աթաբեկյանի, Եվանգուլյան եղբայրների և շատ ուրիշների գրադարանները: Հետագայում գրականությունը հայթայթվում է բյուջետային գումարներով, որը հնարավոր է դարձնում անհրաժեշտ նոր գրքերի ձեռքբերումը: 1924 թվականի սկզբին՝ գրադարանի գրքային ֆոնդը հասնում է 34,000 կտորի, իսկ կարճ ժամանակ անց՝ 45.000-ի: Շատ արժեքավոր գրականություն են ուղարկում նաև արտասահմանի հայերը: Մեծ քանակությամբ գրքեր են ստացվում Ամերիկայից՝ Նյու-Յորքից, Սան-Ֆրանցիսկոյից⁵⁷: 1927 թվականին գրադարանն ուներ ավելի քան 52.000 կտոր գիրք, իսկ 1930-ին՝ արդեն 104,320 կտոր: Ռուսաստանից և արտասահմանից ստացվում էին նաև մեծ քանակությամբ ամսագրեր: Գրադարանը ղեկավարում էր գրադարանային հանձնաժողովը, որը ենթարկվում էր համալսարանի վարչությանը: Այս առնչությամբ պետք է հիշատակել այն ջանադիր աշխատանքը, որ կատարել է համալսարանի առաջին գրադարանապետ Գաբրիել Ռոտինյանցը՝ համեստ, իր գործին անսահմանորեն նվիրված մի գրասեր անձ, որը իր օգնականի և երկու աշխատակիցների հետ գիշեր-ցերեկ տքնելով, գրքերից չբաժանվելով, ապագա գիտական գրադարանի հիմքն էր դնում: Թե ինչպիսի եռանդով էր նա այդ անում, երևում է 1927 թվականին գրադարանի վիճակի մասին համալսարանի վարչությանը ուղղած մի զեկուցագրից, որտեղ նա կարևոր առաջարկներ է անում գրադարանի աշխատանքը բարեփոխելու և այն իսկական գիտական գրադարան դարձնելու համար⁵⁸:

1922 թվականի նոյեմբերի 8-ին, հանդիսավոր իրադրության մեջ,

⁵⁵ Տե՛ս «Կոմունիստ», № 35, 18-ը հունվարի, 1921 թ.:

⁵⁶ Տե՛ս «Жизнь национальностей», 1922, М., № 12, стр. 11.

⁵⁷ Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 35, թ. 16:

⁵⁸ Նույն տեղում, գ. 143, թթ. 1—22:

քացվում են համալսարանի մի քանի ուսումնաօժանդակ հաստատությունները՝ գրադարանը, բնապատմական և հնագիտական թանգարանը, քիմիական ու հյուսվածաբանական լաբորատորիաները և այլն: Այդ առթիվ տեղի ունեցող հանդեսին ներկա էին ՀՍԽՀ Կենտգործկոմի նախագահ Ս. Համբարձումյանը, հղժողկոմ Ար. Երզնկյանը, առժողկոմ Ս. Լազարյանը, ՀԿ(բ)Կ Երևանի կոմիտեի քարտուղար Դ. Տեր-Սիմոնյանը և ուրիշներ, որոնք բարձր են գնահատում համալսարանում տարվող աշխատանքը, խրախուսում գործնական աշխատանքի հնարավորությունների ստեղծումը և խոստանում առավել ուշադրություն նվիրել նրան⁵⁹:

Հանդիսավոր նիստը համալսարանի աշխատակազմի անունից ողջույնի հեռագիր է ուղարկում Թիֆլիս՝ այդ ուրախալի լուրը Ալ. Մյասնիկյանին հայտնելու համար⁶⁰:

1924 թվականի օգոստոսին ժամանելով Հայաստան, ԽՍՀՄ լուսավորության ժողովրդական կոմիսար Ա. Լունաչարսկին այցելում է նաև համալսարան: Այդ մասին նա իր «Երեք օր Խորհրդային Հայաստանում» հոդվածում գրում է. «Անձամբ ծանոթանալով այդ համալսարանին, ես այժմ եկա այն համոզման, որ անպայման անհրաժեշտ է ամեն կերպ օգնություն ցույց տալ այդ փոքրիկ հանրապետությանը, որպեսզի բարձրագույն կրթության այդ ջահը, որը պետք է քաղաքակրթության կենտրոնը դառնա հայ լեզվին տիրապետող բոլոր մարդկանց համար, ոչ թե մարի, այլ ավելի ու ավելի լավ վառվի»⁶¹:

Համալսարանի աշխատանքների անընդհատ ընդլայնումը հրամայաբար պահանջում էր ուսումնական բազայի՝ շենքերի ընդարձակում և կահավորում: Քանի որ, տեղ չլինելու պատճառով, ստիպված էին պարապմունքներ անցկացնել նաև մշակույթի տանը, վարձակալել դպրոցական շենքեր: Ահա ինչու համալսարանի գործունեության հետագա ծավալման հետ մեկտեղ՝ կատարվում են նաև շինարարական աշխատանքներ: Նախ վերանորոգվում և վերակառուցվում է Նորքի խճուղու վրա, Գետառի ափին գտնվող՝ Բրաժնիկովի նախկին երկհարկանի տունը, որտեղ տեղավորվում են բնապատմական թանգարանը և բնագիտական ֆակուլտետների մի քանի լաբորատորիաներ: Քանաքեռի խճուղու տակ, գյուղատնտեսական ֆակուլտետի կարիքների համար կառուցվում է կաթնատնտեսական լաբորատորիայի շենքը, նաև անասնաբուժական ագարակ, որտեղ պահվում են 28 ազնվացեղ կովերը: Կաթնատնտեսական լաբորատորիան և օրինակելի ֆերման ուսանողների համար մեծ նվեր էին: Նրանք հնարավորություն ստացան անցկացնելու իրենց գործնա-

⁵⁹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 255, 14-ը նոյեմբերի, 1922 թ.:

⁶⁰ Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 68, թ. 174:

⁶¹ «Խորհրդային Հայաստան», № 215, 19-ը սեպտեմբերի, 1924 թ.:

կան պարապմունքները: Մինչդեռ համալսարանի առաջին ուսանողները՝ «գրկված այդ պայմաններից, մասնավոր տնտեսություններում էին օրն ի բուն կազմակերպում իրենց գործնական աշխատանքները»⁶²:

Քաղաքային գործկոմի բյուջեով, Շրջանային փողոցի վրա (այժմ՝ Կորյունի փողոց) ուսանողների համար կառուցվում է երկհարկանի, 25 սենյակից բաղկացած հանրակացարան՝ Երևանի առաջին շենքերից մեկը: Իսկ նույն փողոցի այլ հատվածում կառուցվում է նաև եռահարկ հանրակացարան դասախոսների համար: Սակայն, 1920-ական թվականների շինարարական աշխատանքներից ամենակարևորը՝ քաղաքի գրեթե հատակագծին համապատասխանող անատոմիկումի շենքն էր:

Համալսարանի շինարարական աշխատանքների հարաճուն ծավալն արտացոլվում է բյուջեով հատկացված գումարների շեշտակի աճի մեջ, թեև տրվում էին նաև արտաբյուջետային գումարներ:

Շինարարությանը հատկացված գումարների աճը 1922—1930 թթ. արտահայտվել է հետևյալ կերպ⁶³.

Ուսումնական տարի	Գումարը
1922/23	5.188 ռ.
1923/24	13.431 ռ.
1924/25	2500 ռ.
1925/26	38.496 ռ.
1926/27	54.070 ռ.
1927/28	82.027 ռ.
1928/29	254,778 ռ. 82 կոպ.
1929/30	347, 411 ռ. 70 կոպ.

Ակադեմիկոս Ալ. Թամանյանը 1924 թվականին նախագծում է համալսարանական թաղամասը կամ՝ «ՀՍԽՀ պետական համալսարանի ընդհանուր հատակագիծը», որը մտնում է Երևանի գլխավոր հատակագծի մեջ և հաստատվում ժողկոմխորհի կողմից: Այդ նախագծով համալսարանը նախատեսվում էր 2000 ուսանողի համար: Այն ընդգրկում էր Աբովյան փողոցի վրա գտնվող հիմնական շենքի շրջակա մոտ 25 հեկտար տարածք՝ Աբովյան, Տերյան և Սունդուկյան (այժմ՝ Մաշտոցի պողոտա) փողոցների՝ Շրջանային փողոցից հյուսիս ընկած ամբողջ հատվածը: Ըստ այդ հատակագծի՝ համալսարանի գլխավոր մասնաշենքից հարավ պետք է կառուցվեր բժշկական ֆակուլտետի տեսական ամբիոնների համալիրը (այժմ՝ բժշկական ինստիտուտի կենսաքիմիական մասնաշենքը), իսկ Նրանից հյուսիս՝ կլինիկաները: Այժմյան աստղագիտարանի տեղում նախատեսվում էր արհեստական լիճ: Սակայն,

⁶² «Նորհրդային Հայաստան», № 28, 5-ը փետրվարի, 1927 թ.:

⁶³ Տե՛ս «Նոր կադրեր», 1929 թ., № 1, էջ 6 և համալսարանի արխիվ, գ. 267:

1929 թվականին այդ նախագիծը փոխվեց, և սկսվեց աստղադիտարանի կառուցումը⁶⁴:

Համալսարանում տարեցտարի աճելանում է քիմիական և ֆիզիկայի լաբորատորիաների թիվը: 1927 թվականին բացվում է նաև օրգանական քիմիայի առանձին լաբորատորիա, որը, սակայն, շատ փոքր տեղ էր զբաղեցնում և ծավալվելու հնարավորություն չուներ: Համալսարանի վարչությունը 1927—28 ուստարվա բյուջեով այդ լաբորատորիայի կառուցման համար նախատեսել էր 109.000 ռուբ., բայց, նկատի ունենալով, որ ֆիզիկայի լաբորատորիաները նույնպես վատ վիճակում էին, 1927 թ. հոկտեմբերի 13-ին որոշում է կառուցել ֆիզիկաքիմիական մի ընդհանուր մասնաշենք և խնդրում է ակադեմիկոս Ալ. Քամանյանին մշակել դրա նախագիծը⁶⁵: Մի քանի տարում՝ համալսարանական թաղամասում, Տերյան փողոցի վրա վեր է խոյանում պոլիտեխնիկական ինստիտուտի հին մասնաշենքը, որտեղ և տեղավորվում են լաբորատորիաները: Նորաստեղծ լաբորատորիաների ու կաբինետների կազմավորման համար, բացի բյուջետային հատկացումներից, ստացվում են և արտաբյուջետային գումարներ, Միոթենական ու Անդրկովկասյան կենսոգործկոմներից: Այսպես, ԽՍՀՄ կենսոգործկոմը այդ նպատակով՝ միանվագ բաց է թողնում 10.000 ռուբլի, որը մեծապես օգնում է անհրաժեշտ տեխնիկայի ձեռքբերմանը⁶⁶:

Միաժամանակ, երկրի այլ հանրապետություններից և արտասահմանից համալսարանը շարունակում է ստանալ թանկարժեք լաբորատոր սարքավորումներ՝ ռենտգենապարատ, մանրադիտակներ և այլն:

Այդ ամենի կազմակերպման, նոր լաբորատորիաների ու կաբինետների ստեղծման, ինչպես նաև նրանց տեխնիկական հագեցման դժվարին գործում անպայման հիշարժան է ռեկտոր Հակոբ Հովհաննիսյանի և տնտեսական գծով փոխռեկտոր Գրիգոր Արեշյանի, հիրավի, անմոռաց վաստակը:

Շինարարական աշխատանքների ծավալումը հնարավորություն ընձեռեց ընդլայնել ուսումնաօժանդակ հիմնարկների ցանցը, որոնց թիվը 1929—30 ուստարում հասավ երեսուներկուսի⁶⁷: Դրա շնորհիվ համալսարանը դարձավ ուսումնագիտական խոշոր կենտրոն, որն աստիճանաբար ընդլայնում էր իր գործունեության ոլորտը, արժանանալով համընդհանուր ճանաչման:

⁶⁴ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ հ. 265, էջ 128, 166, 207:

⁶⁵ Նույն տեղում:

⁶⁶ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 28, 5-ր փետրվարի, 1927 թ.:

⁶⁷ Տե՛ս «ՀՍԽՍՀ պետական համալսարանի տեղեկատու 1928—29 ուսումնական տարվա համար», համալսարանի ապակետիպ, 1929, էջ 77—79:

Գ Լ ՈՒ Խ Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գործունեության մեջ՝ ուսումնամեթոդական աշխատանքի հետ միասին կարևոր տեղ է գրավել նաև գիտահետազոտական աշխատանքը, որոնց զուգակցումը եղել է ինչպես ամեն մի առաջատար բարձրագույն ուսումնական հաստատության, այնպես էլ Երևանի համալսարանի հիմնական խնդիրներից մեկը: Այն դարձել է լուրջ ազդակ պրոֆեսորադասախոսական կադրերի աճի, ուսուցման որակի բարձրացման, գիտության ու մշակույթի առաջընթացի համար: Նպաստել է գիտամանկավարժական երիտասարդ կադրերի պատրաստման, առավել օժտված ուսանողներին գիտահետազոտական աշխատանքի մեջ ներգրավելու գործին: 1920-ական թվականներին համալսարանում կենտրոնանում են բազմաթիվ վաստակաշատ գիտնականներ, որոնք իրենց լավագույն աշակերտների հետ միասին հետազայում դառնում են Արմֆանի (1935), ապա նաև՝ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի (1943) առաջին կազմի կորիզը:

Հանրապետությունում սկսվում է կրթության ու գիտության վերելքի պետականորեն հովանավորվող շրջան: Կառավարությունը՝ իրենց ենթակայության տակ բուհեր ունեցող ժողկոմատներից և բարձրագույն դպրոցների ղեկավարներից պահանջում է ապահովել բոլոր ամբիոնների գծով տարվող գիտահետազոտական աշխատանքների ծավալումը: Այդ պահանջը առավել չափով ներկայացվում է համալսարանին: Համալսարանի խորհուրդը, վարչությունը, ղեկնատները, առարկայական հանձնաժողովներն ու ամբիոնները ուսումնական խնդիրների հետ միասին, լրջորեն զբաղվում են նաև պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտական գործունեության հարցերով: 1920—1930 թվականներին համալսարանի գիտնականներն արժեքավոր հետազոտություններ են կատա-

րում ինչպես հումանիտար, այնպես էլ՝ բնական գիտությունների բնագավառում:

1. ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Ինչպես արդեն նշվեց՝ մայր բուհում, նրա գործունեության առաջին խիստ տարիներին, աշխատանքի անցան մեծաթիվ նշանավոր մասնագետներ, որոնք համընդհանուր ճանաչում և գիտական աշխատանքի հարուստ փորձ ունեին: Նրանք սկսեցին գիտական լուրջ գործունեություն ծավալել, ստեղծել գիտական դասընթացներ և առանձին ուսումնասիրություններով ու հոդվածներով ամփոփել իրենց տարիների հետազոտական աշխատանքի արդյունքները:

Սկզբնական շրջանում դասախոսական կազմի առաջնահերթ խնդիրը եղել է դասագրքերի, ձեռնարկների կազմումն ու հրատարակումը, մայրենի լեզվով գիտական տերմինների ու բառարանների ստեղծումը: Այդ տարիներին են հրատարակվում Վ. Արծրունու «Հայ-ուռա-լատիներեն բժշկական բառարանը», Մ. Աբեղյանի «Ռուս-հայերեն ռազմական բառարանը»: Տեխնիկական ֆակուլտետի մի խումբ դասախոսներ կազմում և հրատարակում են շինարարական կառուցվածքների բառարանը և այլն: Դասախոսների քանքերով ստեղծված տերմինները մտնում են գիտական շրջանառության մեջ և ընդհանուր ճանաչում գտնում:

1920-ական թվականներին սկսած, համալսարանում հետազոտական լուրջ աշխատանքներ են կատարվում մասնավորապես հայագիտության բնագավառում, որն ուներ զարգացման հարուստ ավանդույթներ: Նվ այդուհանդերձ, նա իր զարգացման նոր ու առավել բարձր փուլն ապրեց համալսարանի հիմնադրումից հետո: Այդ գործում մեծ եղավ համալսարանի հայագետների ծանրակշիռ վաստակը:

Հայագիտությունը համալսարանի ստեղծմամբ դարձավ կազմակերպված համազգային ու պետական մի գործ, որի զարգացման համար ստեղծվում էին նյութական ու բարոյական բոլոր անհրաժեշտ պայմանները: Գնալով մեծանում էր համալսարանի դերը հայագիտության զարգացման ասպարեզում:

Համալսարանի գիտնականները իրենց աշխատություններով, բնականաբար, ձգտում էին ելնել արդիականության կենսական պահանջներից և ծառայել ու նպաստել վերածնվող ժողովրդի առաջընթացին: Նրանք մի առանձին եռանդով էին երևան հանում ժողովրդի հոգևոր հարստությունները, ուսումնասիրում նրա անցած դժվարին ճանապարհը, լեզուն, արվեստները, գիտությունը: Միանգամայն օրինաչափ է, որ հենց այդ շրջանում պատմաբանները խոր հետաքրքրություն ցու-

ցարերեցին հայ ժողովրդի սոցիալ-քաղաքական կյանքի նկատմամբ, իսկ լեզվաբանները՝ վիթխարի աշխատանք կատարեցին գիտականորեն ներկայացնելու հայոց լեզվի կազմավորման ու զարգացման, նրա բառապաշարի ստեղծման պատմությունը: Հայագիտությունը ստանում էր լայն ծավալ, գիտական և հասարակական մեծ բովանդակություն, լիցք ու նպատակասլացություն, դառնալով ազգի հոգևոր կյանքի զարգացման հիմնական գործոններից մեկը:

Համալսարանում հայագիտության գծով խոշոր աշխատանքներ էին կատարում այնպիսի գիտնականներ, ինչպիսիք էին պատմաբաններ Հակոբ Մանանդյանը, Լեոն, գրականագետ-լեզվաբան Մանուկ Աբեղյանը, լեզվաբաններ Հրաչյա Աճառյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը, գրականագետ Արսեն Տերտերյանը և ուրիշներ: 1920-ական թվականներին գիտական լուրջ հետազոտություններ են կատարվում մասնավորապես՝ հայ ժողովրդի պատմության գծով: Դրանք հիմնականում նվիրված են Հայաստանի հին և միջին դարերի, ինչպես նաև՝ նոր և նորագույն շրջանի պատմության գիտական լուսաբանմանը: Այդ ուղղությամբ հատկապես նշանակալից գործ է կատարում հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնը, որը համալսարանի ամենահին և ամենաթանրակշիռ ամբիոններից մեկն էր: Իր բեղմնավոր գործունեությունը այդտեղ է ծավալել Հայաստանի հին ու միջին շրջանի պատմության մեծ մասնագետ և ամբիոնի առաջին վարիչ Հակոբ Մանանդյանը:

Նախախորհրդային շրջանում Հ. Մանանդյանն առավելապես զբաղվել է բանասիրությամբ, սակայն 1920 թվականից համալսարանում սկսում է կարդալ հայոց պատմություն և պատմաբանասիրական հարցերից անցնում է հայ ժողովրդի պատմության հին և միջնադարյան շրջանի սոցիալ-տնտեսական հարցերի ուսումնասիրությանը: Հենց այդ տարիներին էլ գրում և հրատարակում է մի շարք կարևոր աշխատություններ՝ նվիրված հիշյալ հարցերի պատմությանը: Համալսարանում կարդացած դասախոսությունների հիման վրա ակադեմիկոս Մանանդյանը հետագայում հրատարակեց իր «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության» եռահատոր մեծածավալ ու արժեքավոր աշխատությունը:

Հ. Մանանդյանը գրում և հրատարակում է նաև՝ «Հայաստանի պատմությունը թուրք-թաթարական արշավանքների շրջանում» (1922 թ.), «Դիտողություններ հին Հայաստանի շինականների դրության մասին մարզպանության շրջանում» (1925 թ.), «Հունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները» (1925 թ.), «Հայաստանի արքունի հարկերը մարզպանության շրջանում» (1926 թ.), «Նյութեր հին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության» և այլ աշխատություններ, որոնց մեջ ականավոր պատմաբանը սպառել է լուսաբանում հայ ժողովրդի պատմության մի շարք հիմնահարցեր:

2. Մանանդյանը մատենագրական աղբյուրների հիման վրա բացահայտում է ֆեոդալական Հայաստանի պատմության շատ հարցեր, պատկերում՝ երկրում տեղի ունեցած դասակարգային հակասությունների սրման և տիրող կարգերի դեմ շինականների կողմից մղվող պայքարի դրվագները: Մանանդյանի ուսումնասիրությունները վերջնականապես հերքում են այն սխալ կարծիքը, թե իբր հնարավոր չէ միջնադարյան Հայաստանի հասարակական կյանքի ուսումնասիրությունը, հայ պատմիչների հաղորդած անբավարար տեղեկությունների պատճառով: «Միանգամայն հնարավոր է, — գրում է Հ. Մանանդյանը, — եղած նյութերն իսկ հավաքելով ու օգտագործելով՝ դնել հայոց անցյալի պատմագիտական հետազոտությունները նոր հունի մեջ»¹: Ըստ նրա՝ որքան էլ աղբյուրներն ու նյութերը սակավ լինեն, այնուամենայնիվ, հնարավոր է բանասիրական ճշգրտումներից հետո՝ հետզհետե անցնել ընդհանրացումներին:

Հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնի գործունեության համար նըշանակալից եղավ 1924 թվականը, երբ դասախոսական աշխատանքի է հրավիրում պատմաբան Լեոն (1860—1932 թթ.) և զբաղվում հայոց պատմության նորագույն շրջանով²:

Լեոնի աշխատությունների ուշադիր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, թե նա ինչպիսի լրջությամբ ու պատասխանատվությամբ է վերաբերվել պատմական փաստերին և որքան խորն ու բազմակողմանի է ծանոթ եղել իր նկարագրած ժամանակաշրջանի անցքերին: Իսկ որ առավել կարևոր է, նա հայ ժողովրդի պատմությունը շարադրել է համաշխարհային պատմության ֆոնի վրա՝ սերտորեն կապված հաքևան ժողովուրդների պատմությանը: Զափազանց բեղմնավոր է եղել Լեոնի գրիչը: Նա գրել է բազմաթիվ հոդվածներ և ավելի քան 60 գիրք: Նրա պատմագիտական աշխատությունները՝ հայ ժողովրդի պատմության հաբուստ շտեմարան են հանդիսանում:

Համալսարանում աշխատած տարիներին Լեոն գրել է նաև՝ «Անցյալից», «Խոջայական կապիտալ», «Թուրքահայ հեղափոխության գաղափարաբանությունը» աշխատությունները: Մինչև իր կյանքի վերջը կապված լինելով համալսարանի հետ որպես գիտնական և մանկավարժ, Լեոն հսկայական դեր է կատարել նաև պատմաբան կադրերի պատրաստման գործում: Հայ գիտնական պատմաբաններից շատերը Լեոնի սաներն են:

Հայաստանի ֆեոդալական շրջանի պատմության ուսումնասիրությամբ զբաղվել է նաև պատմաբան Հակոբ Զորյանը, որի «Արաբների

¹ «ՀՍԽՀ պետհամալսարանի գիտ. տեղեկագիր», Երևան, 1925, № 1, էջ 4:

² Տե՛ս «Հայոց պատմության նորագույն շրջան», մաս Ա—Բ, Երևան, 1926—1927, ապակետիպ, ձեռագրի իրավունքով:

հարկային քաղաքականությունը ավատական Հայաստանում» ուսումնասիրությունը (տպագրվել է պետական համալսարանի գիտական տեղեկագրի 1927 թ. հ. 2—3-ում) պարզաբանում է արաբների հարկային քաղաքականության ազդեցությունը ֆեոդալական Հայաստանի արտադրական հարաբերությունների վրա: Նա այդ շրջանի պատմության վերաբերյալ գրել է նաև այլ աշխատություններ³:

Համալսարանում ուշագրավ աշխատանքներ են կատարվել նաև Հայաստանի նյութական մշակույթի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում: Այդ ասպարեզում աչքի են ընկել դասախոսներ Աշխարհբեկ Լոռու-Մելիք Քալանթարը, հետագա տարիներին՝ նաև Խաչիկ Սամվելյանը: Աշխարհբեկ Լոռու-Մելիք Քալանթարը լինելով նաև հնության ու գեղարվեստի հուշարձանների պահպանության կոմիտեի գիտնական-քարտուղար, գնահատելի աշխատանք է կատարել Հայաստանի հուշարձանների ոչ միայն հաշվառման ու պահպանության կազմակերպման, այլև՝ նրանց գիտական ուսումնասիրության գործում: Համալսարանում աշխատած տարիներին նրան հաջողվեց հրատարակել մի քանի ուրարտական սեպագիր արձանագրություններ: Նրա կատարած կարևոր աշխատանքներից մեկն էլ՝ քարե դարի, նախաուրարտական շրջանի մշակույթին (մեգալիթյան) վերաբերող նյութերի հայտնաբերումն է: Պահպանվել են այդ մշակույթին բնորոշ նյութական հիշատակարաններ՝ բնակարանների սկզբնական տիպեր, ամրոց-քաղաքներ, ջրաբաշխման յուրահատուկ համակարգ, ջրի պաշտամունքի իրական տվյալներ և այլն, որոնց հիման վրա արվել են գիտական կարևոր եզրակացություններ: Ա. Քալանթարի այդ աշխատանքները ժամանակին բարձր գնահատականի են արժանացել:

Համալսարանում աշխատող պատմաբանների մի մասը և որոշ տեղաբնակներ զբաղվել են նաև ժամանակակից պատմության օրախոս-դիր հարցերով:

Աշխատություններ են գրվել Հայաստանի հեղափոխական շարժումների մասին, որոնք արտացոլում են խորհրդային իշխանության հաստատման համար մղվող պայքարի պատմությունը:

Համալսարանի գոյության առաջին տարիներին գիտահետազոտական մեծ աշխատանք է տարվել նաև լեզվաբանության, հայոց լեզվի և գրականության պատմության կարևորագույն խնդիրների հետազոտման ասպարեզում: Այդ բնագավառում առանձնապես մեծ եղավ գիտնական-հայագետներ Մանուկ Աբեղյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Արսեն Տերտերյանի և Գրիգոր Ղափանցյանի վաստակը: Ծիշտ է, նրանք շատ ավելի

³ Տե՛ս Ն. Զորյան, Արարական շրջանում ֆեոդալական Հայաստանի քաղաքի և գյուղի միջև ստեղծված հակադրությունը (Տեղեկագիր ՄԽՍՀ գիտության և արվեստի ինստիտուտի, 1927, № 2):

վաղ էին սկսել իրենց գիտամանկավարժական աշխատանքը, սակայն, նրանց ըստ ամենայնի բեղմնավոր գործունեությունը ծավալվեց համալսարանում:

Հայագիտության զարգացման բնագավառում անգնահատելի է համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից մեկի՝ Մանուկ Աբեղյանի (1865—1944) դերը: Բուհական աշխատանքի տարիներին նա ամփոփեց ու հրատարակեց իր մի շարք գիտական աշխատությունները: Մանուկ Աբեղյանի անունը ամենից առաջ անխզելիորեն կապված է հայ ժողովրդի ազգային մեծ դյուցազներգության ուսումնասիրության հետ: Դեռևս 1886 թ. գրի առնելով «Սասունցի Դավթի» պատումներից մեկը, այնուհետև, նա մինչև իր կյանքի վերջին տարիները բազմիցս անդրադարձավ նույն թեմային՝ հսկայական գործ կատարելով էպոսի ուսումնասիրության ու տարածման բնագավառում: Մ. Աբեղյանը եղել և մնում է մեր ժողովրդական էպոսի ամենահմուտ և ամենախոր հետազոտողը: Նա համալսարանում աշխատած տարիներին է գրել և «Դիտական տեղեկագրի» համարներում հրատարակել իր «Հին գուսանական ժողովրդական երգեր»-ը:

Հսկայական է Մ. Աբեղյանի դերը գրաբարի ու աշխարհաբարի ուսումնասիրության գործում: Այդ մասին գրած նրա աշխատանքները՝ երկար տարիներ անփոխարինելի ձեռնարկներ և ուղեցույցներ են եղել բարձրագույն և միջնակարգ դպրոցների դասախոսների, ուսուցիչների, ուսանողության և աշակերտության համար: Աբեղյանը հանդես եկավ ուղղագրությունը փոխելու առաջարկով, մշակելով նոր ուղղագրություն, որը ի տարբերություն ավանդականի, հիմնված էր գրության հնչյունաբանական սկզբունքի վրա: Նրա լեզվաբանական-գերականական արժեքավոր աշխատություններից է «Հայոց լեզվի տեսությունը» (1931), որտեղ ընդհանրացվել են գիտնականի երկարամյա հետազոտության արդյունքները և, ի հայտ եկել՝ լեզվի երևույթներն իրենց պատմական զարգացման ընթացքի մեջ դիտելու նրա գերազանց կարողությունները:

Մանուկ Աբեղյանը հիմնավորապես զբաղվել է նաև հայոց հին և միջնադարյան գրականության ուսումնասիրությամբ, ցուցաբերելով հրմուտ բանասերի, գրականագետի և գրականության պատմաբանի մեծ տաղանդ: Իր աշխատություններում նա լույս է սփռել մեր գրականության բազմաթիվ չլուսարանված հարցերի վրա, լուծել բանասիրական մի շարք կնճառախոսներ, մեծապես նպաստել հայ գրականության լավագույն հուշարձանների վերհանման ու արժեքավորման գործին: Աբեղյանի աշխատությունները նվիրված հայ բանահյուսության, հայոց լեզվի ու գրականության հարցերին, անկախ նրանց մեջ առկա որոշ վիճելի խնդիրներից, մնալուն ավանդ են հայագիտության մեջ և բացահայտում են ականավոր գիտնականի հետազոտական խոր միտքն ու կուռ տրամաբանությունը:

Անսահման մեծ ու անգնահատելի է այն վաստակը, որ հայագիտության մեջ ունեցել է Հրաչյա Աճառյանը (1876—1953)։ Նա Հայաստանի համալսարան է հրավիրվել 1919 թվականին, սակայն կարողացել է ժամանել հայրենիք և համալսարանում դասախոսել 1923 թվականից։ Զնայած ուրիշ համալսարաններից ստացած բազում հրավերներին, Հր. Աճառյանը մինչև իր կյանքի վերջը մնաց Երևանի համալսարանում և գիտական հսկայական աշխատանք կատարեց։ Նրա գործունեության ամենաբեղմնավոր շրջանը 1923—1930 թվականներն են, երբ ավարտում է իր գլուխ գործոցը՝ «Հայերեն արմատական բառարանը»⁴, որի 7 հատորներից 4-ը լույս է տեսնում համալսարանի հրատարակչությամբ, մինչև 1930 թվականը։ «Հայերեն արմատական բառարանը» հայոց լեզվի բառագանձի քննությանն ու ստուգաբանությանը ներվիրված մի տիտանական աշխատանք է, որն իր մեջ ամփոփում է գիտնականի՝ տասնամյակների ընթացքում կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքը։ Բառարանն ընդգրկում է հայերենի բոլոր արմատական բառերը։ Այնտեղ նշվում են ոչ միայն տվյալ բառի արմատի նշանակությունը, հայ հին մատենագրության մեջ նրա գործածությունը, հոլովման ու խոնարհման ձևերը, այդ արմատից կազմված բառերը, այլև բացատրվում է արմատի ծագումը, բերվում այն բոլոր ստուգաբանական դիտողությունները, որոնք կատարվել են հայկական գրի ծագումից սկսած, յուրաքանչյուր արմատի բարբառներում ստացած ձևերը և նշվում, թե տվյալ արմատը իբրև փոխառություն հայերենից որ լեզվին է անցել։ Սա, իրոք, մի մարդու կողմից անիրագործելի թվացող վիթխարի ստեղծագործություն է, որը հաղթահարել է մեծ գիտնականը իր արտակարգ աշխատասիրությամբ և բարձր իմացականությամբ։

Ակադեմիկոս Ն. Մառը Հր. Աճառյանի այդ աշխատության մասին գրել է. «Աճառյանի աշխատանքը, իմ կարծիքով, երբ նա տպագրվի ամբողջությամբ, կլինի խոշոր երևույթ հայերեն լեզվի լինգվիստական գրականության մեջ... որի նմանը չկա ոչ միայն հայոց, այլև եվրոպական գրականության մեջ»⁵։ 1925 թվականին, բառարանի առաջին պրակների լույս տեսնելուց հետո, Աճառյանի ուսուցիչ, Սորբոնի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր Մեյեն Փարիզում հրատարակվող լեզվաբանական ընկերության տեղեկագրում (1927 թ., հ. 49—51) գրում է. «Սա մի կոթող է, որ մեր ընկերակից Աճառյանը (Երևանի համալսարանից) կանգնեցնում է իր լեզվի համար։ Երբ բառարանի տպագրությունն ավարտվի, հարկ կլինի ավելի տարածված լեզվով (ֆրանսերեն կամ գերմաներեն) տալ մի ռեզյումե։ Բառարանն արժանի է,

⁴ «Հայերեն արմատական բառարան»-ի առաջին հատորը լույս է տեսել 1926 թվականին։

⁵ Գիտությունը և գիտահետազոտական աշխատանքը Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, 1931, էջ 9։

որ շմնա միայն հայագետների նեղ շրջանում: Լեզվաբանը չպիտի կարողանա հայերեն մի բան համեմատել առանց դիմելու այդ բառարանին: Ոչ մի լեզվի համար չկա այսքան ընդարձակ, այսքան կատարյալ մի ստուգաբանական բառարան»⁸: Հր. Աճառյանի խոշոր գործերից է նաև «Հայոց լեզվի պատմությունը», որով հիմք դրվեց մեր լեզվի պատմության գիտությունը:

Ընդհանուր լեզվաբանության բնագավառում արժեքավոր և ինքնատիպ ուսումնասիրություններ է կատարել Գրիգոր Ղափանցյանը (1887—1957 թթ.): Նա զբաղվել է հայոց լեզվի հնագույն շրջանի պատմության հարցերով: Առանձնապես մեծ են նրա ծառայությունները փոքր-սոսիական մի շարք լեզուների՝ խեթերենի, խուրիտերենի, ուրարտերենի, սսորերենի և մեռած այլ լեզուների ուսումնասիրության բնագավառում: Գր. Ղափանցյանի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այդ լեզուները նպաստել են հայոց լեզվի բառապաշարի հարստացմանը: Գր. Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունները նվիրված են հայագիտության կարևոր հարցերին՝ հայ ժողովրդի, նրա լեզվի ու մշակույթի գոյացման ու զարգացման խնդիրներին: Համալսարանում աշխատելու տարիներին, որպես հաբեթաբանության ներկայացուցիչ, Ղափանցյանը գրել է «Հայ-արմենական լեզվախմբի ծագումը», «Ամեհհի բառի ծագումը», «Հնէաբանական մի քանի մնացորդներ հայերենում», «Օրենք բառի դասակարգային ծագումը» և այլ ուսումնասիրություններ: 1927 թ. համալսարանի գիտական «Տեղեկագրի» 2—3-րդ համարներում լույս է տեսել նրա «Հաբեթական լեզվաբանությունն ու տեսությունը» աշխատությունը: Գր. Ղափանցյանը լեզվաբանական հարցերը քննելիս զբաղվել է նաև պատմագիտական հարցերով:

Համալսարանում այդ տարիներին մեծարժեք ուսումնասիրություններ են կատարվել նաև զրականագիտության բնագավառում: Հայ գրականության պատմության դասընթաց ստեղծելու և զրականագիտական կադրերի պատրաստման գործում խոշոր դեր է կատարել հատկապես

Նույն տեղում:

Գր. Ղափանցյանին մեծապես հետաքրքրում էր հայ ժողովրդի ծագման հարցը: Այդ տեսակետից կարևորվում է՝ «Հայասան՝ հայերի բնօրրան» ուսումնասիրությունը, որտեղ նա ապացուցել է, որ հայերը ոչ թե Փոքր Ասիայից եկած ցեղերից են սերվել, այլ, որ հայ էթնոսը կազմավորվել է Հայաստանում ապրող բնիկ ցեղերից: Հայագիտության մեջ դա սկզբունքային նշանակություն ունեցող հայացք էր, նոր խոսք: Դժբախտաբար, միայն վերջերս որոշ գիտնականներ հանգել են այդ նույն եզրակացությանը և սկսել նորովի զբաղվել, հիմնավորել ու խորացնել Գրիգոր Ղափանցյանի այդ ճշմարիտ տեսակետը:

Ստուգաբանելով հայերեն մի շարք բառեր և լեզվական երևույթներ, Ղափանցյանը վերականգնում է մշակութային ու պատմական այն կապերը, որ հայ ժողովուրդին ունեցել է իր հարևան հնագույն ժողովուրդների և ցեղերի հետ: Նրա «Ուրարտուի պատմությունը» այժմ էլ մեծ արժեք է ներկայացնում:

Արսեն Տերտերյանը (1882—1953): Հայ առաջավոր մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների հետ նա իր եռանդն ու հարուստ գիտելիքներն ի սպաս դրեց ազգային գիտության ու մշակույթի զարգացմանը: Մինչև Տերտերյանը՝ մենք հայ նոր գրականության գիտական պատմություն փաստորեն չունեինք: Արսեն Տերտերյանը գրեց առանձին մենագրություններ ոչ միայն Աբովյանի, Նալբանդյանի, Բաֆֆու, Պարոնյանի, Մուրացանի, Շիրվանզադեի, Թումանյանի, Տերյանի և հայ մյուս դասականների մասին, այլև մշակեց ու հակիրճ շարադրեց հայ նոր գրականության պատմության համալսարանական դասընթացը, որով այդ առարկայի դասավանդումը դրվեց գիտական բարձր հիմքերի վրա⁸: Ա. Տերտերյանի աշխատությունները ցույց են տալիս նրա իբրև գրականության պատմաբանի ու քննադատի բարձր արժանիքները՝ համաշխարհային գրականության ու մշակույթի հրաշալի իմացությունը կենդանի ոճը, գեղարվեստական երկի հոգեբանական նուրբ ու խոր վերլուծություններ կատարելու նրա փայլուն տաղանդը: 1920-ական թվականներին պրոֆեսոր Տերտերյանը սերտորեն կապված էր հայ գրական կյանքի հետ, ուշի-ուշով հետևում էր գրականագիտության զարգացմանն ու արձագանքում նրա առաջ քաշած հարցերին: Ա. Տերտերյանի աշխատությունները օգնեցին լուսաբանելու գրականագիտության վիճելի հարցերը, վեր հանելու մեր դեմոկրատ հեղինակների գրական հարուստ ժառանգությունը: Նրա հետազոտությունները նպաստել են հայ գրականության ուսումնասիրմանը նաև հանրապետության սահմաններից դուրս:

Հայագիտության բնագավառում աշխատող մեր անվանի դասախոսների շնորհիվ համալսարանը դարձավ ժամանակակից հայագիտության զարգացման խոշոր կենտրոն:

Հասարակական գիտությունների բնագավառում նշանակալից է եղել Հայկ Գյուլի-Քևիսյանի, Թադևոս Ավդալբեգյանի և Յուլակ Խանզադյանի պորժոնեությունը:

Հայկ Գյուլի-Քևիսյանը գրականագետ քննադատ էր ու փիլիսոփա: Նա մեծ դեր է կատարել արվեստի և գրականության մեջ ռեալիստական սկզբունքները պաշտպանելու գործում: Համալսարանում նա վարում էր դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի դասընթացը, դեկավարում լենինիզմի նորաստեղծ ամբիոնը և միաժամանակ իր սկզբունքային քննադատական հողավածներով քաղաքական կողմնորոշում տալիս մեր գրականության և արվեստի երիտասարդ աշխատողներին: Նա ակտիվ մասնակցում էր մշակույթի ու գրականության հետագա զարգացման հարցերի վերաբերյալ 20-ական թվականներին ծավալված գաղափարական վեճերին, պայքարում ազգային անապարժության դեմ, ամե-

⁸ Ա. Տերտերյան, Հայոց նոր գրականություն, պրակ Ա., Երևան, 1922:

նայն սրությամբ քննադատում ու մերժում գեղարվեստական ցածրորակ գործերը և պաշտպանում երիտասարդ ու խոստումնալից գրողներին: Նրա «Գեղարվեստական գրականության հիմնական խնդիրները» հոդվածաշարը, որը լույս է տեսել «Խորհրդային Հայաստան» թերթի մի քանի համարներում⁹, ինչպես նաև արվեստին նվիրված ուսումնասիրությունները, պատմական արժեք են ներկայացնում որպես իր ժամանակի գրաքննադատության դասական նմուշներ:

Համալսարանի այս շրջանի դասախոսներից էր նաև ռուս գրականության ամբիոնի վարիչ Յուլիկ Խանզադյանը (1886—1935): Նա ոչ միայն անաչառ գրական քննադատ էր, այլև գրականության պատմաբան, որը տարիներ շարունակ հայ ուսանողության մեջ սեր ու հետաքրքրություն է առաջացրել ռուս առաջավոր գրականության ու մշակույթի նկատմամբ: Կրթված ու դաստիարակված լինելով հայ, ռուս և համաշխարհային գրականության լավագույն ավանդույթներով, Յ. Խանզադյանը իր գրականագիտական հետազոտությունների առարկան է դարձրել առաջավոր գաղափարների տեղի գրողների ժառանգությունը, ցույց տվել հայ-ռուս գրական ու գաղափարական կապերը, վեր հանել ռուս մշակույթի բարեբար ազդեցությունը հարևան ժողովուրդների վրա: Նա զբաղվել է Միքայել Նալբանդյանի աշխարհայացքի ու գրական վաստակի մանրամասն քննությամբ, հանդես բերելով վերլուծական մտքի խթանությամբ ու հմտությամբ, բացահայտել է իր դասընկերոջ՝ Ալ. Մյասնիկյանի, իբրև գրականագետի և պետական գործչի ճշմարիտ դիմանկաբեր: Խանզադյանը լուրջ ավանդ է ներդրել նաև թարգմանական գրականության ասպարեզում:

Համալսարանում համեմատաբար կարճատև է աշխատել տնտեսագետ Թադևոս Ավդալբեդյանը: Այդուհանդերձ, մի քանի ուսումնական տարվա ընթացքում նա մշակել ու ավանդել է հայ հասարակական և տնտեսագիտական մտքի պատմության դասընթացները: Զբաղվել է հայ քաղաքական մտքի, աղանդների, գրականության պատմության, ինչպես նաև հնագիտության հարցերով: Սակայն, Ավդալբեդյանի հետաքրքրության գլխավոր առարկան է եղել տնտեսագիտությունը: Նա ուսումնասիրություններ է գրել Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմության և տնտեսագիտության տեսական հարցերի շուրջ:

Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմությանը նվիրված ներառաշխատություններից արժե հիշատակել՝ «Հայ շինականի ու գեղեկուհու աշխատավարձը 5-րդ դարում», «Մի գաղտնիք հայ վիմական արձանագրությունների մեջ», «Բահրան ու մուլքը 17—18-րդ դարերում», «Հավելյալ արդյունքի նորման 17—18-րդ դարերում և 19-րդ դարի

⁹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», 1930 թ., № № 80, 82, 86, 87, 88:

սկզբներում» և այլ աշխատություններ, որոնք հրատարակվել են 1920-ական թվականներին:

Այս արժեքավոր աշխատություններից և բառարանագիտական ու տերմինաբանական ուսումնասիրություններից բացի, Ավդալբեգյանը կատարել է նաև թարգմանություններ, որոնցից ամենահիշարժանը՝ Կարլ Մարքսի «Կապիտալ»-ի ամբողջական թարգմանությունն է գերմաներեն բնագրից»¹⁰:

1920-ական թվականներին Երևանի պետական համալսարանում հումանիտար գիտություններով, մասնավորապես՝ հայագիտությամբ ըզբաղվող գիտնականների մեծագույն երախտիքը նաև այն է, որ նրանք գիտությունը զարգացնելու և կադրեր պատրաստելու հետ մեկտեղ, ըստեղծեցին նաև հայագիտությամբ զբաղվելու լավագույն ավանդներ, որոնք հետագայում հաջողությամբ շարունակեցին նրանց արժանավոր աշակերտները:

2. ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Համալսարանի գործունեության առաջին տասնամյակի ընթացքում կարևոր աշխատանքներ են կատարվել նաև բնական գիտությունների բնագավառում: Ճիշտ է, գյուղատնտեսական, տեխնիկական, բժշկական ֆակուլտետներում աշխատող դասախոսների հիմնական գործն այդ շրջանում եղավ համաշխարհային գիտության նվաճումների յուրացումն ու մեր իրականության մեջ դրանց արմատավորումը, սակայն կատարվեցին նաև մի շարք ինքնուրույն գիտահետազոտական աշխատանքներ, որոնք բարձր գնահատականի արժանացան ուսու և եվրոպական գիտնականների կողմից: Ակնհերև է, որ համալսարանի օրավուր բարելավվող նյութական պայմանները հետզհետե հնարավորություններ են ըստեղծում նաև փորձարարական գիտությունների գծով հետազոտական աշխատանքների համար:

Առաջին տասնամյակի ընթացքում՝ ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների մասնագետներ Ալ. Հակոբյանը, Հ. Անժուրը, Արշ. Տոնյանը, Հովհ. Նավակատիկյանը, Աշ. Տեր-Մկրտչյանը և ուրիշներ, մինչև

¹⁰ Թ. Ավդալբեգյանը «Կապիտալ»-ի թարգմանությունը սկսել է 1931 թ. հոկտեմբերին: ավարտել 1937 թ. հուլիսին: Ի դեպ, նա «Կապիտալ»-ի երրորդ հատորի թարգմանության ավարտից հետո կատարել է շատ զարմանալի, բայցև նույնքան ցավալի, այսպիսի մի գրառում. «Կապիտալի 3-րդ հատորի բնագրի թարգմանությունը վերջացրի 1935 թ. հունվարի 19-ին, ժամը 6-ին: Ինչպես առաջին հատորի, այնպես և այս հատորի թարգմանությունը վերջացնելիս կոպեկ չկար ձեռիս, ոչ իբրև գնեւամիջոց, ոչ իբրև վճարումիջոց: Շե՛ն մնա Մարքսը: Թ. Ավդալբեգյան» (տե՛ս Երևանի համալսարանի պատմության Թանգարանի արխիվ, գործ 1, թ. 16):

մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի հիմնադրումը, հիմնականում կապված էին այլ ֆակուլտետների հետ (տեխնոլոգիական և մասամբ՝ գյուղատնտեսական) և առավելապես զբաղվում էին իրենց առարկաների գծով դասընթացներ մշակելով և ֆիզիկայի ու մաթեմատիկայի ժամանակակից գիտական հայերեն տերմիններ ստեղծելու շատ կարևոր գործով: Ինչպես ցույց տրվեց նախորդ գլխում, նրանք թարգմանել են բարձրագույն դպրոցի համար շատ անհրաժեշտ դասագրքեր, կազմել ու հրատարակել են մի շարք ինքնուրույն ձեռնարկներ, մեծ ջանքերի գնով ստեղծել լաբորատորիաներ:

1927 թվականին, համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» № 2—3-ում տպագրվում են Հովհ. Նավակատիկյանի «Մարմինների էլեկտրականացման պայմանների մասին», Աշ. Տեր-Մկրտչյանի «Ինտեգրալի կառուցումը վերին սահմանի տվյալ պարբերությունների միջոցով» և Ալ. Հակոբյանի «Կլասիկ թերմոդինամիկը և քիմիական կոնստանտը», իսկ «Տեղեկագրի» 5-րդ համարում՝ Ա. Տոնյանի «Նախնական ֆունկցիայի սահմանային արժեքը» աշխատությունները: Այս բոլոր գործերը մասնագետների կողմից գնահատվել են որպես մաթեմատիկական որոշ խնդիրների, ֆիզիկաքիմիական առանձին հաստատունների լուսաբանման նոր փորձեր¹¹:

Համալսարանում ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի բնագավառում աշխատող վերը նշված գիտնականների ամենամեծ երախտիքն այն է, որ նրանք մեծ ջանասիրությամբ կարողացան իրենց աշակերտների մեջ սեր արթնացնել դեպի ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունները: Այդ աշակերտներից տաղանդավորները, շարունակելով իրենց ուսումնառությունը Մոսկվայում, Լենինգրադում, ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի գիտահետազոտական ինստիտուտներում, ոչ միայն բարձրացան գիտության ժամանակակից մակարդակին, այլև կարողացան խոշոր գործ կատարել Հայաստանում ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների հետագա զարգացման համար:

Մինչև 1929 թվականը համալսարանում քիմիական ֆակուլտետ կամ բաժին գոյություն չի ունեցել, սակայն համալսարանի հետ կապված քիմիկոս մասնագետները՝ Ստեփան Ղամբարյանը, Լևոն Ռոտինյանցը, Հակոբ Հովհաննիսյանը և նրանց օգնականները, դասավանդելով գյուղատնտեսական, տեխնիկական, բժշկական ֆակուլտետներում, մանկավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում, ջանք չէին խնայում թե՛ քիմիայի դասավանդումը բարձր հիմքերի վրա դնելու և թե՛ հետազոտական աշխատանքներ կազմակերպելու ուղղությամբ: Նրանց աշխատանքը տվեց ցանկալի արդյունք: Քիմիական ամբիոնները գտնը-

¹¹ Տե՛ս «Գիտություն և գիտահետազոտական աշխատանքը Խորհրդային Հայաստանում», Ժողովածու, Երևան, 1931, էջ 14—15:

վում էին գյուղատնտեսական ֆակուլտետի կազմում, որտեղ բավականին լավ էր դրված դասավանդումը: Դրա շնորհիվ այդ ֆակուլտետի մի շարք շրջանավարտներ խորապես սիրեցին քիմիան և հետագայում իրենց ամբողջ ավյունն ու եռանդը նվիրեցին քիմիական գիտության զարգացման և այն ժողովրդական տնտեսությանը ծառայեցնելու գործին¹²:

Օրգանական քիմիայի բնագավառում արժեքավոր ուսումնասիրություններ է կատարել համալսարանի հիմնադիր դասախոս-քիմիկոս Ստեփան Դամբարյանը (1879—1948): Ուսումնասիրելով օրգանական պերօքսիդների ոեակցիան ամինների հետ, նա գտնում է, որ պերօքսիդները քայքայվում են համաչափ ձևով, որոշ դեպքերում առաջացնելով ազատ ռադիկալներ: Հետագայում բազմաթիվ այլ գիտնականներ հաստատել են այս եզրակացությունը և հենվել Ստ. Դամբարյանի աշխատությունների վրա: Համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» առաջին համարում (1925 թ.) Ստ. Դամբարյանը տպագրում է իր «Բենզոիլպերօքսիդ և սեկունդեր ամինները» վերնագրով աշխատությունը, որն աչքի է ընկնում մեթոդի ինքնատիպությամբ: Տետրաֆենիլ-հիդրոզինի ստացման նրա մեթոդը ընդունվում և տեղ է գտնում գերմանացի գիտնական Պ. Հուբենի «Օրգանական քիմիայի մեթոդների ձեռնարկ»-ում:

Ստ. Դամբարյանը նախկինում գրած իր աշխատություններում ենթադրում էր, որ վերոհիշյալ ոեակցիայի արդյունքները միանգամից, անմիջապես չեն ստացվում, որ դրանց նախորդում են միջարդյունքներ: Իրոնք սկզբում նրան չի հաջողվել առանձնացնել, հետևապես և ուսումնասիրել: Այս գործի մեջ նա փորձերով հիմնավորում է իր նախկին աշխատություններում արած ենթադրությունները:

Համալսարանում քիմիայի դասընթացի ստեղծման և այդ գծով հետազոտական աշխատանքների կազմակերպման ու զարգացման գործում ամենալուրջ ծառայությունը պատկանում է Ստեփան Դամբարյանին: Նա մասնակցություն է ունեցել նաև Երևանում սինթետիկ կաուչուկի արտադրության հիմնադրմանը:

Համալսարանում աշխատելու տարիներին, ֆիզիկական քիմիայի բնագավառում արժեքավոր հետազոտություններ է կատարել նաև քիմիկոս Լևոն Ռոտինյանցը: Նա 1925 թվականին համալսարանի «Գիտական տեղեկագրում» հրատարակում է «Կախումներ բինար միացությունների կրիտիկական ջերմաստիճանի և միացությունը կազմող էլեմենտների ջերմաստիճանի միջև» աշխատությունը, որտեղ որոշել է սնդիկի գալորշու կրիտիկական ջերմաստիճանը: Թե՛ սնդիկի, և թե՛ այլ էլեմենտների նման հատկությունների վերաբերյալ կատարած դատողու-

¹² Անվանի գիտնական-քիմիկոսներ՝ Հ. Զալթիկյանը, Ա. Բաբայանը, Մ. Դարբինյանը, Լ. Ղազարյանը և ուրիշներ համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտներ էին:

թյունները հեղինակին բերում են այն եզրակացության, որ էլեմենտար, ավելի պարզ մոլեկուլային կառուցվածքով նյութերը գոլորշի վիճակում ավելի են ենթարկվում այսպես կոչված վանդերվաալսի հավասարմանը։ Սակայն անցնելով բինար, ներկա դեպքում քիմիական երկտարր միացությունների ջերմաստիճանին, ուր կարելի է ադդիտիվ կախումներ պատկերել, այսինքն՝ ուր ստացված մեծությունները պիտի արտահայտեն բազալայն մասերի գումարի մեծությունը, և. Ռոտինյանցը նկատում է, որ այստեղ պայմաններն այլ են՝ «թեև մասսան որոշ ադդիտիվ հատկություններ ունի (ինչպես՝ մոլեկուլային ջերմություն, մոլեկուլային ծավալ և այլն), այդ հատկությունները նաև կոնստիտուտիվ հատկություններ են, որոնք կախված են ոչ միայն բազալայն էլեմենտների հատկություններից, այլև նրանց քիմիական կառուցցից»¹³։

Պրոֆ. Ռոտինյանցը ուսումնասիրել է նաև հավելած բազալտի բյուրեղացման պայմանները և հանդես է եկել հոդվածաշարով։ Նա մշակել է բազալտի էլեկտրահալման եղանակը, որը հետագայում ներդրվել է արտադրության մեջ։ և. Ռոտինյանցն ունի նաև մի քանի տեսական բրենուլթի աշխատություններ՝ նվիրված թերմոդինամիկային։ Նա ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հայաստանում ազոտային պարարտանյութերի արդյունաբերության, կարբիդի և ցիանամիդի արտադրության հիմնադրման գործին։

Օրգանական քիմիայի բնագավառում իր աշխատակիցների հետ միասին հետաքրքիր հետազոտություններ է կատարել քիմիկոս-բակտերիոլոգ Հակոբ Հովհաննիսյանը։ Նա ֆիզիոլոգիական քիմիայի լաբորատորիայում (Ծ. Ակունյանի հետ) կատարել է երկու աշխատանք՝ «Պարատոլուտուլֆոթթուն իբրև աքետալների ստացման կատալիզատոր» և «Չհագեցած ցիկլոէթերների ստացումը»։ Առաջին աշխատանքը հնարավորություն է տալիս փոխել աքետալների ստացման կլայզենի մեթոդը, կիրառելով նոր կատալիզատոր, որի դեպքում աքետալների ստացումը հասնում է 84—97 տոկոսի։ Դա մեծ չափով գերազանցում է ուրիշ մեթոդներով ստացածին։ «Չհագեցած ցիկլոէթերների ստացումը» աշխատության մեջ ուսումնասիրվում են վերոհիշյալ կատալիզատորի ներկայությամբ ցածր մոլեկուլայից ավելի բարձր մոլեկուլային աքետալների և վերջիններից չհագեցած էֆիրների ստացման պայմանները։ Այսպիսով, Հ. Հովհաննիսյանը մշակել է աքետալների ստացման նոր եղանակ և գտել դրա համար նոր կատալիզատոր¹⁴։

Պրոֆ. Հ. Հովհաննիսյանը, ուսումնասիրելով վիտամին C-ի հատկությունները, եկել է այն եզրակացության, որ այն ունի էնդերուլային

¹³ Համալսարանի «Ֆիտական տեղեկագիր», 1925, № 1, էջ 145—150։

¹⁴ Այդ աշխատանքները տպագրվել են Համալսարանի տեղեկագրի 1930 թ. 5-րդ համարում։

կառուցվածք: Այս եզրակացությունը հետագայում հաստատվել է նաև այլ գիտնականների կողմից:

Քիմիայի գծով համալսարանում կատարվել են նաև բազմաթիվ այլ հետազոտություններ: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ համալսարանի քիմիկոս-գիտնականները 1920-ական թվականների ընթացքում, օգտագործելով եղած բոլոր հնարավորությունները, նեցուկ լինելով միմյանց՝ նեղ մասնագիտական հարցերում, կարևոր գիտական հետազոտություններով հարստացրել են քիմիական գիտությունը նոր տվյալներով:

Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և մանկավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում կենտրոնացել էին կենսաբանության և գյուղատնտեսության տարբեր ճյուղերում մասնագիտացած դասախոսներ: Նրանք մանկավարժական բեղմնավոր գործունեության հետ միասին կատարում էին և գիտական աշխատանքներ, որոնց մի մասը կիրառական նշանակություն ուներ: Այդ շրջանում կարևոր գիտական հետազոտություններ է կատարել ագրո-քիմիկոս-միկրոբիոլոգ Պապա Քալանթարյանը: Պ. Բ. Քալանթարյանը 1921 թվականից սկսած՝ ակտիվ մասնակցություն ցույց տալով գյուղատնտեսական կադրերի պատրաստման գործին, որպես ժամանակի բազմակողմանիորեն զարգացած մասնագետներից մեկը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետում կարդում է հիմնական առարկաներ՝ հողերի պարարտացում, ագրոքիմիա, միկրոբիոլոգիա, հողագիտություն և այլն: Նրա ղեկավարությամբ են սկսվում Հայաստանի հողերի ագրոքիմիական և բիոլոգիական ուսումնասիրությունները, որոնք պարզում են պարարտանյութերի կարիքը Հայաստանի տարբեր հողատեսակներում: Նա հայտնաբերել է բամբակենու արմատավզիկի փտախտ հիվանդությունը և նրա հարուցիչները: 1925 թվականին «Գիտական տեղեկագրում» Քալանթարյանը տպագրեց իր «Բամբակենու երկու նոր բակտերիոզներ Հայաստանում» հոդվածը, որն ուներ տեսական և կիրառական նշանակություն ու արտատպվեց նաև գերմանական բակտերիոլոգիայի և պարազիտագիտության կենտրոնական օրգանում: Պ. Քալանթարյանը իր փորձերից անում է նաև պրակտիկ եզրակացություն, ցույց տալով, թե բամբակենու զանազան տեսակները վարակման ինչպիսի ընդունակություն են հանդես բերում: Այսպես, օրինակ, եթե բամբակենու «Կենտ» տեսակը յամբողջովին է վարակվում, իսկ «Նավոցկի» տեսակը 50 տոկոսով, ապա «Ռուսեյլոյի» տեսակը վարակվում է միայն 30 տոկոսով:

Հետագայում նա ուսումնասիրում է ազոտաբակտերիաների բիոլոգիական առանձնահատկությունները, որոշում պալարաբակտերիաների տարածվածությունը Հայաստանի տարբեր հողատեսակներում, նշում նրանց բնորոշ առանձնահատկությունները: Այդ աշխատանքը հնարավորություն ընձեռեց Ծրեանում կազմակերպելու բակտերիալ պարար-

տանյութերի արտադրություն: Նա առաջին անգամ 1930—1931 թթ. սկսում է ուսումնասիրել նաև Սևանա լճի միկրոֆլորան, որի շնորհիվ նկարագրում է կալցիումի կարբոնատ առաջացնող նոր տեսակի բակտերիան:

Քալանթարյանը ոչ միայն լավագույն դասախոս և հետազոտող էր, այլև գիտության հրաշալի պրոպագանդիստ: Նրա գրչին են պատկանում մի շարք գիտամասնական գրքույկներ և հոդվածներ, որոնք մեծ դեր են խաղացել գյուղատնտեսության աշխատանքներն ավելի լավ կազմակերպելու և բարձր բերք ստանալու գործում: Նա ակտիվ մասնակցություն էր ցույց տալիս մեզանում լույս տեսնող ամսագրերի և թերթերի՝ «Գյուղատնտեսական կյանք», «Մաճկալ», «Կոխոզնիկ քիմիզատոր» և այլ պարբերականների աշխատանքներին: Բացի այդ ամենից, նրա անմիջական ղեկավարությամբ 1921 թ. հողթողկոմատին և ժողտնտիսորհին կից կազմակերպվում է կենտրոնական միացյալ լաբորատորիա՝ հանրապետության առաջին գիտահետազոտական հիմնարկությունը, որտեղ կատարվում են ընդհանուր, ֆիզիկական և օրգանական քիմիային, միկրոբիոլոգիային, Հայաստանի բազմատեսակ շինանյութերին, խայտաբղետ հողային ծածկույթին և սանիտարիային վերաբերող հետազոտական աշխատանքներ:

Քալանթարյանը իր շուրջը հավաքեց համալսարանի մի շարք լավագույն շրջանավարտների (Գ. Դավթյան, Հ. Փանոսյան և ուրիշներ), նրանց մասնագիտացրեց ագրոքիմիայի ու հողագիտության մեջ և մասնակից դարձրեց իր ղեկավարած հետազոտական աշխատանքին¹⁵:

Գիտական և պրակտիկ հետաքրքրություն ներկայացնող աշխատանքներ է կատարել նաև համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից Ավետիք Տեր-Պողոսյանը: Հիշատակման արժանի է նրա հիդրոբիոլոգիական ուսումնասիրություններից՝ «Հայաստանի կլադոցերները» աշխատությունը¹⁶: Դա վերաբերում է քաղցրահամ ջրերի ֆաունային, որը հիմնական կեր է լճերում և ջրամբարներում ապրող ձկների համար: Ուստի հետազոտությունը ոչ միայն տեսական արժեք ունի, այլև տնտեսական, կիրառական նշանակություն: Գիտնականի այդ աշխատությունը հրատարակվել է նաև գերմաներեն: Հետագա տարիներին Ավ. Տեր-Պողոսյանը հիդրոբիոլոգիական հետազոտություններին զուգընթաց սկսում է ուսումնասիրել նաև Հայաստանում տարածված գյուղատնտեսական բույսերի վնասատու նեմատոդները, որոնք մեծագույն չափք էին գյուղատնտեսության համար: Ավ. Տեր-Պողոսյանի գիտական գոր-

¹⁵ Համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 5-րդ համարում (1930 թ.), օրինակ, տրպագրվել է Պ. Քալանթարյանի և Հ. Փանոսյանի «*Bacillus azotobacter-ի* բիոլոգիայի շուրջ» (համատեղ) հոդվածը:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

ծունեության ամենաարժեքավոր ավանդը՝ «Հայ բիոլոգիական մտքի պատմություն» մենագրությունն է, նրա երկար տարիների տքնաջան աշխատանքի արգասիքը¹⁷:

Գյուղատնտեսական գիտության և պրակտիկայի համար արժեքավոր գործ էր կատարում համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի անասնաբուծության ամբիոնը՝ հորեն Երիցյանի (1882—1956) գլխավորությամբ: Երիցյանը ամբիոնի աշխատանքը վարում էր մեր անասնաբուծության ամենից ավելի հրատապ ու ժամանակակից հարցերի ուսումնասիրման ուղղությամբ, ուշադրությունը կենտրոնացնելով հատկապես մատղաշների աճեցման, մորից անջատ կերակրելու, անասունների արոտային պայմանների բարելավման, սննդի շահավորման և կերերի նախապատրաստման արդյունավետ մեթոդների մշակման հարցերի վրա: Նա իր փորձերը հիմնականում դրել է համալսարանի կաթնատնտեսական ագարակում և «Ձագ» փորձնական տնտեսությունում: Արոտավայրերում անասունների արածած կանաչ մասսայի քանակի հաշվառման նրա մշակած նոր մեթոդը իր ինքնատիպությամբ և գիտական խորությամբ մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց ոչ միայն խորհրդային, այլև՝ արտասահմանյան գիտնականների շրջանում: Խ. Երիցյանը մեծ գործ է կատարել գիտական աշխատանքը լաբորատորիայից կոլտնտեսության արտադրական բազա փոխադրելու ուղղությամբ:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում լուրջ աշխատանքներ են կատարվել նաև դաշտավարության բնագավառում:

Միքայել Թումանյանը (1886—1950), ստանձնելով համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի մասնավոր երկրագործության ամբիոնի վարիչի պաշտոնը (1924 թ.), ուսումնական աշխատանքներին զուգընթաց ծավալում է նաև գիտահետազոտական աշխատանքներ: Նրա գլխավորությամբ ու մասնակցությամբ սկիզբ է դրվում Հայաստանի դաշտային կուլտուրաների ուսումնասիրությանը, որի արդյունքները նա շարադրում է «Հայաստանի վայրի ցորենները», «Շաքարի ճակնդեղի մշակության հեռանկարները Հայաստանում»¹⁸, «Հայաստանի կոնզիկ ցորենները», «Կուլտուրական բույսերի բարձրության գոտիները Հայաստանում»¹⁹ և այլ աշխատություններում: Դրանց մեջ Մ. Թումանյանը նշում է սելեկցիոն տեսակները ստանալու նպատակով տեղական դաշտային բույսերը որպես ելանյութ օգտագործելու ուղիները:

Մ. Թումանյանն իր աշխատանքի երկրորդ փուլում ուսումնասիրել է դաշտային բույսերի ձևառաջացման հարցերը: Ցորենի բիոցենոզն ուսումնասիրելիս՝ նա եկել է այն եզրակացության, որ արտաքին փոփոխ-

¹⁷ Հրատարակվել է համալսարանի կողմից 1960 թվականին:

¹⁸ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական տեղեկագիր», 1925 թ., № 1:

¹⁹ Նույն տեղում, 1930 թ., № 5:

վող համալիր պայմաններում ցորենի մի ձևից առաջ է գալիս մի ուրիշ ձև: Այդ միտքը նա փորձելով ապացուցեց ցորենի, հաճարի, եգիպտացորենի, քունջութի, լոբու և այլ կուլտուրաների վրա:

Ցանքի տարբեր ժամկետներում, փոփոխված համալիր պայմաններում Մ. Թումանյանը բույսերի օնտոգենեզում հայտնաբերեց փոփոխությունների մի ամբողջ շարք օրինաչափություններ: Այդ ուսումնասիրությունների հիման վրա ցորենի մի տեսակից նա ստանում է մի այլ տեսակ, եգիպտացորենի կարծր ենթատեսակից՝ այլ ենթատեսակներ:

Համալսարանում բույսերի ֆիզիոլոգիայի և անատոմիայի գծով տարվող աշխատանքը գլխավորել է պրոֆեսոր Հովակիմ Բեդելյանը (1875—1940):

Մանկավարժական բեղուն աշխատանքի հետ միասին նա զբաղվել է բուսաբանական գիտության զանազան հարցերի լուսաբանմամբ: Ուսումնասիրել է կակտուսների հերձանցքների առանձնահատկությունները, բույսերի տրոպիզմները և այլ խնդիրներ: Հ. Բեդելյանը զբաղվել է բուսական զանազան խմբերի և միջավայրերի փոխհարաբերության հարցով, հանգամանորեն կանգ առնելով հերձանցքային ապարատի գործունեության վրա:

Արժեքավոր է Բեդելյանի «Բույսերի ակլիմատիզացիա» մենագրությունը, որը տպագրվել է 1931 թվականին: Համալսարանում աշխատելու նույն տարում հայերեն լույս տեսավ բարձրագույն դպրոցների համար նրա կազմած «Բույսերի անատոմիա» ձեռնարկը:

Առանձնապես մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Բեդելյանի «Բուսաբանության բառարան»-ը, որը նա երկար տարիներ կազմում էր հայերեն, ռուսերեն, լատիներեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն և դանիերեն լեզուներով, բայց որը, ցավոք, մնաց անավարտ:

Բուսաբանության, առանձնապես բույսերի կազմաբանության դասակարգման գծով համալսարանում, թեև կարճ ժամանակով, բայց բեղմնավոր աշխատանք է կատարել նաև Նիկոլայ Տրոիցկին (1887—1957): Նա 85 աշխատությունների հեղինակ է, որոնց մեծ մասը գրել է Նրեանի համալսարանում աշխատելիս (1928—1938): Ն. Տրոիցկին զբաղվել է մասնավորապես բարձր լեռնային խոտհարքների և արոտավայրերի, ինչպես նաև կերային բույսերին վերաբերող առանձին հարցերի ուսումնասիրությամբ: Նա ղեկավարել է Հայաստանի արոտավայրերի հաշվառման և տեղագրման աշխատանքները, կերի համամիութենական ինստիտուտի կազմակերպած գիտարշավները՝ Հայաստանում առողջ կերային բույսերի օջախների հայտնաբերման ու սերմերի հավաքման գծով:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետից անհրաժեշտ է հիշատակել նաև այգեգործության ամբիոնի գործունեությունը, որի հիմնադիրը Գևորգ

Գրծելւանն էր (1884—1977): Նա դասախոսել է ֆիտոպաթոլոգիայի, ապա նաև այգեգործութեան դասընթաց: Նրա գիտական աշխատանքն ընթացել է այգիների ագրոտեխնիկայի, հիվանդութիւնների ու վնասատուների դեմ պայքարի և ամպելոգրաֆիական նյութեր հավաքելու ուղղութեամբ: Գրծելւանի առաջարկով ընդունվում և հողօդկոմատի հրամանով նոր տնկվող այգիների համար պարտադիր է դարձվում վազի ձևավորման հովհարի սխեման՝ շաւերային այգիների համար և նրա կազմած՝ խաղողի շրջանացման առաջին տեսականին: Նա երկար տարիներ ուսումնասիրել է ձմռան սառնամանիքների և զարնան ցրտահարութիւնների ազդեցութիւնը խաղողի վազի վրա: Գրծելւանը գրել է նաև այգեգործութեան ձեռնարկ բուհերի ուսանողների և գյուղատնտեսների համար:

Ինչպես հետևում է վերը նշվածից, գյուղատնտեսական ֆակուլտետը, որը համալսարանի համակարգում առանց փոփոխութեան գոյութիւն է ունեցել 9 տարի (1921—1930 թթ.), մեր գյուղատնտեսութեանը տվել է ոչ միայն բարձրորակ մասնագետներ, այլև հանդիսացել է գյուղատնտեսական գիտութեան տարբեր ճյուղերի զարգացմանը լրջորեն նպաստող գիտական օջախ, որտեղ աշխատող գիտնականները իրենց ավանդն են մուծել դաշտավարութեան, այգեգործութեան, անասնապահութեան զարգացման բնագավառում: Այդ աշխատանքների զգալի մասը ունեցել է կիրառական նշանակութիւն և ներդրվել է գյուղատնտեսական արտադրութեան մեջ:

Բնական գիտութիւնների գծով զգալի աշխատանք է կատարել նաև համալսարանի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնը, որը 1922 թվականին հիմնադրել է Տիգրան Մուշեղյանը (1886—1935): Կրելով ռուս ակնամկոր գիտնական Ն. Ծ. Վվեդենսկու ազդեցութիւնը, նա ֆիզիոլոգիայի զարգացմանը մեզանում տվեց մատերիալիստական ուղղութիւն: Տ. Պ. Մուշեղյանի անսահման նվիրվածութիւնը ֆիզիոլոգիական գիտութեանը մեծ ազդեցութիւն է թողել ուսանողների վրա, սեր և հետաքրքրութիւն արթնացնելով նրանց մեջ դեպի այդ առարկան: Ահա ինչու լավագույն ուսանողները կապվում են ամբիոնի հետ և խորացնում ֆիզիոլոգիայից ունեցած իրենց գիտելիքները²⁰:

Կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի հետ միաժամանակ, բժշկական ֆակուլտետում հիմնադրվում է նաև մարդու ֆիզիոլոգիայի ամբիոնն ու լաբորատորիան, որը ղեկավարում էր Արշակ Հակոբյանը:

Սկզբնական շրջանում այդ երկու ամբիոնների անդամներն էլ հիմնականում զբաղվում էին մանկավարժական աշխատանքով: Ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի գիտահետազոտական գործունեութիւնը ուժեղանում և ծավալվում է համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջա-

²⁰ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական աշխատութիւններ», հ. 40, էջ 218:

նավարտ էզրաս Հասրաթյանի շնորհիվ, որը աշխատանքի է անցնում ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիայում 1926 թ. ամառային ամիսներին և 1927/28 թթ. համալսարանի վարչության կողմից 16 ամիս տեղաթվամբ գործուղվում գիտական կատարելագործման Լենինգրադ: Այնտեղ Ի. Պ. Պավլովի և Լ. Ա. Օրբելու ղեկավարությամբ նա աշխատում է ռազմաբժշկական ակադեմիայում, բժշկական ինստիտուտում և Լեսգաֆտի անվան գիտահետազոտական ինստիտուտում²¹, ուր ոչ միայն տեսական խոր գիտելիքներ է ձեռք բերում ֆիզիոլոգիայից, այլև, տիրապետելով Պավլովի փորձարարական մեթոդին, մասնակցում է հարյուրավոր փորձերի, յուրացնում բարդ վիրահատությունների տեխնիկան: Երևանի համալսարանում մեր ունեցած մի հանդիպման ժամանակ է. Հասրաթյանը, վերհիշելով Պավլովի ղեկավարությամբ աշխատած տարիները, ասաց. «Այն պայմանները, գիտական այն միջավայրը, որի մեջ ես ընկա, չէի կարող չանել այն համեստը գիտության մեջ, որը ինձ վերագրվում է: Աշխատելով Պավլովի հետ և քիչ թե շատ աչքի ընկնող գործ չանել՝ անհնար էր: Մենք՝ նրա աշակերտներս, այդ մեծ, հորդառատ գետի փոքրիկ վտակներն էինք, միայն այն տարբերությամբ, որ ոչ թե թափվում էինք այդ դետը, այլ սկիզբ էինք առնում նրանից»: Գեղեցիկ է ասված: Վերադառնալով համալսարան՝ նա մեծ լիցք է հաղորդում ֆիզիոլոգիայի գծով տարվող հետազոտական աշխատանքին: Գրում է մի շարք աշխատություններ, որոնք տպագրվում են Խորհրդային Միության և արտասահմանի մասնագիտական հանդեսներում: Դրանցից մեկը՝ «Միջանյութի երիկամային արտազատման խնդրի շուրջ», լույս է տեսնում համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 5-րդ համարում, 1930 թվականին:

Գիտական աշխատանքը, սկսած 1922 թվականից, հետզհետե ծավալվում է նաև բժշկական ֆակուլտետի կլինիկական ամբիոններում, որի մի մասը ամփոփվում և հրատարակվում է համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1925 թվականի հենց առաջին համարում: Ընդ որում, ֆակուլտետի հինգ դասախոսների հոդվածներից չորսը՝ պրակտիկ բժշկության վերաբերյալ: Դրանք Գր. Արեշյանի «Հայ կնոջ կոնքը և ծննդի տեղությունը», Հ. Քեչեկի «Արմունիկի անուղղելի հոդախախտման մասին», Ա. Հակոբյանի «Հիստերիկ մուտիզմի և պարալիզների երկու դեպքեր», Ծ. Քալանթարյանի «Հայաստանի ազգաբնակչության հելմինտոֆաունայի ուսումնասիրությունը» և Լ. Հովհաննիսյանի «Գրիգոր Մագիստրոսը որպես 11-րդ դարու հայ բժշկության ներկայացուցիչ» աշխատանքները: Տեղեկագրի 5-րդ համարում հրապարակվում են Ծ. Քալանթարյանի «Տրիխոստրոնգիլոզը Հայաստանում», Հ. Ասատրյանի

²¹ Այդ գործուղման վերաբերյալ է. Հասրաթյանի հաշվետվությունը պահվում է համալսարանի արխիվի № 109 գործում:

«Կրկնակի արտաարգանդային հղիություն կանխման հարցի շուրջ» և
! . Հովհաննիսյանի «Ստամբուլ-ադիբային տրակտի մեթոդական շոշափ-
ման մասին» ուսումնասիրությունները:

Ճիշտ է, երկրաբանական ֆակուլտետը համալսարանում հիմնադր-
վել է ավելի ուշ՝ 1934 թվականին (որպես երկրաբանաաշխարհագրա-
կան ֆակուլտետ), սակայն գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և ման-
կավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում երկրաբանություն,
հանքաբանություն և բյուրեղագիտություն առարկաների դասավանդման
համար համալսարան են հրավիրվում նաև երկրաբաններ Տիգրան Զըր-
բաշյանը (1889—1937) և Պետրոս Ղամբարյանը (1899—1934): Նրանք
նույնպես մանկավարժական աշխատանքի հետ մեկտեղ զբաղվում են
նաև գիտահետազոտական աշխատանքով, գրում են աշխատություն-
ներ, որոնք թեև չեն տպագրվում, սակայն ընդունվում են համապատաս-
խան արտադրական հիմնարկների կողմից:

Հայաստանի ժողտնտխորհի լեռնային բաժնի միջոցներով ու հանձ-
նարարությամբ՝ երկրաբան Տիգրան Զրբաշյանը հետազոտել է մի շարք
հանքատեսակներ՝ պեմզա, մարմար, կրաքար, թերթաքարեր, բարիտ
և այլն²², 1927 թվականին նա հաշվետվություն է ներկայացնում նույն
այդ բաժնին՝ Վերին Քյոթանլուի ծծմբի, Կողբի բարիտի, Զարխեջի
կոնգլոմերատի և Աղբաշ-Ախամզալուի մարմարի նախնական հետազո-
տության արդյունքների մասին, իսկ 1929 թվականին՝ Ֆանտանի շըր-
ջանի պեմզաների հետախուզության, ապա նաև էլարի պեմզայի մասին.
Տիգրան Զրբաշյանը կատարել է նաև Երզնսի ջրանցքի և ջրամբարի
երկրաբանական նկարագրությունը: Այդ բնագավառում հետաքրքիր աշ-
խատանքներ է տարել նաև Պետրոս Ղամբարյանը²³, Նա համամիութե-
նական գիտությունների ակադեմիայի միջոցներով հետազոտություններ
է կատարել Հրազդանի միջին և ստորին հոսանքի շրջակայքում: Հատ-
կապես կարևոր են Նուռնուսի ինֆուզորիտների և Արզաքենդի մարմարի
ուսումնասիրության ուղղությամբ նրա տարած աշխատանքները: Պ. Ղամ-
բարյանը ուսումնասիրել է նաև Երևանի տուֆերը, կավերը և գիպսը²⁴:

Համալսարանում այդ տարիներին կատարված գիտահետազոտա-
կան աշխատանքի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է կանգ առնել մի փաս-
տի վրա ևս:

Հայտնի է, որ հեռուստատեսության և լուսահեռագրության բնա-
գավառում, սկսած 1907 թվականից, մեծ աշխատանք է կատարել Հով-
հաննես Աբգարի Ադամյանը, որի համար ստացել է գերմանական առա-

²² «Գիտությունը Խորհրդային Հայաստանում», Երևան, 1931, էջ 22:

²³ Պ. Ղամբարյանը զոհվել է 1934 թ. ինքնաթիռի վթարից, Բաքու պրոֆ. Բոգաչևի
մոտ՝ պալենոթուդիական իր հավաքած նյութերի վերաբերյալ կոնսուլտացիայի մեկնելիս:

²⁴ «Գիտությունը Խորհրդային Հայաստանում», 1931, էջ 23:

ջին պատենտը (արտոնագիր № 197443, մարտի 28 և № 197183, հուլիսի 12): Հ. Ադամյանի այդ գյուտի մասին գրել է Ա. Կ. Թովմասյանը իր «Հեռուստատեսության պատմությունից» հոդվածում²⁵: Այդ հոդվածն արժե լրացնել հետևյալ փաստով: Հովհաննես Ադամյանը 1925 թվա կանին աշխատել է Երևանի պետական համալսարանում և այստեղ է պատրաստել ու փորձարկել իր հորինած ապարատի մոդելը: Այդ է ապացուցում Հ. Ադամյանի կնոջ՝ Հակոբ Մանանդյանին ուղղված նամակը, որից բերում ենք մի հատված²⁶.

«Հարգելի ընկեր Հակոբ Համազասպովիչ

Հանգուցյալ ամուսինս՝ ինժեներ Իվան Աբգարի Ադամյանը, ապրել ու գործել է Հայաստանից դուրս, սակայն միշտ ներքին շատ ուժեղ ապրումներ է ունեցել, որ կապված չէ իր հարազատ ժողովրդի հետ: Այս վերջին հանգամանքը, ինչպես ինձ թվում է, պարտավորեցնում է ինձ Հայաստանի հասարակայնությանը հաղորդել այն աշխատանքի բախտի մասին, որը շատ տարիների ընթացքում հանգուցյալ գյուտարարի համար կյանքի նպատակ է հանդիսացել:

Ես նկատի ունեմ Իվան Աբգարովիչի աշխատանքը հեռուստատեսության ասպարեզում: Քաջ հայտնի է, որ Ադամյանը Եվրոպայում եղել է այդ ասպարեզի գյուտարարների պիոներների թվում և, անշուշտ, ժամանակի տեսակետից առաջինը նախկին Ռուսաստանում այդ պրոբլեմով զբաղվողներից: Նրա ծառայություններն ու նվաճումները իր ժամանակին նշվել են հատուկ գրականության մեջ (տե՛ս Կորն և ուրիշներ: Բեռլին): Ինչպես ես արդեն ասացի, Իվան Աբգարովիչը իր մտահղացման վրա աշխատել է երկար տարիներ, որոնցից մեկ տարի, 1925-ը, նա անց է կացրել Երևանում՝ ցանկություն ունենալով շարունակել իր աշխատանքը այնտեղ: Երևանում նա պատրաստեց իր ապարատի մոդելը, որը նա ցուցադրեց հենց այնտեղ՝ համալսարանում, հատուկ հանձնաժողովի ներկայությամբ (կցում եմ վերը նշածս հաստատող փաստաթուղթ՝ պրոֆեսոր Լ. Ռոտինյանցի կարծիքը): Իմ կարծիքով, ինքը մոդելը, եթե նա ընդհանրապես պահպանվել է, գտնվելիս պետք է լինի Երևանի համալսարանում: Եթե այս ենթադրությունը հաստատվեր (որով ես ինքս լիովին բավարարված կլինեի), ապա կհաստատվեր Իվան Աբգարովիչի կապը Հայաստանի հետ անմիջականորեն գյուտարական գործունեությամբ: Ես կուզեի այս նամակով Ձեզ և Ձեր միջոցով Երևանի հասարակայնությանը տեղյակ պահել այն մասին, որ ես, ընդառաջելով Լենինգրադի Կապի թանգարանին, Իվան Աբգարովի-

²⁵ Տե՛ս «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունից», ԳԱ հրատարակ., Երևան, 1962, № 2, էջ 77:

²⁶ Տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների ֆոնդ (Մանանդյան), Թղթապանակ 227, վ. 358:

շից հետո մնացած նյութերը, որոնք վերաբերում էին հեռուստատեսության պրոբլեմին, հանձնել եմ այդ բազմաձևատակ հիմնարկին...»²⁷։

Իրոք, ինքնին շատ հետաքրքրական է, որ այդ խոշոր գյուտարարը՝ Հովհաննես Աբգարի Ադամյանը, մեկ տարի կապված է եղել Երևանի համալսարանի հետ, աշխատել է այստեղ և իր մեծագույն նշանակություն ունեցող ապարատի մոդելը պատրաստել ու ցուցադրել է մեր համալսարանում։

Ամփոփելով առաջին տասնամյակի ընթացքում համալսարանի գիտնականների կողմից բնական գիտությունների տարբեր բնագավառներում (ֆիզիկա, մաթեմատիկա, քիմիա, բուսաբանություն, ֆիզիոլոգիա, բժշկություն, դաշտավարություն, անասնաբուժություն և այլն) կատարված գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքները, գալիս ենք այն եզրակացության, որ հսկայական էր նրանց վաստակը՝ այդ գիտությունների զարգացման գործում, մասնավանդ, եթե նկատի ունենանք նյութատեսիական և լաբորատոր բազայի այն սուղ պայմանները, որոնց մեջ աշխատել են նրանք։

Բնական գիտությունների ամբիոնների կատարած գիտահետազոտական աշխատանքների մեջ զգալի տեղ են գրավել (տեսականի հետ միասին) կիրառական նշանակություն ունեցող աշխատանքները, որոնց կատարմանը ներգրավվում էին նաև համալսարանի լավագույն շրջանավարտները։

Գիտական գործունեության ծավալումը հրատապ էր դարձնում նաև կատարված աշխատանքների հրատարակության կազմակերպումը։ Համալսարանը հենց առաջին ուսումնական տարվանից ձեռնամուխ է լինում իր դասախոսների ինքնուրույն աշխատությունների, ինչպես և թարգմանած դասագրքերի ու ձեռնարկների հրատարակմանը։ Մինչև 1922 թ. վերջը հրատարակվում են 84 մամուլ ծավալով դասախոսություններ ու ձեռնարկներ²⁸։

Շուտով անհրաժեշտություն է զգացվում հրատարակել նաև մի գիտական հանդես, որտեղ դասախոսները կարողանային պարբերաբար տպագրել իրենց գիտական գործերը։

1923 թվականի հոկտեմբերի 25-ին համալսարանի վարչությունը

²⁷ 1927 թվականի հունվարին, համալսարանի տարեգարծին նվիրված հանդիսավոր նիստի օրը, մշակույթի տանը կազմակերպված հարուստ ցուցահանդեսում, ինչպես վկայում են ականատեսները, իրոք եղել է նաև այդ ժպարատը։ Սակայն հետագայում ինչպես ցուցադրված այլ նյութեր, այնպես էլ ապարատը չի պահպանվել։ Ուստի միանգամայն ճիշտ է վարվել համալսարանի ղեկավարությունը, 1960 թվականին օտեղծելով համալսարանի պատմության կաթինետը, որտեղ կենտրոնանում է այն ամենը, ինչ գիտական հետաքրքրություն է ներկայացնում։

²⁸ Տե՛ս «Երբհրդային Հայաստան», № 193, 2-ը սեպտեմբերի, 1922 թ. և № 1, 1-ը հունվարի, 1923 թ.։

քննության է առնում գիտական հանդեսի հարցը և որոշում լույս ընծայել «ՀեՍՀ պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր»։ Հաստատվում է խմբագրական խորհուրդ հետևյալ կազմով՝ Հակոբ Հովհաննիսյան, Մանուկ Աբեղյան և Պապա Քալանթարյան²⁹։ Հետագայում (1924 թ. դեկտեմբերին) որոշվում է խմբագրական կազմի մեջ մտցնել նաև Ալ. Հակոբյանին, Զ. Աշրաֆյանին, Համբ. Քեչեկին, Ստ. Ղամբարյանին և հանձնարարվում է Հայկ Գյուլի-Քեխյանին (ուսումնական գրծով փոխոհեկտոր) ղեկավարել և արագացնել «Տեղեկագիր» հրատարակության գործը³⁰։

«Գիտական տեղեկագիր» առաջին համարը լույս տեսավ 1925 թվականին։ Այն նվիրված էր Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման 5-րդ տարեդարձին։ Դա առաջին գիտական ժողովածուն էր, որտեղ հոդվածներ կային և՛ հասարակական, և՛ բնական գիտությունների տարբեր բնագավառներից։ Մինչև 1930 թվականը հրատարակվել է «Գիտական տեղեկագիր» 6 համար, որտեղ տպագրվել են համալսարանի 40-ից ավելի դասախոսների 52 գիտական աշխատություններ, որոնցից 19-ը՝ հասարակական, իսկ 33-ը՝ բնական գիտությունների գրծով։ Հետզհետե ավելի են ծավալվում գիտական աշխատանքներն ու հրատարակությունները, ուստի և համալսարանի վարչությունը 1927 թվականի մարտի 31-ին քննարկում է «Համալսարանի հրատարակությունների հետ կապված տպագրական-տեխնիկական աշխատանքները վարելու և հրատարակությունների տարածման գործը կազմակերպելու համար հատուկ մարմին ունենալու» հարցը։ Անհրաժեշտ է համարվում այդ գործով զբաղվող հատուկ հանձնաժողովի ստեղծումը, որով փաստորեն հիմք է դրվում համալսարանի հրատարակչությանը³¹։

Գիտական աշխատանքների ծավալումը հարց է առաջադրում համալսարանին կից գիտահետազոտական ինստիտուտ ունենալու մասին։ 1929 թվականի վերջերին ստեղծվում է գիտահետազոտական այդ ինստիտուտը, որի նպատակն էր տարբեր բնագավառներում ուսումնասիրել այն խնդիրները, որոնք բխում էին ժողովրդական տնտեսության պահանջներից, ինչպես նաև պատրաստել գիտական կադրեր³²։

Զնայած իր կարճատև գոյությանը (ընդամենը մեկ տարի), ինստիտուտը բավականաչափ աշխատանք տարավ գիտական ուժերը կենտրոնացնելու, նրանց հետազոտությունները արժեքավորելու և հրապարակելու ուղղությամբ։

²⁹ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 5։

³⁰ Նույն տեղում, գործ № 254, էջ 37։

³¹ Նույն տեղում, գործ № 233, էջ 77։

³² Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 38։

Երևանի համալսարանը իր հիմնադրումից անմիջապես հետո ուսումնական ու գիտական սերտ կապեր է հաստատել Ռուսաստանի, մյուս հանրապետությունների և արտասահմանյան բազմաթիվ ուսումնական ու գիտական հաստատությունների հետ, որոնք տարեցտարի ընդլայնվում էին: Իսկ դասախոսներից շատերը, ավարտած լինելով արտասահմանյան բուհեր, գիտական կապեր էին պահպանում իրենց ուսուցիչների ու գործընկերների հետ: Հենց այդ կապերն էլ հետզհետե ավելի ծավալվեցին ու ամրապնդվեցին, հետագայում գիտական լայն ճանաչում ու համբավ բերելով համալսարանին ինչպես Միությունում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս:

1920-ական թվականների ընթացքում համալսարանի բազմաթիվ դասախոսներ մեկնել են Ռուսաստան և այլ երկրների գիտական հաստատություններ՝ կատարելագործվելու: Համալսարանի վարչությունը ձեռնարկում էր բոլոր միջոցները, որպեսզի գործուղման մեկնողները առավելագույնն ստանալին դրանից: Գիտական գործուղման նվազագույն ժամկետը սահմանված էր երկու, առավելագույնը՝ վեց ամիս: Գործուղումից վերադառնալուց հետո, նրանք երկու շաբաթվա ընթացքում ներկայացնում էին մանրամասն հաշվետվություն իրենց կատարած աշխատանքի մասին:

1930 թվականին Խորհրդային Միությունում անցկացվեց բարձրագույն կրթության վերակառուցման հերթական անհաջող փորձը, և բուհերի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվեցին ինքնուրույն մասնագիտական ինստիտուտներ³³:

Նշենք, սակայն, որ եթե այդ շրջանում մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնումն իրոք կենսական անհրաժեշտություն էր, ապա համալսարանների վերացումը և դրանք նույնպես ճյուղային ինստիտուտների վերածելը ոչ միայն չէր արդարացվում, այլև կոպիտ սխալ էր, որը, բարեբախտաբար, շտկվեց և որոշ ժամանակ անց, կրկին վերաբացվեցին բոլոր համալսարանները:

1933 թվականի սեպտեմբերին վերաբացվեց նաև Երևանի պետական համալսարանը:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Անցել են տասնամյակներ: Համալսարանը բոլորել է իր գոյության 75-ամյա շրջանը, աճել ու դարձել է ուսումնագիտական խոշոր հաստատություն, արդի գիտության հանրաճանաչ կենտրոն:

1919/20 ուսումնական տարվա մեկ ֆակուլտետի, 1920/21-ի երկուսի և 1929/30 ուստարվա հինգի դիմաց՝ այժմ համալսարանն ունի 20 ֆակուլտետներ՝ հայ բանասիրության, ռուսական բանասիրության, ռոմանագերմանական բանասիրության, արևելագիտության, պատմության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և հոգեբանության, իրավագիտության, կենսաբանության, քիմիայի, մաթեմատիկայի, մաթեմատիկական կիրառական կիրառական և հետազոտումների ավտոմատացման, ինֆորմատիկայի և հաշվողական մաթեմատիկայի, մեխանիկայի, ֆիզիկայի, ռադիոֆիզիկայի, երկրաբանության, աշխարհագրության, տնտեսագիտության, արտասահմանյան քաղաքացիների նախապատրաստական և բուհերի դասախոսների որակավորման բարձրացման:

Տարեցտարի ամրապնդվել ու հզորացել է համալսարանի նյութատեխնիկական բազան: Եթե 1933 թվականին մեկ ուսանողի վրա կատարված տարեկան ծախսերը կազմել են 360 ռուբ., 1970-ին՝ 1020 ռ., 1990-ին՝ 1973 ռ., 1993-ին՝ 172,700 ռուբլի, իսկ 1994-ին՝ 3872 դրամ:

Ավարտվել է համալսարանի ուսումնական համալիրի (ճարտարապետ՝ է. Տիգրանյան) շինարարությունը:

Ներկայումս համալսարանում գործում են 102 ամբիոն, ուսումնական 58 կաբինետներ ու լաբորատորիաներ, աստղադիտարան, 26 պրոբլեմային լաբորատորիաներ, «Էլեգերային տեխնիկա» գիտաարտադրական միավորում, 14 գիտահետազոտական խմբեր, որոնք ապահովում

են ուսանողների մասնագիտական կրթությունը տեսական բարձր մակարդակով և, միաժամանակ, հանդիսանում գիտություն ժամանակակից ճյուղերի զարգացման օջախներ:

Անցած տասնամյակների ընթացքում համալսարանական կրթությունը մեծ թափ է ստացել: Այժմ համալսարանում սովորում են 9000-ից ավելի ուսանողներ և աշխատում 1190 դասախոսներ, որոնցից մեկը Ռուսաստանի ԳԱ ակադեմիկոս է, 25-ը՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսներ և թղթակից-անդամներ, 130-ը՝ գիտության դոկտորներ-պրոֆեսորներ, 700-ը՝ թեկնածուներ-դոցենտներ:

Անցած 75 տարիներին համալսարանի ֆակուլտետների և ուսանողության աճը ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

Ուսումնական տարի	Ֆակուլտետների քանակը	Ուսանողների թիվը
1919/20	1	262
1920/21—22	2	255
1929/30	5	1316
1940/41	8	1461
1970/71	12	11970
1980/81	15	7599 ¹
1990/91	17	8951
1993/94	20	9000

Այժմ համալսարանը ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու մշակույթի ամենատարբեր ճյուղերի համար կադրեր է պատրաստում 32 մասնագիտությունների գծով՝ ֆիզիկա, աստղաֆիզիկա, ռադիոֆիզիկա և էլեկտրոնիկա, մաթեմատիկա, կիրառական մաթեմատիկա, մեխանիկա, տնտեսագիտական կիրառական, քիմիա, նուրբ օրգանական սինթեզ, կենսաբանություն, կենսաֆիզիկա, կենսաքիմիա, օգտակար հանածոների որոնում և հետախուզում, աշխարհագրություն, պատմություն, ժուռնալիստիկա, հայոց լեզու և գրականություն, ռուսաց լեզու և գրականություն, օտար լեզու և գրականություն, փիլիսոփայություն, կիրառական սոցիոլոգիա, միջազգային հարաբերություններ, միջազգային տնտեսական հարաբերություններ, իրավագիտություն և այլն:

Համալսարանը, վերակառուցելով ուսումնական գործընթացը և դասավանդման մեթոդները, մի շարք ֆակուլտետներում սկսել է կադրեր պատրաստել գիտության ու տեխնիկայի ժամանակակից առաջատար մասնագիտությունների գծով:

¹ Ուսանողության թվի այս նվազումը հետևանք է այն բանի, որ Միութենական կառավարության (1975 թ. ապրիլի 16-ի № 300) և բուհմինի համապատասխան որոշումների հիման վրա, համալսարանից անջատվեցին տնտեսագիտական ֆակուլտետները, ստեղծելով Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտը:

Իր գոյության ընթացքում համալսարանը երկրին տվել է 56.500-ից ավելի մասնագետներ: Այդ թվում՝ պատմաբաններ, բանասերներ, ֆիզիկոսներ², մաթեմատիկոսներ, իրավաբաններ, տնտեսագետներ, կենսաբաններ, քիմիկոսներ, երկրաբաններ, աշխարհագետներ, ապրանքագետներ³, արևելագետներ⁴, փիլիսոփաներ, սոցիոլոգներ, բժիշկներ, գյուղատնտեսներ, ինժեներ-ճարտարապետներ⁵, պատմաբան-միջազգայնագետներ⁶ և այլն: Համալսարանի շրջանավարտների թիվը ըստ տասնամյակների ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

Տարիներ	Շրջանավարտների թիվը	Տարիներ	Շրջանավարտների թիվը
1920—1930	931	1971—1980	16490
1931—1940	1595	1981—1990	13210
1941—1950	1813	1991—1994	5211
1951—1960	6784		
1961—1970	10518	Ընդամենը	56552

Համալսարանական կրթություն ստացած մասնագետները հսկայական ավանդ են ներդրել Հայաստանի առաջընթացի գործում: Նրանցից շատերի վաստակը բարձր է գնահատվել նաև հանրապետության սահմաններից դուրս: Մայր բուհի նախկին լավագույն սաները դարձել են տիվանի գիտնականներ և մեծ ներդրում ունեն հայրենական ու համաշխարհային գիտության մեջ:

1943 թվականի նոյեմբերի 25-ին, երբ ստեղծվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան, նրա հիմնադիր կազմի 23 ակադեմիկոսներից 12-ը Նրեանի համալսարանի պրոֆեսորներ էին: Ներկայումս ՀՀ ԳԱԱ 38 ակադեմիկոսներից 20-ը և նախագահության 15 անդամներից 10-ը համալսարանի նախկին սաներն են:

Հանրապետության գիտահետազոտական հիմնարկների ղեկավարների և գիտական աշխատողների զգալի մասը նույնպես համալսարանի շրջանավարտներն են: Բավական է նշել, որ Բյուրականի աշխարհահռչակ

² Ֆիզիկոսներ պատրաստել է մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժինը (1922 թ.), 1933 թ. սեպտեմբերից՝ համառոն ֆակուլտետը, 1959-ից ֆիզիկայի, 1975-ից նաև ռադիոֆիզիկայի ֆակուլտետները:

³ Մինչև 1964 թ. ապրանքագետներ պատրաստել է տնտեսագիտական ֆակուլտետը:

⁴ Մինչև 1968 թ. արևելագետներ պատրաստել է բանասիրական ֆակուլտետի արևելագիտական բաժինը, որը բացվել է 1940 թ.: Արևելագիտության ֆակուլտետը հիմնըղվել է 1968 թ.:

⁵ Մինչև 1930 թ. համալսարանը ունեցել է գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներ:

⁶ 1945—1953 թթ. համալսարանում գործել է միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետ:

աստղադիտարանի 89 գիտաշխատողներից 77-ը (այդ թվում՝ գիտության 8 դոկտոր և 40 թեկնածուներ) մեր համալսարանականներն են:

Համալսարանում են իրենց գրական մկրտությունը ստացել հայ մեծանուն գրողներ Եղիշե Չարենցը, Գուրգեն Մահարին, Հովհաննես Շիրազը, Սիլվա Կապուտիկյանը, Պարույր Սևակը և ուրիշներ:

Տարբեր ժամանակներում համալսարանում դասախոսել կամ դասախոսում են այնպիսի նշանավոր գիտնականներ, ինչպիսիք են՝ ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոսներ Վիկտոր Համբարձումյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Աբրահամ Ալիխանյանը, Անուշավան Արզումանյանը, Միքայել Չալսախյանը, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից-անդամներ էզրաս Հասրաթյանը, Արտեմ Ալիխանյանը, Սերգեյ Մերգելյանը:

Մեծ է համալսարանի գիտնականների դերն արդի գիտության բազմաբնույթ հարցերի մշակման գործում: Հետազոտական զգալի աշխատանքներ են կատարվում մասնավորապես հայագիտության բնագավառում:

Գիտնական բանասերների ներկա սերունդը հաջողությամբ շարունակում և զարգացնում է հայագիտության երախտավորներ Մանուկ Աբեղյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Գրիգոր Ղափանցյանի և Արսեն Տերտերյանի ստեղծած գիտական դպրոցների լավագույն ավանդույթները, սեփական ավանդը ներդնում այդ կարևոր բնագավառում: Շարունակվում են միջնադարյան, ժամանակակից և սփյուռքահայ գրականության համակողմանի ուսումնասիրությունները: Ուշադրության կենտրոնում են հայերենի ծագման ու զարգացման, զրաբարի, արևելահայ ու արևմտահայ գրական լեզուների փոխհարաբերության, բարբառագիտության, ժամանակակից հայերենի հետազոտության ու բառարանագրության խնդիրները: Արժեքավոր աշխատանքներ են կատարում արևելագիտության, ուսաց լեզվի ու գրականության ֆակուլտետների գիտնականները:

Պատմաբանների համալիր հետազոտության հիմնական առարկան շարունակում է մնալ հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրությունը՝ հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, նրա պատմական կապերը երկրի մյուս ժողովուրդների, ինչպես նաև Արևմտյան Եվրոպայի ու Արևելքի ժողովուրդների հետ: Աշխատանք է ձեռնարկվել նաև հայ ժողովրդի պատմության բուհական նոր, երկհատոր դասագիրք ստեղծելու ուղղությամբ: Երկրում տեղի ունեցող իրադարձությունները պատմաբանների առջև խնդիր են դրել միանգամայն իրատեսորեն վերլուծել անցյալի փաստերը, վերանայել գնահատականներն ու վերականգնել պատմական ճշմարտությունը: Այժմ մասնագիտական անաչառությամբ վերարժեքավորվում և ճշգրտվում են մեր ժողովրդի պատմության եղծված էջերը: Նորովի ու ճշմարտացի են ներկայացվում Հայաստանի առաջին անկախ հանրապետության (1918—1920 թթ.) պատմությունը, 1921 թվա-

կանի թուրք-խորհրդային պայմանագիրը և այլ կարևոր վավերագրեր։
Շարունակվում են աշխատանքները «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան» մեծածավալ ու արժեքավոր գործի վրա, որի երկու հատորները լույս են տեսել, իսկ երրորդը ընթացքի մեջ է։ Այս կոթողային աշխատությունը պրոֆեսորներ Թադևոս Հակոբյանի, Ստեփան Մելիք-Բախշյանի և Հովհաննես Բարսեղյանի մոտ 40-ամյա տքնաջան աշխատանքի արդյունքն է։ Համալսարանում զգալի աշխատանքներ են կատարվում նաև գիտական և ուսումնական քարտեզների ստեղծման ուղղությամբ։

Միջազգային լայն ճանաչում է գտել համալսարանում ստեղծված փաստարկման հետազոտության գիտական դպրոցը, որի հիմնադիրն ու ղեկավարը ակադեմիկոս Գևորգ Բրուսյանն է։

Համալսարանի տնտեսագետները, ԳԱ էկոնոմիկայի և Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտների հետ համատեղ, զբաղվում են հանրապետության տնտեսական ինքնուրույնության և արտաքին տնտեսական կապերի կատարելագործման հիմնադրույթների մշակմամբ, իրավաբանները ձեռնամուխ են եղել պետական կառավարման մեջ օրինականության ապահովման, պետությունների իրավահաջորդության, միջազգային իրավունքի սուբյեկտների, պատմության ու մշակույթի հուշարձանների պահպանության և պետական կարևորություն ունեցող օբյեկտների ակտերի մշակմանը։

Երկրում և նրա սահմաններից դուրս հանրաճանաչ է համալսարանի մաթեմատիկայի գիտական դպրոցը, որի հիմնադիրն ակադեմիկոս Արտաշես Շահինյանն է։ Այդ դպրոցի միջազգային ճանաչման շնորհակալ դործին մեծ նպաստ են բերել ակադեմիկոսներ Մխիթար Զրբաշյանը և Սերգեյ Մերգելյանը։

Ակադեմիկոս Ռաֆայել Ալեքսանդրյանի աշխատանքներն արժանացել են միութենական պետական մրցանակի։

Ակադեմիկոսներ Նադուշ Հարությունյանի և Սերգեյ Համբարձումյանի երկարամյա անխոնջ ջանքերով է ստեղծվել համալսարանի մեխանիկայի գիտական դպրոցը, որը լայն ճանաչում է գտել երկրում և արտասահմանում։

Հայրենական գիտության մեջ ծանրակշիռ ներդրում են Սերգեյ Համբարձումյանի անիզոտրոպ թաղանթների տեսությանը վերաբերող հետազոտությունները, որոնք չափազանց բարձր են գնահատվել ու հրատարակվել են նաև ԱՄՆ-ում, Ճապոնիայում և այլուր։ Համալսարանի մեխանիկները, ամբիոնի վարիչ, ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ Վլադիմիր Սարգսյանի ղեկավարությամբ, շարունակում են արդյունավետ աշխատանքը մասնագիտական հիմնահարցերի լուծման ուղղությամբ։

Խոշոր հաջողությունների են հասել ֆիզիկոսները։ Հայրենական պատերազմի ամենածանր շրջանում՝ 1942-ին, Աբրահամ և Արտեմ Ալի-

խանյան եղբայրները համալսարանում հիմնեցին կոսմիկական ճառագայթների ուսումնասիրման լաբորատորիա և Արագածում գիտական կայան: Այդ լաբորատորիան 1943 թ. նոյեմբերին համալսարանի կազմում վերածվեց ֆիզիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտի, որը 1944-ին փոխադրվեց ՀԳԱ համակարգ⁷:

1946 թվականին ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը համալսարանում հիմնադրեց և տասնամյակներ շարունակ ղեկավարում է աստղաֆիզիկայի ամբիոնը, որը, Բյուրականի հետ մեկտեղ, համաշխարհային համբավ է բերել ոչ միայն գիտությունների ակադեմիային, այլև՝ մայր բուհին:

Տեսական ֆիզիկայի ամբիոնը զբաղվել է գերխիտ (նեյտրոնային) աստղերի ֆիզիկայի հարցերով: Այստեղ ձևավորվել է գիտական դպրոց, որի ղեկավարն է ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս Գուրգեն Սահակյանը: Ներկայումս համալսարանի ֆիզիկոսները զբաղվում են պինդ մարմինների ֆիզիկայի, կիսահաղորդիչների և դիէլեկտրիկների, ինչպես նաև՝ ռադիոֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի և քվանտային օպտիկայի հետազոտությամբ:

1950-ական թվականների վերջերին, նյութական շատ սուղ պայմաններում, համալսարանի նկուղային հարկի մի քանի փոքրիկ սենյակներում բացվեց ճառագայթային ֆիզիկայի լաբորատորիան: 1962 թվականին, փոխելով իր գիտական ուղղությունը, լաբորատորիան սկսեց զբաղվել քվանտային էլեկտրոնիկայի հիմնահարցերով, դրա համար անհրաժեշտ լազերային բյուրեղների աճեցման և լազերային տեխնիկայի ստեղծման խնդիրներով: Տարիների ընթացքում ընդարձակվելով, լաբորատորիան դարձավ նախ՝ բուհական համակարգում առաջին գիտահետազոտական ինստիտուտը, ապա՝ «լազերային տեխնիկա» գիտաարտադրական միավորում, որն իր մեջ ընդգրկում է գիտահետազոտական ինստիտուտ, կոնստրուկտորական բյուրո և փորձնական արտադրություն: Այստեղ գիտական (տեսական և փորձարարական) հետազոտություններով զբաղվում են մոտ 400 մասնագետներ, որոնցից չինգը գիտության դոկտորներ են, հարյուրը՝ գիտության թեկնածուներ: Միավորումը արտադրում է բազմատեսակ լազերներ՝ գազային լազերներ, լազերային համակարգեր և լազերային տեխնիկայի արտադրատեսակներ, որոնք օգտագործվում են ժողովրդական տնտեսության տարբեր բնագավառներում, քիմիայի, բժշկության և բնապահպանության գծով գիտական հետազոտությունների ընթացքում:

Եթե մինչև մեր համալսարանի հիմնադրումը միայն փոքրաթիվ հայ երիտասարդներ էին մեկնում արտասահմանյան տարբեր երկր-

⁷ Տե՛ս ՀՀ նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 20, ց. 9, գ. 38, թ. 1 և «Коммунист» № 240 от 26 ноября 1943 г.

ներ՝ բարձրագույն կրթություն ստանալու, այժմ Երևանի համալսարանում սովորում են ոչ միայն հայաստանցիները, այլև՝ արտասահմանյան երկրների տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներ: Սփյուռքահայ երիտասարդությունից հաճախ նամակներ են ստացվում այն մասին, որ ցանկանում են ուսանել հատկապես մայր հայրենիքի համալսարանում: Այդ առումով հիշարժան է Հակոբ Հաճնյանի նամակը Նիկողայից (Կիպրոս), ուր գրում է. «Միակ փափագս է շարունակել ուսումս հայրենիքս մեջ, ձեր համալսարանին մեջ, մասնագիտացնելու համար նախասիրությունս, որով միայն պիտի կրնամ օգտակար ըլլալ թե ծնողքիս, թե ազգիս և թերևս մարդկության: Շատ ուրախ ու երջանիկ պիտի զգամ ինքզինքս, եթե իբրև աշակերտ ընդունվիմ ձեր համալսարանին մեջ»:

Համալսարանի նախապատրաստական և այլ ֆակուլտետներում կրթություն են ստացել արտասահմանյան 73 երկրների 6000-ից ավելի պատանիներ ու աղջիկներ, որոնցից ավելի քան 2300-ը՝ սփյուռքահայեր: Համալսարանն ավարտել, թեկնածուական ու դոկտորական թեզեր են պաշտպանել 540 օտարերկրացիներ, որոնցից 287-ը՝ սփյուռքահայեր:

Երևանի պետական համալսարանը գիտական և ուսումնամեթոդական սերտ կապեր է պահպանում մասնավորապես Մոսկվայի, Պետերբուրգի, Կիևի, Խարկովի, Տարտուի, Քբիլիսիի և այլ քաղաքների համալսարանների հետ: Մեր դասախոսները հանդես են եկել երկրի տարբեր համալսարաններում: Միևնույն ժամանակ, այլ համալսարանների գիտնականներ դասախոսություններ են կարդացել մեր ուսանողության համար:

Հայ գիտնականների բազմաթիվ աշխատություններ հրատարակվել են արտասահմանյան շատ երկրներում:

Մեր անվանի մասնագետները մշտապես մասնակցել են ոչ միայն միութենական, այլև՝ ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, Զինաստանում, Իտալիայում և այլուր կայացած միջազգային գիտաժողովներին և իրենց ուշագրավ զեկուցումներով արժանացել համընդհանուր հավանության ու դրվատանքի, որ նաև համալսարանի գիտական ներուժի միջազգային ճանաչման վկայությունն է:

Մեծ են համալսարանի ձեռք բերած հաջողությունները: Արգասավոր է բուհի ներկան, առավել խոստումնալից է նրա ապագան:

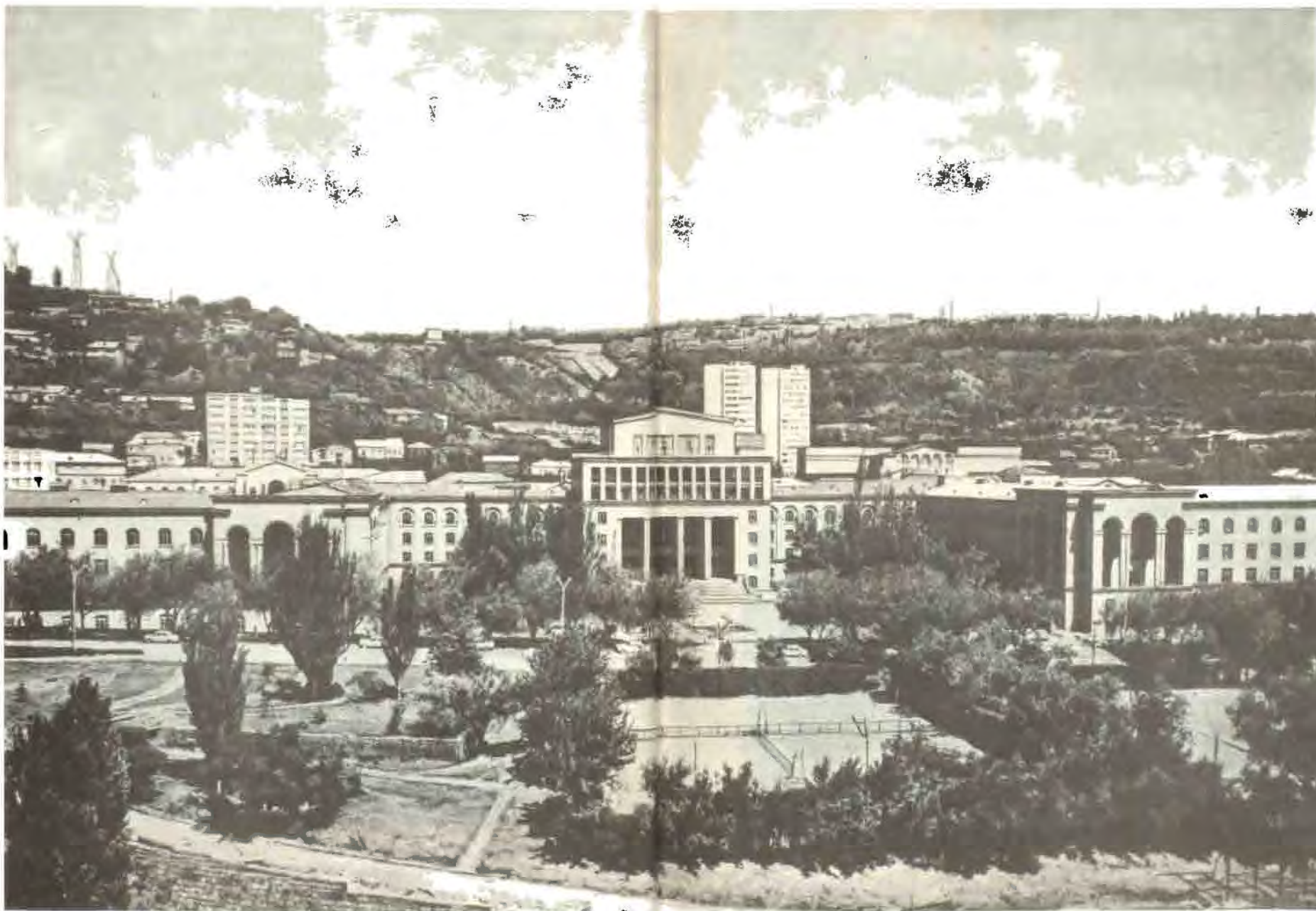

Համալսարանի 1920-ական թվականների շրջանավարտներ, որոնք հետագայում դարձան ՀԳԱ ակադեմիկոսներ: Առաջին շարքում (ձախից) Արարատ Ղարիբյան, Վարդան Գուլքանյան, Գեղամ Աղաջանյան, Հրաչյա Բունիաթյան: Երկրորդ շարքում— Արտաշես Ծափնյան, Աբգար Հովհաննիսյան, Արամ Նալբանդյան, Գագիկ Դավթյան (1963 թ.):

Համալսարանի 1920-ական թվականների շրջանավարտներ, որոնք հետագայում դարձան նույն համալսարանի պրոֆեսորներ և ամբիոնի վարիչներ. (ձախից) Մկրտիչ Մկրյան, Հենրի Գաբրիելյան, Հրանտ Բատիկյան, Մամիկոն Դարբինյան, Ռուսեթ Հովհաննիսյան, Գուրգեն Սեվակ, Հովհաննես Չալիկյան (1965 թ. սեպտեմբեր)

Երևանի պետական համալսարանի նորակերտ շենքը

Մարտիրոսյան Է. ՑԻՎԻԼԻԶԱՆ

Կենսաբանության ֆակուլտետի շենքում հանդիպել են համալսարանի նախկին սաները՝ (ձախից) Նշանավոր ճարտարապետ **Հովհաննես Մարգարյանը**, **ՀԳԱ** թղթակից անդամ **Հարություն Փանոսյանը**, անվանի գրող **Նաիրի Ջալյանը**, **ՀԳԱ** ակադեմիկոս **Արաքսյա Բաբայանը**, **Սեդա Սարգսյանը** (թանգարանի վարիչ), **Լյուդվիգ Ղարիբջանյանը** (սույն գրքի հեղինակ)։ **ԽՍՀՄ ԳԱ** ակադեմիկոս **Միքայել Չաղախյանը**, **ԽՍՀՄ** բժշկական **ԳԱ** թղթակից-անդամ **Լևոն Հարությունյանը** (1963 թ. հունիս)։

Անցել են տարիներ, հնագույն դասախոսներ **Ալ. Հակոբյանը**, **Լ. Ռոտինյանը**, **Գր. Չուբարյանը** և **Գ. Գրձեյանը** կրկին հանդիպել են համալսարանում։ Նրանք հիանում են ձեռք բերված հաջողություններով և վերհիշում, թե իրենց սերունդը ինչպիսի ջերմեռանդությամբ էր դնում հարազատ համալսարանի հիմքերը։ (1961 թ. հունվար)։

**ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ
ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
1919-1930 ԹԹ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ԱՐԵՂՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿ (1865—1944)¹

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Մանուկ Խաչատուրի Արեղյանը ծնվել է 1865 թվականի մարտի 17-ին, Հին Նախիջևանի Աստապատ գյուղում, գյուղացու ընտանիքում: 1876 թ. Արեղյանը բնագտնվել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը և 1885 թ. գերազանց գնահատականներով ավարտել նրա լսարանական բաժինը: 1893—98 թթ. սովորել է Ենայի, Լայպցիգի, Բեռլինի և Փարիզի համալսարաններում: Ավարտական քննությունները հանձնել է Ենայի համալսարանում և ստացել փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան:

Մանուկ Արեղյանը 41 տարի աշխատել է ուսումնական հիմնարկներում, որից տառնմեկը՝ միջնակարգ դպրոցներում (Թիֆլիսի Ներսիսյան և Հովնանյան, Շուշվա թեմական դպրոցում և այլն), իսկ երեսուներ՝ բարձրագույն դպրոցներում իբրև դասախոս, պրիվատ դոցենտ և պրոֆեսոր (էջմիածնի ճեմարանի լսարանական բաժնում, Կովկասյան համալսարանում և Երևանի համալսարանում):

1885 թվականից մինչև կյանքի վերջը, շուրջ 60 տարի, մանկավարժական աշխատանքին զուգահեռ, Արեղյանը ծավալել է նաև գիտական, գրական ու հասարակական բնիշխմամբ գործունեություն:

Բարձր են գնահատվել նրա խոշոր ծառայությունները մասնավորապես հայագիտության զարգացման ասպարեզում: 1925 թ. Արեղյանին շնորհվել է պրոֆեսորի, 1935 թ. գիտության վաստակավոր գործչի կոչում, իսկ 1943 թ. նա հռոտատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Մանուկ Արեղյանի անունը անխզելիորեն կապված է հայ ժողովրդի ազգային մեծ էպոսի հետ: Իր աշխատանքն այդ ուղղությամբ սկսելով «Մասունցի Դավթի» պատումներից մեկի գրառումով (1886 թ.), այնուհետև մինչև կյանքի վերջը նա բազմիցս անդրադարձել է նույն թեմային, հսկայական գործ կատարելով էպոսի ուսումնասիրության, մեկնաբանման ու մասսայականացման բնագավառում: Շատ կարևոր են նրա «Ազգային վեպ» (1889—1890 թթ.), «Հայ ժողովրդական վեպ» (1906—1908 թթ.) աշխատությունները և «Մասնա ծոփո»-ի երկու վիթխարի հատորները (երեք գրքով՝ 1936, 1944 և 1951 թթ.): Վերջինս կատարվել է պրոֆ. Կ. Մելիք-Ցհանջանյանի աշխատակցությամբ:

¹ Շատ համալսարաններ տարբեր ժամանակներում հրատարակել են Կենսագրական բառարաններ, իրենց պրոֆեսորների ու դասախոսների (իսկ երբեմն նաև նախկին ուսանողների) մասին: Մենք նպատակահարմար համարեցինք սույն աշխատության մեջ տալ այն անվանի դասախոսների համառոտ կենսագրականները, որոնք Երևանի համալսարան են հրավիրվել 1919—1920-ական թվականներին:

1939 թ. Արեղյանը գործուն մասնակցություն է ունենում հայ ժողովրդի հերոսական կռուի 1000-ամյակի տոնակատարությանը, հանդիսանալով այդ գաղափարի հաջորդներից մեկը: Նա կազմում և հրատարակության է պատրաստում վեպի հորեյանական, համահավաք խմբագրության առաջին ճյուղը («Մանասար և Բաղդասար»), Նույն 1939 թ. տպագրվում է Արեղյանի ընդարձակ ուսումնասիրությունը՝ «Մատենագիտություն, «Սասունցի Դավիթ» հայ ժողովրդական վեպի մասին», ուր նա տալիս է 1874—1939 թթ. ընթացքում վեպի մասին լույս տեսած գրականության քննական սպառել բնութագրին ու գնահատականը:

Մանուկ Արեղյանը հայկական առասպելների լավագույն մասնագետն էր: Իր «Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ» խորագիրը կրող բանավիճալին բնույթի փայլուն աշխատության մեջ (1899 թ.) նա ճշտել ու պարզել է հայոց առասպելների բանահյուսական էությունը, հաստատել Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» բանավոր աղբյուրների վավերականությունը, որ ավելի է մեծացնում այդ «Պատմության» գիտական արժեքը:

Բանագիտական-բանասիրական մեծարժեք գործեր են Արեղյանի «Հին գուսանական-ժողովրդական երգեր» (1931 թ.), «Գուսանական-ժողովրդական տաղեր» (1940 թ.), «Ժողովրդական խաղիկներ» (1940 թ.) ստվար հատորները:

Արեղյանի լեզվաբանական-քերականագիտական աշխատություններից հատկապես արժեքավոր են նրա «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը» (1912 թ.) և «Հայոց լեզվի տեսությունը» (1931 թ.):

Լեզվի հետ սերտորեն կապված, բայց իր բնույթով գրականագիտական գործ է Արեղյանի «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը» (1933 թ.):

Մանուկ Արեղյանը հիմնավորապես ուսումնասիրել է հայոց հին և միջնադարյան գրականությունը: Իր «Հայոց հին գրականության պատմություն» երկու մեծարժեք հատորների մեջ (1944, 1946 թթ.) նա հանրագումարի է բերում 50 տարվա ընթացքում կատարած սեփական հետազոտությունների արդյունքները:

Մանուկ Արեղյանի աշխատությունները, նվիրված հայ ժողովրդական բանահյուսության, հայոց լեզվի ու գրականության հարցերին, անգնահատելի ավանդ են հայագիտության ասպարեզում:

Մ. Արեղյանը վախճանվել է 1944 թ. սեպտեմբերի 25-ին, Երևանում:

ԱՌՈՎՅԱՆ ՍԱՐԳԻՍ (1869—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Սարգիս Եսայու Արովյանը ծնվել է 1869 թ. հունվարի 2-ին, Զալա-Օղլիում (Ստեփանավան): 1883 թ. ավարտել է տեղի ծխական, իսկ 1888 թվականին՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: Մեկ տարի սովորել է Գեորգյան ճեմարանում: 1892 թ. ավարտել է Թիֆլիսի հողաչափների դպրոցը, բարձրագույն կրթությունը ստացել է Լայպցիգի համալսարանի գյուղատնտեսական ինստիտուտում (մեկ տարի սովորել է նաև Հալեի համալսարանում):

Կաթի տեխնոլոգիայի մեջ մասնագիտացել է Շվեյցարիայի, Ֆրանսիայի և Հոլանդիայի համապատասխան ձեռնարկություններում:

1906—1921 թթ. պաշտոնավարել է Թիֆլիսում որպես ուսուցիչ, Գայանյան դպրոցի տնօրեն և տեսուչ:

1921 թ. հուլիսին տեղափոխվել է Երևան և նշանակվել Հայաստանի հողօրդկոմի տեղակալ, իսկ 1923—1925 թթ. աշխատել է որպես լուսժողովմատի արհյուսալիվարչության պետ: 1923 թ. աշխատել է համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում

նախ իբրև դասախոս և ամբիոնի վարիչ, ապա՝ դեկան: 1930 թ. համալսարանի վերակառուցումից հետո նա դարձել է նորաստեղծ գյուղատնտեսական ինստիտուտի առաջին տնօրենը, ուր աշխատել է մինչև 1937 թվականը: Նրա գիտական աշխատանքը նվիրված է եղել կաթի վերամշակման հարցերին: Արժույանը կոմկուսի անդամ էր 1921 թ. մարտից:

Վախճանվել է 1942 թվականի հունիսի 21-ին:

ԱԶԱՏՅԱՆ ՀԱՅԿ (1881—1964)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Հայկ Նահապետի Ազատյանը ծնվել է 1881 թ. սեպտեմբերի 16-ին, Ղարաքիլիսայում (այժմ՝ Վանաձոր):

Ազգրական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում, ապա սովորել ու ավարտել է Թիֆլիսի ռեալական ուսումնարանը: 1903—1905 թթ. սովորել է Շվեյցարիայի Բեռնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում, ընդամենը երեք կիսամյակ: 1905 թվականից նա ամբողջովին նվիրվել է հեղափոխական գործունեության: Նույն թվականին ընդունվել է ՌՍԴԲԳ շարքերը (հարելով մենչևիկյան ֆրակցիային): Կոմկուսի անդամ է 1920 թ.: 1921—1922 թթ. Հ. Ազատյանն աշխատել է որպես Հայաստանի ժողովրդականների խորհրդի նախագահ, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քարտուղար, Երևանի քաղաքային խորհրդի նախագահ: 1922—1929 թթ. եղել է Հայաստանի Կենտգործկոմի նախագահի տեղակալ: 1921 թվականին հրավիրվել է համալսարան դասախոսելու: Կարգացել է քաղտնտեսության, իսկ որոշ կուրսերում՝ նաև ագրարային հարց առարկաները:

Համալսարանում Ազատյանն աշխատել է մինչև 1930 թվականը, որից հետո մեկնել է Մոսկվա և աշխատել որպես գյուղատնտեսական ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ: Պրոֆեսորի կոչում է ստացել 1928 թ., 1956-ին ընտրվել է Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ:

Հայկ Ազատյանը երկար տարիներ աշխատել է Թբիլիսիի բուհերում, մասնավորապես՝ Ա. Ս. Պուշկինի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտում, որի համար էլ 1961 թ. նրան ընտրվել է Վրաստանի գիտության վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

Հ. Ազատյանի գրչին են պատկանում՝ «Գյուղացիական պրոլետարիատը և միջազգային կոմունիստական շարժումը» (1925 թ.), «ԽՍՀՄ տնտեսական զարգացումը և գյուղատնտեսական կոոպերացիան» (1926 թ.), «Պայքարը 3-րդ ճակատում» (1926 թ.), «Մովետական իշխանության հաստատման 6-րդ տարին Հայաստանում» (1926 թ.), «Բանվորական կառավարությունը Անգլիայում» (1929 թ.), «Աշխատավարձի հարցերը» (1929 թ.) ուսումնասիրությունները և բազմաթիվ հոդվածներ:

Հ. Ազատյանը վախճանվել է 1964 թ. նոյեմբերի 12-ին, Թբիլիսիում:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ ՆԻԿՈԼ (1875—1947)

Հայաստանի համալսարանի կազմակերպիչներից և առաջին դասախոսներից է:

Նիկոլ Պողոսի Աղբալյանը ծնվել է 1875 թ. ապրիլի 1-ին, Թիֆլիսում: 1892-ին ավարտել է Ներսիսյան դպրոցը, ապա ընդունվել էլմիաժնի Գևորգյան ճեմարան, ուր

առվորել է երկու տարի: Այնուհետև ուսանել է Մոսկվայի, Լոզանի և Սորբոնի համալսարաններում, սակայն չի ավարտել՝ ազգային-քաղաքական գործունեությանը նվիրվելու պատճառով: Զբաղվել է ուսուցչությամբ՝ Կաղզվանում, Ագուլիսում, Շուշիում, Քեհրանում, Ալեքսանդրիայում, Բեյրութում: Բանասիրության դրաղվել է անցյալ դարի 90-ական թվականներին: Նրա գրչին են պատկանում «Պատմություն հայոց գրականության», «Սայաթ-Նովայի հետ», «Դիտողություններ հայոց լեզվի մասին», «Բանասիրի հուշագիրը», «Դասախոսություններ հայ մատենագրության մասին» և այլ աշխատություններ:

Աղբալյանը հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցության անդամ էր, նրա և ուսնողների գործիչներից մեկը: Ընտրվել է ազգային խորհրդի, ապա՝ պառլամենտի անդամ: Լինելով Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության ու արվեստի նախարար (1919 թ. օգոստոս — 1920 թ. մայիս), մեծ աշխատանք է տարել դպրոցական կրթության բարելավման և Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման գործում: Աղբալյանը ներկայանում է որպես պետական ու գրական նշանավոր գործիչ, որը ժամանակին եղել է նաև Հայաստանի գրական ընկերության նախագահը և մեծապես նպաստել հոգևոր ու մշտկության կյանքի զարթոնքին: Նրա գրաքննադատական վաստակը լուրջ ու մեծապես ավանդ է գրականագիտության մեջ:

Ն. Աղբալյանը վախճանվել է 1947 թ. օգոստոսի 15-ին, Բեյրութում:

ԱՃԱՌՅԱՆ ՀՐԱՉՅԱ (1876—1953)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հրայա Հակոբի Աճառյանը ծնվել է 1876 թ. մարտի 8-ին (20), Կոստանդնուպոլսում, արհեստավորի ընտանիքում: Նախնական կրթությունն ստացել է իր ծննդավայրում՝ սովորելով Պոլսի կենտրոնական վարժարանում: 1895 թ. ավարտելով վարժարանը, մեկնել է Փարիզ և ուսանել Սորբոնի համալսարանում: Այդտեղ նա աշակերտել է նշանավոր լեզվաբան-հնդեվրոպաբան պրոֆ. Անտուան Մեյեի, 1897 թ. լազերենի իր ուսումնասիրությունը ներկայացնելով Փարիզի լեզվաբանական ընկերության քննությանը, ընտրվում է ընկերության անդամ: Ավարտելով համալսարանը, 1898 թ. Աճառյանը մեկնում է Ստրասբուրգ և մեկ կիսամյակ ունկնդրում գերմանացի նշանավոր հայագետ Հ. Հյուբշմանին:

Ստանալով լեզվաբանական մեծ պատրաստություն, Հ. Աճառյանը 1899 թ. գալիս է Անգրեզովկա և ամբողջովին նվիրվում գիտական ու մանկավարժական գործունեության: Երկար տարիներ իրեն ուսուցիչ աշխատում է էյմիածնում, Ն. Նախիջևանում, Շուշիում, Ն. Բալազետում, Թավրիզում և այլուր: Համալսարանի հիմնադրումից անմիջապես հետո՝ 1919 թ. Աճառյանը հրավեր է ստանում դասախոսություն կարգալու, սակայն միայն 1923 թվականին է կարողանում գալ Երևան և անցնել դասախոսական աշխատանքի: Համալսարանում նա դասավանդել է բազմաթիվ առարկաներ (ընդհանուր լեզվաբանություն, հնդեվրոպական լեզուների համեմատական քերականություն, հայոց լեզվի պատմություն, հայ բարբառագիտություն, գրաբար, ֆարսերեն, պարսից լեզվի պատմություն, սանսկրիտ):

1925 թ. Հ. Աճառյանին շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում, 1933-ին՝ դոկտորի աստիճան, 1935 թ.՝ գիտության վաստակավոր գործիչի կոչում: Անհատի պաշտամունքի տարիներին (1937 թ.) Հ. Աճառյանը նույնպես ենթարկվել է հալածանքի: 1943 թ. նա հաստատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս: Հ. Աճառյանը նաև Զեխոսովսկիայի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ էր (1937 թ.):

Մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց՝ Աճառյանն իր ամբողջ կյանքում ըզ-
բաղվել է գիտական բեղմնավոր գործունեությամբ և սերունդներին թողել մեծարժեք
գիտական ժառանգություն։ Նրա գրչին են պատկանում «Հայոց գրերը» (1-ին մաս,
1910, 2-րդ մաս, 1928), «Հայ բարբառագիտություն» (1-ին, ազգագրական ժողովածու,
հ. Ը, Մոսկվա, 1911), որը բարբառների գիտական դասակարգումն է և նրանց համա-
ռոտ նկարագրությունը, բարբառագիտական քարտեզով հանդերձ։ Այս աշխատությունը՝
«Հայերեն զավառական բառարան»-ի հետ մեկտեղ (1913) գիտական բարբառագիտության
հիմքն է կազմում և իր հիմնական դրույթներով այժմ էլ ուղեցույց հանդիսանում։

Իր երկարամյա գործունեության ընթացքում Հ. Աճառյանը զբաղվել է հայագիտու-
թյան գրեթե բոլոր հարցերով։ Նրա շուրջ երկու հարյուր գիտական աշխատություններից
ամենակարևորներն են՝

«Հայերեն արմատական բառարան» 1—7 հ. (1926—1935)։ Այս աշխատությունը
ամփոփումն է հայագիտության մի կարևոր ճյուղի՝ ստուգաբանության։ Իր ընդգրկած
նյութով ու բնույթով «Արմատական բառարանը» բացառիկ երևույթ է լեզվաբանական
գրականության մեջ։

«Հայոց լեզվի պատմություն» (1-ին հ. 1940, 2-րդ հ. 1951)։ Հայոց լեզվի պատ-
մական ուսումնասիրությունն է՝ նախնական ժամանակներից մինչև մեր օրերը։

«Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, համեմատությամբ 562 լեզուների» տաս-
հատոյյա հսկայածավալ աշխատություն, որի հինգ հատորներն են առայժմ հրատարակ-
վել (1952—1962)։ Աշխատությունը ներկայացնում է 562 լեզուների ընդհանուր լեզվա-
բանական, հնդեվրոպական լեզուների համեմատական և հայերենի պատմահամեմատա-
կան ուսումնասիրությունը։

«Հայոց անձնանունների բառարան» (Երևան, 1942—1962, 1—5 հ.) և այլ մեծ-
արժեք աշխատություններ, որոնք հսկայական ավանդ են հայագիտության գանձարա-
նում։

Հ. Աճառյանը վախճանվել է 1953 թ. ապրիլի 16-ին, Երևանում։

ԱՆԺՈՒՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ (1885—1958)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին։

Հարություն Գևորգի Անժուրը (Զեքոտարյան) ծնվել է 1885 թ. ապրիլի 21-ին, Դոնի
Նախիջևանում։ 1902 թ. ավարտել է Դոնի Ռոստովի ուսումնական դպրոցը։ Նույն թվա-
կանին ընդունվել է Պետերբուրգի համալսարանի տեխնոլոգիական ինստիտուտի մե-
խանիկական բաժնի, որտեղ սովորել է 3 տարի։ 1905 թ. նա մեկնում է արտասահման
և Լոզանի (Շվեյցարիա) համալսարանում դասախոսություններ լսում ֆիզիկայից։ 1909
թ. տեղափոխվում է Փարիզ և ընդունվում Սորբոնի համալսարանի բնական գիտություն-
ների ֆակուլտետը, որտեղ սովորում է մինչև 1912 թ.։ 1913 թ. վերադառնում է հայ-
կերանոգարում, Թիֆլիսում։ 1920 թ. Անժուրը գալիս է Հայաստան և աշխատանքի անց-
նում արական գիմնազիայում։ 1921 թ. հունվարի 1-ին նա հրավիրվում է համալսա-
րան, սկզբում որպես ֆիզիկայի արհեստանոցի, ապա՝ ֆիզիկայի լաբորատորիայի վա-
րի։ 1923 թվականից նա սկսում է կարգավ «Մեխանիկայի ֆիզիկական հիմունքները»,
«Էլեկտրականություն», «Էլեկտրառադիոտեխնիկայի հիմունքները» առարկաները։ 1925 թ.
գործուղվում է Փարիզի համալսարան և կատարելագործվում Մարի Կյուրիի մոտ։ Հ.
Անժուրին 1935 թ. շնորհվում է պրոֆեսորի, 1941 թ. գիտության վաստակավոր գործչի

կուլում: Նա գրել է էլեկտրականության դասընթաց և լաբորատոր աշխատանքների ձեռնարկ:

2. Անժուրը վախճանվել է 1958 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Երևանում:

ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ ԹԱԴԵՎՈՍ (1885—1937)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Թադևոս Հայրապետի Ավդալբեգյանը ծնվել է 1885 թվականի հոկտեմբերի 3 (15)-ին, Պարսկաստանի Մակու քաղաքում, ուր և ստացել է իր սկզբնական կրթությունը: 1895 թ. նա ընդունվել է Գևորգյան ձեմարանը, որն ավարտել է 1907 թվականին և դրանից հետո մինչև 1913 թվականը ղրաղվել է ուսուցչությամբ: Իր «Միջայել Նալ-բանդյան» գրական-պատմական ակնարկի համար հետապնդվելով ցարական կառավարությունից, 1913—1918 թթ. ապաստանել է Պարսկաստանում: 1918 թվականին վերադարձել է հայրենիք:

1921 թվականին նա հրավիրվել է համալսարան դասախոսելու «Հայ հասարակական մտքի պատմություն» և «Տնտեսական զարգացման պատմություն» առարկաները: Ավդալբեգյանը եղել է նաև հասարակագիտական ֆակուլտետի դեկան:

Նրա գրչին են պատկանում Հայաստանի տնտեսական պատմության հարցերին նվիրված հոտելյալ աշխատությունները. «Երկրագործական հավելյալ արդյունքի նորման 17—18-րդ դարերում և 19-րդ դարի սկզբներում», «Հայ շինականի ու գեղջկուհու աշխատավարձը հինգերորդ դարում», «Մի գաղտնիք հայ վիճական արձանագրությունների մեջ ու նրա նշանակությունը Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմության համար», «Բահրան ու մյուլքը 17-րդ և 18-րդ դարերում» և այլն:

Ավդալբեգյանը մեծ ալանդ ունի Կարլ Մարքսի «Կապիտալի» բոլոր հատորների գերմաներեն բնագրից կատարած հայերեն թարգմանության և հայ տնտեսագիտական տերմինաբանությունն ստեղծելու գործում: Տարիների նրա անխոչ աշխատանքի արդյունքն է հայ տնտեսագիտական առաջին մեծածավալ բառարանի ստեղծումը:

Բացի տնտեսագիտական աշխատություններից, արժեքավոր են նաև Թադևոս Ավդալբեգյանի հայագիտական ու պատմաբանասիրական ուսումնասիրությունները, որոնցից հիշատակելի են՝ «Միհրը հայոց մեջ», «Հայ ազատագրական շարժման երկու հոսանք 18-րդ դարի վերջերում», «Անհայտ աղանդավորների հայոց մեջ», «Արսեն Թոխմախյան», «Հոդդի վիշտը Մուրացանի երկերում» և այլ գրական-բանասիրական, պատմագիտական-տնտեսագիտական հոդվածներ ու պատմագիտական սկզբնաղբյուրների հրապարակումներ (Զաքարիա Ագուլեցու «Դավթարը»):

Թ. Ավդալբեգյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Վախճանվել է 1937 թ. հունվարի 26-ին: Արդարացվել է հետմահու:

ԱՐԵՇՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1881—1957)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Գրիգոր Հակոբի Արեշյանը ծնվել է 1881 թ. հունվարի 7-ին, Թիֆլիսի գավառի Աղբուլաղ գյուղում: Ավարտել է Թիֆլիսի 2-րդ գիմնազիան: Մեկ տարի ուսումը է Պետերբուրգի ռազմաբժշկական ակադեմիայում, ապա տեղափոխվել է Կիև և 1909 թ. ավարտել համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Այնուհետև ընդունվում է աշխա-

տանքի պրոֆ. Գ. Ֆ. Պիսեմսկու կլինիկայում, որտեղ մասնագիտանում է մանկաբար-
ձուության և զիննկոլոգիայի գծով: Ջինվորական ծառայությունը անցկացնելով Վարշավայի
ուսումնական օկրուգում, 1913 թ. Արեշյանը տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղ աշխատում
է որպես օրդինատոր: 1915—1916 թթ. մորիլիզացվում է ցարական բանակ (կոմվարյան
ճակատ): 1919 թ. դեկտեմբերին տեղափոխվում է Երևան: 1922 թ. համալսարանում
բացվում է բժշկական ֆակուլտետ, և Գ. Արեշյանը դառնում է նրա առաջին դասախոս-
ներից մեկը: 1923 թ. նա ընտրվում է մանկաբարձության և զիննկոլոգիայի ամբիոնի
վարիչ, մնալով այդ պաշտոնում մինչև թոշակի անցնելը: Գ. Արեշյանը 1924—1930 թթ.
միաժամանակ եղել է համալսարանի փոխռեկտորը տնտեսական աշխատանքի գծով,
իսկ 1930—1935 թվականներին՝ բժշկական ինստիտուտի բուժական ֆակուլտետի դե-
կանը: Արեշյանը 1928 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: Ունի բազմաթիվ գիտական
աշխատություններ, որոնք վերաբերում են հղիության և ծննդաբերության հարցերին,
ծննդաբերության վրա մալարիայի ունեցած ազդեցությանը, արգանդի բաղկացիկն և
այլն:

Գ. Արեշյանը գիտության վաստակավոր գործիչ էր, բժշկական գիտությունների դոկ-
տոր: Վախճանվել է 1957 թ. ապրիլի 23-ին, Երևանում:

ԱՐԻՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1903—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1927 թվականին:

Լևոն Եղիայի Արիսյանը ծնվել է 1903 թ. հունվարի 19-ին, Վանում: Նախնական
կրթությունն ստացել է տեղի հայկական «Երամյան» դպրոցում: Առաջին համաշխար-
հային պատերազմի տարիներին քույրերի հետ գաղթել է Երևան: 1916 թ. նա մեկնում է
Կիսովոդսկ, հորեղբոր մոտ ուսումը շարունակելու: 1917 թ. փոխադրվում է Թիֆլիս
և ընդունվում Լիսիցյանի գիմնազիան, իսկ 1919 թ. գալիս է Երևան և ընդունվում արա-
կան գիմնազիա: 1919 թ. Լևոն Արիսյանը մտնում է «Սպարտակ» կազմակերպության
մեջ, իսկ 1920 թ. փետրվարին՝ կոմունիստական կուսակցության շարքերը: 1921—1922
թթ. նա կոմերիտիության Երևանի քաղկոմի քարտուղարն էր: 1922—1925 թթ. սովո-
րել և ավարտել է Մոսկվայի պետական համալսարանի հասարակական գիտությունների
ֆակուլտետը, որից հետո անցել է աշխատանքի ՀԿ(բ) Կենտկոմում որպես մամուլի
սեկտորի վարիչ: 1927 թ. նշանակվում է համալսարանի ուսումնական գծով փոխռեկտոր
և դասախոս: Համալսարանում աշխատում է մեկ տարի: 1928 թ. ընդունվում է Մոսկ-
վայի հասարակական գիտությունների գիտահետազոտական ինստիտուտի ուսաստան-
յան ասոցիացիայի ասպիրանտուրան: 1933 թ. Արիսյանը հրավիրվում է Հայաստան
և նշանակվում լուսավորության ժողովրդական կոմիսար: 1934 թ. նա ՀԿ Կենտկոմի
պրոպագանդայի և ագիտացիայի բաժնի վարիչն էր: 1936 թ. Լ. Արիսյանը նորից նշա-
նակվում է լուսավորության ժողովում: Նա զբաղվել է փիլիսոփայության հարցերով: Գրել
է «Իմացաբանական տեսության պատմությունից» աշխատությունը:

Լ. Արիսյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թվա-
կանին: Արդարացվել է հետմահու:

ԱՐՄՐՈՒՆԻ ՎԱՀԱՆ (1857—1947)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Վահան Մարգարի Արթուրյանի ծնվել է 1857 թ. հունիսի 10-ին, Նոր Բայազետում:

Ուսումնառութիւնը սկսել է Երևանի պրոգիմնադիայում, ապա տեղափոխվել Թիֆլիսի 1-ին արական գիմնազիան, որտեղ սովորել է մինչև 8-րդ դասարանը:

1878 թ. ընդունվել է 1885 թ. ավարտել է Սորբոնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Նույն թվականին պաշտպանել է դիսերտացիան՝ «Oedème carpométacarpien d' origine rhumatismac»¹ Թեմայով և ստացել բժշկագիտութայան դոկտորի աստիճան: 1889 թ. նա վերադառնում է Ռուսաստան (Պետերբուրգ), որտեղ հանձնում է ուղեւոր-բժշկական ակադեմիայի պետական թննութիւններ: 1890 թ. մեկնում է Թիֆլիս և զբաղվում բժշկութեամբ և բժշկական գիտելիքների մասնալականացմամբ: Նա Թիֆլիսում որպէս դպրոցական բժիշկ անվճար աշխատել է հայկական 7 ծխական դպրոցներում: 1892 թ. գործուղվում է Հայաստան և ակտիվորեն մասնակցում հակախուլերային պայքարին:

1902 թվականից նա հրատարակում է «Առողջապահիկ թերթիկ» պատկերազարդ հանդեսը, որը բաժանորդների ունեւր ոչ միայն Ռուսաստանում, այլև՝ արտասահմանյան մի շարք հայաշատ քաղաքներում:

Վ. Արծրունին Երևանի պետական համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի հիմնադիր դասախոսներից է և 1922 թվականից մինչև կյանքի վերջը վարել է համալսարանի, ապա բժշկական ինստիտուտի անատոմիայի ամբիոնը:

Վ. Արծրունին մեծ աշխատանք է կատարել մայրենի լեզվով դասագրքերի և բժշկական տերմինների ստեղծման գործում: Բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրումից հետո, առաջին երկու տարիների ընթացքում, նա հրատարակել է «Անատոմիա»-ի ձեռնարկների 1-ին, 2-րդ և 3-րդ պրակները, 1924 թվականին՝ «Ռուս-լատին-հայ բժշկագիտական բառարան»-ը (որտեղ հետագայում վերափոխվել ու վերահրատարակվել են): Գիտական-մանկավարժ Վ. Արծրունին 1930 թ. ստանում է գիտութայան վաստակավոր գործչի կոչում: 1943 թ. պարգևատրվում է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով:

Վ. Մ. Արծրունին վախճանվել է 1947 թ. հուլիսի 29-ին, Երևանում:

ԱՍՍՏՈՒՐ ԳԵՎՈՐԳ (1868—1937)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Գևորգ Կոնստանտինի Ասատուրը (Աստվածատրյան) ծնվել է 1868 թ. հունիսի 6-ին, Թիֆլիսում: Միջնակարգ կրթութիւնն ստացել է Ներսիսյան դպրոցում, բարձրագույնը՝ Պետերբուրգի հնագիտութայան ինստիտուտում: Ավարտել է նաև Նախընթաց արհեստի լիզեռների ակադեմիան և կուրսերը:

1884 թվականից աշխատել է Թիֆլիսում և Պետերբուրգում, բանկի կենտրոնական վարչութիւնում, ապա՝ միջնակարգ դպրոցներում որպէս ուսուցիչ և վերատեսուչ:

1921 թվականին հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպէս վրաց լեզվի և արհեստի գրականութայան դասախոս: Գ. Ասատուրի առաջին գործը՝ «Հավիտէի Բուր» լեզենդը, լույս տեսավ 1887 թ. և սկիզբ հանդիսացավ նրա մշակած արհեստի լեզենդների շարքի, որոնք ժամանակին տպագրվում էին մայրենի լեզվի գրեթէ բոլոր դասագրքերում:

Գ. Ասատուրը մեծ աշխատանք է կատարել Սայաթ-Նովայի կենսագրական և քննադրային մի շարք հոդոցների լուսարանման ուղղութեամբ: Հայ և վրաց գրականութայնը մատուցած նրա կարևոր ծառայութիւններից է Շոթա Ռուսթավելու «Վազրեսավորի» Թարգմանութիւնը, որը հրատարակվեց 1937 թվականին: Ասատուրը կատարել է մի

¹ «Դաստակ-նախադաստակային հոդի այտուց ունատիկ ծագումով»:

շարք թարգմանություններ նաև պարսկերենից և ռուսերենից: Թարգմանել է Ֆիրդուսու «Ռոստամ և Սոհրաբ» պոեմը:

Գ. Ասատուրը վախճանվել է 1937 թ. հոկտեմբերի 7-ին, Բրիլիսիում:

ԲԱՀԱԹՅԱՆ ԲԱՀԱԹՈՒՐ (1872—1934)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Բահաթուր Ավետիսի Բահաթրյանը ծնվել է 1872 թ. հուլիսի 16-ին, Շուշի քաղաքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղի ռեալական դպրոցում, ապա՝ սովորել է Վիսթաթնի Գևորգյան ճեմարանում: Երկու տարի Բուլղարիայում ուսուցչություն անելուց հետո, 1892 թ. ընդունվել է 1896 թ. ավարտել է Ժնևի համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը: Այնուհետև՝ 1899 թ. ավարտել է Բելգիայի Գենտի ինժեներական դպրոցը՝ ինժեներ-քիմիկոսի կոչումով: 1900 թ. Բահաթրյանը վերադարձել է հայրենիք և 8 տարի որպես ինժեներ աշխատել է Բաքվում, Սամարղանդում, Անգլո-կասպյան շրջանի քաղաքներում և Սիբիրում՝ հատկապես ոսկու և նավթի հետախուզման խմբերում: 1914 թ. նա անցել է մանկավարժական աշխատանքի: Աշխատել է էլմիսթնի Գևորգյան ճեմարանում որպես ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի ուսուցիչ (1914—1918 թթ.), ապա՝ Երևանի զանազան միջնակարգ դպրոցներում: Նա կարճ ժամանակով հարել է դաշ-նակցությանը: 1923 թվականին Բահաթրյանը հրավիրվել է պետական համալսարան, սկզբում դասավանդել բանֆակում, ապա՝ տեխնիկական ֆակուլտետում ու մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում՝ բարձրագույն հանրահաշիվ, քվերի տեսություն և մաթեմատիկական անալիզ առարկաները:

Բ. Բահաթրյանը վախճանվել է 1934 թ. դեկտեմբերի 1-ին, Երևանում:

ԲԵԴԵԼՅԱՆ ՀՈՎԱԿԻՄ (1874—1940)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հովակիմ Ղազարի Բեդելյանը ծնվել է 1874 թ. օգոստոսի 25-ին, Եկատերինոգրում: 1890 թ. ավարտել է Ռոստովի հոգևոր սեմինարիան, իսկ 1896 թ. Պետերբուրգի առաջին ռեալական ուսումնարանը: Ավարտել է նաև Մոսկվայի Տիմիրյազևի անվան ակադեմիան: Այնուհետև, բուսաբանության մեջ կատարելագործվելու նպատակով, սովորել է Մյունխենի, Փարիզի, Բեռլինի, Կոպենհագենի համալսարաններում և Շյուրեն-ցիայի բարձրագույն գիտական ինստիտուտում, մի շարք անվանի պրոֆեսորների մոտ: 1904 թ. Փարիզի համալսարանում Բեդելյանը պաշտպանել է դիսերտացիա և ստացել փոփոխականի աստիճան:

Վերադառնալով Ռուսաստան, անցել է դասախոսական աշխատանքի Պետերբուրգի իդական բարձրագույն գյուղատնտեսական կուրսերում: Այնուհետև որպես բուսաբան աշխատել է Ցալթայի նիկիտյան այգում, Նիժնի-Նյեպրովսկում, Ռոստովի գյուղատնտեսական փորձնական կայանում և այլուր: Երկրագնդի տարբեր լայնություններում բույսերի ջրային ռեժիմը ուսումնասիրելու նպատակով Բեդելյանը կատարել է գիտահետազոտական բազմաթիվ ուղևորություններ դեպի Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոս, Կոպենհագեն, Բեռլին, Փարիզ, Ֆլորենցիա, Եգիպտոս, Ցեյլոն, Հնդկաստան, Կալիֆոռնիա և այլ վայրեր:

1918—1920 թթ. նա դասավանդել է Բիֆլիսի պոլիտեխնիկումում, իսկ 1921—1923

թթ. Ռոստովի համալսարանում: 1923 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան որպես բուսաբանության, ապա՝ բույսերի ֆիզիոլոգիայի և անատոմիայի ամբիոնի վարիչ: Զ. Բեդեկյանը բազմամթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է: Հիշարժան են հատկապես նրա «Բույսերի ակլիմատիզացիան» (Երևան, 1929), «Բույսերի անատոմիա» (Երևան, 1935), «Բույսերի ֆիզիոլոգիա» (Երևան, 1940 թ.) և այլ աշխատություններ: Զ. Բեդեկյանին 1925 թ. շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում: Նա տիրապետում էր մի շարք լեզուների: Այդ հնարավորությունն օգտագործել էր նրան կազմել «Միջազգային բուսաբանական բառարան» ութ (լատինո-ռուս-ֆրանս-անգլիական-հայկական-դանիո-իտալո-գերմանական) լեզուներով, որը սակայն չկարողացավ ավարտել:

Զ. Բեդեկյանը վախճանվել է 1940 թ. հուլիսի 14-ին, Երևանում:

ՌՈՒՆԻԱԹՅԱՆ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ (1878—1943)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Նիկողայոս Գարրիելի Բունիաթյանը ծնվել է 1878 թ. օգոստոսի 24-ին, Թիֆլիսում: Ավարտել է Բաքվի միջնակարգ, ապա՝ Օդեսայի նկարչական դպրոցները: 1907 թվականին ընդունվել է Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիան, որն ավարտել է 1914 թվականին և ստացել ճարտարապետի կոչում: Իր ստեղծագործական աշխատանքը սկսել է Անի քաղաքի՝ Ն. Մառի հնագիտական արշավախմբում:

1916—1918 թթ. Բունիաթյանը աշխատել է Մոսկվա—Կազան երկաթգծի կենցաղի բարելավման բաժնում որպես ճարտարապետ:

1922—1924 թվականներին աշխատել է Մոսկվայում բացված առաջին գյուղատնտեսական ցուցահանդեսում որպես ավագ ճարտարապետ: Այստեղ ընդհանուր աշխատանքները ղեկավարելուց բացի, նախագծել ու կառուցել է Հայաստանի տաղավարը:

1917—1924 թվականներին Բունիաթյանը Մոսկվայի ճարտարապետական ինստիտուտի ճարտարապետության դասախոս էր, ապա նաև՝ ամբիոնի վարիչ ու պրոֆեսոր:

1924 թվականին Բունիաթյանը հրավիրվում է Երևան ու նշանակվում քաղաքի գեղապետի ճարտարապետ:

Այդ նույն տարում հրավիրվում է պետական համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետ որպես ճարտարապետության նախագծման ու պատմության դասախոս, ապա՝ նաև դեկան: Դրան զուգընթաց, մեծ ջանասիրությամբ աշխատում էր նաև հնությունների պահպանության կոմիտեում:

Բունիաթյանի նախագծերով Երևանում ու հանրապետության մյուս քաղաքներում կառուցվել է շուրջ 70 շենք, որոնցից առավել նշանավորներն են՝ Երևանի Նալբանդյան և Թումանյան փողոցների հատման անկյուններում կառուցված նույնատիպ բնակելի երկու շենքերը, Մաշտոցի պողոտայի մի շարք բնակելիներ:

Հասարակական շենքերից՝ պետական համալսարանի հին շենքի (Արմյան 52) աջ թևը, որտեղ տեղավորված է մեծ դահլիճը, «Երևան» և «Սևան» հյուրանոցները, գյուղբանկի շենքը Երևանի հրապարակի վրա, «Հայկինոյի» տաղավարը Տերյան փողոցում, քաղաքային բաղնիքը Մ. Խորենացու փողոցի վրա, Գյումրիի տեքստիլ ֆաբրիկան, ինչպես նաև բազմամթիվ դպրոցներ: Նա մշակել է նաև մի շարք գյուղերի նախագծեր:

Հատկապես մեծ է Բունիաթյանի դերը Երևան քաղաքի հատակագծի իրականացման և մասնագիտական կադրերի պատրաստման գործում:

1938 թվականին Ն. Բունիաթյանը նույնպես ենթարկվում է հայաժառանգի Ազատվելուց հետո մեկնում է Մոսկվա, ուր աշխատում է ԽՍՀՄ ճարտարապետության ակադեմիայում, ղեկավարելով նրա ասպիրանտուրան:

ԳԱՌՐԻԵԼՅԱՆ ՀՈՎՆԱՆ (1876—1946)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Հովնան Համբարձումի Գաբրիելյանը ծնվել է 1876 թ. օգոստոսի 26-ին, Շուշի քաղաքում: Ավարտել է տեղի գիմնազիան, իսկ 1904 թ. Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: 1926 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան, հիմնադրել մանկական հիվանդությունների ամբիոնը և ավանդել մանկաբուժություն առարկան: Ունի 40-ից ավելի գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են մանկական հիվանդությունների՝ առանձապես մանուկների մոտ բրուցելյոզի, մալարիայի, տուբերկուլյոզի, մի-նինգիտի, կարմրուկի և այլ հիվանդությունների հետ կապված հարցերին:

Հովնան Գաբրիելյանը ուներ պրոֆեսորի և գիտության վաստակավոր գործչի կոչում:

Նա վախճանվել է 1946 թ. օգոստոսի 23-ին, ավիացիոն աղետի հետևանքով: Թաղվել է Երևանում:

ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԲՈԳԴԱՆ (1882—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Բոգդան Հակոբի Գալստյանը ծնվել է 1882 թ. դեկտեմբերի 22-ին, Դեբրենդում, դինվորական բժշկի ընտանիքում: Ավարտել է Պետերբուրգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը:

1925 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան որպես հոդագիտության դասախոս և ամբիոնի վարիչ: Նա եղել է նաև գինեայգեգործական ինստիտուտի ագրո-հոդագիտության ռաժնի վարիչը: Պետպլանի հանձնարարությամբ մասնակցում էր նաև գյուղատնտեսության շրջանացման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքներին:

Բ. Գալստյանը Հայաստանի հողային ծածկույթի առաջին քարտեզի հեղինակն է և Անդրկովկասի հողային քարտեզի հեղինակներից ու խմբադիրներից մեկը: Նա ունի Նաև բազմաթիվ տպագրված և անտպ աշխատություններ, որոնք հիմնականում վերաբերում են հողերի աշխարհագրությանը և ունեն գիտական ու պրակտիկ մեծ արժեք: Դրանք են՝ «Հայաստանի հողերի աշխարհագրությունը», «Սարգարապատի տափաստանի հողերը», «Աղմաղանի բարձրավանդակի հողերը» և այլն:

Բ. Գալստյանին 1925 թ. շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թ. հունիսի 15-ին, Մազադանում: Արդարացվել է հետմահու:

ԳԱԼԻԿՅԱՆ ՀՐԱՆՏ (1889—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Հրանտ Ավետիսի Գալիկյանը ծնվել է 1889 թ. մարտի 5-ին, Վանում, որտեղ և ստացել է միջնակարգ կրթությունը: 1908 թ. ընդունվել և 1912 թ. ավարտել է Կ. Պալսի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: Եղել է հնչակյան կուսակցության անդամ, Հայաստան է եկել 1922 թվականին, 1924 թվականին հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետում դասախոսելու: 1923—26 թթ. նա միաժամանակ աշխատել է հանրապետության արդարադատության ժողովմատում իբրև դատական-հսկողական բաժնի վարիչ, գերագույն դատարանի նախագահի տեղակալ (1926—1930 թթ.) և այլն:

1934—1936 թվականներին եղել է համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի դեկանը և տնտեսական իրավունքի ամբիոնի վարիչը: 1936 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում: Հ. Գալիկյանը գրել է «Պրոլետարիատի դիկտատուրան և սովետական դատարանը» (1924 թ.), «Վանանց աշխատանքի պաշտպանությունը», (1930 թ.), «Սովետական դատարան» (1936 թ.) և այլ աշխատություններ:

Հ. Գալիկյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թ.: Արգարացվել է հետմահու:

ԳՐԶԵԼՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (1884—1977)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Գևորգ Փարսզյանի Գրձելյանը ծնվել է 1884 թվականի հունվարի 2-ին, Վրաստանի Սուրամի ավանում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Թբիլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Այնուհետև մեկնում է Ֆրանսիա, որտեղ սովորում և ավարտում է նախ՝ Նանսիի միջնակարգ գյուղատնտեսական դպրոցը, իսկ 1910 թվականին՝ Մոնպելյեի ազգային գյուղատնտեսական ուսումնարանը, ստանալով ագրոնոմ-ինժեների կոչում: 1911 թվականին վերադառնում է հայրենիք և աշխատանքի անցնում Թբիլիսի հայկական գյուղատնտեսական ընկերությունում: 1911 թվականի գարնանը Գրձելյանը Մեծ Ղարաքիլիսայում (Վանաձոր) կազմակերպում է ցուցադրական առաջին հողամաս-բանջարանոցը:

1917—1918 թթ. նա եղել է Երևան—Ղարսյան այգեգործության և գինեգործության կոմիտեի նախագահ:

1921—1929 թթ. աշխատել է հանրապետության հողօգտագործմատում, նախ՝ որպես այգեգործության մասնագետ, այնուհետև որպես գյուղբաժնի վարիչ, բույսերի պաշտպանության բաժնի վարիչ: 1922 թվականին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան իբրև գյուղատնտեսական ֆակուլտետի ֆիտոպաթոլոգիայի դասախոս: 1923 թվականին նշանակվում է այգեգործության ամբիոնի վարիչ: Գ. Գրձելյանը գյուղատնտեսության առաջավոր մտքի լավագույն ներկայացուցիչներից է: Նրա գիտահետազոտական աշխատանքները հիմնականում վերաբերում են այգեգործությանը, հատկապես՝ ամպելոգրաֆիայի կազմմանը, խաղողի վազի ագրոտեխնիկային և վնասատուների դեմ պայքարի հարցերին: Նրա առաջարկությամբ արտադրություն է մտել մեր պայմաններում չպաշարային այգիները հովհարային համակարգով ձևավորելու եղանակը, այգեգործության և գինեգործության առաջին շրջանացումը և այլն: Գ. Գրձելյանը «Այգեգործություն» սովորաբանաբար աշխատության հեղինակն է: Խաղողի վազի ծագակափոշու

օգտագործմամբ նա ստեղծել է մի նորատիպ գինի՝ «Նեկտարինե» անվամբ: Մեծ է նրա ծառայությունը նաև մասնագետ կադրերի պատրաստման գործում:

Գ. Գրձեկյանը անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ազատարարացվել:

Գրձեկյանը վախճանվել է 1977 թ. օգոստոսի 31-ին, Երևանում:

ԳՅՈՒԼԻ-ՔԵՎԵՅԱՆ ՀԱՅԿ (1885—1951)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հայկ Գարրիելի Գյուլի-Քևեյանը ծնվել է 1885 թվականի դեկտեմբերի 25-ին, Շուշի քաղաքում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի ուսումնարանում, 1906 թ. մեկնում է Գերմանիա բարձրագույն կրթություն ստանալու: Մեկ տարի Ենայի համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետում սովորելուց հետո տեղափոխվում է Լայպցիգի համալսարանը, որտեղ մնում է մինչև 1910 թվականը, որից հետո մեկնում է Ցյուրիխի համալսարան, ուր սովորում է մինչև 1911 թվականը: 1912 թ. Գյուլի-Քևեյանը գալիս է Մոսկվա: Նույն թվականին նորից վերադառնում է Գերմանիա, շարունակում ուսումը և ավարտում Հայդելբերգի համալսարանը: Նրա դոկտորական դիսերտացիայի պաշտպանությանը խանգարում է 1914 թվականին սկսված առաջին համաշխարհային պատերազմը: Ուսանողական տարիներին նա Գերմանիայում ուսումնասիրում է մարքսիզմը, ակտիվորեն մասնակցում քաղաքական կյանքին: Հ. Գյուլի-Քևեյանը 1906 թ. բուլղերիկյան կուսակցության անդամ էր և մասնակցել է Գերմանիայի կոմունիստական կուսակցության հիմնադրմանը: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Գերմանիայում նրան ձերբակալում են և նետում զանազան համբարներ, որտեղից որպես ուսահպատակ ազատվում է գերիների փոխանակության ժամանակ:

1918—1920 թթ. աշխատում է Աստրախանում: Մեզ մոտ խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, Համկ(բ)Կ Կենտկոմի որոշմամբ՝ մի խումբ կոմունիստների հետ ուղարկվում է աշխատանքի Հայաստան: Այստեղ խմբագրում է «Կոմունիստ» թերթը: 1921—1923 թթ. աշխատում է Ալեքսանդրապոլում որպես թերթի խմբագիր, ապա՝ ագիտպրոպ րաժնի վարիչ: 1923 թ. նշանակվում է ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի ագիտացիայի րաժնի վարիչ: Նույն թվականին նա աշխատանքի է անցնում նաև համալսարանում որպես դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմի դասախոս: 1924—1927 թթ. էղել է համալսարանի ուսումնական գծով փոխռեկտոր և մեծ դեր կատարել ուսուցման գործընթացի ճիշտ կազմակերպման, կադրերի պատրաստման որակը բարելավելու ուղղությամբ: 1929 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: Հ. Գյուլի-Քևեյանը մարքսիստ գրաթնադատ էր:

Անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել: Վախճանվել է 1951 թ. սեպտեմբերի 29-ին, Երևանում:

ՆՂԻԱԶԱՐՅԱՆ (ԱՐՏԱՎԱԶԴ) ԱՐՏՈ (1899—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1928 թվականին:

Արտո Միքայելի Նղիազարյանը ծնվել է 1899 թվականի հունիսի 23-ին, Ստեփանավանում: Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի ծխական դպրոցում, ապա փոխադրվել Ներսիսյան դպրոց, որն ավարտել է 1919 թվականին:

Նույն թվականի նոյեմբերին Եղիազարյանն ընդունվել է կոմկուսի շարքերը: 1923—1925 թթ. սովորել է Անդրկովկասյան կոմունիստական համալսարանում, 1925—1928 թթ. Մոսկվայի կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտում: 1928 թ. սեպտեմբերին Եղիազարյանը նշանակվել է Երևանի պետական համալսարանի ուսումնական մասի փոխնկատոր: 1929 թ. համաստեղության կարգով՝ նաև լուսավորության ժողովրդական կոմիսարի տեղակալ, իսկ 1929 թ. սեպտեմբերին՝ լուսավորության ժողովում:

1931 թ. օգոստոսին նա կրկին մեկնել է Մոսկվա՝ շարունակելու ուսումը Կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտում, որն ավարտել է 1933 թ. մայիսին և անցել աշխատանքի ՀամԿ(Բ)Կ Կենտրոնական կոմիտեի կուլտպրոպագանդում: 1934 թ. օգոստոսին Եղիազարյանը վերադարձել է Երևան և նորից նշանակվել Հայաստանի լուսավորության ժողովրդական կոմիսար:

Ա. Եղիազարյանը 1960 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1969-ին՝ դոկտորական թեզ:

Անհատի պաշտամունքի շրջանում նա ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել: Ա. Եղիազարյանը վախճանվել է 1974 թ. մարտի 16-ին, Երևանում:

ԵՍԱՅԱՆ ԱՐԱՄ (1891—1957)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Արամ Միքայելի Եսայանը ծնվել է 1891 թ. մայիսի 10-ին, Երևանում: 1913 թ. ավարտելով տեղի արական գիմնազիան, 1914 թ. ընդունվում է 1918 թ. ավարտում է Մոսկվայի Մ. Վ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: 1919 թվականին վերադառնում է Հայաստան և վարում մի շարք պատասխանատու պաշտոններ (հանրապետության գերագույն տրիբունալի քննիչ, դատարանի անդամ, Գերագույն խորհրդի իրավաբանական բաժնի վարիչ և այլն):

Ա. Եսայանը 1926 թվականին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան դասախոսելու, ուր և աշխատում է մինչև կյանքի վերջը: Ավելի քան քսան տարի Ա. Եսայանը վարել է համալսարանի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչի պաշտոնը և կարդացել տնտեսական իրավունքի, քաղաքացիական իրավունքի, հողային իրավունքի, կոտնտեսային իրավունքի, ամուսնաընտանեկան իրավունքի դասընթացները:

1945 թ. դեկտեմբերին նա Մոսկվայում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա: 1947 թ. մայիսին նրան ընտրվում է պրոֆեսորի կոչում: Նրա գրչին են պատկանում «Հեղինակային իրավունքը» (1938 թ.), «Սովետական Հայաստանի առաջին 5 տարիների քաղաքացիական օրենսդրության պատմությունը» (1939 թ.), «Մուքաղարական իրավունքը Հայաստանում» (1947 թ.) և այլ մենագրություններ:

Ա. Եսայանը վախճանվել է 1957 թվականի սեպտեմբերի 14-ին, Երևանում:

ԵՐԻՑՅԱՆ ԽՈՐԵՆ (1882—1956)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Խորեն Ահարոնի Երիցյանը ծնվել է 1882 թ. հունվարի 15-ին, Ալավերդու շրջանի Սանահին գյուղում: 1900 թ. ավարտել է Թիֆլիսի այգեգործական դպրոցը և մինչև 1906 թ. աշխատել Անդրկովկասի զանազան վայրերում:

Խ. Երիցյանը 1904—1906 թթ. եղել է բուլչնիկյան ֆրակցիայի անդամ, 1905 թ. գրել է «Ալավերդու պղնձահանքերի գործարանի դերը շրջակա գյուղացիության պրոլետարացման գործում» հոդվածը, որը խմբագրել է Ստ. Շահումյանը: 1906 թ. ընդունվել է և 1909 թ. ավարտել է Լայպցիգի համալսարանի գյուղատնտեսական ինստիտուտը: 1909—

1910 թթ. աշխատել է որպես Թավրիզի հայկական ուսումնարանի տնօրեն, 1910—1918 թթ. դարձյալ Անդրկովկասում վարել է գաղառային գյուղատնտեսի պաշտոն: Ապա եկել է Երևան և 1920—1922 թթ. աշխատել հողօգտագործատու որպես բաժնի վարիչ անասնաբուծության գծով: 1923 թ. հունվարի 1-ից հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես անասնապահության ամբիոնի վարիչ: Համալսարանում կարդացել է ընդհանուր անասնապահություն, մասնավոր անասնապահություն և ալպյան տնտեսություն առարկաները: 1929 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Խ. Երիցյանը գիտահետազոտական մի շարք աշխատանքների հեղինակ է, որոնք հիմնականում վերաբերում են անասնապահության հարցերին: Դրանցից կարևոր են՝ «Կաթնատնտեսության ձեռնարկ», «Հորթերի կերակրումն ու խնամքը», «Անասունների կերի խնդիրը» և այլ գործեր, որոնք ունեցել են մի քանի հրատարակություններ:

Առանց դիտարկելու պաշտպանության (հաշվի առնելով գիտական վաստակը) Խ. Երիցյանին 1937 թ. շնորհվել է գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածուի, իսկ 1945 թ. փետրվարի 24-ին՝ դոկտորի գիտական աստիճան:

1945 թ. օգոստոսի 4-ին նա ընտրվել է ԳԱ թղթակից-անդամ:

Խ. Երիցյանը վախճանվել է 1956 թ. մայիսի 5-ին, Երևանում:

ԶԱՎՐՅԱՆ (ԶԱՎՐԻՆՎ) ԴԱՎԻԹ (1889—1957)

Հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան 1919 թվականի հուլիսին:

Դավիթ Քրիստափորի Զավրյանը ծնվել է 1889 թ. հունիսի 23-ին, Թիֆլիսում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղում, իսկ բարձրագույնը՝ Պետերբուրգի համալսարանում, ուր աշակերտել է Դ. Ի. Մենդելեևին: Դեռևս համալսարանում ուսանելու տարիներին մեկնում է Փարիզ և գիտական հետազոտություններ կատարում տեղի պրոֆեսորների ղեկավարությամբ: Համալսարանն ավարտելուց հետո աշխատանքի է անցնում Պետերբուրգի ճանապարհաշինարարական ինստիտուտում որպես լաբորատորիայի վարիչ և անօրգանական քիմիայի դասախոս: Այնուհետև նա տեղափոխվում է Թիֆլիս և աշխատում Անդրկովկասի մասնավոր համալսարանում որպես դոցենտ: 1919 թ. կեսերին, Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության նախարարությունը նրան հրավիրում է Երևանի համալսարանը կազմակերպելու (պրոֆ. Յու. Ղամբարյանի հետ): Դ. Զավրյանն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել համալսարանի հիմնադրման գործին: Եղել է համալսարանի տեխնիկական և բնագիտական ֆակուլտետների ղեկան (1921-ին): 1921 թ. վերջերին և 1922 թ. սկզբին մի քանի ամսով վարել է ռեկտորի պաշտոնը և համալսարանի գործերով մեկնել Մոսկվա ու Պետերբուրգ: 1922 թ. զարնանից աշխատանքի է անցել Թիֆլիսի ճանապարհաշինարարական ինստիտուտում որպես անօրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչ: Իր գիտական գործունեության հետագա շրջանում նա սերտ կապերի մեջ է եղել Երևանի համալսարանի, մյուս բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և գիտությունների ակադեմիայի հետ:

Դ. Զավրյանը վախճանվել է 1957 թ. օգոստոսի 11-ին, Թբիլիսիում:

ՋՈՐՅԱՆ ՀԱԿՈՐ (1894—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Հակոբ Նշանի Ջորյանը ծնվել է 1894 թվականի ապրիլի 23-ին, Օրդու քաղաքում: 1912 թ. ավարտել է Կ. Պոլսի Պերպերյան վարժարանը: 1912—1914 թթ. աշխատել է

Օրդուի դպրոցում որպես ուսուցիչ, 1915—1919 թթ. ապրել և աշխատել է Բուլղարիայի Շումլե քաղաքում: Հ. Զորյանը 1912 թ. Կոստանդնուպոլսում ընդունվել է դաշնակցության շարքերը, իսկ 1923-ին՝ Բեռլինում խզել է իր կապերը նրանց հետ: 1919—1920 թթ. սովորել է Լոզանի, 1920—1925 թթ. Բեռլինի համալսարաններում, որտեղ աշակերտել է անվանի տնտեսագետ Վ. Ջոմբարտին: Արխիվային փաստաթղթերը հավաստում են, որ Հակոբ Զորյանը Բեռլինի համալսարանում եղել է հայ ուսանողների միության նախագահը և 1921-ին օգնել է Սողոմոն Թեհլիրյանին՝ Հայկական եղեռնի կազմակերպիչներից մեկի՝ Թալեաթ փաշայի ապստամբությունը նախապատրաստելու գործում: 1925 թ. Զորյանը ավարտում է Բեռլինի համալսարանը, պաշտպանելով դոկտորական դիսերտացիա: Նույն թվականի հոկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան որպես հայոց պատմության դասախոս: Համալսարանում աշխատած տարիներին (1925—1937 թթ.) եղել է ամբիոնի վարիչ և պատմության ֆակուլտետի ղեկավար: Հ. Զորյանը աշխատել է նաև իրրև ազգային գրադարանի (1927—1928 թթ.), մշակույթի պատմության ինստիտուտի (1932—1935 թթ.) և Պետական թանգարանի (1936 թ.) տնօրեն: Հ. Զորյանը ունի մի շարք գիտական աշխատություններ՝ «Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները միջնադարյան Հայաստանում», «Ֆեոդալական Հայաստանի գյուղացիական շարժումները 10-րդ դարում», «Արաբների հարկային քաղաքականությունը ավատական Հայաստանում» և այլն, որոնք տպագրվել են համալսարանի և մշակույթի պատմության ինստիտուտի տեղեկագրերում:

Հ. Զորյանը 1930 թվականին ընդունվել է ԽՍՀՄ շարքերը: 1937 թվականին ենթարկվել է հալածանքի: Վախճանվել է 1942 թ. աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ԷԴԻԼՅԱՆ ԳՈՒՐԳԵՆ (1885—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Գուրգեն Մեսրոպի էդիլյանը ծնվել է 1885 թ. դեկտեմբերի 25-ին, Քարվառասարայում (Իջևան):

Նախնական կրթությունը ստացել է Իջևանի ծխական դպրոցում, ապա սովորել Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: 1898 թ. տեղափոխվել է Էյմիածնի Գևորգյան ճեմարան, որն ավարտել է 1903 թվականին: 1904 թվականին մեկնել է Գերմանիա ուսանելու: Սկզբում սովորել է Ենայի, ապա՝ Լայպցիգի համալսարաններում: 1909 թվականի հունվարին էդիլյանը հանձնում է ավարտական քննությունները և նույն թվականի փետրվարին Շվեյցարիայում՝ Բեռնի համալսարանում պաշտպանում է դիսերտացիա, ստանալով փիլիսոփայության դոկտորի գիտական աստիճան:

1909 թ. աշնանից աշխատանքի է անցնում Գևորգյան ճեմարանում որպես հոգեբանության, մանկավարժության և մեթոդիկայի ուսուցիչ: 1914—1919 թթ. պաշտոնավարում է Ներսիսյան դպրոցում: 1919 թ. աշնանը տեղափոխվում է Երևան և ՀՀ հանրային կրթության և արվեստի նախարարությունում նշանակվում տարրական դպրոցների բաժնի վարիչ: Այդ պաշտոնից հրաժարվում է 1920 թ., կառավարությանը մեղադրելով դպրոցների և ուսուցչության անմխիթար վիճակի համար:

1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես դասախոս, իսկ 1921 թ. հոկտեմբերին նշանակվում է համալսարանի մանկավարժական

¹ Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության պետական վարչության արխիվ, կարճված գործերի ֆոնդ, № 895, հատոր 1, թթ. 283, 284, 287 և՝ Սողոմոն Թեհլիրյան, «Վերհիշումներ»։ Թալեաթի ահաբեկումը, ՀԳԱԱ հրատ., Երևան, 1993, էջեր 172, 177, 184—185, 188—189:

Ֆակուլտետի դեկան և դասավանդում մանկավարժություն ու հոգեբանություն առարկաները 1934 թվականին նա ստանում է պրոֆեսորի կոչում: Էդիլյանը աշխատակցում էր նաև Մոսկվայի հոգեբանական գիտահետազոտական ինստիտուտին:

Պրոֆեսոր Գ. Էդիլյանը մի շարք աշխատությունների ու դասագրքերի հեղինակ է: Դրանք են՝ «Քննադատություն Ցիլլերի ձևական աստիճանների» (դոկտ. դիսերտ. հայերեն թարգմ., Վաղարշապատ, 1911 թ.), «Դասավանդման ձևեր» (1913 թ.), «Դասավանդման խնդիրներ» (1914 թ.), «Աշխատանքի դպրոց» (Երևան, 1922), «Հայոց լեզվի մեթոդիկա» (Թիֆլիս, 1923), «Հոգեբանության ուրվագծեր» (Երևան, 1958 թ.), «Անտիպ էջեր» (Երևան, 1988) և այլն:

Հայաստանում նա առաջինը հիմք դրեց հոգեբանության փորձարարական ուսումնասիրություններին և մանկավարժական ինստիտուտին կից կազմակերպեց հոգեբանության լաբորատորիա:

Գ. Էդիլյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Վախճանվել է 1942 թ. հունվարի 18-ին, Օմսկ քաղաքում: Արդարացվել է հետմահու:

ԹԱՄԱՆՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (1878—1936)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Ալեքսանդր Հովհաննեսի Թամանյանը ծնվել է 1878 թ. մարտի 4-ին, Եկատերինոդարում: 1904 թվականին ավարտել է Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիայի ճարտարապետական դասընթացը և մի քանի տարի աշխատել Պետերբուրգում ու Մոսկվայում, ուր կարճ ժամանակում աչքի է ընկել իր նախագծած մի շարք շենքերով: Մոսկվայում կառուցված Շչերբատովի տան ճարտարապետության համար 1914 թվականին Թամանյանն ընտրվում է ճարտարապետության ակադեմիկոս:

Ալ. Թամանյանի ստեղծագործության գլուխգործոցը, սակայն, Երևան քաղաքի գլխավոր հատակագիծն է, նրա 12 տարվա մեղմաշուն աշխատանքի արդյունքը: Ալ. Թամանյանի խոշորագույն ստեղծագործություններից են՝ Հայաստանի կառավարական և Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի շենքերը: Կարևոր գործերից են նաև Երևանի բժշկական ինստիտուտի անառնիկումը, աստղադիտարանը, անասնաբուժական ինստիտուտի շենքը, համալսարանական թաղամասի հատակագիծը (որտեղ նախատեսել էր համալսարանի բոլոր ֆակուլտետների հետագա զարգացման հետ կապված մանրամասները), ինչպես նաև Ազգային գրադարանի շենքը: Ալ. Թամանյանը հսկայական օգնություն է ցույց տվել համալսարանի վարչությանը, տնիսիկական ֆակուլտետում կադրերի պատրաստումը բարելավելու և նրանց մասնագիտացումը ճշտելու գործում: Այդ աշխատանքներից են մասնավորապես Էր ամենամեծ եռանդով ու ջանասիրությամբ, Հիանալի է Ալ. Թամանյանի՝ իր ստեղծագործություններին տված սեփական գնահատականը: «Իմ բոլոր գործերի մեջ,— ասում է նա,— սկսած 1923 թվականից, ես փորձել եմ օգտագործել անցյալ դարերի կուլտուրական ժառանգությունը: Ես ձգտել եմ գտնել այնպիսի ձևեր, որոնք համապատասխանեն երկրի կլիմայական պայմաններին, բնության առանձնահատկություններին և արտացոլեն Հայաստանի ժողովրդական ստեղծագործությունը»:

Թամանյանի ստեղծագործական խոշոր տաղանդի համընդհանուր ճանաչման համար նրան շնորհվեց Հայաստանի Ժողովրդական ճարտարապետի, իսկ կառավարական ոտն ճարտարապետության համար՝ պետական մրցանակի դափնեկրի կոչում:

Ալ. Թամանյանը վախճանվել է 1936 թ. փետրվարի 20-ին, Երևանում:

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼ (1886—1950)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Միքայել Գալուստի Թումանյանը ծնվել է 1886 թ. փետրվարի 29-ին, Ղրիմի Կասսուրազար քաղաքում: Ավարտել է Երևանի գիմնազիան 1905 թ., Մոսկվայի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը՝ 1911 թ., Մոսկվայի գյուղատնտեսական ինստիտուտը՝ 1914 թվականին: 1915—1923 թթ. Մ. Թումանյանը աշխատել է որպես գյուղատնտես Զանգեզուրում, ապա հողօդկոմատի համակարգում: Մ. Թումանյանը 1924 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան որպես գյուղատնտեսական ֆակուլտետի մասնավոր երկրագործության ամբիոնի վարիչ և դասախոս: 1929 թ. նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում: Մ. Թումանյանը մեծ գործ է կատարել Հայաստանի դաշտային կուլտուրաների ուսումնասիրության գծով, որոնք ամփոփել է իր այնպիսի կարևոր աշխատություններում, ինչպիսիք են՝ «Հայաստանի կոնդիկ ցորենները», «Կուլտուրական բույսերի բարձրության գոտիները Հայաստանում», «Հայաստանի վայրի ցորենները» և այլն:

Մ. Գ. Թումանյանը իր գիտարշավային հետազոտությունների ընթացքում եկավ այն եզրակացության, որ Հայաստանը ցորենի մշակույթի տարածման համաշխարհային կենտրոններից մեկն է:

1935 թ. Մ. Թումանյանին շնորհվում է գիտության վաստակավոր գործչի կոչում, 1937 թ.՝ գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան, իսկ 1943 թ. նա հաստատվում է գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Մ. Թումանյանը մինչև 1949 թ. եղել է գյուղատնտեսական ինստիտուտի բուսաբանության ամբիոնի վարիչ: Հնարվել է հանրապետության Գերագույն խորհրդի և Երևանի քաղաքապետի պատգամավոր:

Մ. Գ. Թումանյանը վախճանվել է 1950 թ. հուլիսի 24-ին, Երևանում:

ԼԵՈ (ԱՌԱՔԵԼ ԲԱԲԱՆԱՆՅԱՆ) (1860—1932)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Առաքել Գրիգորի Բաբանյանը (Լեո) ծնվել է 1860 թ. ապրիլի 14-ին, Շուշիում, դերձակի ընտանիքում: 1874 թ. ավարտել է տեղի թեմական դպրոցը (քառամյա), իսկ 1878 թվականին՝ քաղաքային դպրոցը: Հոր մահից հետո նա գնում է Բաքու աշխատանք որոնելու և մեծ դժվարություններ ու զրկանքներ կրում: 1879—1881 թթ. Լեոն աշխատել է նոտարի մոտ որպես գրագիր, ապա Շուշիի հեռագրատանը՝ հեռագրիչ: 1880-ական թվականներից Լեոն սկսում է աշխատակցել՝ «Մշակ»-ին, «Արձագանք»-ին, «Տարազ»-ին, «Աղբյուր»-ին, «Արմենիա»-ին (Մարսել) և բազմաթիվ այլ թերթերի ու հանդեսների: 1884 թ. Շուշիում առանձին գրքով լույս է տեսնում Լեոյի առաջին աշխատությունը՝ «Ուխտավորի հիշատակարանը», 1893 թ. նա տեղափոխվում է Բաքու «Արոր» տպարանի կառավարչի պաշտոնով:

1895 թ. Լեոն հրավիրվում է «Մշակ»-ի խմբագրություն մշտական աշխատակցի ու քարտուղարի պաշտոնով: Այստեղ նա ամբողջապես նվիրվում է գրական գործունեության, աշխատելով մինչև 1906 թվականը: Այնուհետև հիվանդության պատճառով ստիպված է լինում թողնել խմբագրությունը և ուսուցչություն անել Գեորգյան ճեմարանում, միաժամանակ ուսումնասիրել էլեմիաժնի մատենադարանի նյութերը իր ապագա «Հայոց

պատմություն» աշխատության համար: 1924 թ. հրավիրվում է Երևանի համալսարանում դասախոսելու և աշխատում է մինչև 1930 թ.: Նու շատ բան է արել հայ ժողովրդի պատմության ընդհանուր դասընթաց ստեղծելու, նրա ավանդումը գիտական հունի մեջ դրելու գործում: Լեոն հայ պատմագրության ամենանշանավոր դեմքերից մեկն է և թողել է շատ հարուստ գիտական ժառանգություն: Լեո ծածկանվամբ Ա. Բաբախանյանն առաջին անգամ հանդես է եկել իր «Պատմություն» վիպակը տպագրելիս, որն այնուհետև դարձել է նաև բոլոր մյուս գործերի հեղինակային անունը: Նրա նշանավոր երկերն են՝ «Հայկական տպագրություն» (հ. 1—2, 1901—02 թթ.), «Ստեփանոս Նազարյանց» (հ. 1—3, 1902—05 թթ.), «Գրիգոր Արծրունի» (հ. 1—3, 1902—04 թթ.), «Ռուսահայոց գրականություն սկզբից մինչև մեր օրերը» (1904), «Վանի թագավորությունը» (1915), «Հայոց պատմություն» (հ. 1, 1917 թ., հ. 2—3, 1946—47), «Անցյալից» (1925), «Հայոց պատմություն» (1927), «Խոջայական կապիտալ» (1934), «Թուրքահայ հեղափոխության դադափարախոսությունը» (2 հատորով), (Փարիզ, 1934), «Անի» (Երևան, 1946 և 1963), «Եղարվեստական երկեր» (Երևան, 1959) և այլն:

Նրա աշխատությունները շատ արագ են տարածվել: Դրան մեծապես նպաստել են Լեոյի պատկերավոր լեզուն և փառապան հարուստ նյութի իմացությունը: Լեոն վախճանվել է 1932 թ. նոյեմբերի 4-ին, Երևանում:

ԼԻՍԻՑՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1891—1921)

Հրավիրվել է նամակաւարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Լեոն Ստեփանի Լիսիցյանը ծնվել է 1891 թ. դեկտեմբերի 27-ին, Թիֆլիսում: Ավարտել է տեղի արական առաջին գիմնազիան: Այնուհետև ուսումը շարունակել է Մյունխենի համալսարանի պատմության ֆակուլտետում, ապա Մոսկվայի և Վիեննայի համալսարաններում:

Պրոֆ. Յոզ. Ստրժեգովսկու և Բ. Թորամանյանի հետ զբաղվել է ճարտարապետության հարցերով: 1920 թ. Լիսիցյանը գալիս է Հայաստան և անմիջապես նշանակվում է չմիաժնի կուլտուր-պատմական ինստիտուտի քաղկոմիսար: 1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան դասախոսելու Հայաստանի պատմական և ֆիզիկական աշխարհագրություն առարկաները: Սակայն Լիսիցյանը հասարակագիտական ֆակուլտետում ընդամենը մի քանի դասախոսություն է կարգացել: Ողբերգական ճակատագիրը վաղաժամ ընդհատել է նրա կյանքը:

Լ. Լիսիցյանը սպանվել է էջմիածնում, 1921 թ. փետրվարի 18-ին:

ԼԻՍԻՑՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1865—1947)

Հրավիրվել է նամակաւարան 1924 թվականին:

Ստեփան Դանիելի Լիսիցյանը ծնվել է 1865 թ. սեպտեմբերի 22-ին Թիֆլիսում, բժշկի ընտանիքում: 1884 թ. ավարտում է Թիֆլիսի արական գիմնազիան: 1885 թ. ընդունվում է Օդեսայի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետը: 1887 թ. տեղափոխվում է Վարշավայի համալսարանի նույն ֆակուլտետը: 1889 թվականին ավարտում է համալսարանը, պաշտպանում թեզ և ստանում պատմական գիտությունների թեկնածուի աստիճան:

Ուսումնառության տարիներին նա այնքան լավ է տիրապետում լեհերենին, որ հաջողությամբ թարգմանում է Սենկևիչի հայտնի պատմավեպը՝ «Ծո՛ւ երթա՞նք»-ը:

Համալսարանն ավարտելուց հետո վերադառնում է հայրենիք, զբաղվում մանկավարժությամբ: Աշխատում է էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանում, ապա՝ 1894—1915 թթ. Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում:

1911 թ. Նա իր կնոջ՝ Կատարինե Քրիստոֆորովնայի հետ հիմնադրեց երկսեռ «Լիսիցյան գիմնազիան»: 1921—1922 թթ. Ստ. Լիսիցյանը դասախոսում է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում:

1924 թ. հրավիրվում է Հայաստան, աշխատում լուսժողովրդագիտության կից մեթոդական բյուրոյում որպես խորհրդական և համալսարանում որպես աշխարհագրության դասախոս:

Ստ. Լիսիցյանը աշխարհագրությանը և ազգագրությանը վերաբերող մի շարք աշխատությունների հեղինակ է՝ «ՀԱՍՍՐ ֆիզիկական աշխարհագրություն» (Երևան, 1940), «Ազգագրական հարցարան» (Երևան, 1946), «Հայկական ազգագրությունը 15 տարում» և այլն:

Ստ. Լիսիցյանը վախճանվել է 1947 թ. հունվարի 4-ին, Երևանում:

ԽԱՆԶԱԴՅԱՆ ՅՈՒԱԿ (1886—1935)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Ծնվել էր Երևանի խանզադյանը ծնվել է 1886 թ. մարտի 23-ին, Ղարաթիլիսայում (այժմ՝ Վանաձոր): Ալ. Մյասնիկյանի, Վ. Տերյանի, Պ. Մակինցյանի հետ միասին սովորել և ավարտել է Լազարյան ճեմարանը: 1912 թվականին ավարտել է Նաև Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը:

1912—1921 թվականներին ապրել ու աշխատել է Բաքվում, ուր մի քանի տարի հայկական իգական դպրոցում ավանդել է ռուսաց լեզու և գրականություն:

1922 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան, ուր դասավանդել է հունական գրականություն, կոոպերատիվ շարժման պատմություն և ռուս գրականության պատմություն առարկաները:

Խանզադյանը մեծ աշխատանք է կատարել համալսարանում ռուս գրականության ավանդումը պատշաճ մակարդակի վրա դնելու գործում: Նա աշխատել է որպես համալսարանի խորհրդային շինարարության ֆակուլտետի դեկան:

1912 թ. «Գրանու» արձանագրում լույս է տեսնում նրա գրական-քննադատական առաջին աշխատությունը:

Խանզադյանի հոգովածների ժողովածուն 1963 թ. հրատարակել է ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը:

8. Խանզադյանը վախճանվել է 1935 թ. սեպտեմբերի 19-ին, Երևանում:

ԽՈՋԱՆԹՅԱՆ ԶԵՊԵԹ (1885—1943)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Զեպեթ Աղաջանի Խոջանիսյանը ծնվել է 1885 թ. դեկտեմբերի 31-ին, Հին Նախիջևանում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է Երևանի արական գիմնազիայում, որն ավարտելուց հետո ընդունվել է Տոմսկի տեխնոլոգիական ինստիտուտը: 1912 թ. Նա տեղափոխվում է Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ինստիտուտը, որն ավարտում է 1914 թվականին: Մասնակցել է Բաքվում, կարմիր բանակում որպես ինժեներական վաշտի հրահանգիչ, Երևանում՝ իբրև ռազմական ռադիոկայանի պետ: 1922 թ. հրավիրվում է

Երևանի համալսարան՝ մանկավարժական աշխատանքի, Տեխնիկական ֆակուլտետում խոշանթջյանը կարդացել է գծագրական երկրաչափություն առարկան մինչև 1930 թ. ապա նույն առարկան շարունակել է կարդալ պոլիտեխնիկական ինստիտուտում, Համալսարանում նա կարդացել է նաև բարձրագույն հանրահաշվի և գծագրական երկրաչափության դասընթացը, իսկ 1938 թվականից հանդիսացել բարձրագույն հանրահաշվի ամբիոնի վարիչը: Պրոֆեսորի կոչում է ստացել 1935 թվականին: Գրել է տասից ավելի գիտական աշխատություններ:

Զ. Խոշանթջյանը վախճանվել է 1943 թվականի հունիսի 15-ին, Երևանում:

ԿԱՆԱՑԱՆՑ ՀԱՅԿ (1875—1950)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Հայկ Մկրտչի Կանայանը ծնվել է 1875 թ. փետրվարի 4 (16)-ին, Իզդիրում, հոգաբարձի ընտանիքում:

Ուսանել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում (1885—87), Երևանի դասական գիմնազիայում (1887—95), Պետերբուրգի ռազմաբժշկական ակադեմիայում (1895—98), Ավարտել է Օդեսայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը (1905-ին):

Եղել է բուժակ Գևորգյան ճեմարանում (1900—02), զեմստվոյական (տեղամասային) բժիշկ Բեսարաբիայում՝ ամբուլատորիայում (1905—06), շոգենավի բժիշկ (1907—08), ակնաբույժ՝ Օդեսայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում (1906—09), Վլադիկավկազի քաղաքային հիվանդանոցում (1910—12), Նովոռոսիյսկի, Բաքվի, Քիֆլիսի (1920—21), Երևանի քաղաքային հիվանդանոցներում, 1925-ին հրավիրվել և առաջինն է ակնաբուժություն դասախոսել Երևանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում, Հիմնել և վարել է (1925—35) ակնաբուժական կլինիկան, կատարել բազմաթիվ բարդ վիրահատություններ:

Ակնաբուժական մեթոդառումներ է մշակել հանրապետության բնակչության համար՝ սկիզբ դնելով տրախոմայի և զարնանային կատարի դեմ մղվող պայքարին:

Արժանացել է դոցենտի (1929), հանրապետության վաստակավոր բժշկի (1947) կոչումներին:

Կանայանցը բազմաշնորհ ու հարուստ փորձ ունեցող ակնաբույժ էր:

Վախճանվել է 1950 թվականի օգոստոսի 10-ին, Երևանում:

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՍՊԱՆԴԱՐԱՏ (1876—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Սպանդարատ Հովհաննեսի Կամսարականը ծնվել է 1876 թ. մայիսի 18-ին, Սուրմալուի գավառի Բլուր գյուղում: 1918—1920 թթ. եղել է ռազմական հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ: Ակտիվորեն մասնակցել է Հայաստանի համալսարանում բժշկական ֆակուլտետ հիմնելու աշխատանքներին: 1922 թ. նշանակվել է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի դեկան և ղեկավարել սուր վարակիչ հիվանդությունների ամբիոնը: Նա միաժամանակ հանրապետության Կարմիր խաչի նախագահն էր:

1925—1926 թթ. եղել է արտասահմանում՝ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Բելգիայում, Անգլիայում, Ամերիկայում:

Ս. Կամսարականը բժշկական գիտությունների թեկնածու էր:

Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է աքսորավայրում, 1942 թ.: Արդարացվել է հետմահու:

ՀԱՆՈՐՅԱՆ ԱՐՇԱԿ (1886—1960)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Արշակ Հայրապետի Հակոբյանը ծնվել է 1886 թ. հոկտեմբերի 12-ին, Շուշի քաղաքում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Բաքվում, բժշկական բարձրագույն կրթությունը՝ Բեռլինում: 1922 թ. հրավիրվել է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետ, ուր ղեկավարել է մարդու ֆիզիոլոգիայի ամբիոնը ու հիմնադրել ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան: 1936 թ. մինչև կյանքի վերջը Հակոբյանը ղեկավարել է բժշկական ինստիտուտի ներվային հիվանդությունների ամբիոնը: Ա. Հակոբյանը խոշոր աշխատանք է կատարել Հայաստանի առողջարանային վայրերի ուսումնասիրության ուղղությամբ: Նա 20 տարի շարունակ եղել է կուրորտաբանության և բուժման ֆիզիկական մեթոդները ինստիտուտի տնօրենը: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին՝ Ա. Հակոբյանը գլխավորել է հանրապետության վակուացիոն հոսպիտալների վարչությունը: 1936 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում: Նա գիտության վաստակավոր գործիչ էր, 70-ից ավելի գիտական աշխատությունների հեղինակ, որոնք վերաբերում են ներուպաթոլոգիայի և կուրորտաբանության հարցերին:

Ա. Հակոբյանը վախճանվել է 1960 թ. օգոստոսի 12-ին, Երևանում:

ՀԱՆՈՐՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (1890—1971)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Ալեքսանդր Արկադիի (Արշակի) Հակոբյանը ծնվել է 1890 թ. դեկտեմբերի 25-ին (հ. տ.), Ալեքսանդրապոլում (այժմ՝ Գյումրի): 1909 թվականին ավարտել է Թիֆլիսի ռեալական դպրոցը, 1917-ին՝ Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մեխանիկական բաժինը:

1917—1918 թթ. դասավանդել է ֆիզիկա (Թիֆլիսի բարձրագույն ինժեներական ուսումնարանում):

1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան՝ դասախոսելու: Կարդացել է մոլեկուլյար ֆիզիկա, տեսական մեխանիկա, թերմոդինամիկա, քիմիական թերմոդինամիկա և այլ առարկաներ:

Ա. Ա. Հակոբյանի գիտական աշխատանքը հիմնականում նվիրված է եղել թերմոդինամիկային: Նրա կարևոր աշխատություններն են՝ «Մոլեկուլյար ֆիզիկա», ապակետիպ, 1922, «Տեսական մեխանիկա-ստատիկա», առաջին մաս, Հայպետհրատ, 1941, «Թերմոդինամիկա», Հայպետհրատ, 1953, «Տեսական մեխանիկա-կինեմատիկա», երկրորդ մաս, Հայպետհրատ, 1964:

Ա. Ա. Հակոբյանը 1936 թվականին ստացել է քիմիական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1937 թվականին՝ պրոֆեսորի կոչում, իսկ 1943 թ. նա հաստատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Ա. Ա. Հակոբյանը վախճանվել է 1971 թ. մայիսի 14-ին, Երևանում:

ՀԱԿՈՐՑԱՆ ՍԻՄՈՆ (1880—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Սիմոն Հարությունի Հակոբյանը ծնվել է 1880 թ. Ելիզավետպոլում, Սկզբնական կրթությունն ստացել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում (1899 թ.), բարձրագույնը՝ Շվեյցարիայում (1902—1907 թթ.), 1909—1913 թթ. ապրել է Շվեյցարիայում, Ավստրիայում, ապա Բուլղարիայում և զբաղվել գրական գործունեությամբ: 1913—1918 թթ. ապրել է Անդրկովկասում և խմբագրել ու հրատարակել է Թերթեր, 1918—1924 թթ. բնակվել է Փարիզում:

Ս. Հակոբյանը մինչև 1918 թ. եղել է դաշնակցության անդամ:

1924 թ. վերադարձել է Հայաստան և աշխատել պետական համալսարանում մինչ 1938 թվականը: Ավանդել է արևմտանվորպական գրականություն, ղեկավարելով լուսագործությունը: Ս. Հակոբյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1942 թ.: Արդարացվել է հետմահու:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՇՈՏ (1887—1972)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թ. ապրիլին:

Աշոտ Գարեգինի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1887 թ. հունիսի 17-ին (հ. տ.), Շուշի քաղաքում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղի ուսումնական դպրոցում: 1906—1913 թվականներին բարձրագույն կրթություն է ստացել Գերմանիայի Ենա, Հալե և Մյունխեն քաղաքների համալսարաններում՝ մասնագիտանալով ընդհանուր պատմություն, քաղաքատնտեսության և փիլիսոփայության գծով: Համալսարանական ուսումնառության տարիներից զբաղվել է հայ ժողովրդի պատմության հարցերով՝ հատուկ ուշադրություն նվիրելով հայ հասարակական մտքի և հայ ազատագրական շարժումների հանգուցային հարցերի մշակմանը: 1913 թ. Մյունխենի համալսարանում պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա:

Վերադառնալով Գերմանիայից, պաշտոնավարել է Շուշիի թեմական դպրոցում և ապա՝ էյմիաձեի Գևորգյան ճեմարանում իբրև դասախոս: 1918—1920 թվականներին Մոսկվայի լազարյան ճեմարանում ստանձնել է պրոֆեսորության պաշտոն և կարդացել հայ ժողովրդի պատմության դասընթաց:

Աշոտ Հովհաննիսյանը կոմիտսի անդամ էր 1906 թվականից: 1920—1921 թվականներին վարել է Խորհրդային Հայաստանի լուսժողովի պաշտոնը և ստորագրել Երևանի ժողովրդական համալսարանի հիմնադրման հրամանը:

1922—1927 թվականներին եղել է ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղարը: 1921—1926 թվականներին համալսարանում դասավանդել է լեռնինդուստրիայի պատմություն և հայ ժողովրդի պատմություն հայտնականները: 1926 թ. դասախոսություններ է կարդացել նաև մարքսիզմ-լենինիզմից:

1927—1937 թթ. Հովհաննիսյանը մի շարք պատասխանատու գիտական պաշտոններ է վարել Մոսկվայի՝ Մարքսի և էնգելսի ինստիտուտում, Սովետական Արևելքի ժողովուրդների ինստիտուտում, Նյու-Յորկի մշակույթի պատմության Մոսկվայի բաժանմունքում և գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում:

1937 թ. անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, 1954 թվականին արդարացվել է: Նույն այդ թվականից Աշոտ Հովհաննիսյանը աշխատանքի է անցնում հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում

որպես ավագ գիտաշխատող, իսկ 1962 թ. նշանակվում է նոր պատմության բաժնի վարիչ: 1956 թվականին նա ստացել է պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1960 թ. ընտրվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Գիտական գլխավոր աշխատություններ են՝ «Նալբանդյանը և նրա ժամանակը» (հ հ. 1-ին և 2-րդ, 1955—1956 թթ.), «Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» երկհատորյակը, որը լույս է տեսել 1957 և 1959 թթ. և մի շարք այլ արժեքավոր ուսումնասիրություններ:

Աշ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1972 թ. հունիսի 30-ին, Երևանում:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (1878—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հայրապետ Հակոբի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1878 թ. փետրվարի 28-ին, Հին Նախիջևանի գավառի Հանդամեջ գյուղում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է Օրդու-բադի քաղաքային դպրոցում, ապա սովորել Բիֆլիսի 2-րդ արական գիմնազիայում, որն ավարտել է 1898 թվականին: 1900 թ. մեկնել է Գերմանիա և երկու կիսամյակ դասախոսություններ է լսել (Հատկապես էրնստ Հեկկելին) Ծնայի համալսարանում: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Պետերբուրգի համալսարանում: Մեկ տարի պատմա-վիճակագրական ֆակուլտետում սովորելուց հետո տեղափոխվել է ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի բնագիտական բաժնի, որն ավարտել է 1904 թվականին, բնական գիտությունների թեկնածուի աստիճանով: Համալսարանն ավարտելուց հետո, մեկ տարի էլ (1904—1905 թթ.) սովորել է Պետերբուրգի ռադմարժչական ակադեմիայում: 1907 թվականի վերջերից անցել է մանկավարժական աշխատանքի (մինչև 1914 թ. Բիֆլիսի 1-ին և 5-րդ գիմնազիաներում ավանդել է բնագիտություն և աշխարհագրություն): 1914 թ. տեղափոխվել է Բաքու և 1-ին արական գիմնազիայում ավանդել է նույն առարկաները մինչև 1917 թ.: 1918 թ. Հովհաննիսյանը գալիս է Հայաստան և 1919 թ. հունվարից-մայիս ամիսներին աշխատում է որպես լուսավորության նախարարի օգնական (կուլտիցիոն կառավարության ժամանակ): Այնուհետև նշանակվում է Երևանի արական գիմնազիայի տնօրեն, ուր աշխատում է մինչև 1927 թվականը:

1923 թ. հունվարին հրավիրվել է դասախոսելու համալսարանի բանֆակտում, հոկտեմբերից՝ նաև այլ ֆակուլտետներում: Համալսարանում նա կարողացել է տեսնողական, ֆիզիկական, տարածքային աշխարհագրություն և աշխարհագրության մեթոդիկա առարկաները: Եղել է արտասահմանում՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Շվեյցարիայում, Անգլիայում, ճանապարհորդել է Տյան-Շանում և այլն:

Հ. Հովհաննիսյանը երկար տարիներ եղել է աշխարհագրության ամբիոնի վարիչ: 1929 թ. ստացել է դոցենտի, 1935 թ.՝ պրոֆեսորի կոչում: Ունի մի շարք ձեռնարկներ, աշխատություններ՝ «ԵՍՀՄ համառոտ աշխարհագրություն», «ԵՍՀՄ տնտեսական աշխարհագրություն», «Հնդկաստան և ՀՍՍՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն», «Մարդ և տիեզերք», «Համառոտ տիեզերագրություն» և այլն:

Հ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1938 թ. մարտի 5-ին, Երևանում:

¹ Այդ գիմնազիան խորհրդային իշխանության տարիներին վերածվեց սկզբում աշխատանքային երկրորդ աստիճանի դպրոցի, ապա միջնակարգ դպրոցի, որն այժմ կրում է Խ. Աբովյանի անունը:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1885—1970)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թ.:

Լևոն Անդրեասի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1885 թ. փետրվարի 25-ին, Թիֆլիսում, 1903 թ. ավարտել է Թիֆլիսի առաջին գիմնազիան, իսկ 1909 թվականին՝ խարկովի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Այնուհետև վերադարձել է Թիֆլիս և աշխատել Միխայիլովյան հիվանդանոցի թերապևտիկ բաժանմունքում, 1910—1911 թթ. աշխատել է խարկովում, հանձնել բժշկության դոկտորի քննություններ և ապա կրկին վերադարձել Թիֆլիս:

1912 թ. նա գործուղվել է նախկին Անդրկասպյան երկրամաս (Ղազախստան) համաճարակի դեմ պայքարելու, իսկ 1913 թ. աշխատել է Ալավերդու գործարանային հիվանդանոցում:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Հովհաննիսյանը եղել է զինվորական բժիշկ տարրեր ուղղաճակատներում: 1917 թվականից նորից աշխատում է Թիֆլիսում որպես ուղղմական դպրոցի բժիշկ, ապա ֆելդշերական դպրոցներում որպես ղեկավարող բժշկական դասատու: 1919 թ. ամռանը տեղափոխվում է Հայաստան և աշխատում Երևանի առաջին հիվանդանոցի թերապևտիկ բաժանմունքի վարիչի պաշտոնում:

1923 թ. հրավիրվել է համալսարան որպես բժշկական ֆակուլտետի ներքին հիվանդությունների ամբիոնի վարիչ:

1928 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում:

1937 թ. Հովհաննիսյանը պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա «К вопросу о происхождении органических шумов сердца» թեմայով:

1943 թ. նա հաստատվել է հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ, իսկ 1944 թվականին՝ ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ:

Պրոֆեսոր Լ. Ա. Հովհաննիսյանն ունի բազմաթիվ գիտական աշխատություններ, որոնցից ուշագրավ են՝ «Ներքին հիվանդությունների դիագնոստիկա» դասագիրքը (Երևան, 1943 թ.), «Բժշկության պատմությունը Հայաստանում» (5 մասով, Երևան, 1946—1947 թթ.), «Լատին-ռուս-հայերեն բժշկական բառարան» (Երևան, 1951 թ., Մ. Աբեղյանի և Ավ. Տեր-Պողոսյանի հետ համատեղ), «Ներքին հիվանդությունների մասնավոր ախտաբանություն» (Երևան, 1956 թ.), «Սրտային հիվանդի հոգեբանական կերպարի մասին» (Երևան, 1963 թ.) և այլն:

Լ. Ա. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1970 թ. մայիսի 11-ին, Երևանում:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀԱԿՈՐ (1875—1941)

»
յ).

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թ. փետրվարին:

Հակոբ Գարեգինի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1875 թ. դեկտեմբերի 7-ին, Շուշի քաղաքում: 1896 թ. ավարտելով ռեզի թեմական դպրոցը, մեկնում է Գերմանիա և ընդունվում Բեռլինի համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի քիմիական բաժնի: 1897—1900 թթ. աշխատում է պրոֆեսոր էդուարդ Բյուխների մոտ և ստանում քիմիական գիտությունների թեկնածուի աստիճան: 1903 թ. Հայդելբերգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա: 1904—1907 թթ. աշխատում է Շուշիում որպես քիմիայի դասատու: Այդ նույն տարիներին նա նորից մեկնում է Գերմանիա և Ստրասբուրգի ու Բեռլինի համալսարաններում զբաղվում է ֆիզիոլոգիական քիմիայի և բակտերիոլոգիայի ուսումնասիրությամբ:

1907—1920 թթ. Բաքվում ունեցել է իր քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիան: Հ. Գ. Հովհաննիսյանը կոմկուսի անդամ էր 1917 թ. մարտից: Բաքվի Կոմունալում, 1918 թվականին նա եղել է փախստականների գործերի կոմիսար: 1920—21 թթ. Շուշիի լիազորն էր փախստականների գործերով: 1921 թ. Դիլիջանի ռազմաճակատում եղել է պարենավորման և մատակարարման կոմիսար: 1921 թ. փոխադրվում է Երևան և աշխատանքի անցնում Ժողոտարի հոլում: 1922 թ. փետրվարի 14-ին նշանակվում է Երևանի համալսարանի ռեկտոր և այդ պաշտոնում մնում մինչև 1930 թ. սեպտեմբեր ամիսը: Այդ տարիներին՝ համալսարանի առաջընթացի, մասնագետների պատրաստումը ընդլայնելու, ուսուցման որակի բարձրացումն ու գիտական աշխատանքի հետագա ծավալումը մեծապես կապված է ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանի գործունեության հետ: 1930—1936 թթ. աշխատել է որպես բժշկական ինստիտուտի դիրեկտոր: 1930—1931 թթ. համառոտության կազմով վարել է Հայաստանի գիտությունների ինստիտուտի նախագահի պաշտոնը: 1936 թ. սեպտեմբերի 27-ին նշանակվել է Արմֆանի կենսաբանական ինստիտուտի դիրեկտոր: Մի շարք արժեքավոր գիտական աշխատությունների հեղինակ է: 1925 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում:

1923 թ. սկսած անընդմեջ եղել է Հայաստանի ԿԳԿ-ի անդամ: 1925—1929 թթ. ընտրվել է Անդրկովկասյան ԿԳԿ-ի թեկնածու: Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Հ. Գ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1941 թ. դեկտեմբերի 22-ին, աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ԳԱՐՆԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ (1867—1952)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թվականին:

Գրաբեզի Կարապետի Հովսեփյանը ծնվել է 1867 թ. դեկտեմբերի 17-ին, Սաղավուզ գյուղում (այժմ՝ Արցախի Մարտակերտի շրջան), մշակութային գործիչ, մանկավարժ, հայագետ, Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո՝ 1943-ից (օծվել է 1945-ին): Հայաստանի գիտական ինստիտուտի (էմիթանի) գիտնական անդամ (1921 թ.), փիլիսոփայության ղեկավար (1897, Լայպցիգ), Մոսկվայի կայսերական հնագիտական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքի և Պետերբուրգի կայսերական հնագիտական ընկերության իսկական անդամ (1902): Ավարտել է էմիթանի Գևորգյան ճեմարանը (1890 թ.), բարձրագույն կրթություն ստացել Բեռլինի, Հալեի, Լայպցիգի համալսարաններում (1892—96): 1897-ից դասախոսել է Գևորգյան ճեմարանում, եղել մատենադարանակետ (1898-ից), նույն թվականին ձեռնարկվել է վարդապետ, Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ (1905—06, 1915—17), «Աբարադ» ամսագրի խմբագիր (1907—08, 1918—19): Մասնակցել է Սարգս-րապատի հերոսամարտին (1918): 1920 թվականից Հայաստանի համալսարանում (Ալեք-սանդրապոլում) դասավանդել է հայ արվեստի պատմություն, հնագիտություն, գրություն արվեստ, մասնակցել է (Ա. Թամանյանի հետ) Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեի ստեղծմանը, Հայ Ժողովրդի պատմության տարբեր ժամանակահատվածների կնճռոտ խնդիրների լուսարանմանն են նվիրված «Ձագավանից ժողովը» (1913), «Տարսայիճ Օրբելյանի և Մինա Խաթունի սերունդը» (1913, ռուս., 1948՝ հայերեն), «Ազդերեններ և նրանց շինարարական գործը» (Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի), գիրք 1—2, 1921—22), «ԺԳ դարի քաղաքական և հոգևոր վերքերը Արևելյան Հայաստանում», «Հայ-արաբական բժշկական և մշակութային հարաբերության խնդիրները» և այլ երկեր: Հայագիտության մեջ մեծ ներդրում է Հովսեփյանի «Նաղապական կամ Պոռոչյանը հայոց պատմության մեջ» եռահատոր երկը (1928—43, 2 հրտ., 1969 թ.

արժանացել է «Թարգմանչաց— Դուրյան» մրցանակի), որում հեղինակը Հայաստանի բաղաժառանգական պատմության հենքի վրա ի հայտ է բերել հայ մշակույթի վերելքը, կարևորել Գլաձորի համալսարանի և պատմական հուշարձանների նշանակությունը: Արժեքավոր են Հովսեփյանի մատենագրական բնույթի գործերը՝ նվիրված Մխիթար Սասնեցուն (1899), նորարդիկ Թարգմանչին (1899), Թովմա Մեծոփեցուն (1914), Մխիթար Այրիվանեցուն (1931) և այլն: Բանահյուսությանը համարելով հայոց պատմության կարևոր աղբյուր՝ հավաքել և գրի է առել ժողովրդական ստեղծագործության բազմաթիվ նմուշներ («Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից», 1892), այդ թվում՝ և «Սասնա ծռեր» դուցազնավեպի նոր պատմմանը» (1892): Կազմել է ազգագրական նյութերի ժողովածու և այլն: Հետազոտել է հայ հնագրությունն ու գրչության արվեստը («Գրչության արվեստը հին հայոց մեջ», մաս 3, 1913): 1951-ին հրատարակել է «Հիշատակարանք ձևագրաց»¹:

Գրերգին Հովսեփյանը վախճանվել է 1952 թ. հունիսի 21-ին, Անթիլիասում (Լիբանան):

ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1879—1948)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Ստեփան Պողոսի Ղամբարյանը ծնվել է 1879 թվականի հունիսի 23-ին, Կոջորում: 1899 թ. ավարտել է Ռիգայի արական գիմնազիան: 1898—1906 թթ. սովորել է Լայպցիգի, Հայդելբերգի, Մյունխենի համալսարաններում և մասնագիտացել օրգանական քիմիայի գծով:

1907—1909 թթ. աշխատել է Ստրասբուրգի համալսարանում որպես ասիստենտ, 1909—1911 թվականներին՝ Բեռլինի բարձրագույն գյուղատնտեսական դպրոցում որպես ավագ ասիստենտ: 1911—1914 թթ. Բաքվում ղեկավարել է բուսական տեխնիկական ընկերության քիմիական լաբորատորիան, 1914—1920 թթ. Քիֆլիսում դասախոսել է կանանց բարձրագույն կուրսերում, համատեղությամբ աշխատել է նաև հողագործության դեպարտամենտի քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիայում որպես ավագ մասնագետ:

1920 թվականին Ստեփան Ղամբարյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես օրգանական քիմիայի դասախոս: Նա միաժամանակ աշխատում է կոնյակի գործարանի լաբորատորիայում, իսկ ապա նաև հողժողովման կենտրոնական միացյալ քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիայում: 1927 թ. գործուղման մեջ է եղել Մյունխենում: Որպես քիմիկոս Ստեփան Ղամբարյանը մեծ համբավ է վայելել գիտության մեջ: Նրա 40-ամյա գիտական գործունեության հիմնական օբյեկտը հանդիսացել են օրգանական թթուների պերօքսիդները և նրանց փոխարկումները: Այդ աշխատանքներում ցույց է տվել դիֆենիլամինի հեշտությամբ օքսիդանալու ընդունակությունը և առաջին անգամ դիֆենիլամինից ստացել է տետրաֆենիլհիդրազինը ու նկարագրել նրա հատկությունները:

1931 թվականին, հանրապետության Ժողովրդի հանձնարարությամբ, նա լաբորատոր եղանակով ստանում է սինթետիկ կաուչուկ և դառնում Հայաստանում սինթետիկ կաուչուկի արդյունաբերության նախաձեռնողներից մեկը:

1925 թվականին Ղամբարյանը ստացել է պրոֆեսորի կոչում: 1936 թվականին բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովը նրան (առանց պաշտպանության) շնորհել է

¹ Տե՛ս ՉՄՀ, հ. 6, էջ 580:

քիմիական գիտությունների դոկտորի աստիճան։ Ստեփան Ղամբարյանը Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ էր, գիտություն վաստակավոր գործիչ։

Պրոֆեսոր Ստեփան Ղամբարյանը անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել։ Վախճանվել է 1948 թ. մարտի 7-ին, Մոսկվայում, Թաղվել Նրեանում։

ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ ՅՈՒՐԻ (1850—1926)¹

Հրավիրվել է համալսարան ուղսես ուսկառ,
1919 թ. հուլիսին։

Յուրի Ստեփանի Ղամբարյանը (Ղամբարով) ծնվել է Քիֆլիսում 1850 թվականին, հայտնի իրավաբան էր՝ իրավունքի տեսաբան։ Նդել է Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր (1884—99), Փարիզի Հասարակական գիտությունների բարձրագույն ուսուցիչը (1900) հիմնադիրներից, դասավանդել է Բրյուսելի համալսարանում, 1906-ից՝ Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչն էր։ Զարգացրել է գերմանացի իրավաբան Ռ. Իհերինգի քաղաքացիական իրավունքի տեսությունը, եղել է իրավունքի ուսումնասիրման պատմահամեմատական մեթոդի կողմնակից։ Գրել է «Քաղաքացիական իրավունքի դասընթաց» (1911 թ.)։ Տարբեր պետությունների իրավունքի համակարգը համադրելու միջոցով Ղամբարյանը փորձել է ստեղծել ընդհանուր քաղաքացիական իրավունքի գիտություն։ Ղամբարյանի խմբագրությամբ լույս է տեսել «Հասարակական-իրավաբանական գիտությունների ժողովածուն» (1899 թ.)։ Նա եղել է «Գրանատ» հանրագիտական բառարանի խմբագրական խորհրդի անդամ։ Հրավիրվել է Հայաստան, 1919 թվականի հուլիսի 17-ից մինչև 1920 թ. դեկտեմբերը եղել համալսարանի ուսկառ(տեսուչ) և ղեկավար գործ կատարել նորաստեղծ համասարանը դասախոսական բարձրորակ կադրերով ապահովելու ուղղությամբ։

Վախճանվել է 1926 թ.։

ՂԱՓԱՆՅՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1887—1957)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին։

Գրիգոր Ալվադի Ղափանցյանը ծնվել է 1887 թ. հունվարի 1-ին, Աշտարակում։ Նախնական կրթությունը ստացել է հայրենի գյուղում։ 1899 թ. մեկնում է Պետերբուրգ և ավարտում տեղի արական գիմնազիան։ Այնուհետև ընդունվում է 1913 թ. ավարտում է Պետերբուրգի համալսարանի արևելագիտական ֆակուլտետի հայ-վրաց-պարսկական բաժինը։ 1913—1918 թթ. էլեմիսնում զբաղվում է գիտամանկավարժական գործունեությամբ։

1920 թ. դեկտեմբերից Ղափանցյանը հրավիրվում է համալսարան՝ դասախոսելու 1929 թվականին ստանում է պրոֆեսորի կոչում։

Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունները նվիրված են հայագիտության կոթեվոր հիմնահարցերին՝ հայ ժողովրդի, նրա լեզվի և մշակույթի գոյացման ու զարգացման խնդիրներին։

Գր. Ղափանցյանը խորհրդային Միության խոշոր ուրարտագետներից էր։ Նա ընդարձակ աշխատություն է գրել Ուրարտուի պատմության և մշակույթի մասին։

Նրա խիստ արժեքավոր գիտական աշխատություններն են՝ «Ընդհանուր լեզվաբա-

¹ ՀՍՀ, հատոր 7, էջ 24—25։

նություն» (1939 թ.), «Ուրարտուի պատմություն» (1940 թ.), «Հին Հայաստանի տեղ-
անունների պատմալեզվաբանական նշանակությունը» (1940 թ.), «Արա գեղեցիկի պաշ-
տամունքը» (1944 թ.), «Հայոց լեզվի ծագման հարցի շուրջ» (1946 թ.), «Հայասան՝
հայերի բնօրրան» (1947 թ.), «Հայոց լեզվի պատմություն» (1961 թ.):

1942 թ. Գր. Ղափանցյանին շնորհվել է գիտության վաստակավոր գործչի կոչում,
իսկ 1943 թ. հաստատվել է հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր
կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս: 1950—56 թթ. ԳԱ լեզվի ինստիտուտի տնօրենն
էր:

Գր. Ղափանցյանը վախճանվել է 1957 թվականի մայիսի 3-ին, Երևանում:

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ ՍՏԵՓԱՆ (1857—1947)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Ստեփան Սարգսի Մալխասյանցը ծնվել է 1857 թ. հոկտեմբերի 25-ին, Ախալցխա-
յում: Սովորել է տեղի ծխական դպրոցում: 1874-ին ընդունվել է 1878-ին ավարտել է
էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը: Այնուհետև ուսանել է 1889 թ. ավարտել է Պետեր-
բուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետի հայ-սանսկրիտ և հայ-վրա-
ցական բաժինները, ստանալով թեկնածուի գիտական աստիճան: Մալխասյանցը զբաղ-
վել է մանկավարժությամբ: Նշել է Գևորգյան ճեմարանի և Ախալցխայի գիմնազիայի
տեսուչ, Երևանում և Թիֆլիսում տարել է դասախոսական աշխատանք: Նա միաժամա-
նակ հանդես է եկել մամուլում, զբաղվել բանասիրությամբ և գեղարվեստական թարգ-
մանությամբ:

Ստ. Մալխասյանցի գիտական առաջին աշխատանքը՝ Ստեփանոս Տարոնացու
(Ասողիկ) «Պատմութիւն տիեզերական» ուսումնասիրությունն է, գիտական բնագրով
և ընդարձակ ծանոթագրություններով (1885 թ.): Նա հրատարակել է նաև «Դասընթաց
հայոց մատենագրության պատմության» (1899), «Համառոտ պատմություն Ներսիսյան
հոգևոր դպրոցի...» (1900 թ.):

1919 թ. Ստ. Մալխասյանցը հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան, զբաղվել և
համեմատական լեզվաբանություն դասավանդելու: 1920 թ. փետրվարի 1-ին կարդացել
է իր առաջին հանդիսավոր դասախոսությունը: Մեծարժեք են հատկապես Մալխասյանցի
աշխատությունները նվիրված զբաղվել, աշխարհաբարի և հայոց պատմության ուսում-
նասիրությանը: Նա հրատարակել է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» (1940 թ.),
«Փառապատ Բուզանգ. Պատմություն հայոց» (1947 թ.) գիտական բնագրերը՝ ծավալուն
ծանոթագրություններով:

Ստ. Մալխասյանցը վաստակաշատ և բեղուն գիտնական էր, որը սերունդներին թո-
ղել է հարուստ ժառանգություն: Նրա լեզվաբանական հիմնարար աշխատությունների
գլուխգործոցն է «Հայերեն բացատրական բառարան»-ը (1944—45 թթ.) չորս հատորով:
Այդ կոթողային աշխատությունը մեկնաբանում ու բացատրում է հայերենի շուրջ 120
հազար բառ: Դա փաստորեն հայոց լեզվի ամբողջ բառապաշարն է փոխառություն-
ներով հանդերձ:

1940 թ. Ստ. Մալխասյանցին շնորհվել է բանասիրական գիտությունների դոկտորի
գիտական աստիճան, իսկ 1943 թ. հաստատվել է ՀՀ ԳԱ հիմնադիր կազմի իսկական
անդամ-ակադեմիկոս:

Ստ. Մալխասյանցը վախճանվել է 1947 թ. հուլիսի 21-ին, Երևանում:

ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ ՀԱԿՈՐ (1873—1952)

Հրապիրվել է համալսարան 1919 թ. դեկտեմբերին:
Երևանի ժողովրդական համալսարանի ռեկտոր

Հակոբ Համազասպի Մանանդյանը ծնվել է 1873 թ. նոյեմբերի 28-ին, Ախալցխայում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում, իսկ միջնակարգը՝ Թիֆլիսում, որից հետո մեկնել է արտասահման՝ ուսանելու:

1893—1897 թթ. սովորել է Վիեննայի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետում, ավարտելով այն՝ ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան: 1898 թ. վերադարձել է Ռուսաստան, էքստեռն կարգով հանձնել Պետերբուրգի կայսերական համալսարանի արեկյան լեզուների ֆակուլտետի քննությունները, ստանալով առաջին կարգի դիպլոմ: 1909 թ. նորից էքստեռն կարգով ավարտում է երրորդ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունը՝ Տարսուտի (Դորպատի) համասարանի իրավաբանական ֆակուլտետը:

Հ. Մանանդյանն իր գիտական հետազոտությունները սկսել է հայ բանասիրության բնագավառում, էջմիածնում կատարած մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց: Նրա գիտական գործունեությունն ընդմիջվում է 1920-ական թվականներին, երբ նա Բաքվում ստիպված էր զբաղվել իրավաբանական աշխատանքով և միաժամանակ դասավանդել քաղաքատնտեսություն, տեղի առևտրական դպրոցում:

Հակոբ Մանանդյանը 1919 թ. վերջերին հրապիրվում է Հայաստանի համալսարանի հայոց պատմություն դասավանդելու: 1920 թ. որոշ ժամանակ եղել է պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դեկանի ժամանակավոր պաշտոնակատար:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո, Հ. Մանանդյանը 1921 թ. հունվարին ընտրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարանի ռեկտոր և միաժամանակ վարում հայոց պատմության ամբիոնը: Մանկավարժական աշխատանքը նա զուգակցում էր գիտահետազոտականին:

Հայ բանասիրությանը նվիրված Հ. Մանանդյանի աշխատություններից ամենից նշանավորը «Հունարան դպրոցը և նրա դարգացման շրջանները» մենագրությունն է (Վիեննա, 1928 թ.):

Հայ ժողովրդի պատմությունը նա ուսումնասիրել է հիմնականում երկու ուղղությամբ՝ քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական: Քաղաքական պատմությանը նվիրված աշխատություններից արժեքավորը «Տիգրան երկրորդը և Հոռմը» մենագրությունն է (1940 թ.), որը 1964 թվականին թարգմանվել է ֆրանսերենի:

Հ. Մանանդյանի՝ սոցիալ-տնտեսական հարցերին նվիրված հետազոտությունները ամփոփվել են «Ֆեոդալիզմը հին Հայաստանում» (Արշակունիների և մարզպետության շրջան) մենագրության մեջ (Երևան, 1934 թ.):

Մեծարժեք են նաև Հ. Մանանդյանի պատմաաշխարհագրական այնպիսի հետազոտություններ, ինչպես՝ «Հայաստանի գլխավոր ճանապարհներն ըստ Պետրոսյան քարտեզի» (1936 թ.), «Կշիռներն ու լափերը հնագույն հայ աղբյուրներում» (1930 թ.) և այլն:

Հ. Մանանդյանի տասնյակ տարիների գիտական աշխատանքի արգասիքն է նրա «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության» եռհատորյակը: Դա հայ ժողովրդի

Հին ու միջին դարերի պատմության ժաղալուն ու գիտականորեն համակարգված շարադրանքն է:

1925 թ. Մանանդյանին շնորհվում է պրոֆեսորի, 1935 թ. գիտության վաստակավոր գործչի կոչում, իսկ 1938-ին՝ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան: 1939 թ. նա ընտրվում է ԽՍՀՄ ԳԱ իսկական անդամ-ակադեմիկոս, իսկ 1943-ին՝ հանրապետության ԳԱ Հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

2. Մանանդյանը վախճանվել է 1952 թ. փետրվարի 4-ին, թաղվել է համալսարանի հին շենքի բակում:

ՄԵԴՆԻԿԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1891—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Գրիգոր Հարությունի Մեդնիկյանը ծնվել է 1891 թվականի սեպտեմբերի 26-ին. Սոզոկի քաղաքում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղում, միջնակարգ դպրոցն ավարտել է Պյատիգորսկում: Այնուհետև ավարտել է Դորպատի (Տարտուի) համալսարանի բժշկական և քիմիադեղագործական ֆակուլտետները:

Երևանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում նա հիմնադրել է դեղագործության ամբիոնը և դասավանդել այդ առարկան: Բժշկական և այլ ֆակուլտետներում ավանդել է նաև ռազմական քիմիա և թունաբանություն:

Համալսարանում աշխատել է մինչև 1930 թ., ապա բժշկական ինստիտուտում մինչև 1935 թ., որից հետո մեկնել է Լենինգրադ, ուր աշխատել է «Վիմա»-ում Իվան Պետրովիչ Պավլովի, Լևոն Օրբելու և Սավիչի լաբորատորիաներում: Մեդնիկյանը որպես պրոֆեսոր աշխատել է նաև ռազմաբժշկական ակադեմիայում, ատամնաբուժական ինստիտուտում և գիտահետազոտական այլ հիմնարկներում:

Ունի հրատարակված 47 գիտական աշխատություններ:

Գ. Մեդնիկյանի գիտահետազոտական աշխատանքի հիմնահարցը՝ քիմիական նյութերի դեղաբանական ազդեցության արդյունավետությունն է կախված նրանց քիմիական կազմությունից, որի նպատակն էր հայտնաբերել օրինաչափություններ, որոնք հնարավորություն կտան քիմիկոսներին սինթեզել ավելի զորեղ արդյունավետությամբ օժտված դեղանյութեր:

Գ. 2. Մեդնիկյանը բժշկական գիտությունների դոկտոր էր, պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ: Վախճանվել է 1974 թ. փետրվարի 16-ին, Երևանում:

ՄԵԼԻՔ-ԱՒԱՄՅԱՆ ԱՐՏԱՇԵՍ (1885—1949)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Արտաշես Ալեքսանդրի Մելիք-Աղամյանը ծնվել է 1885 թ. օգոստոսի 28-ին, Շուշիում: Ավարտել է Թիֆլիսի գիմնազիան և Խարկովի բժշկական ինստիտուտը: Աշխատել է հայտնի թերապևտ, պրոֆեսոր Օպենիովսկու մոտ: 1925 թվականին հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան՝ թերապիա առարկան կարդալու և ֆակուլտե-

տալին թերապիայի ամբիոնը ղեկավարելու: Մինչև կյանքի վերջը աշխատել է համալսարանում և բժշկական ինստիտուտում: 1929 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում, 1937 թվականին՝ բժշկական գիտությունների դոկտորի աստիճան, իսկ 1940-ին՝ գիտություն վաստակավոր դոկտի կոչում:

Ա. Մելիք-Աղամյանի գիտահետազոտական աշխատանքը նվիրված է սրտանոթային համակարգի հիվանդությունների, հիպերտոնիայի, մալարիական կոմայի հարցերին, Ա. Մելիք-Աղամյանը գիտական գործունեությունում է եղել Փարիզի ու Բեռլինի բժշկական հիմնարկներում: Նա ակտիվորեն մասնակցել է հանրապետության հասարակական կյանքին: Ծղկ է Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, առողջապահության մինիստրության բժշկական գիտական խորհրդի նախագահ և այլն:

Պրոֆ. Ա. Մելիք-Աղամյանը վախճանվել է 1949 թ. մարտի 10-ին, Երևանում:

ՄԵԼԻՔ-ՕԶԱՆՋԱՆՅԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ (1893—1970)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Կարապետ Աղարեկի Մելիք-Օհանջանյանը ծնվել է 1893 թ. փետրվարի 20-ին, (հ. տ.) Մեղրու շրջանի Կալեր գյուղում:

Սկզբնական կրթությունը ստացել է լազարյան ճեմարանում, 1911—1912 թթ. ավարտել է միջնակարգ դասընթացը և ապա՝ մինչև 1914 թ. սովորել Նույն ճեմարանի մասնագիտական-արհեստագիտական լիկեոնում, իսկ 1915—1918 թթ. Բեռլինի համալսարանում (որպես ազատ ունկնդիր): Աշակերտել է պրոֆ. Կ. Կոստանյանին, ակադեմիկոսներ՝ է. Ֆ. Կորշին, Ա. Ե. Կրիմսկուն, Ա. Ն. Վենելովսկուն, իսկ Բեռլինի համալսարանում՝ պրոֆեսորներ Յոզ. Մարկվարտին, էդ. Մայերին և այլոց:

Մելիք-Օհանջանյանը եղել է հանրապետության լուսժողովմատի առաջին ներկայացուցիչը Երևանի ժողովրդական համալսարանի խորհրդում (1920 թ. դեկտեմբեր—1921 թ. փետրվար): 1921 թվականի հունվարին հրավիրվել է համալսարան՝ դասավանդելու գերմաներեն, հայոց հին գրականության պատմություն և բանահյուսություն առարկաները: 1926—1930 թթ. աշխատել է լուսժողովմատում, 1930—1931 թթ. գիտությունների ինստիտուտում, ապա՝ մշակույթի պատմության և գրականության ինստիտուտներում: 1935—1937 թթ. նորից դասավանդում է համալսարանում: 1937 թվականին Կ. Մելիք-Օհանջանյանը ենթարկվում է հալածանքի: Այնուհետև՝ 1944—1948 թթ. աշխատում է Մ. Արևիկյանի անվան գրականության ինստիտուտում, միաժամանակ դասավանդում՝ ուսական մանկավարժական ինստիտուտում:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանի գիտական աշխատությունները նվիրված են բանասիրության, աղբյուրագիտության, պատմագրության և բանագիտության հիմնահարցերին, Նրա աշխատություններից են՝ «Սասնա ծռեր» Մ. Արևիկյանի հետ համատեղ, որի առաջին հատորը լույս է տեսել 1936 թ., 2-րդ հատորի առաջին մասը՝ 1946 թ., իսկ երկրորդը՝ 1951 թ., «Ֆիդդուսին և Իրանի վիպական մոտիվները «Շահնամ»-ում և հայ մատենագրության մեջ», «Միթրա-Միհրը «Սասնա ծռերի» մեջ», 1946 թ., «Տիրան-Տրդատի վիպը ըստ Բուդանդի» 1947 թ., Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմության» գիտական-բնական բնագիրը՝ ներածական ընդարձակ հետազոտությամբ, 1961 թ. և այլն:

Պրոֆեսոր Կ. Մելիք-Օհանջանյանը 1962 թ. արժանացել է գիտության վաստակավոր գործիչ կոչման: 1965 թ. ընտրվել է հանրապետության ԳԱ ակադեմիկոս: Վճռվել է 1970 թ. փետրվարի 22-ին, Երևանում:

ՄԻՐՁԱԽԱՆՅԱՆ ԺԻՐԱՅԻՐ (1886—1947)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Ժիրայր Ավետիսի Միրզախանյանը ծնվել է 1886 թ. մարտի 12-ին, Վանում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում: Ավարտել է 4. Պոլսի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: Ապրել և աշխատել է Բուլղարիայում, Ֆրանսիայում, Ամերիկայում: Ժ. Միրզախանյանը եղել է հնչյակյան կուսակցության անդամ, իսկ 1921 թ. ընդունվել է կոմկուսի շարքերը: 1923 թ. հրավիրվել է համալսարան և մինչև 1930 թ. իրավաբանական ֆակուլտետում աշխատել է աշխատանքային իրավունք և քաղաքատնտեսություն առարկաները: Ժ. Միրզախանյանը մի շարք պատասխանատու պաշտոններ է վարել հանրապետության արդարադատության ժողովմատոմ, գերազույն դատարանում, դատախազությունում, հոգեոդկոմատոմ: Ժ. Միրզախանյանը արտասահմանում և Հայաստանում աշխատակցել է բազմաթիվ թերթերի: Անհատի պաշտամունքի տարիներին ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել: Ժ. Միրզախանյանը վախճանվել է 1947 թվականի մայիսի 7-ին, Երևանում:

ՄԵԼԻԲ-ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (1873—1940)

Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության նախարար (4. 11. 1918—24. 06. 1919 թթ.) և համալսարանի հիմնադրման նախաձեռնողներից մեկը: Ծնվել է 1873 թ.:

Ավտոբուս է Թիֆլիսի դասական գիմնազիան, Բեռլինի համալսարանը և Բրյուսելի կոնսերվատորիան: Եղել է «Արշալույս», «Եղևակ»-ի լրատու (1903—1905 թթ.), «Մշակ» (1920 թ.) թերթերի խմբագիր: Հայկական հարցին նվիրված մի շարք հրապարակումների հեղինակ է: 1918 թ. եղել է հայկական ժողովրդական կուսակցության կենտկոմի անդամ: Պաշտոնավարել է Օդակոմում: 1921—1933 թթ. աշխատել է Անդրֆեդերացիայի և Հայաստանի ֆինանսական, պլանային և կուլտուր-լուսավորական հիմնարկներում:

Գ. Մելիք-Ղարաբաղյանը վախճանվել է 1940 թ.:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (1886—1935)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Տիգրան Պետրոսի Մուշեղյանը ծնվել է 1886 թ. օգոստոսի 20-ին, Էջմիածնում: 1906 թ. ավարտելով Երևանի արական գիմնազիան, մեկնել է Պետերբուրգ և ընդունվել համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժինը, որն ավարտել է 1912 թ.:

Մուշեղյանը 1920 թ. մասնակցում է Մայիսյան ապստամբությանը և ձերբակալվում դաշնակների կողմից: 1921 թվականին նա աշխատանքի է անցնում հանրապետու-

Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեն (Օդակոմ), Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության՝ Անդրկովկասի երկրամասային մարմինն էր: Ստեղծվել էր 1917-ի մարտի 9 (23)-ին, Թիֆլիսում, Պետական դումայի Կովկասի ներկայացուցիչներից: Վ. Խաչումով (Նախագահ, կադետ), Մ. Զաֆարով (կադետ, հետագայում՝ մոսկովյան), Ա. Չխենկելի (մենշևիկ), Կ. Արաշիձե (սոցիալ-ֆեդերալիստ): Օդակոմի հայ ներկայացուցիչն էր կադետ Մ. Պապաջանովը: Գոյատևեց մինչև 1917 թ. նոյեմբերի 15 (28)-ը, երբ ստեղծվեց Անդրկովկասյան կոմիսարիատ: (ՀնՀ, հ. 1, էջ 399):

Քյան լուսժողովմատում որպես սոցդասգլխավար: Նույն թվականին հրավիրվում է Երեւանի համալսարան, կազմակերպում կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնին ու սկսում դասավանդել ֆիզիոլոգիա, բնության դիալեկտիկա և բնագիտության մեթոդիկա առարկաները: 1926 թվականին ընդունվել է ՀամԿ(Բ) կ շարքերը:

Տ. Մուշեղյանը 1933—35 թթ. եղել է Երևանի համալսարանի ռեկտորը: Նա խանդավառված գործել էր և լավ մանկավարժ: Տ. Մուշեղյանը վախճանվել է 1935 թ. ապրիլի 22-ին, Երևանում:

ՆԱՎԱԿԱՏԻԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ (1888—1952)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Հովհաննես Անթեսանդրի Նավակատիկյանը ծնվել է 1888 թ. նոյեմբերի 5-ին, Ախալ-ցքիս քաղաքում: Սովորել է տեղի, ապա Մախաչկալայի քաղաքային ուսումնարաններում, իսկ 1909 թթ. ավարտել է Դերբենդի ռեալական դպրոցը: 1910 թվականին ընդունվել է 1913-ին ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը, ներկայացնելով ավարտական աշխատություն «Դիբիտիլի սկզբունքը» թեմայով:

1912 թվականին Հովհաննես Նավակատիկյանը մեկնում է Գերմանիա և մեկ կիսամյակ ուսանում Գյոթինգենի համալսարանում: 1913 թվականին նա վերադառնում է Դերբենդ և աշխատանքի անցնում ռեալական դպրոցում:

1914 թվականի հունիսին Հ. Նավակատիկյանը կրկին մեկնում է Գյոթինգենի համալսարան և 4 լրիվ տարիներ զբաղվում ֆիզիկամաթեմատիկական գիտելիքների խոր ուսումնասիրությամբ:

Գերմանիայից վերադառնալով հայրենիք, 1918—1921 թվականներին աշխատում է Աստրախանի նախ ուսուցչական սեմինարիայում, իսկ ապա՝ ժողովրդական կրթության ինստիտուտի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում: Այնուհետև, մի խումբ հայ գիտնականների հետ Հովհաննես Նավակատիկյանը ևս հրավիրվել է համալսարան որպես ֆիզիկայի դասախոս: Նա աչքի էր ընկնում խիստ պահանջկոտությամբ:

Հ. Նավակատիկյանի գրչին են պատկանում շուրջ տասնութ գիտական աշխատություններ, դասագրքեր ու ձեռնարկներ, որոնցով տարիներ շարունակ սովորել են ուսանողներն ու աշակերտները: Նա երկար ժամանակ եղել է համալսարանի տեխնիկական և ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետների ղեկան, ֆիզիկայի ամբիոնի վարիչ:

1930 թվականին Հ. Նավակատիկյանին շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Պրոֆեսոր Հ. Նավակատիկյանն անհատի պաշտամունքի շրջանում հալածանքի է ենթարկվել, ապա արդարացվել:

Վախճանվել է 1952 թվականի հոկտեմբերի 29-ին, աքսորավայրում:

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1892—1965)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Ստեփան Սարգսի Ներսիսյանը ծնվել է 1892 թվականի սեպտեմբերի 20-ին, Վերին Ագուլիս (Նախիչևանի Մեքնավար Հանրապետություն) գյուղում, ծառայողի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է գյուղում, միջնակարգը՝ Թիֆլիսի 5-րդ արական գիմնազիայում (1905—1912 թթ.), բարձրագույնը՝ Մոսկվայի պետական համալսարանի

(այժմ՝ Լոմոնոսովի անվան) պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի պատմական բաժանմունքում (1913—1918 թթ.): Աշակերտել է Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր, ակադ. Թ. Յու. Վիպպերին: Հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան 1924 թ. փետրվարին և դասախոսել հիմնականում հին Հունաստանի ու Հռոմի պատմություն, նաև՝ ռուսաց պատմություն, պատմագրություն, միջին դարերի պատմություն, աղբյուրագիտություն: 1938 թվականից մինչև 1952 թվականը վարել է հին աշխարհի պատմության ամբիոնը:

1930 թ. մայիսի 7-ին ստացել է դոցենտի, 1935 թ. դեկտեմբերի 25-ին՝ պրոֆեսորի պաշտոնակատարի կոչում:

Ստ. Ներսիսյանը հասարակական անխոնջ գործիչ էր: Նա մշտապես եղել է տեղական խորհուրդների, իսկ 1950—1954 թթ. նաև ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր: Ստ. Ներսիսյանը հմուտ մանկավարժ էր, լայն մտահորիզոն և կուռ տրամաբանություն ունեցող գիտնական, միաժամանակ՝ անսահման համեստ, սկզբունքային ու հոգատար մարդ: Հսկայական է Ներսիսյանի ծառայությունը հանրապետության պատմաբանների պատրաստման գործում:

Ստ. Ներսիսյանը վախճանվել է 1965 թ. հունիսի 20-ին, Երևանում:

ՇԱՎԱՐՇՅԱՆ ԱՐՇԱՎԻՐ (1884—1960)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Արշավիր Մեսրոպի Շավարշյանը ծնվել է 1884 թ. մայիսի 9-ին, Բայազետում, ուսուցչի ընտանիքում: Մանկությունն անցել է Իգդիրում, որտեղ և ստացել է տարրական կրթությունը: 1896—98 թթ. սովորել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, ապա՝ էլիմաժնի ճեմարանում: 1906 թ. ավարտելով ճեմարանի լսարանական բաժինը, ուսուցչական աշխատանքի է նշանակվում Եկատերինոդարի հայկական ծխական դպրոցում, որտեղ պաշտոնավարում է մինչև 1910 թ.: Նույն թվականին, տեղի հայկական բարեգործական ընկերության աշակցությամբ, մեկնում է Գերմանիա ուսանելու 1910—11 թթ. սովորում է Բնայի համալսարանի փիլիսոփայության ֆակուլտետի մանկավարժական բաժնում և ստանում մասնագիտական կրթություն: Ավարտում է 1914 թ. և աշխարհվերադառնում հայրենիք: Շավարշյանը աշակերտել է Կոմիտասին, Հովհ. Հովհաննիսյանին, Պերճ Պողոսյանին, Մ. Աբեղյանին, Ս. Մալխասյանին, Գերմանիայում՝ դոկտոր-պրոֆեսոր Ռայնին (Բնա), դոկտ. պրոֆ. Վունտին (Լայպցիգ):

Երևանի համալսարանում աշխատել է 1921 թվականի հոկտեմբերի 1-ից մինչև 1935 թվականը:

Դասավանդել է հոգեբանություն, մանկավարժություն, մաթեմատիկայի մեթոդիկա, մանկավարժության պատմություն, հայ մանկավարժության պատմություն:

1935 թվականի սեպտեմբերի 1-ից աշխատանքի է փոխադրվում նոր հիմնված Խ. Արուսյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտը: 1943 թ. նշանակվում է նույն ինստիտուտի դիրեկտորի տեղակալ ուսումնագիտական աշխատանքների գծով և մնում այդ պաշտոնում մինչև 1948 թ.:

1940 թ. մինչև կյանքի վերջը դեկավարել է ինստիտուտի մանկավարժության ամբիոնը: Ա. Շավարշյանը մի շարք աշխատությունների հեղինակ է:

1928—1933 թթ. կազմել է տարրական դպրոցի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ դասարանների «կյանք և հաշիվ» թվարանության դասագրքերը, 1935 թ. «Գրաֆիկ աշխատանքները դպրոցում», 1939 թ. «Ղ. Աղայանը որպես մանկավարժ», 1953 թ. «Իսահակ Հարությունյանը որպես մանկավարժ», 1957 թ. «Առաքել Բահաթրյանի մանկավարժական հայացք»:

ներքե», 1959 թ. «Հայ մանկավարժները 19-րդ դ.», 1-ին հատոր (Քրեոսոմատիա), 1960 թ. «Հայ մանկավարժները 19-րդ դ.», 2-րդ հատոր (Քրեոսոմատիա);

Արշավիր Շավարշյանը վախճանվել է 1960 թ. սեպտեմբերի 11-ին, Երևանում:

ՇԻՐՄԱԶԱՆ(ՅԱՆ) ԳՐԻԳՈՐ (1892—1964)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Գրիգոր Վասիլի Շիրմազանը ծնվել է 1892 թ. դեկտեմբերի 9-ին, Ալեքսալում, Ավարտել է Թիֆլիսի ուսուցչական դպրոցը (1909 թ.) և Մոսկվայի հաղորդակցության ճանաչարհների ինժեներների ինստիտուտը (1916 թ.):

1916—1917 թթ. աշխատակցել է «Արմյանսկի վեստնիկ» (Մոսկվա) հանգեսին, 1917—1918 թթ. աշխատել է Ալեքսանդրապոլում որպես քաղաքի ինժեներ: 1918 թ. մայիսից դասավանդել է Թիֆլիսի բարձրագույն ինժեներական դպրոցում: 1921—1924 թթ. պաշտոնավարել է Հայաստանի լուսժողովմատում: 1922 թ. հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես դասախոս և ապա նշանակվել տեխնիկական ֆակուլտետի դեկան:

1924 թ. աշխատանքի է անցնում շինարարություններում (Նոր Բայազետ, Սևան, Այդր լիճ, Երևան և այլուր): 1930—1937 թթ. աշխատել է հողժողովմատում որպես չրային վարչության գլխավոր ինժեներ: Անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել:

1957 թ. նրան շնորհվել է հանրապետության վաստակավոր իրիզատորի կոչում: Գրել է «Երվազներ Հայաստանի ոռոգման պատմությունից» գիրքը (1964 թ.):

Գ. Շիրմազանը վախճանվել է 1964 թ. մայիսի 19-ին, Երևանում:

ՉԱԽՄԱԽԶՅԱՆ ՀԱՅԿԱՆԴՈՒԽՏ (1882—1952)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Հայկանդուխտ Գրիգորի Զախմախյանը ծնվել է 1882 թ. դեկտեմբերի 27-ին, Ալեք-սանդրապոլում: 1895 թ. ավարտել է Բաքվի Հոփսիսիյան ծխական օրիորդաց դպրոցը, 1902 թ. առաջին իգական գիմնազիան: Նույն թվականին մեկնել է Գերմանիա և մեկ տարի Բեռլինում պատրաստվելուց հետո ընդունվել Բեռլի (Շվեյցարիա) համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: 1907—1908 թթ. աշխատել է Ֆրայբուրգում (Գերմանիա) պրոֆ. Ս. Վալմանի մոտ: 1908 թ. ընդունվում է Ցյուրիխի համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի բնագիտական բաժինը, որն ավարտում է 1911 թ. հանձնելով դոկտորական քննություններ:

Վերադառնալով Բաքու, զբաղվել է մանկավարժական գործունեությամբ: Մինչև 1919 թվականը աշխատել է դպրոցներում, իսկ այնուհետև՝ Բաքվի համալսարանում (1920—1924 թթ.) իբրև ասիստենտ: 1922—23 ուստարվանից Զախմախյանը դասախոսություններ է կարդում ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի բնագիտական բաժնում:

1924 թվականին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան որպես բժշկական ֆակուլտետի հյուսվածքաբանության և սաղմնաբանության ամբիոնի վարիչ (մինչև 1930 թ.): Նույն թվականին նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում և նա շարունակում է աշխատանքը բժշկական ինստիտուտում մինչև կյանքի վերջը:

Հ. Զախմախյանը հմուտ մանկավարժ էր: Վախճանվել է 1952 թվականի ապրիլի 24-ին, Երևանում:

ՉՈՒՐԱՐՑԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1888—1962)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Գրիգոր Համբարձումի Չուբարյանը ծնվել է 1888 թ. հուլիսի 6-ին, Ռոստովի նահանգի Թուփսի գյուղում: Տարրական և միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղի ժողովրդական ապա՝ Ն. Նախիջևանի թեմական դպրոցներում:

1912 թ. ավարտել է Ցարսկավիլի Դեմիդովի անվան իրավաբանական ինստիտուտը: Նա հանձնել է նաև Մոսկվայի համալսարանի պատմափիլիսոփայական ֆակուլտետի քննությունները:

Սկսած 1905—1906 թթ. Գ. Հ. Չուբարյանը մասնակցել է գյուղացիական խռովություններին և կազմակերպված հեղափոխական ցույցերին, իր կյանքի որոշ շրջանում՝ 1917—1920 թթ. եղել է ձախ էսէռական կոռակցություն անդամ:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Չուբարյանը գալիս է Երևան և առաջ քաշվում պատասխանատու աշխատանքի, նշանակվելով հանրապետության արդարադատության ժողովրդական կոմիտարի տեղակալ: Նա զգալի աշխատանք է կատարել առաջին օրենսդրական ակտերի, սահմանադրության, քրեական ու քրեական դատավարության և այլ օրենսգրքերի մշակման գործում: 1920 թվականից սկսել է դասավանդել Երևանի համալսարանում:

Չուբարյանն ունի բազմաթիվ գիտական հոդվածներ:

Անհատի պաշտամունքի շրջանում նա ենթարկվել է հալածանքի: Արդարացվելուց հետո շարունակել է աշխատանքը համալսարանում մինչև կյանքի վերջը: Գ. Չուբարյանը վախճանվել է 1962 թվականի սեպտեմբերի 6-ին, Երևանում:

ԶՐԱՍՇՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (1889—1937)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Տիգրան Արշակի Զրբաշյանը ծնվել է 1889 թ. նոյեմբերի 9-ին, Վանում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղում, ապա՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, 1913—1918 թթ. զբաղվել է մանկավարժությամբ՝ ավանդելով մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա ու քննադատություն: 1918—1920 թթ. աշխատել է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկումի հանքաբանական կաբինետում: 1920 թ. մեկնում է Փարիզ և ընդունվում Սորբոնի համալսարան, որտեղ լսում է ընդհանուր մաթեմատիկայի դասընթացը, ապա ընդունվում Փարիզի լեռնային ինստիտուտը, որն ավարտում է 1924 թ.: Լեռնային ինստիտուտի դիպլոմ ստանալուց հետո աշխատում է Փարիզի քննադատական թանգարանում, ակադեմիկոս Ս. Լուկրուայի հանքաբանական լաբորատորիայում: Սորբոնում նա միաժամանակ լսում է հանքաբանության, բյուրեղագիտության, հնէաբանության, քարագիտության և ընդհանուր երկրաբանության դասընթացները: 1926 թ. Տ. Զրբաշյանը վերադառնում է Հայաստան, և հրավիրվում համալսարան որպես բյուրեղագիտության և հանքաբանության, իսկ 1929 թ. նաև ընդհանուր երկրաբանության դասախոս և երկրաբանության ու հանքաբանության ամբիոնի վարիչ: Տ. Զրբաշյանին 1933 թ. շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում: 1934 թ., երբ համալսարանում ռեզոլվում է աշխարհագրա-երկրաբանական ֆակուլտետը, նա նշանակվում է այդ ֆակուլտետի դեկան և միաժամանակ գիտահետազոտական ինստիտուտի դիրեկտոր: Մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց, Զրբաշյանը մեծ աշխատանք է կատարել նաև Հայաստանի ընդերքի հետազոտման ուղղությամբ: Մասնավորապես կարևոր են՝ Կոտայքի և Ախուրյաի պեմբաների հայտնաբեր-

մանը (1927—1930 թթ.), Շոդդուպուրի նավթաբերությանը և աղաբերությանը (1933—1934 թթ.) նվիրված աշխատանքները և այլն: Տ. Զրբաշյանը նաև եռանդուն հասարակական գործիչ էր: Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Վախճանվել է 1937 թվականին:

ՌՇՏՈՒՆԻ ՎԱՀԱՆ (1894—1970)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Վահան Հարությունի Ռշտունին ծնվել է 1894 թ. փետրվարի 6-ին, էլմիածնում, արհեստավորի ընտանիքում: 1915 թ. ավարտել է Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժինը, 1924 թ. Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի տնտեսագիտական ֆակուլտետը (տնտեսագետ-պատմաբանի կոչումով): Նույն թվականի հոկտեմբերին գալիս է Երևան և աշխատանքի անցնում կուսակցական դպրոցում: 1925 թ. փետրվարին հրավիրվում է համալսարան և կարդում սոցիալիզմի պատմություն առարկան: 1933 թվականից մինչև կյանքի վերջը Ռշտունին համալսարանի ԽՍՀՄ պատմության ամբիոնի վարիչն էր: Թեկնածուական թեզը պաշտպանել է Արմֆանում՝ 1940 թ., դոկտորականը՝ 1941 թ. մայիսին, ԽՍՀՄ ԳԱ պատմության ինստիտուտում: 1943 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: 1956 թ. ընտրվել է հանրապետության ԳԱ թղթակից-անդամ: Ռշտունին գրավել է հատկապես Արեւելյան Հայաստանի 19—20-րդ դարերի պատմության այն հարցերով, որոնք առնչվում են ԽՍՀՄ պատմությանը:

Վ. Ռշտունու գիտական կարևոր աշխատություններն են՝ «Հայ հասարակական հոսանքները և 1861—1864—1870 թթ. գյուղացիական ռեֆորմները» (1940 թ. պետհամալսարանի գիտ. աշխ. հատոր 13), «Крестьянская реформа в Армении 1870 г.» (1947, Երևան): «Հայ հասարակական հոսանքների պատմությունից — 19-րդ դար — հետեռֆորմյան շրջան» (ԳԱ հրատ., 1956), «Ուրվագծեր Հայաստանի գյուղացիության պատմության (1828—1917 թթ.)» մաս Ա., 1960, համալսարանի հրատ. և այլն:

Վ. Շ. Ռշտունին վախճանվել է 1970 թ. փետրվարի 4-ին, Երևանում:

ՌՈՏԻՆՅԱՆՑ ԼԵՎՈՆ (1879—1964)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Լեոն Ալեքսանդրի Ռոտինյանցը ծնվել է 1879 թ. ապրիլի 15-ին, Թիֆլիսում: 1898 թ. ավարտել է տեղի 3-րդ գիմնազիան և ընդունվել Պետերբուրգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը: 1903 թ. ավարտել է համալսարանը և անցել աշխատանքի ֆիզիկական քիմիայի և տեսական էլեկտրաքիմիայի ամբիոնում որպես լաբորանտ: 1904—1907 թթ. եղել է գիտական գործուղման մեջ Գերմանիայում:

1903—1917 թթ. աշխատել է Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ֆիզիկական քիմիայի ամբիոնում որպես ավագ լաբորանտ:

1918—1921 թթ. աշխատել է Վրաստանի համալսարանի անօրգանական քիմիայի ամբիոնում որպես դոցենտ: 1921 թ. օգոստոսին տեղափոխվել է Ալավերդու պղնձաձուլական գործարանը որպես լաբորատորիայի վարիչ: 1922 թ. սեպտեմբերին հրավիրվել է Երևան իրրև կենտրոնական միացյալ լաբորատորիայի անօրգանական քիմիայի բաժնի վարիչ (մինչև 1926 թ. սեպտեմբեր): 1923 թ. հունվարի 1-ից սկսել է դասախոսություններ կարդալ Երևանի ժողովրդական համալսարանում՝ անօրգանական

և անալիտիկ քիմիա առարկաներից: Լ. Ռոտինյանցը 1925 թվականին ստանում է պրոֆեսորի կոչում: Նա գիտություն ու տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ էր:

Ռոտինյանցը համալսարանում աշխատել է մինչև 1938 թվականը: 1930 թ. աշխատել է նաև պոլիտեխնիկական ինստիտուտում: 1935—1938 թթ. միաժամանակ եղել է ԳԱ հայկական մասնաճյուղի ֆիզքիմիայի բաժնի վարիչ:

Լ. Ռոտինյանցը բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է, որոնք նվիրված են քիմիական թերմոդինամիկային, հիմնականում՝ հալասարակշռության երևույթներին:

Լ. Ռոտինյանցը կյանքի վերջին տարիներին աշխատում էր քիմիական արդյունաբերության պետական կոմիտեի Երևանի քիմիայի ինստիտուտում: Վախճանվել է 1964 թ. դեկտեմբերի 30-ին, Երևանում:

ՍԱՆԹՐՈՍՅԱՆ ՄՈՒՇԵՂ (1894—1972)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Մուշեղ Հայրապետի Սանթրոսյանը ծնվել է 1894 թ. հունվարի 1-ին, Դիլիջանում, քարնի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղում: 1909 թ. ընդունվել է 1917 թ. ավարտել է էլմիածնի Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժինը: 1922—1926 թթ. սովորել է ավարտել է Մոսկվայի Ն. Կ. Կրուպնյակայի անվան կոմունիստական դաստիարակության ակադեմիան: 1926 թ. հրավիրվել է համալսարան՝ դասավանդելու աշխատանքային դպրոցի տեսություն և պրակտիկա, մանկավարժություն, մանկավարժության պատմություն և հոգեբանություն առարկաները:

1934—1937 թթ. եղել է մանկավարժական ինստիտուտի դիրեկտորը: 1938 թ. նշանակվել է համալսարանի մանկավարժության ու հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, ուր աշխատել է մինչև 1962 թվականը: Այնուհետև շարունակել է աշխատանքը մանկավարժական ինստիտուտում: Կոմկուսի անդամ էր 1920 թ. պարիից: 1937 թ. Սանթրոսյանին ընդհատվել է պրոֆեսորի, 1946 թվականին՝ գիտության վաստակավոր գործիչ կոչում: 1948 թ. նա պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա և ստանում մանկավարժական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան:

1957 թ. Սանթրոսյանը ՌԽՖՍՀ մանկավարժական գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ էր: Սանթրոսյանի գիտական աշխատությունները նվիրված են գլխավորապես հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմությանը: Կարևոր աշխատություններն են՝ «Հայ մեծ լուսավորիչ մանկավարժ Խ. Աբովյան» (1953, Հայպետհրատ), «Մեսրոպ Թադևոսյանը մանկավարժ» (1959, ռումանկերատ), «Արևելահայ դպրոցը 19-րդ դ. 1-ին կեսին» (1964 թ., Հայպետտոմանկհրատ) և այլն:

Մ. Հ. Սանթրոսյանը վախճանվել է 1972 թ. դեկտեմբերի 14-ին, Երևանում:

ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ ԱՐՍԵՆ (1882—1953)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Արսեն Հարությունի Տերտերյանը ծնվել է 1882 թ. հոկտեմբերի 31-ին, Լեռնային Ղարաբաղի Շուշիքենդ գյուղում:

Կրթությունն ստացել է տեղի ծխական, այնուհետև՝ Շուշիի թեմական դպրոցում: 1902—1905 թթ. սովորել է էլմիածնի Գևորգյան ճեմարանում և ավարտել լսարանական

մասնագիտական բաժինը: Բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով Տերտերյանը մեկնում է Պետերբուրգ, որտեղ 1907—1908 թթ. ուսանում է հոգեներդարանական ինստիտուտում, բայց ավարտել չի կարողանում նյութական ծանր պայմանների պատճառով: Երկար տարիներ, մինչև Երևանի համալսարանում պաշտոնավարելը, զբաղվել է ուսուցչությամբ:

Ստեղծագործական իր առաջին քայլերը սկսել է ռուսական առաջին հեղափոխության տարիներին:

Ապագա ականավոր գրականագետը ուսման իր պակասը լրացրել է ինքնակրթությամբ, ուսումնասիրելով Մ. Նալբանդյանի, Զերինշևսկու, Բելինսկու և այլ նշանավոր մտածողների աշխատությունները, խորացնելով ու ընդարձակելով իր բազմակողմանի գիտելիքները հայ, ռուս և եվրոպական մշակույթի բնագավառում:

1920 թ. դեկտեմբերին Տերտերյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես հայ գրականության պատմության դասախոս, ուր աշխատում է մինչև կյանքի վերջը, անընդմեջ գլխավորելով հայ գրականության ամբիոնը: Նա պրոֆեսոր է 1925 թվականից, բանասիրական գիտությունների դոկտոր և գիտության վաստակավոր գործիչ՝ 1942 թվականից:

1943 թ. նոյեմբերին Տերտերյանը հաստատվում է հայկական գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Նրա կարևորագույն գիտական աշխատություններն են՝ «Շիրվանզադեն, հայ ընտանիքի և ինտելիգենցիայի վիպաոսանը» (1911 թ., Թիֆլիս), «Նար-Ղոս» (1913 թ., Թիֆլիս), «Մուրացան» (1935—1939 թթ., Երևան), «Երվանդ Օռլանի ստեղծագործությունը» (1937 թ.), «Բաֆու Սամվել» պատմական վեպը» (1940 թ.), «Արուսյանի ստեղծագործությունը» (1941 թ.), «Պարոնյանի գեղագիտական հայացքները» (1941 թ.), «Քրյուսովը և հայ կուլուրան» (1943 թ., Երև.), «Թումանյանի հայրենասիրական պոեզիան» (1944 թ.), «Շիրվանզադեն որպես երգիծաբան» (1946 թ.), «Շիրվանզադեն որպես դրամատուրգ» (1947 թ.), «Շիրվանզադեի ախպրի էպոսան» (1947 թ.), «Շիրվանզադեն և մեր օրերը» (1947 թ.), «Վ. Գ. Բելինսկի» (1950 թ.), «Պերե Պաշյան» (1955 թ.) և այլն:

Ա. Տերտերյանին առանձնապես զբաղեցրել է հայ քննադատական ուսուցիչի պատմությունը, որի լավագույն մարմնավորողը՝ Շիրվանզադեի, ստեղծագործության ուսումնասիրությամբ նա զբաղվել է շուրջ 40 տարի:

Տերտերյանի գրական ժառանգությունը իր հիմնական մասով այսօր էլ հանգիստնում է լավագույն աղբյուր հայ նոր գրականության պատմության ու նրա առանձին ներկայացուցիչների ստեղծագործության ուսումնասիրության համար և կարևոր ներդրում է հայ գրականագիտական մտքի պատմության մեջ:

Ա. Տերտերյանը վախճանվել է 1953 թվականի հոկտեմբերի 6-ին, Երևանում:

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ ԱՇՈՏ (1891—1959)

Հրավիրվել է ճամալսարան 1926 թվականին:

Աշոտ Մովսեսի Տեր-Մկրտչյանը ծնվել է 1891 թ. հունվարի 25-ին, Շուշիում: 1909 թ. ավարտել է Թիֆլիսի ուսուցչական դպրոցը, 1912 թ. Խարկովի համալսարանի ֆիզիկա-մաթեմատիկական ֆակուլտետը, 1915 թվականին՝ Նովոչերկասկի պոլիտեխնիկական ինստիտուտը և պահվել աշխատանքի որպես ասիստենտ: 1919 թ. հրավիրվել է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մաթեմատիկայի ու մեխանիկայի ամբիոնը՝ վերլուծական երկրաչափություն կարդալու: 1922 թ. տեղափոխվել է Բաքվի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ՝ մաթեմատիկա դասավանդելու:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը 1926 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան և երկար տարիներ կարդացել մաթեմատիկական անալիզ, բարձրագույն հանրահաշիվ, վերլուծական երկրաչափություն, տեսական մեխանիկա, հիդրոմեխանիկա, վերլուծական մեխանիկա, նյութերի դիմադրություն, կոմպլեքս-փոփոխականի ֆունկցիաների տեսություն և այլ առարկաներ:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը մի շարք գիտական աշխատությունների հեղինակ է, որոնք տպագրվել են հիմնականում՝ համալսարանի ու պոլիտեխնիկական ինստիտուտի գիտական տեղեկագրերում:

1930 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի, իսկ 1940-ին՝ գիտության ու տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ պատվավոր կոչում:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը վախճանվել է 1959 թ. մարտի 13-ին, Երևանում:

ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ ԵՐՎԱՆԻ (1879—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Երվանդ Գալուստի Տեր-Մինասյանը ծնվել է 1879 թ. նոյեմբերի 7 (19)-ին, Արթիկի Հառիճ գյուղում: 1900 թ. գերազանցության դիպլոմով ավարտել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը: 1901 թ. «Արարատ» ամսագրում տպագրվել է նրա առաջին աշխատությունը՝ «Հաղպատ և Սանահին վանքերը» խորագրով: 1901—1904 թթ. ուսանել է Լայպցիգի և Բեռլինի համալսարաններում:

1904 թ. պաշտպանել է իր ավարտական թեզը՝ «Հայոց եկեղեցու հարաբերություններն ասորվոց եկեղեցիների հետ մինչև 6-րդ դարի վերջը» թեմայով և ստացել փիլիսոփայական գիտությունների դոկտորի աստիճան: Նույն թվականին, Գիտնի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետի որոշմամբ, առանց պաշտպանության նրան շնորհվում է աստվածաբանության լիցենցիատի գիտական աստիճան:

1904—1908 թթ. դասավանդում է Գևորգյան ճեմարանում, վարելով նաև տպարանի վարիչի պաշտոնը: 1910 թ. հրժարվում է հոգևոր կոչումից, հեռանում վանքից և նվիրվում գիտամանկավարժական գործունեության՝ դասավանդելով Ալեքսանդրապոլում, Թիֆլիսում, Վաղարշապատում, Երևանում:

1919 թ. մասնակցում է Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման աշխատանքներին: 1920 թ. փետրվարից համալսարանում դասախոսություններ է կարդում հայոց պատմությունից (հին շրջան):

1921 թ. եղել է Էջմիածնի կուլտուր-պատմական ինստիտուտի (հետագայում՝ Հայաստանի պատմության ինստիտուտ) գիտնական քարտուղարը: Այնուհետև, Տեր-Մինասյանը վերադառնում է համալսարան, ղեկավարում օտար լեզուների ամբիոնը: 1943-ին, առանց պաշտպանության, նրան շնորհվում է բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1945-ին՝ պրոֆեսորի կոչում: Հսկայական է նրա դերը բառարանագրության և Թարգմանության ասպարեզում: Ե. Տեր-Մինասյանն ավելի քան 130 գիտական աշխատանքների հեղինակ է, որոնք վերաբերում են հայագիտության ամենատարբեր բնագավառների՝ պատմության, բանասիրության, դավանաբանության, փիլիսոփայության, հնագիտության ու աղբյուրագիտության սակավ ուսումնասիրված հարցերին:

Հստ արժանվույն գնահատելով Ե. Տեր-Մինասյանի ծառայությունները, նրան շնորհվել է հանրապետության գիտության վաստակավոր գործիչ պատվավոր կոչում, Մեծսույ Մաշտոցի անվան մրցանակ և այլն:

Ե. Տեր-Մինասյանը վախճանվել է 1974 թ. հուլիսի 15-ին, Երևանում:

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԱՎԵՏԻՔ (1880—1954)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Ավետիք Գրիգորի Տեր-Պողոսյանը ծնվել է 1880 թ. հունվարի 15-ին, Զալալ-օղլիի Վարդաբուր գյուղում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղում, ապա սովորել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, որն ավարտել է 1901 թվականին: 1903 թ. ընդունվել է 1908 թ. ավարտել է Լայպցիգի համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի բնագիտական բաժինը: 1909 թ. պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա «Beiträge zur Kenntnis der Exkretionsorgane der Isopoden» թեմայով, որը տպագրվել է: Համալսարանն ավարտելուց հետո վերադառնում է հայրենիք և աշխատում որպես բնագիտության դասատու Շուշիի թեմական, Ալեքսանդրապոլի Արղուճյան դպրոցներում, էջմիածնի ճեմարանում, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, ապա՝ Երևանի ուսուցչական սեմինարիայում: Ավ. Տեր-Պողոսյանը 1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի համալսարան (այսպիսով նաև բժշկական ինստիտուտ) որպես դասախոս և կենդանաբանության ամբիոնի վարիչ: 1929 թ. նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Պրոֆ. Տեր-Պողոսյանը աշխատել է մինչև 1948 թ.:

Ավ. Տեր-Պողոսյանը ունի մի քանի տասնյակ գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են Հայաստանի կենդանական աշխարհի որոշ խմբերի, քաղցրահամ ջրերի ֆաունայի, գյուղատնտեսական վնասատուների ուսումնասիրությանը և հայ կենսաբանական մտքի դարգացման պատմությանը: Նրա կարևոր աշխատություններն են՝ «Ընդհանուր կենդանաբանություն» դասագիրքը (Երևան, 1935), «Դարվիչը և նրա ուսմունքը» (Երևան, ԳԱ հրատ., 1947), «Բիոլոգիական այլանդակությունները և նրանց գիտական բացատրությունը» (ԳԱ հրատ., 1948), «Բիոլոգիական մտքի զարգացումը Հայաստանում» (Երևան, 1960) և այլն:

Ավ. Տեր-Պողոսյանը գիտության վաստակավոր գործիչ էր:

Վախճանվել է 1954 թ. մայիսի 13-ին, Երևանում:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ (1865—1939)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Մեսրոպ (Փարսադան) Վարդանի Տեր-Մովսիսյանը ծնվել է 1865 թ. մայիսի 7-ին, Տաթևի Շիկահող գյուղում: 1882-ին ավարտել է Շուշիի թեմական, 1885-ին՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցները, 1891 թվականին՝ Դորպատի համալսարանի դասական բանասիրության բաժանմունքը:

Վիեննայում աշխատակցել է Մխիթարյանների «Հանդես ամսօրյա» պարբերականին, հայերեն և գերմաներեն լեզուներով հրատարակել «Հայ գյուղական տունը» ազգագրա-

¹ 1948 թ. № 175 հրամանով՝ պրոֆ. Ավ. Գ. Տեր-Պողոսյանը, ինչպես նաև պրոֆեսորներ Ա. Լ. Թախտաջյանը, Մ. Ք. Զայլախյանը և դոցենտ Հ. Ե. Պողոսյանը հեռացվում են համալսարանից «իրենց կոշմանը չհամապատասխանելու և սովետական գիտության դասավանդման նոր մակարդակ չպահպանելու համար»: Դաժան ժամանակների ծնունդ այս հրամանը միայն 40 տարի անց (1988 թ. մայիսի 24, հ. 12), մեկ այլ հրամանով չեղյալ համարվեց որպես «անհիմն, անարդարացի և համալսարանի փառապանծ պատմությանն անվայել հրաման»:

կան աշխատությունը: Կարճ ժամանակ Փարիզում գտնվելուց հետո, հրավիրվել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան որպես հայադիտություն դասատու: Գրել է «Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության պատմությունը» (ռուսերեն), 1902 թ. դեկտեմբերի 15-ին Պետերբուրգում պաշտպանել է թեկնածուական թեզ և ստացել հայ բանասիրության մագիստրոսի աստիճան: 1908 թ. վերադարձել է էջմիածին: 1909-ին ստացել է ծայրագույն վարդապետի աստիճան և ձեռնադրվել եպիսկոպոս: 1906 թ. վարել է մատենադարանապետի, 1910—1911 թթ.՝ Գևորգյան ճեմարանի տեսուչի, 1913—1916 թթ.՝ Վրաստանի և Իմերեթիայի, 1916—1917 թթ.՝ Աստրախանի հայոց թեմերի առաջնորդություն, իսկ 1918—1920 թթ. կրկին՝ մատենադարանապետի պաշտոնները:

1919 թ. հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան որպես հայ գրականության պրոֆեսոր և Ալեքսանդրապոլում եղել համալսարանի պատմաբնագիտական ֆակուլտետի ղեկավար: 1920 թ. հունվարի 31-ին՝ համալսարանի բացման օրը, կարդացել է գիտական առաջին դասախոսությունը՝ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի մշակութային գործերում» թեմայով: 1922—1931 թթ. վարել է պարսկահնդկական հայոց թեմակալ առաջնորդի պաշտոնը:

Հեղինակ է ավելի քան 130 աշխատությունների:
Վախճանվել է 1939 թ. հունիսի 3-ին, Երևանում:

ՏՈՆՅԱՆ ԱՐՇԱԿ (1888—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Արշակ Հովսեփի Տոնյանը ծնվել է 1888 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Գանձակի զավառի Բանանց գյուղում, գյուղացու ընտանիքում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, որն ավարտել է 1906 թ.: 1908 թվականից աշխատել է Շուշիի թեմական դպրոցում որպես մաթեմատիկական առարկաների դասատու:

1910—1914 թվականներին Ա. Տոնյանը սովորել է Հալեի համալսարանում (Գերմանիա) և գերազանց գնահատականներով ավարտել այն: Նա որպես ավարտական թեզ է ներկայացնում «Միախոռոչ հիպերբոլիդի մի քանի ծածկի գծավոր մակերևույթների մասին» ուսումնասիրությունը և ստանում զոլոտորի գիտական աստիճան: Այդ աշխատությունը 1925 թ. տպագրվել է Հալեում: 1914—1921 թթ. աշխատում է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում:

1921 թվականին Ա. Տոնյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես մաթեմատիկայի դասախոս: Ունենալով մաթեմատիկայի դասավանդման որոշակի փորձ և հմտություն, Տոնյանը կարողանում էր մաթեմատիկական բարդ առարկաները կարգալուսանողների համար մատչելի լեզվով:

Ա. Տոնյանը մեծ աշխատանք է կատարել նաև մայրենի լեզվով ուսումնական գրականության ստեղծման գործում: Նա թարգմանել է դպրոցական ու համալսարանական մի շարք դասագրքեր՝ Վ. Մրոշեկի «Ուղղագիծ եռանկյունաչափությունը» (1922 թ.), Ե. Պոսայեի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշվի դասընթացը» (1923 թ.), Օպենհայմերի «Անօրգանական քիմիա»-ն (1926 թ.), Ա. Կիսիլյովի «Տարրական երկրաչափությունը» (1928 թ.) և «Հանրահաշիվը» (1935 թ.), Գրենշլիի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշվի տարրերը» (1932 թ.) և այլն: Դրանք դարձել են դասական թարգմանություններ, որոնցից երկար ժամանակ օգտվել է մեր ուսանող երիտասարդությունը:

1930 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Արշակ Տոնյանը ճանաչված էր որպես լավ մաթեմատիկոս և լեզվագետ, որը կատարելապես տիրապետում էր ոչ միայն հայերենին (աշխարհաբար և գրաբար), այլև՝ ռուսերենին ու գերմաներենին: Տոնյանը մեծ վաստակ ունի նաև բառարանագրության

ասպարեզում: Նա եղել է համալսարանի տեխնիկական և ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետների ղեկան և բարձրագույն մաթեմատիկայի ամբիոնի վարիչ մինչև 1937 թ.: Պրոֆեսոր Արշակ Տոնյանը անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի: Վախճանվել է 1942 թվականին, աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ՔԱԼԱՆԹԱՐԳԱՆ ՊԱՊԱ (1887—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Պապ Բեզանի Քալանթարյանը ծնվել է 1887 թվականի հուլիսի 10-ին, Ալավերդու շրջանի Արդվի գյուղում: 1905 թվականին ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: 1906-ին ընդունվել է 1911-ին ավարտել է լայպցիգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը: Այդտեղ էլ պաշտպանել է դիսերտացիա՝ «Սեահողերի միկրոբիոլոգիա» թեմայով և ստացել բնական գիտությունների դոկտորի աստիճան: Լայպցիգի համալսարանում նա աշխատում և իր առաջին հետազոտությունը կատարում է գյուղատնտեսական միկրոբիոլոգիայի ընազավառում հայտնի գիտնական Լյոնիսի մոտ: Նույն 1911 թվականին Քալանթարյանը վերադառնում է Ռուսաստան և աշխատում Պոլտավայի գյուղատնտեսական փորձնական կայանում որպես քիմիայի լաբորանտ: Մեկուկես տարի աշխատելուց հետո տեղափոխվում է Մոսկվա և աշխատում գյուղատնտեսական-բակտերիոլոգիական կայանում: 1914 թվականին նա հրավիրվում է Թիֆլիս, գյուղատնտեսական լաբորատորիայի վարիչի օգնականի պաշտոնով, ուր աշխատում է մինչև 1918 թվականի ղեկոսմանը ամիսը, երբ մենշևիկյան կառավարությունը բանտարկում է նրան: Բանտից արձակվելուց հետո, Քալանթարյանը գալիս է Երևան՝ գյուղատնտեսական լաբորատորիա կազմակերպելու, բայց չի հաջողվում: 1921 թ. մայիսին նշանակվում է Հայաստանի հողօրդկոմի տեղակալ, իսկ նոյեմբեր ամսին՝ համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի ղեկան և պաշտոնավարում մինչև 1928 թ. սկիզբը: Քալանթարյանը զբաղվել է բամբակի վնասատուների դեմ մղվող պայքարի, հողօրդկոմատի փորձնական այլ աշխատանքների և բարձրագույն գյուղատնտեսական կրթության կազմակերպման հարցերով: Բացի համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետից, 1921 թվականին նրա նախաձեռնությամբ է հիմնադրվել նաև կենտրոնական միացյալ լաբորատորիան, որը փաստորեն Հայաստանի առաջին գիտահետազոտական հիմնարկն էր քիմիայի գծով: 1928 թվականի փետրվարին Քալանթարյանը մեկնում է արտասահման՝ դիտական գործուղման: Վերադառնալուց հետո նշանակվում է բակտերիոլոգիայի և ագրոքիմիայի ամբիոնի պրոֆեսոր: 1930 թվականին, երբ կազմակերպվեց գյուղատնտեսական ինստիտուտը, Պ. Քալանթարյանը նշանակվեց դիրեկտորի տեղակալ ուսումնական ու գիտական գծով և աշխատեց մինչև 1937 թվականը:

1934 թվականին, բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովի կողմից, առանց դիմերտացիայի պաշտպանության, նրան կրկին շնորհվում է գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտորի աստիճան, ինչպես նաև պրոֆեսորի կոչում: 1935 թվականին Քալանթարյանին շնորհվում է նաև գիտության վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում: Նա բեղմնավոր գիտնական, անզուգական դասախոս, հրաշալի մարդ ու քաղաքացի էր: Կուսանդամ էր 1917 թվականի մայիսից: Պ. Քալանթարյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի ղեկավար էր: Վախճանվել է 1942 թ. փետրվարի 21-ին, աքսորավայրում:

Արգարացվել է հետմահու:

ՔԱԼԱՆԹԱՐ ԱՇԽԱՐՀՔԵԿ (1884—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թվականին:

Աշխարհքեկ Աղալույի Լոռու Մելիք-Քալանթարը ծնվել է 1884 թ. փետրվարի 11-ին, Լոռու Արզլի գյուղում: Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը (1903 թ.) և էքստեռն կարգով՝ նաև 3-րդ արական գիմնազիան (1906 թ.): 1905—1906 թթ. Ախալցխայում եղել է ուսուցիչ: 1907 թ. ընդունվել է 1911 թ. ավարտել է Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետի հայ-վրացական բանասիրության և պատմական բաժինը (1913 թ.): Համալսարանն ավարտելուց հետո մեացել է հայագիտության և վրացագիտության ամբիոնում՝ Ն. Յա. Մառի մոտ: Ուսանողական տարիներին, ինչպես նաև ավարտելուց հետո, մինչև 1917 թվականը ակտիվորեն մասնակցել է ակադեմիկոս Ն. Մառի Անիում կատարած հնագիտական պեղումներին: 1917 թ. մասնակցել է նաև Վանի շրջանի հնագիտական ուսումնասիրությանը: 1919 թվականին գալով Հայաստան, ուղևորվել է զբաղվել պատմական հուշարձանների պահպանության գործի կազմակերպմամբ: 1920 թվականին Քալանթարը հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան դասախոսելու: Այնքասանդրապոլում կարողացել է Հին Արևելքի պատմություն, իսկ 1921-ից Նրևանի ժողովրդական համալսարանում՝ հայոց պատմություն (հնագույն շրջան), նյութական մշակույթի պատմություն, մինչդասակարգային հասարակության պատմություն առարկաները: Ա. Քալանթարը 1929 թ. ստանում է պրոֆեսորի կոչում:

Նա հրատարակել է գիտական աշխատություններ՝ նվիրված Հայաստանի պատմության հնագույն շրջանին, նյութական մշակույթի հուշարձանների ուսումնասիրությանը: Դրանցից հիշարժան են՝ «Քարե դարը Հայաստանում» («Նորք», 1925, 4—5), «Հայաստանը իր պատմության հնագույն շրջանում», «Հնագիտություն» և այլ աշխատություններ: Անհատի պաշտամունքի շրջանում Ա. Քալանթարը եմթարկվել է հալածանքի: Վախճանվել է 1942 թ. հուլիսի 2-ին, արտորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ՔԵՉԵԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ (1872—1948)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Համբարձում Սերաֆիմի Քեչեկը ծնվել է 1872 թ. հունիսի 7-ին, Նոր Նախիջևանում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի թեմական դպրոցում, ապա ուղարկել է 1892 թ. ավարտել է Ռոստովի արական գիմնազիան: 1892—1894 թթ. ուղարկել է Պետերբուրգի ռազմաբժշկական ակադեմիայում, ապա տեղափոխվել Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, որն ավարտել է 1897 թ.: Նույն թվականին վերադարձել է Ռոստով և աշխատել քաղաքային հիվանդանոցի վիրաբուժական բաժանմունքում որպես օրդինատոր: 1898—1900 թթ. աշխատել է իբրև Նեխոմիդիական հիվանդանոցի վիրաբուժական բաժնի վարիչ: 1900—1910 թթ. Քեչեկն աշխատել է Պետերբուրգում, ակադեմիայի վիրաբուժական կլինիկայում, պրոֆեսոր Վելամիմովի ղեկավարությամբ, որտեղ և պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիան «Lupus vulgaris-ի բուժումը» թեմայով: 1901 և 1905 թվականներին գիտական գործուղման է մեկնել արտասահման՝ եղել է Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Դանիայում, Ավստրիայում, Շվեյցարիայում և Հոլանդիայում: Բեռլինում նա ուսումնասիրել է ուրուլոգիան: 1910 թ. հրավիրվել է Նոր Նախիջևան և մինչև 1918 թ. աշխատել որպես հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ ու վիրաբույժ:

1919 թ. նա տեղափոխվում է Վրաստան և 1920 թ. սկզբից մինչև 1923 թ. աշ-

խատում Օգուրգևտի հիվանդանոցում որպես կոնսուլտանտ: 1923 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան որպես վիրաբուժության դասախոս և ամբիոնի վարիչ: 1924 թ. ընտրվել է բժշկական ֆակուլտետի ղեկան: 1925 թվականին նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Չափազանց լայն է եղել Հ. Ս. Քելեկի գիտական գործունեության շրջանակը: Նա գրել է 30-ից ավելի գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են աղեստամոքսային ուղիներին, միզասեռական համակարգի, նեցուկաշարժողական ապարատի ախտաբանությանը և այլ հարցերի: Պրոֆ. Հ. Քելեկի ղեկավարած կլինիկան հանդիսացավ Հայաստանի վիրաբուժական դպրոցի հիմքը:

Նա տիրապետում էր եվրոպական մի քանի լեզուներին: Գիտեր հունարեն և լատիներեն, հմուտ էր պատմության, ֆիզիկայի, մաթեմատիկայի բնագավառներում: Բժշկական գիտությունների դոկտոր էր (1932 թ.) և գիտության վաստակավոր գործիչ:

Հ. Ս. Քելեկը վախճանվել է 1948 թ. սեպտեմբերի 3-ին, Երևանում:

ՃԱՆԱՐՋՅԱՆ ԲԱՐԿՈՒՂԻՄԵՈՍ (1898—1976)

Հրավիրվել է համալսարան 1927 թ.:

Բարդուղիմեոս (Վարֆոլոմեյ) Արտեմի Յանարջյանը ծնվել է 1898 թ. օգոստոսի 19-ին, Ախալցխայում:

Սկզբնական կրթությունը ստացել է Աբասթումանի դպրոցում, ապա ավարտել Քիֆլիսի առևտրական ուսումնարանը:

1924 թ. ավարտել է Ադրբեյջանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: 1925 թ. գործուղվել է Գերմանիա՝ ռենտգենոլոգիայի մեջ կատարելագործվելու: 1926 թ. սեպտեմբերին վերադառնալով Գերմանիայից, նշանակվում է Երևանի առաջին կլինիկական հիվանդանոցի ռենտգեն բաժանմունքի վարիչ:

1927 թ. հրավիրվում է համալսարան իբրև բժշկական ֆակուլտետի ռենտգենոլոգիայի դասախոս և ամբիոնի վարիչ: 1930 թ. շարունակել է նույն պաշտոնը բժշկական ինստիտուտում:

Բ. Յանարջյանին 1932 թ. շնորհվում է դոցենտի կոչում: 1936 թ. նա խաբկովում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա և ստանում նաև պրոֆեսորի կոչում: 1945 թ. Յանարջյանը ընտրվում է Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ, 1956 թ.՝ ակադեմիկոս, իսկ 1960 թվականին՝ նաև ԽՍՀՄ բժշկական ԳԱ թղթակից-անդամ:

Կոմկուսի անդամ էր 1946 թ.: Բ. Յանարջյանը բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է: Մեծ արժեք են ներկայացնում նրա՝ «Рентгенодиагностика 12-перстной кишки» (Ереван, 1933, 1936 гг.), «Руководство рентгенодиагностики» (I, II и III ч., Ереван, 1934, 1935, 1939), «Рентгенодиагностика» (учебник для студентов, Москва, 1951), «Рентгенодиагностика заболеваний органов грудной клетки» (Ереван, 1957), «Рентгенодиагностика заболеваний пищеварительного тракта» (I, II, Ереван, 1961 и 1964) և այլ գործերը:

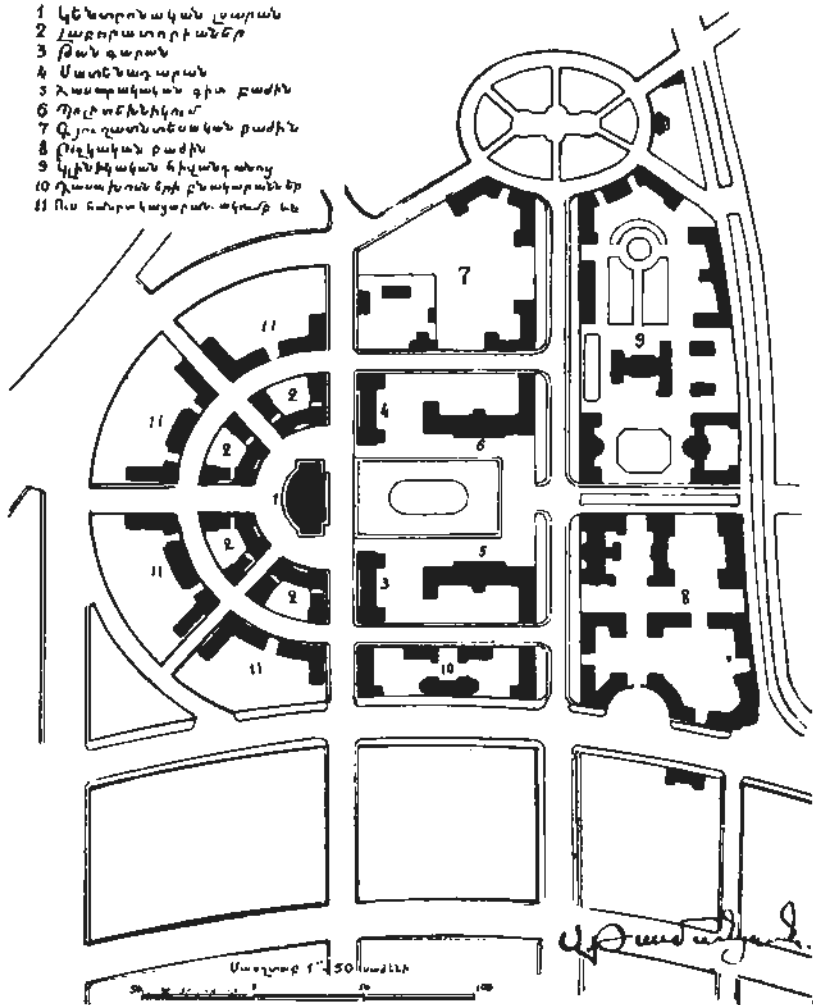
Բ. Յանարջյանը գիտության գաստակավոր գործիչ էր: 1946 թվականից մինչև կյանքի վերջը եղել է ռենտգենոլոգիայի և օնկոլոգիայի ինստիտուտի տնօրենը:

Վախճանվել է 1976 թ. ապրիլի 9-ին, Երևանում:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ՀԱՌՀ ՊԵՏԱԿԱՆԱՐԱՆԻ
ԸՆԴԵԱՆՈՒՐ ԿԱՏԱԿԱԳԻ ԾԸ

- 1 Կենտրոնական լսարան
- 2 Լաբորատորիաներ
- 3 Քանգարան
- 4 Ստենդայարան
- 5 Հասարակական գիտ. բաժին
- 6 Պոլիտեխնիկոս
- 7 Քյուլաունտեսական բաժին
- 8 Ուղեկական բաժին
- 9 Կինեմական հիվանդանոց
- 10 Ղառախուն երեք բնակարաններ
- 11 Ուս. հանրակացարան, անհատ. տներ

Ապարեմիկոս Ա. ԹԱՄԱՆՅԱՆԻ կազմած «ՀԱՌՀ Պետականաբանի
ընդհանուր հատակագիծը» (1926 թ.)

Համալսարանի կապերը այլ երկրների ու փոխադրված ժողովրդների հետ (1919—1980 թթ.)

ՀԱՅԿ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱՄԱՍՏԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԴԱՐ

ИЗВЕСТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
С.С.Р.
АРМЕНИИ
BULLETIN
DE L'UNIVERSITÉ D'ÉTAT
DE LA R.S.S. D'ARMÉNIE

№ I

3 հրկան
1925

Համալսարանի գիտական տեղեկագրի առաջին համարի անվանաթերթը
(1925 թ.)

Համալսարանի վարչության կազմը

աջից **Հակոբ Հովհաննիսյան**, (ոնեկտոր), **Հայկ Գյուլի-Ջևիդյան** (ուսումնական գծով պրոֆեսոր), **Գրիգոր Արեշյան** (տնտեսական գծով պրոֆեսոր) **Գևորգ Երանյան** (ուսգործբյուրոյի նախագահ) (1926 թ.)

Համալսարանի կուսակցական բյուրոյի կազմը (1928 թ.)

Առաջին շարքում (մահից) Ա. Բունիսթյան, Ե. Խաչիկյան, Արս. Սարգսյան, Մ. Պետրոսյան: Երկրորդ շարքում— Յ. Հովհաննիսյան, Կ. Առաքելյան, Հ. Հովհաննիսյան (ոնկտոր), Ա. Նոյազարյան (պրոնկտոր), Մ. Սահրոսյան, Ս. Հակոբյան (բարտուղար): Երրորդ շարքում— Վ. Հովհաննիսյան, Ա. Ասլանյան, Մ. Ներսիսյան և Համբարձումյան: Չորրորդ շարքում— Գ. Պետրոսյան, Մ. Գրիգորյան, Անդ. Սարգսյան, Արտ. Սարգսյան, Ար. Մովսիսյան:

Համալսարանի ԼԿԵՄ բյուրոյի կազմը (1928 թ.)

Առաջին շարքում (մահից) Ս. Օհանյան, Ա. Սարգսյան, Հ. Փանոսյան, Ս. Պողոսյան, Մ. Սեդրակյան: Երկրորդ շարքում — Հ. Խղարսյան, Ա. Դավթյան, Ս. Սուքիասյան (քարտուղար), Հ. Սոխիկյան (Սարենց), Ի. Միրումյան: Երրորդ շարքում — Ա. Նալբանդյան, Ռ. Խոջոյան, Հ. Բատիկյան, Ա. Սարգսյան, Վ. Պալյան, Ա. Խամանկյան, Ս. Պետրոսյան:

Համալսարանի ուսգործըլուրդի կազմը (1928 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Ա. Բեգլարյան, Ա. Սարգսյան, Ռ. Գալեր, Ա. Աբաջյան, Ա. Բաղդասարյան։ Երկրորդ շարքում — Հ. Բաղդասարյան, Մ. Վարդանյան, Գ. Գևորգյան (նախագահ) Գ. Սարգսյան, Ա. Բուրժապյան։ Երրորդ շարքում — Ա. Սողոմյան, Ա. Բաղդասարյան, Մ. Կոստանյան, Ա. Սուրբաբյան։

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ 1919—1930 ԹԹ. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ¹

Մինիստրների խորհրդի պ. նախագահին
Խնդրում եմ խորհրդիդ քննարկման
նյութ դարձնել հետևյալ հարցը²:
3 մարտի 1919 թ. № 546

Հայաստանի անկախ պետություն կազմակերպվելու և ինքնուրույն կյանքի կոչվելու հենց առաջին օրերից զարթնում է համալսարան բաց անելու խնդիրը:

Թվում է, թե ի նկատի ունենալով այն ծանր պայմանները, որի մեջ ապրում է արդիս Երկիրը, անժամանակ պիտի համարվի համալսարան բաց անելու միտքը և կարծվում է, թե ավելի շուտ հարկավոր է տարրական դպրոցների ցանցով պատել Երկիրը, հիմք դնել արհեստագիտական և մասնագիտական կրթության և բազմացնել միջնակարգ դպրոցների թիվը:

Սակայն հենց այն ծանր պայմանները, որի մեջ ձևակերպվում է մեր պետությունը, գլխավորապես նրա քաղաքակիրթ կենտրոններից հեռու գտնվելը, հարկադրաբար պահանջում է համալսարանի հաստատումը, որ պիտի հանդիսանա մի կողմից որպես ձգող կենտրոն մեր այն ինտելիգենցիայի և գիտական ուժերի, որոնց հավաքական ստեղծագործական կարողությունը հույժ կարևոր է պետական կառուցվածքին, մյուս կողմից համալսարանը պիտի հանդիսանա այն մտավոր մարտկոցը, որը մեր երկրում պիտի բաշխե կուտակված գիտակից ու-

¹ Նկատի ունենալով, որ դոցենտ Յ. Մամիկոնյանը պատրաստել է համալսարանի հիմնադրման և 1919—1920 թթ. գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթերի ծավալուն ժողովածու, մենք նպատակահարմար գտանք ներկայացնել այդ շրջանի միայն առավել կարևոր փաստաթղթերը:

² Տպագրվում է որոշ կրճատումներով:

ժերը՝ պատրաստելով գործիչներ պետական կյանքի բազմապիսի ճյուղերի համար:

Հազարամյա քնից հետո, վերջին համաշխարհային պատերազմի ցնցումներից ինքնուրույն կյանքի զարթնած Հայաստանը, հնումը քաղաքակիրթ, պահում է իր ծոցում մեզ համար առ այժմ անհայտ ապագա քաղաքակրթության մեծ կարողություն:

Երկրաբանի համար նոր Ավետյաց երկիր հանդիսացող Հայաստանը, որ իր մեջ ամփոփում է հարավն ու հյուսիսը, արևելքն ու արևմուտքը, բուսականության ու կենդանական աշխարհի կողմից, որ հարուստ է բնության զարմանալի գեղեցկություններով, որ իր ծոցում թաքցնում է անհամար գանձ և հարուստ է ջրային ուժերով, որ հանդիսանում է հնության մեջ թաղված պատմական մեծ դեպքերի ասպարեզ, որոնց հետքերը արձանացրել է ժողովրդական հանճարը գրականության թանկարժեք երկերով և ճարտարապետական հիշատակարաններով, դեռ լավ չէ ուսումնասիրված:

Ժողովրդի ինքնաճանաչողության հնոց-օրգան հանդիսանալու է համալսարանը: Համալսարանը պատրաստելու է դպրոցական գործիչներ, որոնք ընդհանուր և մասնագիտական ուսուցում մատակարարող դպրոցների խիտ ցանցով պատելու են երկիրը, որպես լուսո կանթեղներ. վառելու և հիմնելու են երկրի ամենախուլ անկյուններում միջնակարգ դպրոցներ: Այսպիսով, հակառակ ընդհանուր տարածված կարծիքի, համալսարանը ոչ միայն հանդիսանալու է երկրի դպրոցական սիստեմը վերջավորող գմբեթ, այլև անսպառ աղբյուր վերածնող ժողովրդի հոգեկան ու մտավոր ստեղծագործության նրա հիմքն ու կատարը: Սակայն վերոգրյալ նշանակությունը համալսարանին վերագրելուց հետո չպետք է մոռանալ, որ մայրենի լեզվով հիմնվող բարձրագույն դպրոցը գիտական ուժերով և հայ ժողովրդի սեփական միջոցներով արդիս կանգնած է անհաղթելի դժվարությունների առաջ:

Գիտական համալսարանական մշակված լեզվի շփոթությունը, մայրենի լեզվով գիտական անհրաժեշտ ձեռնարկների բացակայությունը, հայ գիտական պատրաստված դասախոսող ուժերի սահմանափակ թիվը, նրանցից շատերի մայրենի լեզվին չտիրապետելը, առևտրի ու արդյունաբերության կանգ առած վիճակը, որ թույլ չեն տալիս կազմակերպելու համալսարանական հիմնարկություններ՝ լաբորատորիա, կլինիկա և կաբինետ՝ հայկական համալսարան ստեղծելու միտքը ներկա ժամանակում դարձնում են անիրագործելի և ցնորական:

Մինչդեռ Հայաստանի Հանրապետության համար պատահաբար հրեշտարավորություն է ստեղծվում ունենալու լիուլի կազմակերպված բավականին հարուստ կահավորված համալսարան: Խոսքը վերաբերում է

նախկին Թիֆլիսի կանանց բարձրագույն կուրսերին, այժմյան մասնավոր Անդրկովկասյան համալսարանին, որ իռլանդացի հայտնի է, հիմնել են մի խումբ հայ ինտելիգենտներ: Այս համալսարանը ունի հետևյալ ֆակուլտետները ա) բժշկական— երեք տարվա դասընթացքով, բ) ֆիզիկա-մաթեմատիկական հետևյալ բաժանմունքներով՝ 1. բնագիտական— 4 տարվա դասընթացքով, 2. մաթեմատիկական— 1 տարվա դասընթացքով, գ) պատմա-լեզվաբանական— 4 տարվա դասընթացքով: Համալսարանն ունի 2000 ուսանող, որոնցից 1000-ը հայեր են:

Այս համալսարանը իր համարյա վերջնականապես ձևակերպված երեք ֆակուլտետներով, ունի իր դասախոսների շարքում պատկառելի պրոֆեսորներ՝ Ռազումովսկի, Բլազովիդով և ուրիշները, և արդիս նյութական ոչ մի աջակցություն չի ստանում վրաց կառավարությունից, գտնվում է նյութական ծանր վիճակի մեջ (...):

Սույն զեկուցման նպատակը չէ կառավարությանը առաջարկել այս հարցը իր ամբողջությամբ, դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ մանրամասն նախահաշիվ, որ ներկայումս մշակվում է համալսարանի վարչության կողմից Թիֆլիսում: Նախահաշվի նյութ մատակարարել են Երևանի զանազան կրթական հիմնարկությունները, որ իր հետ տարել է պր. դոցենտ Զավրյանը:

Հավատարմով, որ կառավարությունը դեմ չի լինի համալսարանը Երևան տեղափոխելու մտքին, բայց երկյուղ կրելով, որ համալսարանի օրինագիծը կարող է բավականին ձգձգվել, կհասցնեմեզ այն ցավալի հետևանքին, որ համալսարանը կարող է զրկվել իր լավ ուժերից. ուստի և ի նկատի ունենալով մասնավոր համալսարանի ռոճիկների կողմից անապահով վիճակը, նյութական օժանդակություն չի ստանում ոչ մի տեղից— պրիվատ-դոցենտ Զավրյանը միջնորդում է բաց անել վարկ ճեպընթաց կարգով 250000 ռ. համալսարանի պրոֆեսորներին և դասատուներին հավելյալ ռոճիկ տալու Հայաստանի Հանրապետության հաշվին այն պայմանով, որ պրոֆեսորները պարտավորագիր տան Երևանում ծառայությունը շարունակելու: Իմ կողմից հավանություն գտած պրիվատ-դոցենտ Զավրյանի միջնորդությունը առաջարկելով կառավարությանը, խնդրում եմ ի նկատի ունենալ, որ միայն այդ միջոցով կարելի կլինի պահել և օգտագործել Հայաստանի պետական համալսարանի համար այն պատրաստի գիտական ուժերը, որոնք համախմբված են Անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանում: Այդ պրոֆեսորները ներկայիս նյութական կարիքից հարկադրված հեշտությանմբ կարող են ցրվել և իրանց ուժը գործադրել Ռուսաստանում նոր բացվող բազմաթիվ բարձրագույն դպրոցներում: Մեզ համար դա կլինի մեծ կորուստ, քանի որ ապագա հայկական պետական համալսարանի

հիմքն ու միջուկը ստեղծելու առիթը կարող է ձեռքից գնալ, գուցե և երկար ժամանակով: Խնդրում եմ կառավարության[ը] պարզել իր սկզբ-բունքային տեսակետը առաջադրած խնդրի շուրջը:

Ժողովրդ[ական] լուսավորության մինիստր

ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ

Դիւանապետ

Կ. ՄԵՀՐԱՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ.— ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 20—23:

Օ Ր Ա Կ Ա Ր Գ № 75

Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. մայիսի 7-ի նիստի

Լսեցին.— 5. Կրթութեան Մինիստրի զեկուցումը Անդրկովկասեան համալսարանին 500.000 ռուբլի նպաստ տալու մասին²

Որոշեցին.— 5. Մերժել և հանձնարարել Հանր. Կրթ. Մինիստրին զեկուցում ներկայացնել Հայաստանի համալսարան բաց ւեներու մասին՝ ներկայացնելով համալսարանի ծրագիրը և նախահաշիվը:

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 64:

ՀԱՏՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Գ. ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆԻ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹԱՐԱՆ ՀԻՄՆԵԼՈՒ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՈՒՂԵԿՑԱԳՐԻՑ

№ 924

12 մայիսի 1919 թ.
Բ. ՆՐԵԱՆ

Ուղեկցագիր

Հազար ինը հարյուր տասնինը թվականի սկզբից ես քանիցս ընդհանուր գծերով հարց եմ բարձրացրել Հայաստանի բարձրագույն կրթ-թարանի բացման նախապատրաստության անհրաժեշտության մասին, բայց ընդհանուր քաղաքական կացությանը և ժայրահեղ պարենային կարիքը բարոյական հնարավորություն չտվեցին կոնկրետ ձեռնամուխ լինել այդ մտահղացման իրականացմանը:

Սակայն ինչպես կառավարական, այնպես էլ հասարակական ոլորտ-ների համընդհանուր հույսը, թե մոտ ապագայում ընդհանուր ուղամ-

Ո Ր Պ Ք Ո Ր

Հասարակական գրադարանների անունները.

1. Յնաստանի գրադարանների անունները.

1. Տնտեսական կոյուղիների անունները և նրա հարց մեղադրանքի մասնական պատժի
հետև լինել.
2. Բարձրագույն մանկավարժական.
3. Կոլեկտիվի գրադարանները.
3. Կոլեկտիվի գրադարանները.
5. Աշխատանքային քաղաքացիների հետ. պրոպագանդայի կոմիտեի անուն. Երեզնի

ԱՊՐԷ.

Բ. Աշխատանքային անուններ.

1. Համահայտանքի լիգայի գրադարան.
4. Գիշերահանգի անունները.
1. Գիշերահանգի անունները.
2. Գիշերահանգի անունները.
3. Գիշերահանգի և Կոլեկտիվի.
4. Արդարադատության գիշերահանգի և նրա հարց մեղադրանքի մասնական պատժի
հետև լինել.

7. Կոլեկտիվների անուններ.

1. Արդարադատության գրադարանները.
2. Կոլեկտիվի գրադարանները.
5. Կոլեկտիվի անուններ.
1. Արդարադատության գրադարանները.
2. Կոլեկտիվի գրադարանները.
3. Կոլեկտիվի և Կոլեկտիվի գրադարանները.
5. Կոլեկտիվի գրադարանները անուններ.
1. Կոլեկտիվի գրադարանները.
2. Կոլեկտիվի գրադարանները.
3. Կոլեկտիվի գրադարանները.

քաղաքական կոնյունկտուրայի փոփոխման կապակցությամբ մեր դրու-
թյունը կբարելավվի, ինձ հնարավորություն ընձեռեց կրկին ավելի հան-
գամանալի վերադառնալ այս հարցին, քանի որ Հայաստանում այս
բարձրագույն կրթարանի հետ են կապվում <...> անհետաձգելի ու
հավասարապես կարևոր խնդիրներ <...>:

<...>, Նախարարների խորհուրդը <...> տեղին համարեց գոնե
մոտ ապագայում հոգալ սեփական համալսարանի բացման մասին և
համաձայնեց համալսարանին հատկացնել մինչև 5.000000 ոտրլի:

Սրա հիման վրա Նախարարների խորհուրդին եմ ներկայացնում Երե-
վանում (կամ ընդհանրապես Հայաստանում) սեփական համալսարանի
բացման մասին նոր զեկուցագիր:

Հաճախե՛ք կրթությամբ նախաճա՛րհ
ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՈՋՈՎ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 37:

ՀԱՏՎԱԾ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ ՈՒՂՂՎԱԾ՝ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ՕՐԻՆԱԳԾԻ ՄԱՍԻՆ ԶԵԿՈՒՑԱԳՐԻՑ

12 մայիսի 1919 թ.

Հայաստանի համար բացվող պայծառ ապագան նրանից պահան-
ջում է իր բոլոր ինտելեկտուալ ուժերի լարում: Ողջ մտավորականու-
թյունը պետք է հայրենաշահ աշխատանքի ձգտի: Մեծավ մասամբ հայ-
րենիքից դուրս այս կամ այն կարգի գործունեությամբ կապված մեր
մտավորականությունը դյուրավ չի կարող լքել իր ապրելավայրը, որ-
պեսզի իր գործունեությունը տեղափոխի Հայաստան. այդ տեղափոխու-
մը կատարվելու է աստիճանաբար, ոչ այն արագությամբ, որպիսին
ցանկալի է Հայաստանի շինարարության համար:

Մենք պետք է որոշ միջոցառումների դիմենք, որոնք ի գորու կլի-
նեն իր կողմը գրավել մտավորականությանը, պետք է Հայաստանում
ստեղծենք մտավորական միջավայր, մտավորական աշխատանքի հնա-
րավորություն, որպեսզի հայ մտավորականությունը տեղափոխվի Հա-
յաստան ոչ միայն կառավարության հրավերով, այլև ինքը, սեփական
նախաձեռնությամբ:

Այդ մտավորականության ներգրավման թերևս ամենահզոր գործո-
նը համալսարանն է <...>:

<...> Համալսարանը կազմված կլինի հետևյալ բաժիններից.

1. պատմա-բանասիրական, հայագիտության բաժնով, 2. իրավա-
բանական-տնտեսագիտական, 3. բժշկական, 4. ֆիզիկամաթեմատիկա-

կան <...> և նրան կից հետևյալ տեխնիկական ստորաբաժանումներ՝ ա) գյուղատնտեսական, բ) լեռնային, գ) ինժեներա-շինարարական և ինժեներա-մեխանիկական: <...>

Հաճախե՛ք կրթությամբ նախաճա՛ր
ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՑՈՋՈՎ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 38—41

Օ Ր Ա Գ Ի Ր № 84

Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. մայիսի 16-ի նիստի

Լսեցին.— 1. Հանրային Կրթութեան Մինիստրի զեկուցումը Հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 5 միլիոն ուրբի հատկացնելու մասին:

Ուռջեցին.— 2. ա) Հիմնել Երևանում համալսարան հետևյալ 4 բաժիններով՝ պատմալեզվաբանական, տնտեսա-իրավաբանական, բժշկական և ֆիզիկա-մաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստորաբաժանումով.

բ) համալսարանը բանալ 1919—20 ճեմարանական տարում.

գ) մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների խորհուրդը՝ ըստ Հանրային Կրթության Մինիստրի առաջարկության.

դ) առաջին հերթին բանալ Պատմա-լեզվաբանական բաժինը.

ե) համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել 300000 ո. և հանձնարարել ֆինանսների Մինիստրությանը 300000 ո. վարկ բանալ՝ Հանրային Կրթության Մինիստրությանը:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

Սույն օրենքը հաստատված է Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. մայիսի 16-ի նիստում ըստ Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. ապրիլի 27-ին ընդունած օրենքի:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 78:

Օ Ր Ե Ն Ք

Հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 300.000 ռ. հատկացնելու մասին

1. Հիմնել Երևանում համալսարան հետևյալ շորս բաժիններով՝
ա) պատմալեզվաբանական, բ) տնտեսաիրավաբանական, գ) բժշկական և դ) ֆիզիկամաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստորաբաժանումով:

2. Համալսարանը բանալ 1919/20 ճեմարանական տարում:

3. Առաջին հերթին բանալ պատմալեզվաբանական բաժինը:

4. Մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների խորհուրդը ըստ Հանրային կրթության մինիստրի առաջարկության:

5. Համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել երեք հարյուր հազար ռուբլի (300.000 ռ.), հանձնարարելով ֆինանսների մինիստրությանը բանալ համապատասխան վարկ Հանրային կրթության մինիստրությանը:

Մինիստրների խորհրդի Գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

Սույն օրենքը հաստատված է Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. մայիսի 16-ի նիստում ըստ Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. ապրիլի 27-ին ընդունած օրենքի:

Իսկականի հետ ուղիղ է:

Մինիստրների խորհրդի Գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 46:

Հայաստանում համալսարանի գլխավոր կազմակերպիչներ պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամբարյանին և դոցենտ Դ. Խ. Զավրյանին

10 հունիսի 1919 թ.

Հայաստանի Հանրապետության 1919 թ. մայիսի 16-ին՝ Հայաստանում համալսարան հիմնելուն վերաբերող օրենքի հիման վրա, ես հաստատում եմ Ձեր ներկայացրած ցուցակին համապատասխան, համալսարանի կազմակերպական կոմիտեի անդամների հետևյալ կազմը՝

պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամբարյան
 դոցենտ Դ. Խ. Զավրիև
 բանասեր Մ. Աբեղյան
 բանասեր Ռ. Աբրահամյան
 պրոֆեսոր Մ. Բունիաթյան — տնտեսագետ
 էջմիածնի ակադեմիայի ռեկտոր Գարեգին եպիսկոպոս
 պրիվատ-դոցենտ Ա. Լոռու-Քալանթար — հնագետ
 մագիստրոս Մեսրոպ եպիսկոպոս
 արխեոլոգիայի ինստիտուտի ադյունկտ Ս. Տիգրանյան
 բժիշկ Գ. Տեր-Ներսեսով
 պրիվատ-դոցենտ Գ. Խարազով — տնտեսագետ
 Կոմիտեի նախագահ նշանակում եմ պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամ-
 բարովին, տեղակալ՝ Դ. Խ. Զավրիևին:

Դուք երկուսդ հանդիսանում եք համալսարանի իրավահավասար կազմակերպիչներ: Կոմիտեի, նաև կազմակերպիչների, իրավունքներն ու պարտականությունները որոշված են հատուկ հրահանգով, որը հաստատված է իմ կողմից և կցված է գրությունը:

Խնդրում եմ վերոհիշյալի մասին տեղյակ պահել կոմիտեի անդամ-ներին:

Լրացուցիչ հայտնվել է, որ կոմիտեի կազմում ընդգրկվել է Սմբատ Տեր-Ավետիսյանը:

Մինիստր Գ. Մելիք-ԿԱՐԱՎՈՋՈՎ

ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 94:

Շ ա տ պ

Մինիստրների խորհրդին

№ 1422

17 հուլիսի 1919 թ.

Մայիսի 16-ին որոշել եք հիմնել Երևանում համալսարան այս իսկ առաջիկա 1919/20 ուսումնական տարում:

Իմ նախորդի օրով Թիֆլիսում պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանի նախագահությամբ կազմակերպիչ հանձնաժողով էր հաստատվել բացվելիք համալսարանի համար գիտնական ուժեր հրավիրելու, ծրագիր ու նախահաշիվ մշակելու:

Այս հանձնաժողովի կողմից Երևան եկած պ[արոններ] Զավրյանը և Ե. Տեր-Մինասյանը ներկայացրին ինձ նախագծերը համալսարանի նախահաշիվի և մի քանի կանոնների (հատկապես դասատուների կազմի վերաբերյալ):

Սրան կից ուղարկում եմ Ձեզ ի քննություն և ի հաստատումն այդ նախագծերը:

Խնդրում եմ թույլ տրվի կազմակերպիչ հանձնաժողովի հիշյալ ներկայացուցիչներին ներկա գտնվել խորհրդիդ նիստին հարկ եղած բացատրություններն ու տեղեկությունները տալու:

Սբա՛ն կից ուղարկում եմ նաև իմ մշակած նախագիծը Երևանում բացվելիք բարձր դպրոցի ժամանակավոր կանոնների և բացատրական թեզիսների:

Հանրային կրթության և արվեստի մինիստր՝
Ս. ՏԻԳՐԱՅԱՆ

Դիվանապետ

Կ. ՄԵՀՐԱՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 173:

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ՝
ՀԱՏՎԱԾ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԿԱՏԱՐԱՄ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԶԵԿՈՒՑԱԳՐԻՑ**

8 հուլիսի 1919 թ.
Երևան

Որովհետև հայկական համալսարանի գոյության կարևորությունը հրեանում վեճի առարկա չէ կարող լինել և սկզբունքով արդեն վճռված հարց է, թե՛ հայ հասարակության գիտակցության և թե՛ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մեջ, ուստի զանց առնելով բոլոր սկզբունքային հարցերը՝ համառոտակի ներկայացնում ենք Թիֆլիսում կազմված համալսարանական հանձնաժողովի կատարած աշխատանքների արդյունքը:

Հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցել են՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան, Դ. Զավրյան, Ս. Տիգրանյան, Մ. Բունիաթյան, Գ. Խարազյան, Մ. Աբեղյան, Ս. Մալխասյան, Ռ. Աբրահամյան, Ա. Լոռու Մելիք-Փալանթար, Ս. Տեր-Ավետիսյան, Ս. Պ. Ղամբարյան, Ե. Տեր-Մինասյան, և Ն. Աղբալյան: Սրանցից պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան, Մ. Բունիաթյան, Գ. Խարազյան, Լոռու-Փալանթար և Ե. Տեր-Մինասյան ընտրված և հաստատված էին համալսարանական հանձնաժողովի անդամներ Հայաստանի Հանրային կրթության մինիստրի պ[արոն] օգնականի կողմից և Դ. Զավրյանի հետ միասին պետք է համալսարանի կազմակերպության գործը վարեին, նախահաշիվ կազմեին, դասախոսներ ընտրեին և հրավիրեին և այլն: Մյուսներից՝ Մ. Աբեղյան, Ս. Մալխասյան և Ս. Տեր-Ավետիսյան ևս ընտրվեցին մասնակցելու պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի աշխատանքներին, ինչպես և որոշվեց պրոֆ[եսոր] Ադոնցին,

Մեսրոպ եպիսկոպոսին և Օրբելուն համարել հանձնաժողովի անդամ, երբ նրանք Թիֆլիս գան: Հետագայում Հայաստանի հանրային կրթության պ[արոն] մինիստրի առանձին գրությամբ հաստատվեց համալսարանական հանձնաժողովի լրիվ կազմը հետևյալ ձևով՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան և Դ. Զավրյան անվանվեցին համալսարանի կազմակերպիչներ՝ հավասար իրավունքներով, իսկ համալսարանական հանձնաժողովի անդամ հաստատվեցին Մ. Բունիաթյան, Գ. Խարազյան, Ս. Մալխասյան, Ռ. աբրահամյան, Լոու-Մելիք Քալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան, Մ. Աբեղյան, Ս. Տիգրանյան, Մեսրոպ եպիսկոպոս, Գարեգին եպիսկոպոս, բոլորից Տեր-Ներսեսով և Մզարեուով: Զէր հաստատվել միայն պարոն Ս. Տեր-Ավետիսյանը՝ նրա վրա բարդած մեղադրանքների պատճառով:

Այս համալսարանական հանձնաժողովը բազմաթիվ նիստեր գումարելով և խնդիրը մանրազնին քննության ենթարկելով, այլև ի նկատի ունենալով կատարված նախապատրաստական աշխատանքները, եկավ այն եզրակացության, որ առաջին հերթին առաջիկա աշնանը հնարավոր է բաց անել պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետը, գուցե նաև իրավաբանականը: Իբրև հիմնական սկզբունք, ընդունեց, որ դասախոսությունների լեզուն առայժմ հայերենին զուգընթաց լինելու է նաև ռուսերեն:

1-ին սեմեստրի համար կազմված ծրագիրը և ի նկատի առնված դասախոսների ցուցակը հետևյալն է՝

1. Լեզվաբանական ներածություն՝ պրոֆ[եսոր] Մսերյան, Ռ. Աբրահամյան, Ղափանցյան:

2. Հունարեն և լատիներեն՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս, Աբրահամյան, Մանանդյան:

3. Հայագիտության ներածություն՝ Մալխասյան, Քալանթար, Տեր-Ավետիսյան:

4. Հին հայերեն՝ Մալխասյան, Աբեղյան, Կոստանյան:

5. Սկսնականների համար՝ [Մալխասյան, Աբեղյան, Կոստանյան]:

6. Հայոց գրականության պատմություն՝ Մալխասյան, Աբեղյան, այլև նորագույն շրջանի համար իբրև ուսուցիչներ՝ Աղբալյան, Մատինջյան:

7. Հայոց պատմություն՝ Ադոնց, Մեսրոպ եպիսկոպոս, Քալանթար, Ալ. Հովհաննիսյան:

8. Ընդհանուր պատմություն՝ Զիվիլեզով, Ալ. Հովհաննիսյան, Մելիք-Շահնազարյան և Սիմոնովա:

9. Արեւելքի պատմություն՝ Քալանթար:

10. Հնագիտության ներածություն՝ Ս. Տեր-Ավետիսյան:

11. Եկեղեցու պատմություն՝ Ե. Տեր-Մինասյան, Գարեգին եպ[ի]ս- [կոպոս] Խոստիկյան:

12. Նոր լեզուներ (գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն):

Այս առարկաներից մի քանիսը պարտադիր են լինելու բոլոր ուսանողների համար, մյուսները՝ զանազան մասնաճյուղ ընտրողների համար:

Քննելով խնդիրը՝ հանձնաժողովը եկավ այն եզրակացության, որ ներկա ուժերով դասավանդումը կարելի է ապահովված համարել բոլոր ամբիոնների համար, բացի ընդհանուր պատմությունից (եթե Ջիվիլեգովը չգա), հայոց պատմությունից (եթե Մեսրոպ եպ[ի]ս[կոպոսը] չկամենա ավանդել) և եվրոպական գրականության պատմությունից: Հանձնաժողովի անդամ Ե. Տեր-Մինասյանը մնաց այն կարծիքին, թե ֆակուլտետը թույլ կլինի, եթե չհաջողվի ունենալ Ադոնցին, Մսերյանցին, Օրբելուն և այլն:

Որովհետև առանց գրադարանի համալսարանը չի կարող կանոնավոր ընթացք ունենալ, պետք է խնդրել, որ շտապեցվի գրադարանի կազմակերպությունը:

Հանձնաժողովը զբաղվեց նաև փիլիսոփայական-մանկավարժական բաժանմունքի կազմակերպության հարցով և եկավ այն եզրակացության, որ այդ բաժնի կազմակերպությունը պետք է թողնել մոտիկ ապագային: Ուսանողները դեռ պետք է ձեռք բերեն իսկական գիտություն, ապա ով որ ցանկանա նվիրվել մանկավարժական գործունեության[ը], պետք է անցնի նաև որոշ մանկավարժական կուրս, որ և պետք կլինի կազմակերպել:

Անցնելով այնուհետև իրավաբանական ֆակուլտետի կազմակերպության խնդրին, հանձնաժողովը լսեց պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանի կազմած մանրամասն ծրագիրը և բացատրությունները և ընդունեց այն շնչին փոփոխություններով: Այդ ծրագիրը և բացատրական գրությունը կցվում են սույն զեկուցմանը:

Պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանի ներկայացրած ծրագրի համաձայն իրավաբանական ֆակուլտետի 1-ին կուրսի համար հարկավոր կլինի դասախոսել հետևյալ առարկաները և պետք է ի նկատի ունենալ հետևյալ դասախոսներին:

1. Ընդհանուր պատմություն՝ Ջիվիլեգով (պատմա-լեզվաբ[անա-կան] ֆակուլտետ):

2. Փիլիսոփայություն՝ Ս. Տիգրանյան, Քանանյան (պատմա-լեզվաբ[անական] ֆակուլտետ):

3. Տնտեսական ուսմանց պատմություն՝ Բունիաթյան, Խարազյան, Տոտոմյան:

4. Քաղաքական ուսմանց պատմություն՝ Քիչիկյան, Ներսեսով:

5. Իրավունքի փիլիսոփայական պատմություն՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան:

6. Ստատիստիկա՝ Գրիգորյան:

Վերջապես հանձնաժողովը քննության առավ նաև ուսանողներին օտար երկրներ ուղարկելու և ստիպենդիաներ նշանակելու հարցը: Ի նկատի ունենալով կուրսի միանգամայն անբարեհաջող դրությունը դրամական շուկայում, հանձնաժողովը գտավ, որ այս տարի պետք է խուսափել դրանից, բայց միանգամայն հնարավոր է տալ որոշ վարձատրություն այն երիտասարդներին, որոնք որոշ բաներում աչքի կընկնեն և գիտական հանձնարարություններ կկատարեն:

Համալսարանական հանձնաժողովի անդամներ՝
Ե. ՅԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Դ. ԶԱՎՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 119—120.

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՕՐԵՆՔ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

1. 1919 թ. աշնանից բաց անել Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական և իրավաբանական ֆակուլտետները:

2. Հաստատել պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանին համալսարանի տեսուչ:

3. Ռոճիկների համար ընդունել հետևյալ չափը.

պրոֆեսորներին՝ մինիստրական, դոցենտներին՝ մինիստրների օգնականի և պրիվատ-դոցենտներին՝ բաժանմունքների կառավարչի ռոճիկ:

ՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ— Արտասահմանի համալսարաններից հայտնի պիտնականներ հրավիրելու դեպքում կարելի է վճարել ավելի բարձր ռոճիկ, ամեն անգամ ստանալով Մինիստրների խորհրդից հավելյալ վարկ:

4. Հանձնարարել համալսարանի տեսչին և Հանրային կրթության մինիստրին մշակել ուսանողների կողմից համալսարանին վճարելիք ուսման վարձի քանակը և ձևը:

5. Շտատները և նախահաշիվը հաստատել և բանալ Հանրային կրթության և արվեստի մինիստրությանը երկու միլիոն երկու հարյուր հիսուն ինն հազար երկու հարյուր (2259200) ռուբլու վարկ առաջիկա 1919—20 ճեմարանական տարվա համար:

6. Համալսարանի կառավարության ժամանակավոր կանոնների և մշտական կանոնադրության մշակումը հանձնարարել համալսարանի տեսչին:

7. Հաստատել Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնները:

Մինիստրների խորհրդի
գործերի կառավարիչ՝ Գ. ԽՈՋԱՄԻՐՅԱՆ

Սույն օրենքը հաստատված է Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. հուլիսի 17-ի նիստում, համաձայն Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. հունիսի 5-ի ընդունած օրենքի:

Մինիստրների խորհրդի
գործերի կառավարիչ՝ Գ. ԽՈՋԱՄԻՐՏԱՆ

22 ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 92:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

ա) Համալսարանը պէտք է լինի մի գիտական և ուսումնական հիմնարկութիւն՝ հումանիտար, բնագիտական և բժշկական տեսական և գործնական գիտութիւններ մշակելու և տարածելու համար:

բ) Համալսարանը ենթակայ է Հանրային Կրթութեան և Արեւստի Մինիստրութեան:

գ) Դասաւանդումը Համալսարանում կարող է լինել թէ հայերէն և թէ այլ լեզուներով:

դ) Համալսարանի տեսչին հաստատում է Մինիստրների խորհուրդը Հանրային Կրթութեան և Արեւստի մինիստրի առաջարկութեամբ:

ե) Պրոֆեսորներին, դոցենտներին պրիւատ-դոցենտներին և ուսուցիչներին ժամանակաւորապէս հրաւիրում է համալսարանի տեսուչը:

զ) Համալսարանի խորհրդի ընդհանուր ժողովի, տնտեսական յանձնաժողովի և Դիւանի կազմակերպութիւնն ու ղեկավարութիւնը յանձնւում է տեսչին:

է) Համալսարանը պէտք է ունենայ կառավարութեան կողմից հաստատւած կնիք:

ը) Իբրեւ իսկական ուսանող համալսարանում ընդունւում են միջնակարգ ուսումնական արտադ անհատներ, առանց սեռի խտրութեան: Միջնակարգ կրթութիւն շատացած անհատները կարող են ընդհանուր ժողովի թույլտւութեամբ ընդունել ազատ ունկնդիր: Խնդրի հետ պէտք է ներկայացնել 1) Միջնակարգ դպրոցի լրիւ դասընթացքի աւարտման վկայականը կամ նրա վաւերացրած պատճէնը, 2) ծննդեան վկայական և 3) Զինւորական ծառայութեան վկայական:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽՈՋԱՄԻՐՏԱՆ

Սոյն ժամանակաւոր կանոնները հաստատւած է Մինիստրների
Խորհրդի 1919 թւի յուլիսի 8-ի նիստում համաձայն Հայաստանի Խոր-
հրդի 1919 թւի յունիսի 5-ին ընդունած օրէնքի:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽՕՋԱՄԻՐԵԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 105, Правительский вестник, 20. 08.
1919 г. № 34.

**ՅՈՒ. ՂԱՄԲԱՐՈՎԻ ՆԱՄԱԿԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՆԻ՝
ԻՐ ԿՈՂՄԻՑ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՏԵՍԶԻ ՊԱՇՏՈՆԸ
ՍՏԱՆՁՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

№ 122

30 հուլիսի 1919 թ.
Քիֆլւս

Ի պատասխան Ձեր 1919 թ. հուլիսի 21-ի № 1514 գրության, որով
հայտնում եք ինձ Երևանի համալսարանի ռեկտոր հաստատելու մա-
սին, պատիվ ունեմ տեղեկացնելու Ձեզ, որ ես հիմա հանդիսանում
եմ Քիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ռեկտորի պաշտոնակա-
տարը և, որի հանձնարարությամբ, ես մոտ օրերս մեկնում եմ Ռու-
սաստան, այդ ինստիտուտի ազատ ամբիոնների համար պրոֆեսորներ
հրավիրելու:

Միաժամանակ ես ենթադրում եմ ձեռնարկել ինձնից կախված մի-
ջոցներ նաև Երևանի համալսարանի պրոֆեսորական կազմը համալրե-
լու համար: Այդ ուղևորությունից վերադառնալուց հետո, եթե Երևանի
համալսարանում հնարավոր լինի բացել իրավաբանական ֆակուլտետ,
ես հնաժողովորություն կունենամ ընդունել ռեկտորի պաշտոնը:

Իսկ մինչև այդ, ինձ ոչինչ չի մնում անելու, քան կատարել այդ
համալսարանի կազմակերպչի պարտականությունները ժողովրդական
լուսավորության պարոն մինիստրի ս/թ հունիսի 10-ի առաջարկին հա-
մապատասխան:

Հայտնում եմ իմ խորին երախտագիտությունը, իմ նկատմամբ
ցուցաբերած մեծ վստահության համար և կատարել խոստացած ամեն
աջակցություն՝ մեր հայրենիքում բարձրագույն կրթություն հիմնադրե-
լու համար:

Վաստակավոր պրոֆեսոր
ՅՈՒ. ՂԱՄԲԱՐՈՎ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 132:

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Прошу начислить на службу Республики Армения по ведомству Министерства народного просвещения в качестве приват-доцентов историко-филологического факультета Эриванского Университета с основным окладом в размере 1500 р. в месяц следующих лиц, из числа членов университетской Комиссии, причем службу их считать с 1 августа сего года. С. Тиграняна, Р. Абрамяна, С. Малхасяна, М. Абеяна, Е. Тер-Минасяна, еп. Месропа, А. Калантара и еп. Гарегина.

Кроме того мною приглашены с основным окладом в <размере> 1200 р. в месяц, в качестве преподавательницы, г-жи Симснова и Успенская, службу которых можно считать 1 октября сего года.

Заслуженный профессор Ю. ГАМБАРОВ

29 сентября 1919

г. Тифлисъ

ЦГИА РА, ф. 207, оп. I, д. 220, л. 167а.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՀՐԱՄԱՆԸ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

№ 90

28 հոկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Փիլիսոփայության դոկտոր, պրիվատ-դոցենտ Անդրկովկասյան համալսարանի Մանուկ Աբեղյանը, մագիստրոս Արևելքի պատմության, դոցենտ Անդրկովկասյան համալսարանի Աշխարհբեկ Մելիք-Քալանթարը, հայոց գրականության մագիստրոս Մեսրոպ Եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը, փիլիսոփայության դոկտոր Գարեգին Եպիսկոպոս Հովսեփյանը, փիլիսոփայության դոկտոր, լիցենզիատ աստվածաբանության երվանդ Տեր-Մինասյանը, Անդրկովկասի համալսարանի դոցենտի պաշտոնակատար Ռուբեն Աբրահամյանը և արևելյան լեզուների կանդիդատ Ստեփան Մալխասյանը նշանակվում են Երևանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի պրիվատ-դոցենտ ս[ույն] թ[վականի] օգոստոսի 1-ից:

Հանր[ային] կրթ[ության] և արվեստի մինիստր
[Ն. ԱՂԱՅԱՆ]

ՀՀ ՊԳԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 22, թ. 47:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՀՐԱՄԱՆԸ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԻԶՉՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

№ 119

6 փետրվարի 1920 թ.
Երևան

Ի լրացումն № 90 հրամանի 1919 թ. օգոստոսի 1-ից նշանակվում են.

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, հայ գրականության մաս-գիտորոս Մեսրոպ Եպիսկոպոսը նույն համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի դեկան և հայ գրականության պատմության պրոֆեսոր:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, փիլիսոփայության դոկտոր և աստվածաբանության լիցենցիատ Երվանդ Տեր-Մինասյանը՝ նույն համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի եղեկեցական պատմության պրոֆեսոր:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Հայացիգի համալսարանի փիլիսոփայության դոկտոր Գարեգին Եպիսկոպոսը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայկական արվեստի պատմության դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Պետրոգրադի համալսարանի արևելյան ֆակուլտետի կանդիդատ Ստեփան Մալխասյանցը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայոց լեզվի դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Հայացիգի համալսարանի փիլիսոփայության դոկտոր Մանուկ Աբեղյանը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայ գրականության պատմության դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Անդրկովկասյան համալսարանի դոցենտի պաշտոնակատար, Պետրոգրադի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի կանդիդատ Ռուբեն Աբրահամյանը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի համեմատական լեզվագիտության դոցենտի պաշտոնակատար:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Կովկասյան հնագիտական ինստիտուտի ադյունկտ, Պետրոգրադի համալսարանի իրավագիտական ֆակուլտետի կանդիդատ Սիրական Տիգրանյանը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի փիլիսոփայության դոցենտի պաշտոնակատար:

Հանրային կրթության և արվեստի մինիստր՝
ՆԻԿՈԼ ԱՂԱՅԱՆ

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ պ. ՍԱՐԳՍԵԱՆԻՆ**

16 հոկտեմբերի 1919 թ.

Ննդրում եմ պարզել եւ շտապ յայտնել մինիստրութեանս, արդեօք հնարաւոր է Ալեքսանդրապօլ քաղաքի ուսումնարանների շէնքերում յատկացնել ժամանակաւորապէս (1 տարի) Երեւանի համալսարանին 7 սենեակ, որոնցից 4 մշտական-գրասենյակային պէտքերի եւ պրոֆեսորական ժողովի համար եւ 4 լսարան, նաեւ հնարաւոր է քաղաքում գտնել թէկուզ բեկվիզիտայի միջոցով 6 բնակարան իւրաքանչիւր 3 կամ 2 սենեակից բաղկացած, եւ 5 հատ առանձին սենեակներ ուսուցչապետների կարիքների համար:

Ննդրում եմ յայտնել նաեւ, քաղաքում կարող է ուսանողութիւնը գտնել իր համար բնակարաններ թէ ոչ:

Այս տեղեկութիւնները անհրաժեշտ են Մինիստրութեանս, որովհետեւ համալսարանի ժամանակաւորապէս Ալեքսանդրապօլում տեղաւորման հարց կարող է հանդէս գալ, եթէ Երեւանում միանգամայն անհնարին եղաւ տեղաւորել համալսարանը:

Հաւերային կրթութեան եւ արվեստի
մինիստրի օգնականի պաշտօնակատար
[Պ. ՍՈՏՆԻԿՅԱՆ]
Դիւանապետ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 176:

**ԵՐՎԱՆԻ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏԵՂԱՓՈԽԵԼՈՒ ՀԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

3 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երեւան

Երեւանի համալսարանի կազմակերպիչների և հանձնաժողովի կողմից Ձեր գիտությամբ և հաժանությամբ մեկնելով Տփլիսից Ալեքսանդրապօլ և այստեղ ծանոթանալով այն հարմարությունների հետ, որ կարող է տալ Ալեքսանդրապօլը համալսարանին՝ վերջինիս այնտեղ տեղափոխվելու դեպքում, պարտք եմ համարում զեկուցանել Ձեզ հետևյալը:

Ալեքսանդրապօլի քաղաքային ինքնավարությունը բուռն ցանկություն ունի տեղավորելու համալսարանը իրեն խնամքին հանձնված քա-

ղաքում և այդ պատճառով էլ ընդառաջ գնաց համարյա բոլոր այն ցանկություններին, որ արտահայտվեցին իմ կողմից:

Այդպես, քաղաքային ինքնավարությունը համալսարանի վարչության տրամադրությանն է հանձնում 4 մեծ սենյակ առևտրական դպրոցի շենքում, որոնցից համալսարանը յուր պետքերի համար կարող է օգտվել ամբողջ օրը: Դասախոսությունները կարող են տեղի ունենալ թե՛ այդ սենյակներից երկուսի մեջ ամբողջ օրվա ընթացքում և թե՛ ճաշերից հետո դպրոցի բոլոր դասարաններում, որոնց թիվն է 12: Հետագայի համար խոստացվում են ավելի մեծ հարմարություններ: Այս տարի առևտրական դպրոցի վերին հարկում տեղավորված է քաղաքային տարրական դպրոցներից մեկը, որ ուսումնական տարվա վերջից կտեղափոխվի այլ շենք և համալսարանի համար կհատկացվի մշտական գործածության համար դպրոցի վերին հարկում 6 մեծ սենյակ:

Բացի այս, ուսանողական հանրակացարան հիմնելու համար հատկացվում է մի մեծ, նոր, ըստ ամենայնի հարմար և շատ քիչ նորոգություններ պահանջող շենք, որ կարող է տեղավորել ավելի քան 100 ուսանող:

Ինչ վերաբերում է պրոֆեսորների, դոցենտների և այլ պաշտոնյաների բնակարանների հարցին, քաղաքային վարչությունը առանց դժվարության տալիս է բոլոր պահանջվող բնակարաններն ու սենյակները:

Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը բոլոր շենքերն ու բնակարանները համալսարանի տրամադրության ներքո է դնում 7 օրվա ընթացքում, երբ հայտնվի իրեն համալսարանի Ալեքսանդրապոլ տեղափոխելու պաշտոնական վճիռը:

Այս բոլորի մասին հեռագրով հայտնելով Տփլիս՝ կազմակերպիչներին՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանին և Զավրյանին, ես անցա Երևան՝ այստեղ ևս ծանոթանալու գործի դրության հետ: Դրությունը այստեղ հետևյալն է:

Նախ՝ համալսարանի դասախոսություններին համար շենք չկա բուրոովին: Պաշտոնական գրություններով մի քանի անգամ մեզ խոստացան Հոփսիմյան գիմնազիայի շենքը, որ միայն երկու օր առաջ է ազատվել, այժմ հատկացված է արական գիմնազիային և համալսարանը ոչ մի դեպքում այնտեղ տեղավորվել չի կարող: Ուրիշ շենք դասախոսությունների համար նույնպես չկա:

Երկրորդ՝ չկա ոչ մի բնակարան և ոչ մի սենյակ պրոֆեսորների, դոցենտների և այլ պաշտոնյաների համար: Պաշտոնական գրությունների մեջ հիշված երեք սենյակները, որ պահվելիս են եղել համալսարանի պետքերի համար, բռնազրավող հանձնաժողովի նախագահի վկայության համաձայն գոյություն չունեն գոնե այժմ: Ոչ միայն այս, այլև հիշյալ հանձնաժողովում ինձ հայտնեցին, որ իրենք, ճշմարիտ է, միևնույնությունից գրություններ ստացել են այդպիսի սենյակներ հատ-

կացնելու համալսարանի համար, բայց գրավոր պատասխան և խոստում չեն տվել: Մինիստրություն դիմանում ստուգեցի, որ հիբրավի, պատասխան ստացված չէ և խոստումները եղել են միայն բանավոր: Համենայն դեպս, խնդիրն այն է, որ այս ընդհանուր բռնագրավող հանձնաժողովը ոչ մի սենյակ չունի համալսարանի պետքերի համար:

Երրորդ՝ չկա նաև ոչ մի շենք ուսանողական հանրակացարանի համար:

Ձեկուցանելով այս բոլորի մասին Ձեզ, խնդրում եմ հատուկ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ համալսարանի տեղավորման գործը խիստ շտապողական է և անմիջական ու արագ լուծումն է պահանջում: Ալեքսանդրապոլում եղած շենքերի ու բնակարանների վրա աչք ունեն նաև ուրիշ վարչություններ և հաստատություններ, որոնց կտրվեն այդ շենքերն ու բնակարանները, եթե համալսարանի հարցը այս կամ այն կերպ չլուծվի ամենակարճ ժամանակի ընթացքում: Բացի այդ՝ շենքերից մի երկուսը պահանջում են մանր նորոգություն, որի համար նույնպես պետք է շտապել, որովհետև մի երկու շաբաթից հետո Ալեքսանդրապոլում անհնարին կլինի որևէ նորոգություն ցրտերի պատճառով:

Եթե համալսարանի տեղափոխության հարցը պետք է լուծվի դրական մտքով, այդ պետք է լինի առաջիկա երկու-երեք օրվա ընթացքում, որպեսզի հնարավոր լինի 1920 թվի հունվարից ուսումը սկսել և դրանով ապահովել այս ուսումնական տարվա ընթացքում գեթ մի սենսատր:

Համալսարանի ներկայացուցիչ՝
Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 233—234:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ¹

Հայկական համալսարանի հարցը կրկին դառնում է օրվա նյութերից մեկը: Այդ հարցը նոր չէ: Ամեն անգամ, երբ մեր իրականության քաղաքական հանգամանքները մեզ համար ստացել են ճգնաժամային բնույթ կամ երբ բարձրացել է ազգային ինքնորոշման և ավտոնոմիայի հարց, բարձրացվել է և ազգային կուլտուրան զարգացնելու և նրա հետ հայկական բարձրագույն դպրոց ունենալու խնդիրը:

Այդ մասին ուժգին թափով խոսվեց նաև ռուսական հեղափոխության առաջին ամիսներին, երբ բոլոր մանր ազգերը ոգևորված ազա-

¹ Համալսարան հիմնելու վայրի ընտրության հարցում ժամանակին եղել են տարակարծություններ: Ներկայացնում ենք «Մշակ»-ում հրապարակված մի ինքնատիպ կարծիք:

տության վեհ գաղափարներով կարծում էին, որ եթե ոչ այսօր, վաղը անշուշտ կիրագործվեն սոցիալիզմի բոլոր երազանքները և բարիքներով կլցվի համայն աշխարհը:

Բայց հետագա ամիսները մեծ հուսախաբույթյուն բերելով բոլոր ուսուպիստներին, օղը ցնդեցրին նրանց երազները: Դառն իրականությունը ճնշեց նրանց հոգին, փշրելով նույնիսկ նրանց ցանկությունները:

Ներկայումս, երբ Անդրկովկասի ազգությունները, գրեթե հակառակ իրենց կամքին, դրված են քաղաքական անկախության խնդրի առաջ և փաստորեն հայտարարել են իրենց «անկախությունը», նրանց առաջ նորից դրվում է իրենց ազգային գործերի տեր և տնօրեն դառնալու հարցը: Մենք արդեն առիթ ենք ունեցել մի անգամ մանրամասնորեն գրելու այդ հարցի մասին (см. Задачи момента, «Армянск. Вестник» № 17, за 1918 г. Москва):

Մենք գրել ենք, որ մեր ազգի կուլտուրական կրթական գործը, որը մեր հերթական գործերից ամենալուրջն է, պիտի սկսենք փոքր մասշտաբներից, այսինքն՝ պետք է սկզբում զարդացնենք մեր միջնակարգ դպրոցները, նրանցով պետք է ծածկենք մեր երկիրը, այնտեղից՝ մեր ազգայնացրած գիմնազիոններից, պիտի դուրս գա ապագա հայ երիտասարդությունը, որի համար ժամանակին պիտի ստեղծվի գլխավոր հայկական համալսարանը, հայ մտավոր լուսավորության անմար ջահը:

Բայց այսօր իրականությունը պահանջում է, որ այդ ծրագիրը ենթարկվի որոշ փոփոխությունների, որ համալսարան հիմնելու խնդիրը այժմեական դառնա:

Երբ այդ այդպես է, պետք է աշխատել գտնել որևէ ընդունելի մի որոշում:

Մենք կարծում ենք, որ իսկպես ամենահարմար տեղը համալսարան հիմնելու համար Երևանն է, եթե Հայաստան կոչված երկիրը պիտի այսուհետև էլ մնա այն սահմաններում, որոնցով նա այսօր բաժանված է հարևան երկրներից: Սակայն Երևանում չկա մի համապատասխան հիմնարկություն, որը ժամանակի սղության և յոպեի աննշտաստության պատճառով ցանկալի լիներ վերածել Հայկական համալսարանի: Այդ պատճառով էլ ցանկալի և միանգամայն հարմար կլիներ (եթե) էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանը վերածվեր համալսարանի, թեպետ այդ վերածմանը հակառակ է «Աշխատավոր օրաթերթը»:

Նախ և առաջ պիտի ասենք, որ զուր են շատերը կարծում, թե մեր հոգևոր դպրոցները հատուկ հոգևորականներ պատրաստելով են զբաղված: Բոլորիս համար պարզ է, որ հին ռեժիմի ժամանակ հայերս չէինք կարող և ոչ մի դպրոց ունենալ առանց «հոգևոր» կոչումի:

Բայց իրպես ի՞նչ է ներկայացնում ճեմարանը: Նա միշտ էլ եղել է աշխարհիկ մի կիսաբարձրագույն դպրոց, որտեղից ըստ մեծի մասին դուրս են եկել խոշոր թվով աշխարհական գործիչներ և շատ-շնչին թը-

վով հոգևորականներ, որոնք միանգամայն հեռու են եղել կղերական ոգուց:

Համենայն դեպս՝ ճեմարանի «հոգևոր» կոչումը գրավական չէ նրա իսկապես հոգևոր լինելուն: Իսկ այն «սխուստիկ» ոգին, որի մասին գրում է «Աշխատավոր»-ում պ. Մադոյանը, միանգամայն ծիծաղելի է:

Այդ «սխուստիկ» ոգին Գևորգյան ճեմարանում վաղուց արդեն չկա: Իսկ եթե լինի էլ, նա իսկույն ևեթ կչքանա հենց այն ընկերից, երբ ճեմարանը վերածվի համալսարանի, և երբ ուսուցման առարկաների և դասախոսների մեջ մտցվեն որոշ փոփոխություններ:

Առհասարակ այդպիսի առիթներում հիշել «ոգին» և «բնույթը» մի հիմնարկության, որը պիտի ենթարկվի ամենախորին ռեֆորմայի, ցույց է տալիս միայն այն, որ մենք ուզում ենք գործը հաջողությամբ առաջ տանելուն զանազան խոչընդոտներ հարուցանել:

Դա արդեն այլանդակ մի երևույթ է, մեր դժբախտ իրականության մեջ, որի դեմ հարկավոր է պայքարել:

Բացի այս բոլոր հանգամանքներից, Գևորգյան ճեմարանը ունի և երկու ուրիշ առավելություններ. այն, որ նա գտնվում է Հայաստանի կենտրոնում, այնտեղ, ուր ապագայում պիտի եռա և զարգանա հայկական գործունյա կյանքը, այնտեղ, ուր պիտի կոխի և կոփվի Հայաստանի բախտն ու վճիռը:

Այնուհետև. Գևորգյան ճեմարանը ունի արդեն պատրաստ և հարմար շենք՝ հեռու քաղաքային աղմկալից և ջղային կյանքի ժխորից, նրա ընկերական և անցողակի ցնորքներից:

Նա մի բախտավոր կղզի է, մեր կյանքի ալեծուփ ծովում, մի կղզի, որտեղ աշխատող և լուսածարավ միտքը միշտ կարող է հագեցնել հոգու և մտքի հավիտենական ծարավը: Նրան կից կա հարուստ թանգարան և մատենադարան, ուր ժողովված են հայկական ձեռագրեր և առհասարակ ուր կա խոշոր գրական և պատմական հարստություն:

Այս բոլոր հանգամանքները աչքի առաջ ունենալով մենք պնդում ենք, որ համալսարանի համար ավելի հարմար տեղ, քան էջմիածինը առայժմ չկա: Իսկ ինչ վերաբերում է այդ գործի ձեռնարկության՝ մեր կարծիքն է, որ դա միանգամայն ուսանողության գործը չէ: Այս գործը գլուխ բերելուն պիտի ձեռնարկեն ավելի պատրաստված, փորձված և իրազեկ մարդիկ ու հիմնարկություններ, իսկ ուսանողությունը կարող է միայն և միայն օգնել նրանց գործին որպես շահագրգռված մի տարր:

ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՆՈՒՄՅԱՆ

Համաձայն չլինելով հոգևածագրի կարծիքին, ներկայումս աշխույժ կերպով արծարծվելիք այս խնդրի նկատմամբ խմբագրությունը տեղ է տալիս այս հոդվածին վերապահումներով և կվերադառնա այս խնդրին:
«Մշակ» № 144
25 հուլիսի 1918 թ.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐ
Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐԱՊԵՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏԵՂԱՓՈԽՎԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

№ 4493

5 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Մայիսի 16-ի օրենքով համալսարանը պիտի բացվի Երևան քաղաքում: Բայց ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Երևան քաղաքում անհնար է գտնել շենքեր նույնիսկ բոլոր տարրական և միջնակարգ դպրոցների կարիքները բավարարելու համար, մինիստրությունս գտնում է, որ համալսարանը առժամապես պետք է տեղափոխել Ալեքսանդրապոլ, ուր քաղաքը տալիս է բոլոր հարմարությունները: Գրությունը կցում եմ համալսարանի հանձնաժողովի անդամ պ. Երվանդ Տեր-Մինասյանի զեկուցման պատճենը: Ուստի խնդրում եմ Մինիստրների խորհրդին որոշում կայացնել այս իմաստով:

Մինիստր

Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆ

Վրան մակագրված է. «Փախադրել Ալեքսանդրապոլ
մինչև ուսումնական տարվա վերջը»:
ԽԱՏԻՍՅԱՆ

09. 12. 1919 թ.

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 98, թ. 83:

№ 81

Փաղվածք նախաբանների խորհրդի նիստի արձանագրությունից՝
համալսարանը առժամապես Ալեքսանդրապոլ տեղափոխելու մասին՝

№ 194

5 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Լսեցին— 1. Հանրային կրթության և արվեստի մինիստրի զեկուցումը
համալսարանը ժամանակավորապես Ալեքսանդրապոլում բանալու և մինչև 1919—20 ուսումնական տարվա վերջը պա-
րապմունքները այնտեղ շարունակելու մասին:
Որոշեցին— 2. Ընդունել (ներքին գործերի մինիստրը մնում է հակա-
ռակ կարծիքի):

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 43, թ. 259:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԿԻՔՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐ Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆԻՆ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ՃԱՌԸ
ԱՐՏԱՍԱՆԵԼՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿՈՎ**

**27 հունվարի 1920 թ.
Ալեքսանդրապոլ**

Համալսարանի բացման հանդեսին առաջին ճառը խնդրում ենք, որ արտասանեք **Դուք՝ հուսալուով**, որ համաձայն եք: Այդպես ենք նշանակում հանդեսի ծրագրում: Խնդրում ենք, որ Ալեքսանդրապոլում մրնաք մի քանի օր մի շաբթ կարևոր խնդիրներ լուծելու և կարգավորելու համար: Բարի եղեք բերել **Ձեզ հետ** համալսարանի օրենքը և ամբողջ գործը: **Ձեր ճառը** արտասանելու կլինեք կեսօրին:

**Համալսարանական հանձնաժողովի կողմից՝
ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ**

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 306:

**«ՀԱՌԱՋ» ԹԵՐԹԻ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ԲԱՑՄԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

Հունվ[արի] 31-ին Ալեքսանդրապոլի Առևտրական դպրոցում տեղի ունեցավ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի հանդիսավոր բացումը: Ներկա էին պառլամենտի փոխ-նախագահ Ա. Սահակյանը, նախարարապետ Ա. Խատիսյանը, բրիտանական ներկայացուցիչ Օ. Ուորդրոպը, գերագույն կոմիսար Վ. Հասկելն իր տիկնոջ ու շքախմբի հետ, ֆրանսիական ներկայացուցիչ կապիտան Պուադեբարը, կամավորական բանակի ներկայացուցիչ գնդ[ապետ] Ջենկելը, պարսից ներկայացուցիչ Ասադուլա խանը, Ադրբեջանի ներկայացուցիչ Ախվերդովը, Հանրային կրթության նախարար Ն. Աղբալյանը, արդարադատության նախարար Ա. Զիլինգարյանը, ֆինանսների նախարար Ս. Արարատյանը, խնամատ[արության] նախարարի օգնական բժ[իշկ] Հ. Տեր-Միքայելյանը, պառլամենտի անդամներ բժ[իշկ] Հ. Տեր-Դավթյանը, Ա. Ղազարյանը, Մ. Հարությունյանը, Ռուբեն Տեր-Մինասյանը, Ա. Սաֆրաստյանը, Տ. Ժամհարը, Վ. Մինախորյանը, Ա. Խոնդկարյանը, Ս. Վրացյանը, գնդ[ապետ] Նազարբեգյանը, գն[խ]բալ Հախվերդյանը, համալսարանի ուսուցչական կազմը ուսուցչապետ Ղամբարյանի գլխավորությամբ, բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանը, պրոֆ[եսոր] Ա. Խաչատրյանը, Երևանի ներկայացուցիչ Ա. Շարաֆյանը և բազմաթիվ ներկայացուցիչներ հաստատություններից ու մասնավոր հյուրեր, որոնք եկել էին հատուկ գնացքներով՝ Թիֆլիսից ու Երևանից:

Երևանից ու Թիֆլիսից հասած հյուրերին Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը փալլուն ընդունելություն էր կազմակերպել և

կայարանում թեյասեղան պատրաստել: Համալսարանի դահլիճը դար-դարված էր կանաչով: Նվագում էր հեծելագնդի նվագախումբը:

Հանդեսը բաց արավ համալսարանի տեսուչ պրոֆ[եսոր] Յու[րի] Ղամբարյանը, որից հետո ընդարձակ ճառ խոսեց Հանրային կրթության նախարար Ն. Աղբալյանը. «Չնայած որ մեր երկիրն ավերված է,— ասաց նա,— մեր ժողովուրդը աղքատության մեջ, մենք հիմնում ենք բարձր կրթարան: Այն, ինչ որ մենք ունենք այսօր, ձեռք է բերված սերունդների արյունով: Հարգենք նրանց հիշատակը (ամենքը լուռ ոտքի են կանգնում): Մենք վերաշինում ենք մեր տունը և հիմնում կրթ-թուփյան տաճարներ, առանց խորհելու, թե ի՞նչ են մտածում մեր մա-սին մեր թշնամիները, որոնք միշտ քանդել են մեր շինածը: Մեր մեջ հավատ կա, որ այս անգամ հայոց ազգի նավը դուրս կգա փոթորկից անփորձանք: Մեր թշնամիները չեն հաջողելու, և այն ջահը, որ մենք վառում ենք Հայաստանի բարձրավանդակի վրա, չի հանգչի և կլու-սավորե Առաջավոր Ասիան: Անցնում է մղձավանջը և պայծառանում է Հայաստանի երկինքը: Դեռ մեզ համար բոլոր վտանգներն անցած չեն, դեռ մեկ ձեռքում սուր պիտի ունենանք, բայց արդեն ժամանակն է, որ մյուս ձեռքում գրիչ բռնենք»: Ապա հիշելով դաշնակիցների հաղթու-թյունը, շարունակում է. «Խորտակվում է արդեն Թուրքիան և թող շուտ հասնի նրա խորտակման ժամը, որովհետև այդ պետությունը կոր-ծանել է քաղաքակրթություններ՝ արաբական, բյուզանդական, հայկա-կան, վրացական և այլն, որովհետև ճիշտ են ասել մեր պատմիչները, թե մաշեցին նրանք մեր ժայռերը և տեղը թողին անապատ: Չկա նաև Ռուսաստանի բռնապետությունը և այս երկու բռնապետությունների խորտակումից նոր հորիզոններ են բացվում մեզ. մենք պետք է հա-ղորդակցության մեջ մտնենք Արևմուտքի հետ: Արևմուտքի հետ մենք կապվելու ենք ոչ միայն տնտեսապես, այլև քաղաքական ու գիտս-կան իմաստով: Արևմուտքի պետությունների հետ պայքարելու կարո-ղություն չունենք մենք, շատ իսկ է, եթե ընթանանք նրանց ճանապարհ-հով: Մենք պետք է արտադրենք հում նյութ, և թող Եվրոպան մշակե այդ: Եվ քանի շուկա լինենք հում նյութի, միշտ կլինենք քաղաքա-կիրթ պետությունների հետ, և այդ արդեն իսկ պատիվ է մեզ: Եթե մենք կարողանանք այդ մեծ քաղաքակրթության մեր փոքրիկ մուրճը խփել, այդ իսկ պատիվ է մեզ: Եվ այս հիմնարկությունը հաստատե-լով, մենք հիմնում ենք մի աշխատանոց, ուր մեր միտքը պիտի խատակցի եվրոպական մտքի ղեկավարությամբ: Կգա ժամանակ, երբ մենք էլ ընդունակ կլինենք մի քանի գաղափարներ արտադրելու մարդկության համար, հայ ժողովուրդը ընդունակ է դրան: Մեր համ-բավված ջանասիրության շնորհիվ մենք կհասնենք այն օրվան, երբ ընկերներ կլինենք քաղաքակիրթ ազգերի: Եվ երբ կվերանա ամեն տե-սակ անհավասարություն, այս հիմնարկությունն էլ նպաստած կլինի

դրան: Եվ կստեղծվի համամարդկային մի միություն, երբ բոլոր ազգերը կաշխատեն կողք-կողքի և այսօր մեր սահմաններում կեցած բանակների տեղ մենք կստեղծենք նոր բանակներ մեր երկրի ազատության և խավարի դեմ»:

Ապա կանգ է առնում պատմավեպաբանական բաժնի վրա, որից կազմված է լինելու առայժմ համալսարանը և անում է մի քանի բանմաղթություններ, որ այս համալսարանում միտքը լինի մատչելի ամենքի համար, մտնելը լինի հեշտ, ելնելը՝ դժվար, որ ուսումը լինի ձրի, գիտությունը վարվի գործնական եղանակով, որ հիմք դրվի համայնական գիտական աշխատանքի:

Հանրային կրթության նախարարից հետո տեսուչ Ղամբարյանն անում է համալսարանի կազմակերպության պատմությունը: Համալսարանը բանալու վճիռը կառավարությունն արել է հուլիսի 18-ին: Հասարակության շատ շրջաններում այդ վճիռը համարել են անժամանակ՝ թե երկրի անկայուն վիճակի և թե պրոֆեսորների պակասության պատճառով: Երկրի ապահովության տեսակետից համալսարանի հետ կապվելիք տարրերն առանձին արժեք չունեն, իսկ պրոֆեսորներ միշտ կունենանք՝ թե մենք ունենք և թե օտարները կգան:

Ապա պատլամենտի կողմից ողջույնի խոսք է ասում փոխնախագահ Ա. Սահակյանը, որը բաղձանք է հայտնում, որ նորաբաց համալսարանը դառնա գիտության օջախ միացյալ Հայաստանի համար: Այս համալսարանը կլինի լուսավոր փարոս, որ իր շողերը կտարածե Հայաստանի բոլոր կողմերը և բոլոր ցեղերի վրա:

Կառավարության կողմից ողջույնի խոսք է ասում նախարարապետ Ա. Խատիսյանը, որը կոչ է անում երիտասարդությանը բռնության շրջթան կործանելուց հետո կործանել նաև տգիտության շղթան: Ա. Սահակյանի և Ա. Խատիսյանի ճառերը ծածկվում են բուռն ծափերով:

Կաթողիկոսական կոնդակի ընթերցումից հետո ողջույնի խոսք են ասում դիվանագիտական ներկայացուցիչները, որոնք բոլորն էլ ծափերով և հոտնկայս ցույցերով են դիմավորվում:

Օ. Ուորդրոպ— Ես ուրախ եմ ողջունել պատմական այս մեծ դեպքը: Մի քանի օր առաջ մենք տոնեցինք մի ուրիշ մեծ դեպք՝ Հայաստանի անկախության դե ֆակտո ճանաչումը: Ես կարծում եմ, որ առաջին համալսարանի բացումը նույնքան կարևոր է, որքան և անկախությունը: Պատմության մեջ եղել են դեպքեր, որ պետությունները կարճ ապրեն, բայց չի եղել դեպք, որ մի անգամ բացված համալսարանը կարճ կյանք ունենա: Ես ցավում եմ, որ այստեղ չեն իմ բարեկամներից ոմանք, որոնք ավելի բան կասեին, ինչպես օրինակ պ[արոն] Քենիքերը, որ իմ համալսարանին է պատկանում և որ իր կյանքը նվիրել է հայ լեզվի և պատմության հետազոտության: Ոմանք մեծ կարեվորություն են տալիս դե ֆակտո բառին: Հայաստանի համալսարանը

հանձին էջմիածնի ճեմարանի, Վիեննայի ու Վենետիկի վարժարաններին, արդեն իսկ դե ֆակտո գոյություն ունեւ, և դուք այնքան շատ գիտնականներ ու պրոֆեսորներ ունեք, որքան պետք էլինի ամբիոններ գրավելու: Մաղթում եմ հաջողություն Հայաստանի համալսարանին, հույս հայտնում, որ նա գիտության տաճար կլինի ամբողջ Անդրկովկասում: Անշուշտ, ամենամատաղ համալսարանի և հների միջև կըստեղծվի ամենասերտ կապ, և ես ամեն կերպ կաջակցեմ, որ շուտ հասնի այդ օրը:

Վ. Հասկել— Ես շատ բախտավոր եմ ներկա լինել այս պատմական դեպքին: Անօգուտ է ասել, որ պատրաստ չեմ խոսելու այս նյութի մասին, որ իմ գործունեության սահմանից դուրս է: Ներկա Հայաստանում կատարվող դեպքերը, աչքի առաջ ունենալով պետության հանդիպած դժվարությունները, շատ նշանակալից են: Եվ մեծ գոհացում է ներշնչում, որ գոյության ծանր հարցերը չեն ճնշում կրթության ծառավոր: Եվրոպայի և Ամերիկայի շատ քաղաքներում մենք հանդիպում ենք շատ հայերի, որ համալսարաններում բարձր կրթություն են ստանում, և այդ տվել է իր պտուղները: Մի շարք աչքի ընկնող հայեր կան, որ կարևոր տեղ ունեն և որոնց անունները հայտնի են ամենքին: Այդ համալսարաններում սովորող անձինք հաջողություն են ունեցել, բայց Հայաստանի համալսարանում մարդիկ պետք է դաստիարակվեն ավելի հայրենասեր, քան արտասահմանում: Գլխավոր բանը երկրի կուլտուրայի բարձրացումն է: Սա լրացումն է այն հարցի, որով ես շատ շահագրգռված եմ, որ հայ ժողովուրդը լինի անկախ քաղաքականապես, տնտեսապես և կրթապես (բուռն ծափեր): Ես հույս ունեմ, որ կարճ ժամանակում Հայաստանը բոլորովին ազատ կլինի և կախում չի ունենա ոչ ոքից (բուռն ծափեր): Եթե կա որևէ կարիք, որին պետք էլինի օգնել Ամերիկայից կամ իր ներկայացրած ուրիշ պետություններից, ես հաճությամբ կիմացնեմ նրանց և նրանց օգնությունը կհաջողացնեմ: Գիտենալով այս գործի գլուխ կանգնողներին՝ ես համոզված եմ, որ համալսարանն անպայման հաջողություն կունենա:

Պուստոպալով— Քաղաքականության մեջ Ֆրանսիայի դերը շատ անգամ չի երևում, բայց ձեր դատի համար նա մեծ դեր կատարեց: Ստույգ վավերաթղթեր ունիմ, որ Ֆրանսիան շատ աշխատեց ձեր օգտին: Ողջունում եմ ձեր համալսարանը, որովհետև մի ժողովրդի առաջին ուժն է խելքը, գաղափարը: Դրան ապացույց Ֆրանսիան, որ 1914 թ. բոլորովին անպատրաստ էր, որովհետև պատերազմ չէր ուզում, բայց որովհետև մեր խելքի, բարոյականի ուժը տեղն էր, հաղթեցինք: Ասում են, թե գերմանացիք չեն հնազանդվում հաշտության պայմանին, թե տաճիկ սպաներ են գալիս. այս անգամ էլ այդ սուտ դուրս կգա, ինչպես սուտ դուրս եկավ գերմանական հաղթությունը: Ողջունյա համալսարանին, իբրև ձեր ազգային հույսին:

Գնդ[ապետ] Զենկեհիշ— Ուրախ եմ, որ ներկա եմ Հայաստանի համալսարանի բացման[ը]: Այս լուրը երբ հասնի ուս համալսարանականներին, անշափ ուրախություններ կպատճառե: Ես կուզեի, որ սա չլիներ վերջին համալսարանը, որ Հայաստանն այնքան հողեր ունենար, որ շատ համալսարանների կարիք լիներ: Կուզեի, որ այս լույսը այնպես պայծառ վառվեր, ինչպես հայ ժողովրդի բախտը:

Ասադուլա խան— Ողջունում եմ ազատ Հայաստանի «մարդ շինող» հիմնարկությունը: Ողջունում եմ պարսից կառավարության և ժողովրդի կողմից: Այն ազգը, որ ունի այդ հիմնարկությունը, կլինի առաջավոր և բախտավոր: Մեզ մոտ հայերը միշտ եղել են կրթված և տարել են մեր գործերը: Մենք սիրում ենք հայերին:

Ախվերդով— Աղբյուրների կառավարության և ժողովրդի կողմից ողջունում եմ ալեհեր Հայաստանի մատաղ համալսարանը: Դեռ երեկ մենք չէինք երազում ոչ միայն ազգային, այլև ամբողջ Կովկասի համալսարանի մասին. սատրապները թույլ չէին տալիս: Ռուս հեղափոխության հետևանքը եղավ Անդրկովկասի 3 հանրապետությունների անկախությունը և այժմ Անդրկովկասում կա 4 համալսարան և 2 բարձրագույն տեխնիկական դպրոց: Մենք այդ բանը պարտական ենք մատաղ երիտասարդությանը: Ծիշտ է, հեղափոխության ուսուցիչներ եղել են Մարքս, էնգելս, Լենին, Պլեխանով և այլն, բայց հեղափոխությունը արել է երիտասարդությունը, որ հակառակ հալածանքի և աքսորի, հավատում էր ազատության, և ազատությունը եկավ երիտասարդության ոսկորների վրայով: Կոչ եմ անում Հայաստանի համալսարանի ուսուցիչներին, ձեռք պարզել վրաց, աղբյուրների ուսանողներին և աշխատել հանուն անդրկովկասյան ժողովուրդների համագործակցության:

Գեն[երալ] Նազարբեգյանը մի քանի ջերմ խոսքերով ողջունում է համալսարանը, հասարակությունը նրան համակրական ցույց է անում:

Այնուհետև Ս. Տիգրանյանը կարդում է ստացված ողջունի հեռգիրքները Վրաստանի ներկայացուցիչ Մախարաձեից, Վրաստանի Հանր[ախյան] կրթ[ության] նախարարի օգնական Յինցաձեից, գեն[երալ] Կարաովից, որից հետո Մեսրոպ Եպիս[կոպոս] արտասանում է ակադեմիական ճառ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի կուլտուրական գործերում» թեմայով:

Ճառից հետո ողջունի խոսքեր են ասում Հ. Հովհաննիսյանը Մախիլյան հղբայրների գիտական էքսպեդիցիայի կողմից և հայտնում, որ Մախիլյան հղբ[այրները] նվիրել են համալսարանին մեկ միլիոն ուլբլի, Հ. Մելքոնյան՝ Ալեքսանդրապոլ քաղաքի կողմից, Ա. Շարաֆյան՝ Երևանի, Հ. Նահրատյան, Ղարսի, Վ. Աֆրիկյան՝ Նոր Բայազետի, տիկ[ին] Աշխեն Զուլախյան՝ Ալեքսանդրապոլի կանանց միության, Պ. Թարվերդյան՝ Երևանի ուսանողության, Ա. Ղազարյան՝ Հ[այ] հ[եղափոխական] դաշնակցության, Ա. Խոնդկարյանը՝ էսէռների կողմից, Հա-

յ[աստանի] ժող[ովրդական] կուսակցության, Ալեքսանդրապոլի ուսանողության, հունաց ազգային խորհրդի և Վաղարշապատի ինքնավարության ներկայացուցիչները:

Ստացվել են հարյուրավոր հեռագիրներ զանազան տեղերից, որոնք բոլորն էլ պետք է հրատարակվեն բացման հանդեսին նվիրված ժողովածուի մեջ: Բացի Մայիլյանից, 100000 ռ. նվիրաբերել է «Շիրակ» կոո[պերատիվ] միությունը, մի խումբ քաղաքացիներ էլ հանգանակություն են սկսել Ալեքսանդրապոլում: Հանդեսի օրվան առթիվ հրատարակված էր հատուկ մի թերթ «Հայաստանի համալսարան» անունով: Համալսարանի հանդեսը տեկց մինչև ժամը 4[-ը] և անցավ բարձր տրամադրության տակ:

Հանդեսի առթիվ Առևտրական դպրոցի առջև հավաքված էր մեծ բազմություն, որը բուռն ցույցերով ընդունեց դուրս եկող հանդիսականներին: Այստեղ խոսեցին Ա. Խատիսյան[ը], պետությունների ներկայացուցիչները, Հ[այ] հ[եղափոխական] դաշնակցության կողմից Ս. Վրացյանը և ուրիշներ: Հավաքված ժողովուրդը ընդունեց մի բանաձև, որով պահանջում էր Տաճկահայաստանի անկախությունն ու միացումը:

Ժամը 4-ից մինչև 9[-ը] քաղաքային ակումբի դահլիճում քաղաքագլուխ Մ. Մելքոնյանի նախագահությամբ տեղի ունեցավ ճոխ ճաշկերույթ, որ տեկց մինչև ժամը 9[-ը]: Ներկա էին պառլամենտի փոխնախագահը, նախարարապետը, պ[արոն] Օ. Ուորդրոպը, Վ. Հասկելը, պետությունների ներկայացուցիչները, պառլամենտի անդամներ, զանազան հիմնարկությունների ներկայացուցիչներ և հյուրեր: Եղան ճառախոսություններ ու բարեմաղթություններ, խոսեցին Ա. Սահակյանը, Ա. Խատիսյանը, Օ. Ուորդրոպը, Պուադեբարը, Զինկեիչը, Ասադուլախանը, Ախվերդովը, գեն[երալ] Նազարբեգյանը, Գարեգին եպ[իսկոպոսը], պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանը և ուրիշ շատերը: Ծաշկերույթն անցավ խիստ աշխույժ:

Երեկոյան ժամը 9-ից Առևտրական դպրոցի սրահում եղավ գրական-երաժշտական երեկույթ և պարահանդես, տեկց մինչև ուշ գիշեր և մեծ զվարճություն պատճառեց հանդիսականներին: Գիշերը Երևանի հյուրերն ու պ[արոն] Հասկելը արտակարգ գնացքով մեկնեցին Երևան: Հունվարի 31-ը շատ երկար կմնա «Հայաստանի երկրորդ մայրաքաղաքի» հիշողության մեջ. իսկապես հանդիսավոր օր: Մաղթենք, որ լավ սկսված գործը լավ էլ կյանք ունենա:

ՔՂԹԱԿՈ

ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՔԱՅՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

Մայիսի 16-ը եղբայրների գիտական-տեխնիկական

էֆագեցիայի կողմից

№ 28

31 հունվարի 1920 թ.

Այսօր ազատ գիտության հաղթանակի մեծ տոնն ենք տոնում:

Այսօր ազատ Հայաստանը իր ազգային համալսարանի միջոցով լծվում է աշխարհի հանուր կուլտուրական աշխատանքին:

Ստեղծվում է մի նոր, ամենամոտ շաղկապ Հայաստանի և ամբողջ մարդկության միջև՝ գիտության շաղկապը:

Առաջին անգամ չէ, որ հայ ազգը կանգնում է մարդկության առաջադիմության առաջին շարքերում: Իր արշալույսի ծագից սկսած հայ ազգը ի դիմաց մի շարք փայլուն ներկայացուցիչների, տեղ է գրավել ամենակուլտուրական ազգերի շարքում, գիտության հրապարակի վրա:

Տակավին չէ լռել որոտող թնդանոթների արձագանքը, տակավին չէ չորացել արյան ու արցունքների ծովը, տակավին չէ մարել սովյալների ու հիվանդների հառաչը, չէ լռել որբերի ու անտունների աղերսը, բայց ահա կատարվում է արդեն քաղաքակրթության վեհ ու խաղաղ գործը, կառուցվում է գիտության տաճարը, վսեմագույնը բոլոր տաճարներից, որ կերտել է մարդկային հանճարը:

Գիտությունը մեծ ուժ է: Եվ այդ ուժը տանում է ոչ թե դեպի ջլատում, այլ դեպի միություն: Ներդաշնակ բնության ուսումնասիրության հմայքը այս տաճարից պիտի կանչե Հայաստանի բոլոր ժողովուրդներին դեպի համերաշխություն՝ գիտության շնչով թեւավորված շինարար աշխատանքի ասպարեզում:

Սերտ գործակցությամբ մեր երիտասարդ համալսարանի հետ առաջ պիտի տանեն մեր գիտական ընկերություններն ու ստեղծագործող ուժերը իրենց ժրպշան ճիգերը:

Մառայել ժողովրդին, լինել նրա ուղեցույցը, ճշմարտության, իրավունքի, առաջադիմության քարոզիչը — ահավասիկ նշանաբանն այս բարձր հիմնարկության:

Ոչ թե սփոփանք որոնելու, այլ գիտության զենք փնտրելու կզանք մենք այստեղ: Եվ մեր համալսարանի սուրբ պարտականությունն է լայն բանալ իր դռները ժողովրդի առջև, գնալ նրա մոտ, ուսուցանել նրան և տալ նրա ձեռքին գիտության հաղթական զենքը:

Թող գիտության այս, առայժմ գուցե և համեստ ջահը հրդեհվի խարույկի նման ու լուսավորի մեր երկրի բոլոր անկյունները գիտության շողերով:

Նախագահ

Կոլեգիայի անդամներ

Աշխատակիցներ

Վրաստանի հանրային կրթության նախարարի կողմից

Խորը ուրախության զգացմունքով ողջունում եմ համալսարանի բացումը իբրև մի նշանավոր փաստ հայոց ազգի կյանքում: Համալսարանը կմոտեցնի ժողովրդի լայն խավերը գիտությանը և հնարավորություն կտա մեծ կուլտուրական ժողովրդի շարքում պատվավոր տեղ բռնել:

Կեցցե՛ Հայաստանի համալսարանը: Յանկանում եմ նրա ծաղկումը: «Շառաչ», № 21, 30 հունվարի 1920 թ.

Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի նախարար լորդ Քերզոնի կողմից

Որպես Արտաքին գործերի մինիստր և աշխարհիս ամենահին և ամենամեծ համալսարաններից մեկի կանցլեր, ես սրտանց շնորհավորում եմ Անդրկովկասի համալսարանների հիմնումը, որոնք ինչքան որ փնձ հայտնի է, արդեն գործում են Ալեքսանդրապոլում, Բաքվում և Թիֆլիսում, և հայտնում եմ իմ լավագույն ցանկությունները նրանց հաջողության համար:

Օքսֆորդի համալսարանը փայլուն ապագա է նախատեսում Անդրկովկասի համալսարանների համար, ինչպես Մեծ Բրիտանիան այն երկրների համար, որոնք այդ համալսարանների օջախն են:

ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 52.
ֆ. 200, ց. 1, գ. 435, թ. 49:

Ռուսաց աշխարհագրական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքի կողմից

Ռուսաց աշխարհագրական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքը ողջունելով Հայաստանի համալսարանի բացումը, իր ջերմ ցանկություններն է հղում, որ ծաղկի Հայաստանի առաջին տնկարանը բարձրագույն գիտությունների և իր անհողողող հավատն է հայտնում հայ ժողովրդի մոտալուտ քաղաքակրթական պայծառացմանը:

Փոխ-նախագահ՝ Մեդվեդեվ
Քարտուպոս՝ Ջոն Բրյուս
Խմբագիր՝ ԼեԱՍՏԵՐ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի, 1920 թ.

Թիֆլիսի պետական համալսարանի կողմից

Թիֆլիսի պետական համալսարանի պրոֆեսորների խորհուրդը հիացմունքով ողջունելով Հայաստանի համալսարանի բացումը, ջերմորեն շնորհավորում է Հայաստանի գիտության բարձրագույն տնկարանի հիմնարկման վսեմ հանդեսը:

Ռեկտոր պրոֆեսոր ԶԱՎԱՆԻՇՎԻԼԻ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920 թ.

Թիֆլիսի պուլիտեխնիկական ինստիտուտի կողմից

Թիֆլիսի պուլիտեխնիկական ինստիտուտը ողջունում է Հայաստանի համալսարանի, տեսական գիտությունների այդ առաջին տնկարանի բացումը: Դասախոսների կազմը ջերմ ցանկություն է հայտնում, որ նա լիակատար համալսարան դառնա և հաջողակ ճեմարանական գործունեություն ունենա:

Ռեկտորի փոխանորդ պրոֆ. ԴԻԴԵՐՈՒԼԻՉԵ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920 թ.

Կովկասյան բժշկական ընկերության կողմից

Կովկասյան բժշկական ընկերությունը ջերմապես ողջունում է Հայաստ[անի] համալսարանի բացումը: Երջանիկ ենք, որ Ս. Տատյանայի օրը գիտությունը հարստանում է լուսավորության և կուլտուրայի էլի մի նոր տնկարանով: Թող գիտության վառված ջահը ոչ միայն գիտելիքների տնկային լինի, այլև ճշմարիտ և անսուտ արտահայտիչ յուր ժողովրդի բարձր կուլտուրական իդեալների: Թող սպիտակափառ Արարատ լեռան անմար լույսի ճառագայթները նորից փայլեն հայրենի երկրի [վրա] և համալսարանը մշտապես ծաղկած մնա:

Նախագահ՝ ՍՈՐԵՍՏՐԱՆՍԿԻ

Քարտապար՝ ԴԱՎԹԱՆ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի, 1920 թ.

Կալիֆոռնիայի համալսարանի Հայ ուսանողական միության կողմից

Հարգելի նախարար,

Քալիֆոռնիայի համալսարանի Ուսանողական միությունը կը շնորհաւորէ Ձեզ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի բացման առթիւ, և կը գնահատէ Ձեր ջանքերը, զոր կը թափեք հայ մշակույթի յառաջացման համար՝ քաղաքական այսպիսի փոխանցման ու անձուկ պայմաններու ներքո:

Մենք՝ ուսանողներս, մեծ հետաքրքրությամբ ու հիացմամբ կը դիտենք կրթական գործի յառաջացումը Հայաստանի մէջ, և կը յուսանք տեսնիլ ուրիշ շատ մը համալսարաններ Հայաստանի այլևայլ կեդրոններու մէջ:

Հաճեցէք ընդունիլ մեր սրտագին խնդակցութիւնը և մաղթանքները այս առիթով:

Հարգանքներով՝ ՃԱՆ ԳԻՍԱԿ ՅԱԿՈԲՅԱՆ

Նախագահ Քալ[ի]ֆ[որնիայի] համալ[սարանի]

հայ ու[սանողական] միութ[եան]

օր[իւրդ] ԱՂԱԽԻ Ա. ՇԱՂՈՅԱՆ՝ քարտապար Քալիֆ[որնիայի]

համալ[սարանի] Հայ ու[սանողական] միութ[եան]

ԳԵՎՈՐԳ Ե (ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՅ) ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՈՂՋՈՒՅՆԸ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՅՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

ԳԷՈՐԳ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ եւ Կաթողիկոս՝ Ամենայն Հայոց ծայրագոյն պատրիարք համազգական նախամեծար աթոռոյ Արարատեան առաքելական մայր եկեղեցւոյ սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի:

Հայաստանի Հանրապետութեան Համալսարանի Մեծարգոյ Վերատեսչի, պատուարժան ուսուցչապետաց, զդասախօսաց և ամենայն ուսանողաց ուսանողուհեաց, հարազատից Մայր Աթոռոյս և սիրելեաց Մերոց Հայրապետական ողջոյն և օրհնութիւն:

Կառավարութիւն Հանրապետութեանն Հայոց ըստ բնատուր եռանդեան վառեալ ի սէր ուսման, ջանադիր լեալ է բանալ ի քաղաքին Աղէքսանդրապօլի բարձրագոյն դպրոց մի առ ի դաստիարակութիւն պատանեաց ազգիս մերոյ և առ ի ծաղկումն գիտութեանց և ուսմանց ի հայ լեզու: Զարդիս, որպէս զեկուցման մեզ, բացումն այնր կրթարանի լինելով է ի 25 յունւարի տարւոյս:

Ի հինգերորդում դարու, յորժամ յաւերժ յիշատակաց արժանիքն ի նախնիս, Ս. Թարգմանիչք, մղեալք ի նոյն եռանդէն սկիզբն եղին դպրութեան Մերոյ ազգիս, կէտ նպատակի ունէին ոչ միայն ի ձեռն Ս. Գրոց գիտութեան լուսաւորել զՀայս ի հոգեւոր ուսմունս Աստուածաշունչ Ս. Մատենից, այլ և մասնակից առնել զմանկտին Հայոց և առհասարակ զՀայս գիտութեանց և ուսմանց, որ առ Հելլէնս, Եգիպտացիս և ամենայն արեւմտեայս: Զանիւք երջանկայիշատակ նախնեաց մերոց Սահակայ և Մեսրոպայ և նոցին աշակերտաց բացան կրթարանք ի վանորայս առ եկեղեցեօք Մերովք և ջամբեցան, որպէս կաթն մայրենի, Հայ մանկտոյն ուսումն պէսպէս գիտելեաց ի Հայ լեզու և ի Հայ բարբառ: Քրտանօք և աշխատանօք նոցին կերտեցաւ, որպէս կոթող յաւերժական, հրաշալի մեր մատենագրութիւն:

Յետ այնու ի դարս Հայրապետք Հայոց և վարդապետք, հաւատարիմք աւանդոց սրբոց նախնեաց, ի զանազան վանորայս Հայրենեաց մերոց հիմն եղին դպրոցաց, յորս մակաղեալք մանկունք Հայոց և պատանեակք ուսանէին զուսումն գիտութեան ի պայծառութիւն եկեղեցւոյս մերոյ և ազգիս: Ի վանորայս մեր ծաղկեցան աննմանք ի վարդապետս մեր սուրբն Գրիգոր Նարեկացի, զոյգ Ներսէսք-Շնորհալին և Լամբրոնացի, Գրիգորն Տաթևացի, Յովհանն Որոտնեցի, Գրիգորն Տուտէորդի մականունեալ և այլք բազումք պանծալիք ի նախնիս մեր: Դպրեմանքն և վանորայքն ի Հաղբատ, ի Սանահին, ի Տաթև և այլուր, և ի վերջին դարս Մայր Աթոռս Մեր, դպրեմանքն Արմաշու և Ս. Յա-

կովբայ վանքն Երուսաղէմի, ի զանազան ժամանակս, եղան ջահֆ լուսատուք ի Հայրենիս մեր և միանգամայն համալսարանք ըստ արդի ըմբռնման:

Հասին առ մեզ դժուարին ժամանակք. ընդ լծով օտարաց և բարբարոսաց ի բռնութեան կայաք և ընդ հալածանօք, սով և սրածութիւնք էին բաժին մեր, բարձր կրթարանք ի վանորայս խափանեցան, և ի դարուց հետէ ակն ունէաք ազատութեան ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ: Արդ, զայդ կապանս այսօր լուծեալ տեսանեմք, շեմք այլևս ընդ լծովք օտարաց, այլ ընդ մերովս հայրենի իշխանութեամբ, և աչք մեր այսօր տեսանեն զբացումն բարձրագոյն Հայկական կրթարանի, յորում, որպէս մեծայոյս եմք, ըստ հնոյն օրինակի, ծաղկելոց են պէսպէս գիտութիւնք ի հայ լեզու ի ձեռն հայազնեայ ուսուցչապետաց և դասախօսաց:

Միրելի է Մեզ տեսանել զայդ բարձր կրթարան առ Մեզ, առընթեր ձեմարանի Ս. Էջմիածնի, որ ամս յիսուն լեալ է միակ բարձրագոյն հոգևոր կրթարան ազգիս և Մայր Աթոռոյս, յորս ուսեալ են և բազումք յուսուցչապետաց և դասախօսաց նորոյ Հայաստանի համալսարանիդ:

Ուրախ եմք ի սիրտ և յոգի ի բացումն բարձրագոյն կրթարանիդ. և որպէս յանցելումն Ս. Թարգմանիչք մեր և նոցին աշակերտք ի դարս եղեն սատարք հայ կրթութեան և մերոյս դպրութեան՝ հաւատամք եթէ զհետ գնացեալ նոցին օրինակի և ուսանողք և ուսանողուհիք համալսարանիդ մերոյ, ճոխացեալք և հմտացեալք յուսումն գիտութեան՝ լինելոց են մշակք բարիք և ժրաջանք յանդաստանի կրթութեան ժողովրդեանն Հայոց և մերոց Հայրենեաց:

Օրհնեմք Մերով Հայրապետական օրհնութեամբ զայդ կրթարան, լինել առ միշտ հաստատուն և ջահ լուսատու. օրհնեմք զվերատեսուչ նորին և զամենայն ուսուցչապետս և դասախօսս ի գործ կրթութեան հաւատացեալ ինքեանց ուսանողաց, և մաղթեմք ոյժ և կարողութիւն ի ջամբել աշակերտելոց իւրեանց ըստ աւանդեալ գիտութեանցն և ոգի հայկական: Օրհնեմք և զամենայն ուսանողս համալսարանիդ՝ լինել ջանասեր յուսանելն, սիրել զլեզու և զդպրություն Հայոց և զմերս պատմութիւն. իսկ յետ աւարտման ընթացից ուսման իւրեանց լինել ազնիւ և բարի քաղաքացիս Հանրապետութեան Հայոց և մերոյ Հայրենեացս: Ամէն:

ԳԵՈՐԳ Ե. ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

8—21 յունուարի 1920 ամի, ըստ տօմարիս
ՌՅԿԹ, Հայրապետութեան Մերոյ Թ. ամի,
ՅԱՐԱՐԱԾԵԽԱՆ Մ. ԱՔԱՆ Ս. Էջմիածնի
ի Վազադշտպատ,
Թ. 26

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի, 1920 թ.

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԴԵԿԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՆԱՄԱԿԸ ԳԵՎՈՐԳ Ե (ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑ)
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ
ՄԱՏՆԱԴԱՐԱՆԻՑ ԳՐԲԵՐ ՁԵՌՔ ԲԵՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

12 փետրվարի 1920 թ.

Ալեքսանդրապոլ

Հունվար ամսի 31-ին մեծ հանդիսով բացվեց Հայաստանի համալսարանը ի ներկայության Հայաստանի կառավարական կազմի, գլխավորությամբ վարչապետի, միացյալ պետությունների ներկայացուցիչ գնդապետ Հասկելի, Անգլիայի կովկասյան ներկայացուցիչ Ուորդրոպի, Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ կապիտան Պուադեբարի, Պարսկաստանի, Ադրբեջանի ներկայացուցիչների, բազմաթիվ օտարազգի հյուրերի և հայկական հիմնարկությունների պատգամավորների: Փետրվար ամսի երկուսից երկու շաբաթ առաջ սկսվեցին դասախոսությունները: Ընդունված ուսանողների և կողմնակի ունկնդիրների թիվը առայժմ 200-ից անց է, ընդունելությունները կշարունակվեն դեռ մինչև ամսի 20-ը:

Բացված է միայն պատմալեզվաբանական ֆակուլտետը, որտեղ դասախոսում են երկու պրոֆեսոր (Եր. Տեր-Մինասյան և Ես), երեք դոցենտ (Գարեգին Եպիսկոպոս, Ստ. Մալխասյան և Ման. Աբեղյան, որ այս սեմեստրին արձակուրդ ունի), երկու պաշտոնակատար դոցենտներ (Սիրական Տիգրանյան և Ռուբեն Աբրահամյան), մի պրիվատ-դոցենտ (Աշխ. Քալանթարյան), երկու դասատու (օր[իորդ] Սիմոնյան՝ ընդհանուր պատմություն և տիկին Ուսպենսկայա՝ ֆրանսերենի):

Քաղաքի մեջ բնակարան դժվարությամբ են գտնվում, բոլոր դասատուները տակավին բնակարան չունին, տնտեսական ուրիշ կողմերից էլ բավական դժվար է կացությունը: Պարապում ենք առևտրական ղեկավարում կենսորից հետո, ժամը չորսից մինչև 8-ը, որովհետև համարյա բոլոր լսողները պաշտոններ ունին, ցերեկները հաճախել չեն կարող: Լսարանը մի մեծ դահլիճ է, ցուրտ և էլեկտրական լուսավորությունը չափազանց անկանոն: Երբեմն մութի մեջ, երբեմն մոմի տակ ենք պարապում, լամպ անգամ չունինք:

Այս բոլոր դժվարությունները կարելի էր տանել: Կա մի դժվարություն, որ անտանելի է՝ գրքեր չկան, ոչ գիտական, ոչ դասագրքեր և ոչ էլ առհասարակ որևէ գիրք: Ծթե ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ լսողները ամենատարբեր դպրոցներից և ամենատարբեր պատրաստությամբ անձինք են, հասկանալի է, թե ինչ ծանր կացության մեջ են դասատուները: Ֆակուլտետի որոշմամբ ահա այդտեղ է գալիս Գարեգին սրբազանը՝ խնդրելու Ձերդ վեհափառությանը թույլ տալ բերել դասագրքեր ճեմարանի մատենադարանից, արժեքը վճարելու պայմանով,

միևնույն ժամանակ մի քանի գիտական գրքեր դասատուների համար, ժամանակավորպես գործածելու: Վերջին տեսակի գրքերը կստանա անձամբ Գարեգին եպիսկոպոսը և մայիսին դարձյալ կվերադարձնի:

Հայտնելով այս մասին, խնդրում եմ Ձերդ սրբությունից բարեհաճեք կարգադրելու, որ Տեր-Գարեգին եպիսկոպոսին տրվի ճեմարանի և Մայր Աթոռի մատենադարանից մասնագիտական գրքեր ի ժամանակավոր գործածություն և դասագրքերը վաճառել:

Հայաստանի համալսարանի պատմալեզվաբանական
ֆակուլտետի գեկեան
ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 1159, թ. 3:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ Պ. ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Սոյն 1920 թուի, փետրարի ամսի մէկից Ալէքսանդրապօլ քաղաքում բացւեց Հայաստանի անդրանիկ Համալսարանը, օգտւելով քաղաքի Առետրական Դպրոցի մի սենեակից, առանց յատուկ բնակարանի: Առաջին սեմեստրի փորձը համոզեց բոլոր դասատուներին, որ անհրաժեշտ է Համալսարանն ունենալ մայրաքաղաքում եւ ոչ այլուր: Զատկական տօներին ֆակուլտետի յանձնարարութեամբ եկայ Երեւան, դիմեցի այն ժամանակուայ Հանրային կրթութեան նախարար պ. Աղբալեանին եւ նա խոստացաւ հնարաւոր քայլեր կատարել այդ ուղղութեամբ:

Սոյն խնդրով, պ. նախարար, նորից դիմում եմ Ձեզ, որ հաճիք միջոցներ ձեռք առնել, որ առաջիկայ սեմեստրին, սեպտեմբեր ամսին, համալսարանն տեղափոխուի Երեւան, եւ որ նա ունենայ յատուկ շէնք, եւ որ այդ դպրոցումը տեղի ունենայ ըստ կարելոյն շուտ, որպէսզի կարելի լինի հոգալ բնակարաններ նաեւ դասախօսների համար:

Դեկտեմբեր 1920-ի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի՝
ՄԵՍՐՈՊ (ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ):

1920 թ. 27-է Մայիսի
Երեւան

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 117:

ՇՏԱՊՈՂԱԿԱՆ

31 մայիսի 1920 թ.
№ 2121

1919 թ. 17 հուլիսի օրենքով որոշվեց բանալ հայկական համալսարանը մայրաքաղաքում: Սակայն այն հանգամանքի պատճառով, որ բոլոր ազատ շենքերը գրավված էին ամերիկյան որբանոցներով և պետական հաստատություններով և գիմնազի նոր շենքը, որը որոշված էր հատկացել համալսարանին, դեռ չի ավարտված, հորհուրդը որոշեց համալսարանը ժամանակավորապես տեղավորել Ալեքսանդրապոլում: Այժմ ամերիկյան որբանոցները մասամբ տեղափոխվել են Կարս, մասամբ էլ պիտի տեղափոխվեն Ալեքսանդրապոլի վերանորոգվող պոլիգոնը, իսկ գիմնազի նոր շենքը ենթադրվում է մի երկու ամսից հետո ավարտել և տեղափոխել այնտեղ մինիստրությունները:

Ուստի Մինիստրությունն անհրաժեշտ է գտնում համալսարանը Ալեքսանդրապոլից վերադարձնել մայրաքաղաք, ուր պետք է այժմյանից արդեն հատկացնել հարմար շենք, որտեղ աշնանից հնարավոր լինի սկսել համալսարանի պարապմունքները:

Խնդրում եմ ընդունել հետևյալ որոշումը՝

1. Համալսարանը տեղափոխել Երևան:

2. Հատկացնել համալսարանի համար հարմար շենք:

Հանձնարարություն է արվեստի մինիստր՝

Գ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Դիվանի տեսուչ

Կ. ՄԵԼԻՔ-ՕԶԱՆՋԱՆՅԱՆ

ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 335, թ. 91:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Ք Ի Ր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱՆ

ԼԵԶՎԱՐԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՆ, ՅԸՆԹԱՑՍ
1920 թ. ԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՍԵՄԵՍՏՐԻ (1 ՓԵՏՐՎԱՐ— 12 ՅՈՒՆԻՍԻ)

Ֆակուլտետի բացում.— Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի քացումը դեռ միակ՝ Պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետով, տեղի ունեցավ հանդիսապես Ալեքսանդրապոլ քաղաքում 1920 թվի յունվարի 31-ին, Համալսարանի լիազօր, կազմակերպիչ և ղեկավար Յու. Ս. Ղամբարեանի ձեռքով, ներկայութեամբ Հայաստանի կառավարութիան վարչապետ Ա. Խատիսյանի, Հանրային կրթության մինիստր Ն. Աղբալյանի, ուրիշ մինիստրների, օտար պետությունների ներկայացուցիչների զանազան քաղաքներից եկած պատգամավորների, ուսանողության

և բազմաթիվ հասարակութիւն: Յաջորդ օրը, այն է փիտրով. 1-ին, կայացավ առաջին հանդիսավոր դասախօսութիւնը՝ Ստ. Մալխասեանցի, ներկայութեամբ հանրային կրթութիւն մինիստրի, Համալսարանի պ. ռեկտորի, կազմակերպիչ պ. Զավրիանի, ֆակուլտետի կազմի, ուսանողութիւն և բազմաթիվ հասարակութիւն: Հետեւիալ օրվանից սկսվեցին կանոնավոր դասախօսութիւնները:

Դասախօսւնքի կազմը.— Ֆակուլտետի բացման ժամանակ ներկայ էր դասախօսների հետեւիալ կազմը՝ պրոֆէսօրներ՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս և Երվանդ Տեր-Մինասեան, Դօցենտներ՝ Գարեգին եպիսկոպոս և Ստ. Մալխասեանց, դօցենտի պաշտօնակատարներ՝ Ռուբ. Աբրահամիան և Սիր. Տիգրանեան, դասատուներ՝ Լիդ. Ուսպինսկայա և Նունէ Սիմոնեան: Մի երրորդ դօցենտ, Ման. Աբեղիան, ընտանիկան անընկալաւ պայմանների պատճառով, պ. ռեկտորից թույլտւութիւն էր ըստացել այս սեմեստրին շրջախօսելու և ստացել էր արձակուրդ առանց վարձատրութիւն: Պարապմունքների ընթացքում հիտզհիտէ հրավիրվեցին կամ ժամանեցին դօցենտ Յակ. Մանանդեան մարտի սկիզբներին, դասախօս Բօր. Իվանցօվ մարտի 20-ին, դօցենտ Ն. Կօրօբկա մարտի 28-ին, դօցենտի պաշտօնակատար Աշխարհբեկ Քալանթար մայիսի 9-ին և պրոֆէսօր Ալիքս. Մանուիլով մայիսի 10-ին:

Ունկնդիրների կազմը.— Ունկնդիրների բարձրագոյն թիվը առ 20-ը փետրվարի, երբ նոր ընդունիլութիւնները դադարեցվեցին՝ հասավ 260 անձի, երկու սեռից, որոնցից 121 իսկական ուսանողներ, որոնք ավարտած էին միջնակարգ դպրոցներ, և 139 կողմնակի ունկնդիրներ, որոնք միջնակարգ դպրոցներ չէին ավարտել և ունեին որոշ հասարակական դիրք: Ուսանողական կազմը ամենամեծ մասամբ բաղկացած էր ուսուցիչներից և այլ պաշտօնեաներից, և որպեսզի նրանք հնարավորութիւն ունինան դասախօսութիւնները լսիլու՝ ֆակուլտետը որոշեց դասախօսութիւնները նշանակել իրիկուններին:

Դասախօսված առարկաները.— Սեմիստրի ընթացքում դասախօսիլ են— Ստ. Մալխասեանց— հայոց լեզու, դրաբար, մատինադիրների ընթերցանութեամբ ու բացատրութեամբ, շաբաթական 4 ժամ: Մեսրոպ եպիսկոպոս— հայոց գրականութիւն. սկզբնական շրջան և կրօնական մատինագրութիւն, շաբաթական 2 ժամ: Երվ. Տեր-Մինասեան— հայոց պատմութիւն, սկզբնական շրջան, շաբաթական 2 ժամ: Յակ. Մանանդեան— հայոց պատմութիւն, թիւրք-թաթարական արշավանքների շրջանը, շաբաթական 2 ժամ: Գարեգին եպիսկոպոս— գրչութեան արվեստը, շաբաթական 2 ժամ: Ռուբ. Աբրահամիան— Տիւրքիւն լեզվաբանութեան, շաբաթական 2 ժամ, և յունարեն, շաբաթական 2 ժամ, բացի սրանից՝ իբրև ոչ պարտադիր առարկայ, բացակայ դասախօսների ազատ ժամիրին, դասավանդիլ է լատիներէն, առանց վարձատրութիւն: Սիր. Տիգրանեան— հոգեբանութիւն, շաբաթական 2 ժամ: Ա. Քալան-

Թար (ժամանակի ուշ լինիլու պատճառով՝ փոխանակ Հին Արևիլքի պատմութեան, Ֆակուլտէտի համաձայնութիամբ (Հին Արևիլքի պատմութեան աղբիւրները և ուսումնասիրութիւնը: Ն. Սիմոնեան— Ընդհանուր պատմութիւն, ԺԵ դար, անցումն միջին դարերից դէպի Նոր դարը, շաբաթական 2 ժամ: Լիդ. Ուսպենսկայա— Ֆրանսիէն, շաբաթական 4 ժամ, որից դուրս նաև ուրիշ դասախօսների ազատ ժամեր: Բօր. Իվանցով— անգլերեն, շաբաթական 3 ժամ: Ն. Կօրօբկա, ընդհանուր գրականութիւն, շաբ. 2 ժամ: Ա. Մանուիլով— Ժողովրդական տնտեսութիւն: Պարապմունքները ուշ (զատկից յիտոյ) սկսող դասախօսներին իրանց դասընթացը լրացնելու հնարավորութիւն տալու նպատակով համալսարանի պ. ռէկտորը կարգադրեց, որ այդպիսիների դասախօսութիւնները շարունակվեն մինչև յունիսի 15-ը: Ըստ այսմ պրօֆ. Մանուիլովը կկարդայ 25 ժամ, Ա. Քալանթարը 24 ժամ, այսպես էլ Իվանցովը և Կօրօբկան կշարունակին իրանց շաբաթական դասերը: Դասախօսութիւնների համառօտ ծրագիրները ներկայացված են առանձին:

Ֆակուլտէտի գործունէութիւնը.— Ֆակուլտէտի դեկան նշանակված էր Մեսրոպ Եպիսկոպոսը, քարտուղարը ընտրված էր Ստ. Մալխասեանց, դիվանի կառավարիչ հրավիրված էր Արմինակ Բաբեան և Մատինադարանի ժամանակավոր կառավարիչ՝ Յակոբ Մանանդեան:

Ֆակուլտէտի նիստերին մասնակցելու իրավունք ունէին պրօֆէսօրները, դօցենտները և դօցենտի պաշտօնակատարները, իսկ դասատուները իրավունք ունէին մասնակցելու միայն խորհրդակցական ձայնով:

Ֆակուլտէտի գործունէութիւնը կատարվել է շատ անպաստ պայմաններում. համալսարանը չունէր դասախօսութիւնների համար յարմար շենք, Առևտրական դպրոցում այս նպատակին յատկացված մասը Ֆակուլտէտի տնօրէնութիւն տակ չէր գտնվում, ուստի յաճախ աշակերտների նվազախումբը կամ կողմնակի հանդէսների համար հավաքված ժողովուրդը աղմուկներով խլացնում էին դասախօսութիւնը, — Լուսավորութիւնը յաճախ չէր լինում, շատ անգամ դահլիճը չէր տաքացւում մազութ չլինելու պատճառով: Ֆակուլտէտը զուրկ էր գրադարանից: Համալսարանի համար գնված գրքերից շատ փոքր մասը փոխադրվեց Ալեքսանդրապօլ մարտի վերջերին, մի քանի գիրք էլ մայիսի 29-ին: Այս գրքերից էլ օգտվիլ կարիլի չեղավ, որովհետև չկային ապահով սենիակ և պահարաններ՝ գրքերը տեղավորելու և դարսելու համար: Ուսանողները զուրկ էին անհրաժեշտ ձեռնարկներից և բացի սրանից՝ առավոտները պաշտօններով զբաղված լինելով և իրիկոներին դասախօսութիւններին յաճախելով՝ ժամանակ էլ չէին ունենում առանձին պարապմունքի:

Այս և ուրիշ աննպաստ պայմանները հարկավ ազդեցութիւն պիտի ունենային պարապմունքների կանոնավորութեան և արդիւնավորութեան

վրայ, և նրանց վերացնելը անհրաժեշտ պահանջ է: Չնայելով այս ան-
նպաստ պայմաններին դասախօսութիւններն անխափան շարունակվել
են մինչև սեմեստրի վերջը:

Ֆակուլտետը մինչև յունիսի 1-ը ունեցել է 19 նիստ: Բացի ընթա-
ցիկ հարցերից այդ նիստերում զբաղվել է և որոշումներ կայացրել հե-
տևեալ հարցերի մասին. որոշել է իսկական ուսանող և կողմնակի ուն-
կընդիր ընդունվելու պայմաններն ու սահմանել է ուսման վարձը, ո-
րոնցով և ղեկավարվել է, որոշել է կազմել յատուկ ֆոնդ գիտական
հրատարակութիւնների համար և այս նպատակով արդեն ստացել է
մեծարժեք նվերներ վաճառելի գրքերով, զբաղվել է համալսարանի տե-
ղի հարցով և նրա կարծիքը ֆակուլտետի հ. ղեկանը ժամանակին զե-
կուցել անձամբ հանրային կրթութեան պ. մինիստրին: Կազմիլ է նա-
խագիծ առաջիկայ սեմեստրի դասախօսների և առարկաների նախա-
հաշվով հանդերձ և մարտին ուղարկել է պ. ըէկտորին, մշակել է նա-
խագիծ համալսարանի ժամանակավոր կանոնադրութիւն և մայիսի
23-ին ուղարկել է պ. ըէկտորին ի տնօրինութիւն: Մասնակցել է մայիսի
28-ի ազգային տօնին և այս առիթով նույն օրը երեկոյեան կազմա-
կերպել է համալսարանի շէնքում գիտական դասախօսութիւն տօնի
նշանակութիւն բացատրող (դասախօսեց Սիր. Տիգրանիանը): Վերջա-
պէս ֆակուլտետը որոշել է ուսանողներին դյուրութիւն ընծայելու հա-
մար. տպագրել դասախօսութիւնները և այլ անհրաժեշտ ձեռնարկներ.
սակայն աննպաստ պայմանների պատճառով ֆակուլտետը հնարավո-
րութիւն ունեցավ տպագրիլ միայն Ս. Տիգրանեանի թարգմանած՝ Ջէմսի
հոգէբանութիւնից 7 մամուլ և նրա դասախօսութիւններից 3 մամուլ:
Ուրիշ դասախօսների աշխատանքները և դասախօսութիւնները անհնար
եղավ տպագրել: Դրա համար անհրաժեշտ է որ քաղաքում գտնվի բա-
վականաչափ պարագաներով տպարան կամ գոնէ վիմագրատուն և ձեռ-
նարկներ տպագրիլու համար յատուկ գումար:

Նվէ՛ւնե՛ւ.— Սեմեստրի ընթացքում ստացվել են յօգուտ համալսա-
րանի նվերներ դրամով և գրքերով: Դրամական նվերներ ստացվել են—
Վ. Պօղոսեանի ժառանգիրից. Անդրկովկասեան բօներով 20794 ռ.,
Միսակ Մատուրեանից 20000 ռ., Կովկասեան Բանկի Երևանեան բա-
ժանմունքից 200000 ռ., Լիպարիտ Շահինեանից՝ 2500 ռ., Լևոն Համ-
բարձումեանից՝ 10000 ռ., Թիֆլիսի Հայկական ակումբից Վրացական
բօներով 10000 ռ., Անյայտ նվիրատուից ֆին. ագենտ Խանպապեանի
միջոցով 25000 ռ., ընդամենը Անդրկովկասեան բօներով 20794 ռ., վրա-
ցական բօներով 10000 ռ. և հայկական չեքերով 280000 ռուբլի: Գրքե-
րով նվէրներ ստացված են յօգուտ համալսարանի գրադարանի՝ Վրաս-
տանի համալսարանից 4 գիրք Մելիք-Ցոհանջանիանից 2 գիրք. յօգուտ
գիտական հրատարակութիւնների ֆօնդի (վաճառելի)— Սիր. Տիգրա-
նեանից 22 օր. Ստրախովի Հոգեբանութեան հիմնական գաղափարների

մասին, Հառիճոյ ընկերութիւնից 150 օր. Հառիճոյ վանքի պատմութիւնից, Ստ. Մալխասեանցից և Գարեգին եպիսկոպոսից 125 օր. Պատմագիրք հայոց հրատարակութիւնից (50 Ագաթանգեղոս հրատարակութիւնները, Ղուկասիան ընկերութեան վարչութիւնից՝ Ղուկասեան մատենադարանի բոլոր (16 անուն) հրատարակութիւնները, ընդամենը 365 օրինակ: Նույն ընկերութիւնից նվէր են ստացված մի քանի կահ-կարասիք, ինչպես աթոռներ, բազկաթոռներ, պահարաններ:

Դրամական ելի և մուտի.— Առ 1-ն յունիսի մուտք է եղել— պետական գանձարանից 665451 ռ. 80 կ., Դ. Զավրիեանից 100 ռ., ուսման վճարներից 56400 ռ., նվէրներից 280000 ռ., այլև Անդրկովկասեան բօներով 20794 ռ. և Վրացական բօներով 10000 ռ., զանազան 27718 ռ. 80 կ., ընդամենը 1.069570 ռ. 60 կ. 20.794 ռ. Անդրկ. բօներով 10000 ռ. Վրաց բօներով ելք է եղել ռոճիկներ պաշտօնեաներին 611.700 ռ. 52 կ., Դիվանական ծախսեր 5012 ռ., թղթի, գրքերի տպագրութեան 17400 ռ. բօներով և 59100 ռ. չեքերով, յանձնարարված ուղևորութիւններ՝ 6040 ռ. բօներով և 6.822 ռ. չեքերով այլևայլ ծախսեր՝ 4896 ռ. բօներով և 3425 ռ. 69 կ. չեքերով. ընդամենը 686.060 ռ. 21 կ. չեքերով և 28.336 ռ. բօներով:

Իբրև լրացումն յայտնում ենք, որ պ. Բէկտորի կարգադրութեան համաձայն բոլոր ուշ սկսող դասատուները դասախօսութիւնները շարունակեցին մինչև յունիսի 12-ը, լրացրել են ամբողջ դասընթացը ըստ վիրոյիշեալ ժամերի քանակի:

Պատմաիզլարաճական ֆակուլտետի
ղեկանի պրոֆեսորական
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Քարտուղար՝
Ռ. ԱՅՐԱՆՍՅԱՆ

22 ՊԵՆԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թթ. 190—191:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երևանի համալսարանի կազմակերպչական յանձնաժողովի նիստի, 14-ին յունիսի 1920 թ. Երևան: Նիստը բացվեց համալսարանի ռեկտոր Յու. Ս. Ղամբարյանի նախագահությամբ: Ներկա էին կազմակերպիչ Դ. Խ. Զաւրիեան և պատմաիզլարաճական ֆակուլտետի անդամներ Մեսրոպ և Գարեգին եպիսկոպոսներ, Ե. Տեր-Մինասեան, Ա. Լ. Քալանթար և Ռ. Աբրահամյան:

Քննում էր համալսարանական շենքի խնդիրը և դրա հետ կապւած՝ նաև պատմաիզլարաճական ֆակուլտետի Երևան փոխադրելու հարցը: Ուշադրութեան առնւեց պատմաիզլարաճական ֆակուլտետի

հետեւեալ որոշումը. «Սկզբունքով ընդունելով ֆակուլտետների համա-
խմբման անհրաժեշտութիւնը մի տեղում, ժողովը գտնում է, որ պատ-
մալեզվաբանական ֆակուլտետի տեղափոխումը Երեւան ընդունելի է
միայն այն դեպքում, երբ համալսարանի համար պահանջատէ շէնքը
ու բոլոր այլ յարմարութիւնները տրւին մինչև յուլիսի 1-ը» (տ. արձ.
իդ. 11 յունիսի 1920 թ.): Այնուհետև, ի նկատի ունենալով, որ առա-
ջիկայ սեպտեմբերից պետք է բացուին նաև իրավաբանական և բնա-
գիտական ֆակուլտետները, ժողովը գտաւ, որ իբրև ֆակուլտետների
համար Երեւանում անհրաժեշտ են հետեւեալ շէնքերը. — 1) Նախկին
ուսուցչական սեմինարիայի շինութիւնները, 2) 5 սենեակ որպէս լսա-
րաններ պատմալեզաբանական և իրաւաբանական ֆակուլտետների
դասախօսութիւնների համար և որպէս համալսարանի դիւան, 3) երեք
ֆակուլտետների ուսուցչականների բնակարանների համար 45 սենեակ:

Որոշեց. սկզբունքով անթույլատրելի համարել ֆակուլտետների
բաժանումը և բաշխումը երկու քաղաքների միջ. Երեւանին, որպէս մայ-
րաքաղաքի, տալ գերադասութիւն և խնդրել Հանրային կրթութեան պ.
Մինիստրին միջոցներ ձեռք առնել կենտրոնացնելու բոլոր ֆակուլտետ-
ները Երեւանում, ի նկատի ունենալով պատմալեզաբանական ֆակուլ-
տետի վերոհիշյալ կարծիք որոշումը՝ մինչև յուլիսի 1-ը: Հարկաւոր
շէնքերը տրամադրելու մասին և յատկացնել համալսարանին ոլոր
պահանջատէ շէնքերը: — Ռեկտոր Ղամբարեանի կարծիքով եթէ բոլոր
շէնքերը հնարաւոր չի տրամադրել համալսարանին մինչև սեմեստրի
սկիզբը, այդ դեպքում համալսարանի տեղի հարցը լուծել յօգուտ Ալեք-
սանդրապօլի, ստեղծելով պահանջատէ պայմանները այնտեղ նույն ժա-
մանակամիջոցում, ի նկատի ունենալով պալիգոնի խոշոր առաւելու-
թիւնները: Գարեգին եպիսկոպոսի, Մեսրոպ եպիսկոպոսի, Ծ. Տեր-
Մինասեանի և Ռ. Աբրահամեանի կարծիքով եթէ անհնարին լինի յատ-
կացնել համալսարանին Երեւանում բացի սեմինարիայից մյուս շէն-
քերը, այդ դեպքում տեղաւորել պատմալեզվաբանական և իրավաբա-
նական ֆակուլտետները սեմինարիայի շէնքում, ծայրահեղ դեպքում
ժամանակավորապէս յատկացնելով դասախօսների բնակարաններ և
սենեակներ նույն շէնքի մեջ: — Դ. Խ. Զաւրեանի կարծիքով վերջին
առաջարկութիւնը հավասարազօր է բնագիտական ֆակուլտետի բաց-
ման յետաձգման անորոշ ժամանակով, որովհետև լաբորատորիաների
կազմակերպման համար անհրաժեշտ ազատ շէնք չկա:

Նախագահ — ռեկտոր համալսարանի
ՏՈՒ. ՂԱՄԲԱՐԵԱՆ

Անդամներ — ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ծ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ — միանում է
պ. ռեկտորի կարծիքին

21 հունիսի 1920— Երևան

Նախագահ՝ ճախարարագետ՝ ՀԱՄՈ ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ

Լսացիլն— 1. Կրթական նախ[արարի] ղեկուցումը համալսարանի տեղափոխության և իրավագիտական ու բնագիտական բաժիններ բաց անելու մասին:

Որոշեցիլն— 1. ա) Համալսարանը իր բոլոր ֆակուլտետներով փոխադրել Երևան:

բ) Սեմինարիայի շենքը տրամադրել համալսարանին:

գ) Պրոֆեսորների համար գտնել մասնավոր շենքեր:

դ) Հրահանգել ռեկվիզիցիոն կոմիսիային բռնագրավելու պրոֆ[եսորների] համար, առաջին հերթին դատարկված բոլոր տները:

ե) Բանալ իրավաբանական ֆակուլտետ, իսկ բնագիտական ֆակուլտետի համար տեսնել նախապատրաստական աշխատանքներ:

զ) Հանձնարարել կրթական նախարարին, որ ներկայացնե համալսարանի կանոնադրությունը:

Նախարարագետ՝ ՀԱՄՈ ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ

Ն. խ. վարիչ՝ Գ. ԽՈՋԱՄԻՐՅԱՆ

Ն. խ. քարտուղար՝ Յ. ՏԵՎԵՃՅԱՆ

22 ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 128:

ԶԵԿՈՒՅՈՒՄ 1920 ԹՎԻ ԱՄԱՌՎԱ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՈՒՄ

17 հոկտեմբերի 1920 թ.

Երևան

Համաձայն հունիսի 11-ի 1920 թ. ֆակուլտետի ժողովի արձանագրական որոշման, ես հանձն էի առել վարել ֆակուլտետի ուսումնական ընթացիկ գործերը Ալեքսանդրապոլում առանց տնտեսական կազմակերպչական պարտավորությունների: Այնուհետև, հունիսի 22-ի գրությամբ, համալսարանիս ռեկտոր պր. Վամբարյանը հանձնարարել էր ինձ ի կատար ածել ամառվա ընթացքում ֆակուլտետի հետևյալ որոշումները՝ 1. Բանակցության մեջ մտնել համաձայն ֆակուլտետի 9 հունիսի որոշման այն անձնավորությունների հետ, որոնք հրավիրվելու են իբրև դասախոս առաջիկա կիսամյակում: Հրավիրվելիք անձնավորություններն էին՝ Ն. Աղբալյան, Հր. Աճառյան, Պատրո-Բանիան, Անդրեաս, Ֆր. Մուրադ, Աշոտ Հովհաննիսյան, պրոֆ. Մսերյան, պրոֆ. Աղոնց և Հ. Օրբելի: Ի կատարումն այդ հանձնարարության ուղարկված է հրավեր պր. Աճառյանին (գրութ. № 137) և 138, 140 գրությամբ դիմում է արված Հայաստանի Հանրապետության դիպլոմատիական ներկայացուցչին Գերմանիայում և Հր. Մեսրոպ վարդապետ Նշանյանին Երուսաղեմում, որ հաղորդեն ֆակուլտետիս պրոֆ. Պատրո-Բանիանի,

Անդրեասի և Ֆր. Մուրադի հասցեները: Աշոտ Հովհաննիսյանին և Նիկ. Աղբալյանին դիմում է արված բերանացի կերպով, իսկ պրոֆ. Սոսո-
յանի, պրոֆ. Ադոնցի և Հ. Օրբելու հետ անհնարին էր բանակցություն-
ներ վարել, որովհետև նրանք գտնվում են Մոսկվայում և Ֆինլանդիա-
յում:

2. Համաձայն ռեկտորի առաջարկի, հանձնարարված էր ինձ նաև
միջոցներ ձեռք առնել և գտնել համապատասխան թեկնածուներ
նա-հոռոմեական գրականության պատմության, բյուզանդագիտության,
պարսկերենի և վրացերենի ամբիոնների համար: Պր. ռեկտորը միա-
ժամանակ խնդրել էր, որ այդ ուղղությամբ կատարվելիք աշխատանքի
հետևանքի, ինչպես և ձեռք առած միջոցների մասին հայտնեմ իրեն:
Ի պատասխան այդ կարգադրության, 29 հունիսի N 117 գրությամբ
ես հայտնեցի ռեկտորին, որ թեկնածուներ պետք է որոնել Բաքվում
կամ Թիֆլիսում և որ այդ ինձ համար շատ դժվար է, որովհետև այդ
նպատակի համար անհրաժեշտ կլինեի գալ ինձ Թիֆլիս, մինչդեռ ես
ամառվա ընթացքում պարտավոր եմ մնալ Ալեքսանդրապոլում: Հայտ-
նելով այդ մասին, խնդրել էի պր. ռեկտորին, որ այդ հանձնարարու-
թյունը, ըստ իր բարեհայեցողության, տալ ֆակուլտետիս մի ուրիշ
անդամի, որ գտնվում է Թիֆլիսում, ուր թերևս հնարավոր լինի գտնել
համապատասխան թեկնածուներ վերոհիշյալ ամբիոնների համար: Պր.
ռեկտորը հուլիսի 2-ի գրությամբ հայտնել է ինձ, որ ստացել է իմ
N 117 գրությունը և թեկնածուներ հրավիրելու խնդիրը խորհրդակցու-
թյան նյութ է դարձնելու Թիֆլիսում. ֆակուլտետիս անդամների նիս-
տում:

3. Երրորդ հանձնարարությունն էր պր. ռեկտորի ուսանողների ըն-
դունելության մասին անել համապատասխան կարգադրություն: 16-ը
հուլիսի N 141 գրությամբ հայտնել էի Հանրային կրթության և ար-
վեստի նախարարության և N 152 գրությամբ պր. ռեկտորին, որ ան-
կարելի է ի կատար ածել ֆակուլտետի որոշումը ուսանողների ընդու-
նելության մասին մինչև համալսարանի տեղափոխման խնդրի վերջ-
նական կարգավորումը: Այդ խնդիրը ևս վերջնականապես կարգավոր-
ված է այժմ Երևանում:

4. Զորորդ հանձնարարությունն էր պր. ռեկտորի՝ ի կատար ածել
ֆակուլտետի որոշումը արտասահմանում գրքերի զնման դործը կադ-
մակերպելու և նվերներ ստանալու մասին: Այդ հանձնարարությու-
նը, որ խիստ մեծ կարևորություն ունի ֆակուլտետիս դիտական բարգա-
վաճման համար, ի կատար է ածված հուլիս ամսի սկզբին: Հուլիսի
7-ի N 132 գրությամբ դիմել եմ Հանրային կրթության մինիստրին և
խնդրել, որ մինիստրությունը միջնորդի Արտաքին գործոց նախարա-
րության առաջ, որ վերջինս մեր դիմումները՝ N 124, 125, 126, 127,
128, 129, 130 և 131 անհապաղ ուղարկի Հայաստանի Հանրապետու-

թյան դիպլոմատիական ներկայացուցիչներին Ամերիկայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Կ. Պոլիսում, Ավստրիայում և Պարսկաստանում և հրահանգի իր կողմից ի կատար ածելու ֆակուլտետի խնդիրքը գրքերի գնման ու նվերներ ստանալու մասին: Դիպլոմատիական ներկայացուցիչներին հատուկ գրություններ են ուղարկված, որ նրանք ըստ իրենց բարեհայացողության, հրավիրեն ձեռնահաս ուժեր և կազմակերպեն համալսարանիս համար կամավոր նվիրատվությունների հանգանակում և ձեռք բերեն համալսարանի գրադարանի համար գրքեր թե գիտական հիմնարկություններից և թե մասնավոր անձերից, որոնք բարի կլինեն իրանց կամավոր նվերներով օժանդակ լինելու համալսարանիս բարգավաճման մեծ գործին: Հավաքված գրքերը խնդրել եմ առանց հապաղման մաս-մաս ուղարկել համալսարանիս՝ Հայաստան: Այդ դիմումները, ինչպես ինձ հայտնել են, արդեն ուղարկված են դիպլոմատիական ներկայացուցիչներին և կարելի է հուսալ, որ հետզհետե կստացվեն արտասահմանից գրքեր:

5. Ի կատար ածելով ֆակուլտետի վերաբերյալ այլ ընթացիկ գործերը, ամառվա ընթացքում կարգի եմ բերել ֆակուլտետի գրասենյակային նախկին գործերը, որ գտնվում էին ավելի քան անբավարար վիճակում: Կազմված է այժմ ամեն մի ուսանողի համար առանձին գործ և բոլոր գրագրությունները ներմուծված են մտից և ելից մատյանները, իսկ գրագրությունների վրա նշանակված են մատյանների համարները:

6. Վեցերորդ հանձնարարությունն էր՝ վճարել ճանապարհածախս և օրապահիկ Ե. Տեր-Մինասյանին և Ռ. Աբրահամյանին, որին ռեկտորը հրավիրած է եղել Երևան՝ վարելու ֆակուլտետի և ռեկտորի քարտուղարի գործերը: Եր. Տեր-Մինասյանին ճանապարհածախսը և օրապահիկը վճարված է, որովհետև նա Երևան էր ուղարկված ֆակուլտետի որոշման համաձայն (արձ. ի տ), իսկ պրն. Ռ. Աբրահամյանին ճանապարհածախս և օրապահիկ չի վճարված, որովհետև նրան Երեվան ուղարկելու մասին ֆակուլտետի արձանագրական որոշում չկա, բացի այդ դժվար էր որոշել, թե արդյոք նրան հասանելիք գումարը որ կրեղիտից է վճարվելու՝ ֆակուլտետի տրամադրության տակ գտնվող գումարներից, թե ռեկտորի:

7. Պր. ռեկտորը հունիսի 22-ին ուղարկել էր ինձ Ե. Ֆրանգյանի, Կ. Բասմանջյանի և Նիկեյուի խնդրագրերը համապատասխան փաստաթղթերով և խնդրել քննության առնել այդ խնդրագրերը ֆակուլտետի նիստում, ինչպես նաև Մ. Խոստիկյանի վաղուց ներկայացրած խնդրագիրը և հետևանքի մասին հայտնել իրան: Ամառվա ընթացքում այդ հանձնարարությունը, բնականաբար, անկարելի էր ի կատար ածել և այժմ, երբ ֆակուլտետն արդեն հավաքվել է, առաջիկա նիստերից մեկում այդ խնդիրը կդրվի քննության:

Պր. ռեկտորը հունիսի 22-ի գրությամբ հաղորդել էր ինձ նաև ի գիտություն, որ ինքը հրավիրել է պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի համար պրիվատ-դոցենտի պաշտոնով Գ. Ղափանցյանին և ուսուցչի պաշտոնով՝ Աշոտ Գասպարյանին: Հուլիսի 2-ին պր. ռեկտոր կարգադրել էր ծառայության հրավիրել գործավարի օպնականի պաշտոնով Թիֆլիսի պոլիտեխնիկումի տնտեսագիտական բաժնի ուսանող Տիգրան Գալստյանին, որը և հրավիրվեց անմիջապես պաշտոնի: Սակայն մի քանի օր շանցած, նրան բանտարկեցին, իբրև մեծամասնականի: Համաձայն պր. ռեկտորի հեռագրական կարգադրության, հուլիսի 21-ին № 146 գրությամբ դիմեցի Շիրակի շրջանի նահանգապետին և կցելով պր. ռեկտորի երաշխավորության հեռագիրը, խնդրեցի, որ պր. Տ. Գալստյանը ազատ արձակվի և մնա իր ստանձնած պաշտոնում, սակայն այդ դիմումը մնաց անհետևանք և պր. Տ. Գալստյանը, ըստ երևվության, մինչև այժմ գտնվում է բանտում:

Ամառվա ընթացքում ստացված են, իբրև նվեր, համալսարանի գրադարանի համար 39 կտոր գիրք պր. Մարտին Հակոբյանից, ուն պր. Գր. Ռաֆայելյանից 36 կտոր գիրք: Այդ նվիրատվությունների համար հայտնված է շնորհակալություն գրքերն այժմ տեղափոխված են Երևան:

Բացի այդ, հատուկ ցուցակով ստացված են Ալեքսանդրապոլում նախկին 153 Բակինսկի պոլկի գրադարանի երկրորդ, չորրորդ, վեցերորդ և իններորդ բաժինները և այդ գրքերը ևս բերված են այժմ Երևան:

Ի նկատի առնելով, որ ֆակուլտետի ժողովում ցանկություն հայտնված հավաքել առաջին հերթին Հայաստանում մասնավոր մարդկանց մոտ գտնվող և համալսարանի գրադարանի համար պիտանի գրքերը, Ալեքսանդրապոլում հիստեն հազար ուսուցիչ գնել եմ, համաձայնությամբ Ալեքսանդրապոլում գտնվող ֆակուլտետի անդամներ Ս. Տիգրանյանի, Երվանդ Տեր-Մինասյանի և Ռ. Աբրահամյանի, ֆակուլտետիս դիվանապետ Արմ. Բաբայանից մոտ 150 գիրք, որոնց գնահատությունը կատարել ենք և գրքերը ևս ցուցակագրել միասին: Այդ գրքերը, որ խիստ արժեքավոր և կարևոր են ֆակուլտետիս գրադարանի համար, նույնպես բերված են այժմ Երևան:

Ամառվա ընթացքում ֆակուլտետի Ալեքսանդրապոլում գտնվող ծառայողներն էին՝ դիվանապետ Արմենակ Բաբայանը և ծառայողներ Մկրտիչ Ալեքսանյանը և Հարություն Գալստյանը: Ծառայողներից Մկրտիչ Ալեքսանյանը պաշտոն է վարել մինչև սեպտեմբերի սկիզբը, իսկ պր. Արմ. Բաբայանը և Հարություն Գալստյանը մինչև հոկտեմբերի սկիզբը: Այդ ծառայողները մնացել են Ալեքսանդրապոլում և ստանձնել այնտեղ պետական ուրիշ պաշտոններ: Անհրաժեշտ է այժմ որոշել, թե արդյոք պետք է նրանց վճարել լրացուցիչ վարձատրություն բացի ռոճիկից:

Շնորհիվ ներկա աշնանային կիսամյակի անկանոն ընթացքի, ես, որպես դեկանի պաշտոնակատար, ստիպված էի պաշտոնավարել մինչև այժմ, թեև ընտրված էի ամառվա ամիսների համար և հուլիս ունեի սեպտեմբերի սկզբին հանձնելու բոլոր դործերը նշանակված դեկանին: Հոկտեմբերի 15-ին, երբ ֆակուլտետը դեռ նոր էր տեղափոխվել Երևան, ես պարտք համարեցի հեռագիր տալ դեկան Մեսրոպ Եպիսկոպոսին, հայտնելով նրան, որ ֆակուլտետը Երևանում է և երեքշաբթի ժամը 5-ին ժողով է և խնդրեցի նրան գալ ժողովին և ընդունել ինձանից գործերը: Սակայն դեկանի բացակայության պատճառով ստիպված եմ շարունակել ֆակուլտետի կողմից ինձ հանձնարարված պաշտոնը:

Արդ, խնդրում եմ ֆակուլտետի հարգելի ժողովից ընտրել դեկան և քարտուղար, ընդունել ինձանից ֆակուլտետի գործերը, նաև ստուգել ու ընդունել ինձանից իմ պաշտոնավարության ընթացքում կատարված ծախսերի հաշիվները և ծախսած գումարների բոլոր փաստաթղթերը:

Դեկանի պաշտոնակատար՝ **Հ. ՄԱՆԱՆՅԱՆ**

Մատենադարան, ֆոնդ 65, թղթապանակ 222, վավերագիր 92 ժԱ, թ. 14—15.

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ
ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ
ԽՈՐՀՐԴԻՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՑԱԿՈՒՆՑՑ
ԲԱՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

№ 4906

22 հոկտեմբերի 1920 թ.
Երևան

Դեռ 1919 թ. համալսարանի օրենքը կանգնած էր այն տեսակետի վրա, որ հայկական համալսարանը անհրաժեշտորեն պիտի ունենա նաև բժշկական ֆակուլտետ: Իհարկե, այդ անհրաժեշտությունը բխում է երկրի անմխիթար բժշկա-սանիտարական դրությունից (համաճարակները և սանիտարիան առհասարակ), որի կարիքները հնարավոր չի լինում ըստ խնամատարության նախարարության վկայության բավարարել տեղական և արտասահմանից հրավիրվող ուժերով: Արտասահմանում նույնիսկ նորմալ ժամանակ, երբ կանոնավոր գործում էին համալսարանները, ուր սովորում էին հազարավոր հայազգի երիտասարդներ, ավարտած անձինք շատ քիչ բացառությամբ գերադասում էին մնալ հարուստ և կուլտուրական կյանքի համար բոլոր հարմարությունները ներկայացնող վայրերում, քան գալ աղքատ և զուրկ կուլտուրական հարմարություններից մեր երկիրը: Այդ է պատճառը, որ միշտ մեծ կարիք էր զգացվում բժշկա-սանիտարական ուժերի: Այժմ, երբ Ռուս-

սաստանի համալսարանները շին տալիս ոչ մի ուժ, ավելի ևս սուր է զգացվում այդ կարիքը, որովհետև թարմ ուժերի նույնիսկ աննշան հոսանքը առայժմ կանգ է առել: Վիճակագրական տեղեկությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի զանազան վայրերում պետական և հասարակական ծառայության մեջ են գտնվում մոտ 150 երիտասարդներ, որոնք ավարտելով բժշկականի երեք կամ ավելի կուրսերը, նախաժողովրդյուն շունեն շարունակելու իրենց ուսումը: Պետք է ի նկատի առնել նաև այն հանգամանքը, որ Անդրկովկասյան համալսարանի փակման պատճառով շատ երիտասարդներ պիտի ստիպվեն թողնել ուսումը, չցանկանալով շարունակել վրացական պետական համալսարանում, որը պատրաստի գիտնական ուժերով ավելի է աղքատ, քան Անդրկովկասյան համալսարանը: Այդ բոլոր հանգամանքները ստիպում են նախարարությանս առաջարկ անել բանալու այս տարի բժշկականի առաջին և չորրորդ կուրսերը, իհարկե, քաջ համոզված լինելով, որ միայն մեր համալսարան ավարտածներն են, որ պիտի շատ քիչ բացառությամբ կապված լինեն մայր երկրի հետ:

Գալով բացվելիք բժշկականի ծախքերին և հարմարություններին, պիտի նկատենք, որ առաջին կուրսը քանի որ բաց է լինելու բնագիտականը, առանձին ծախք չէ պահանջելու, գլխավոր ծախքերը պահանջելու է չորրորդ կուրսը: Միայն նա կարիք կունենա թե առանձին մասնագետ դասատուների և թե առանձին կլինիկաների: Կլինիկաներ ըստեղծել դժվար լինել չէ կարող, քանի որ քաղաքումս խնամատարության նախարարության տրամադրության տակ գտնվող բոլոր հիվանդանոցները իրենց բոլոր մասերով և բյուջեներով կհանձնվեն համալսարանին (վիրաբուժական, կանանց և մանկաբարձության, մանկական, հոգեկան, ներքին հիվանդությունների հիվանդանոցները, մորթու և վեներական վարակիչ բացվելիք հիվանդանոցը): Բժշկական ֆակուլտետի բացումը հնարավոր կդարձնի բացումը անատոմիական և բակտերիոլոգիական ինստիտուտների:

Ի նկատի ունենալով այս բոլորը, առաջարկում ենք ընդունել սրան կից օրինագիծը:

Ժ[ամենակալուր] պ[աշտոնակատուր] Հաճախյն կրթության
և արվեստի նախարարի՝ Պ. ՍՈՏՆԻԿՅԱՆ

ՀՀ ՊԳԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 156, ք. 232,

6. ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին, երեկոյան ժամը 5-ին տեղի ունեցավ Երևանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի 6-րդ նիստը:

Նախագահում էր ֆակուլտետի դեկանի պաշտոնակատար պ. Յ. Մանանդյանը, իսկ արձանագրում էր Ե. Ֆրանգյանը:

Ներկա էին՝ Ս. Տիգրանյան, Մ. Աբեղյան, Ռ. Աբրահամյան, Աշխարհաբեկ Լոռու-Քալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան և Ա. Գասպարյան:

Օրակարգն էր

1. Ֆակուլտետի բացման հարցը

2. Նորեկ խնդրատուների ընդունելության հարցը

Ս. Տիգրանյանը առաջարկում է մի շաբաթով հետաձգել ֆակուլտետի բացումը՝ ի նկատի ունենալով ներկայ լուրջ դրությունը ռազմա-ճակատում:

Կարծիքների կարճ փոխանակությունից յետոյ ձայների մեծամասնությամբ որոշվեց մնալ նախկին վճռին, այսինքն թողնել ֆակուլտետի վարչությանը՝ յայտարարելու ֆակուլտետի աշխատանքների սկզբի մասին, երբ այդ հնարավոր կգտնի:

Սրանից յետոյ ժողովն անցավ նոր խնդրատուների ընդունելության և կայացրեց հետևյալ որոշումները.

1. Յարգվեց օր. Թամարա Անանյանի խնդիրը և ընդունվեց որպես կողմնակի ունկնդիր.

2. Նղիշե Ասլանյանը, թեմականավարտ, ընդունվեց որպես ուսանող.

3. Նղիշե Սեդրակի Բուդաղյանը, Բաքվի տեխնիկական դպրոցն ավարտած, ընդունվեց որպես կողմնակի ունկնդիր, մինչև այդ դպրոցի ծրագրի պարզելը.

4. Մկրտիչ Ստեփանյան, թեմականավարտ, ընդունել որպես ուսանող և պահանջել դոկումենտներ.

5. Արևմտահայ խնդրատուներից նրանք, որոնք ներկայացրել են միայն մասնավոր մարդկանց կողմից վկայություններ, ընդունվում են առ այժմ որպես կողմնակի ունկնդիրներ, մինչև որ կներկայացնին արևմտահայ ուսուցչական միության վարչության պաշտոնական վկայությունը:

Նախագահ՝ 3. ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ

Մ. ԱՐԵՂՅԱՆ

Քարտապարտ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՅԱՆ

Ռ. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

Ա. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Ե. ՖՐԱՆԳՅԱՆ

Մատենադարան, ֆ. 65, թղթապ. 222, վավ. 92 թ., էջ 12:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՍՏԱՏՎԵԼՈՒ
ԿԱՊԱԿՅՈՒԹՅԱՄԲ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

2 դեկտեմբերի 1920 թ.
Երևան

№ 1

Հայաստանում հռչակված է խորհրդային իշխանություն: Մինչև խորհրդային Հայաստանի Հեղկոմի Երևան ժամանելը կառավարական իշխանությունը տրված է ղինվորական հրամանատարությանը, որի գլուխ է նշանակված ընկ. Դրո ԿԱՆԱՅԱՆԸ և Հայաստանի ղինվորական հրամանատարությանը կից՝ ՌԽՖՍՀ կոմիսար ընկ. ՍԻԼԻՆԸ: Հայաստանի բոլոր կառավարական հիմնարկները, պաշտոնատար անձինք և քաղաքացիները պարտավոր են անհապաղ կատարել ղինվորական հրամանատարության հրամանները: Հրամանատարության կարգադրություններին ընդդիմադիր մեղավորները անմիջապես ենթակա են պատասխանատվության հեղափոխական ժամանակի օրենքներով:

Զինյալ ուժերի հրամանատար՝ ԴՐՈ
ՌԽՖՍՀ կոմիսար՝ ՍԻԼԻՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 8, թ. 1:

Հ Ր Ա Մ Ա Ն

ԵՐԼԱՆԻ ԿԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԿԱԳՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ¹

1. Երևանի համալսարանը վերակազմվում է և վերակոչվում Երեւանի Ժողովրդական Համալսարան:

2. Նախկին Համալսարանի ֆակուլտետները փակվում են և հիմնըվում է երկու բաժանմունք՝ բնագիտական և հասարակագիտական:

3. Նախկին Համալսարանի բոլոր պրոֆեսորները, դոցենտները, պրիվատ-դոցենտները, դասատուները և ասիստենտները համարվում են արձակված:

4. Նախկին Համալսարանի գույքի պահպանության ամբողջ պատասխանատվությունը մինչև Համալսարանի լիակատար վերակազմությունը ընկնում է հին վարչության վրա:

5. Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատին կից կազմակերպվում է Համալսարանի վերակազմության հանձնաժողով, որի վրա պարտականություն է դրվում սույն հրամանը հրատարակելու օրից մի շաբաթվա ընթացքում ներկայացնել կոմիսարիատին հաստատության նոր համալսարանի կազմակերպության հիմունքները, ծրագիրը, դասախոսների կազմը և շտատները:

6. Հանձնաժողովի նախագահ է նշանակվում ընկ. Կողբետլյանցը, անդամներ՝ ընկ. ընկ. Զուրարյան, Պիճիկյան և ուսանողության երկու ներկայացուցիչներ:

Լուսժողկոմ՝ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍԱՆ

1920 թ. դեկտ. 17

Հրապարակվել է «Կոմունիստ»-ի 1920 թ. դեկտ. 19-ի № 12-ում:

¹ «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 17—18:

56. Երևանի ժողովրդական համալսարանի կազմակերպման մասին

1. Երևանի համալսարանի վերակազմության հանձնաժողովի աշխատանքները համարել ավարտված և հանձնաժողովը լուծված:

Մանոթություն.— Մինչև Համալսարանի խորհրդի կազմակերպությունը հանձնաժողովի նախագահը մնում է իր պաշտոնում:

2. Ժողովրդական համալսարանի սույն հրամանին կցված ժամանակավոր կանոնադրությունը հաստատել:

3. Ժողովրդական Համալսարանի խորհրդին վերապահել՝ մշակել համալսարանի կյանքի ներքին կանոնադրությունը և հարակից մանրամասն հրահանգներ:

4. Հաստատել ժողովրդական համալսարանի անձնակազմի շտատները.

ա) 20 պրոֆեսոր

բ) 30 դասախոս

գ) 7 լեզուների դասախոս

դ) 10 տեխնիկական և գրասենյակային պաշտոնյաներ

5. Հաստատել.—

ա) Հասարակագիտական ֆակուլտետում դասատուներ՝ ընկ. ընկ. Աբեղյան Մ., Աղբալյան Ն., Տերտերյան Ա., Ղափանցյան Գր., Աբրահամյան Ռ., Լիսիցյան Լ., Մանանդյան Հ., Մելիք-Ալավերդյան Գ., Պիճիկյան Գ., Տիգրանյան Ս., էդիկյան Գ., Թորամանյան Թ., Զուբարյան Գ., Խոնդկարյան Ա.:

բ) Բնագիտական ֆակուլտետում՝ ընկ. ընկ. Հակոբյան Ա., Նալբանդյան Տ., Վարդապետյան Ա., Տեր-Պողոսյան Ավ., Զավրյան Դ., Գուրգենյան Գ., Ղամբարյան Ս., Սավիչ-Զաբլոցկի Կ., Կողբետլյանց Ն.:

6. Երևանի համալսարանի շարժական և անշարժ գույքի բոլոր գործերը, հաշիվները և այլն փոխանցել ժողովրդական համալսարանին:

7. Ներկա հրամանի գործադրությամբ և ժողովրդական համալսարանի խորհրդի առաջին նիստի հրավիրման պարտականությունները ընկնում են Երևանի Համալսարանի վերակազմության հանձնաժողովի նախագահի վրա:

8. Ժողովրդական համալսարանի խորհուրդն սկսում է իր գործունեությունը քաղաքում գտնված անդամների կեսից ոչ պակաս կազմով:

Լուծադրում՝ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. դեկտ. 28

Հրատարակվել է «Կոմունիստ»-ի 1921 թ. նոյեմբերի 4-ի № 24-ում:

57. Երևանի Ժողովրդական համալսարանի ժամանակավոր կանոնադրության մասին

ա) Համալսարանի նպատակն ու անելիքը.

1. Երևանի Ժողովրդական համալսարանը բանվորագյուղացիական ազատ դպրոց է, որ մասսաների սեփականությունն է դարձնում բնական և սոցիալական գիտություններն ու նրանց ուսումնասիրության մեթոդները, նպաստելով կյանքի գիտակցական վերաշինությանը կոմունիստական աշխարհայացքի հիմունքներով:

2. Վերոհիշյալ նպատակներին հասնելու համար Ժողովրդական համալսարանը կազմակերպում է սիստեմատիկ դասընթացներ և հատվածական դասախոսություններ, գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքներ, հրատարակում է ամեն տեսակ աշխատություններ և օժանդակիչ ձեռնարկներ, կազմակերպում է գրադարան, ընթերցարան, թանգարան և այլն:

բ) Գիտական և ուսումնական մասը.

3. Ժողովրդական Համալսարանն ունի երկու ֆակուլտետ՝ բնագիտական և հասարակագիտական:

4. Ֆակուլտետը մշակում է առանձին առարկաների ծրագրեր, որոշում է սեմինարական և լաբորատորական աշխատանքների պլանը, վճռում է ընդհանուր և ընթացիկ ուսումնական հարցերը: Ֆակուլտետի որոշումները հայտնվում են խորհրդին ի գիտություն: Խորհուրդը կարող է բեկանել ֆակուլտետի որոշումները:

Մանրություն.— 1. Դասախոսությունների և գործնական պարապմունքների ծրագիրը մշակելիս պետք է ի նկատի ունենալ, որ համալսարանը ծառայում է մասսաների ընդհանուր կրթական պահանջներին և պետք է հարմարվի լսարանի պատրաստականության աստիճանին:

Մանրություն.— 2. Համալսարանի պարապմունքները պետք է առաջ տարվեն լաբորատորական մեթոդով և ըստ կարելույն քիչ ժամեր պետք է հատկացվի դասախոսություններին:

5. Հատուկ մասնագիտական պատրաստություն պահանջող դասախոսություններ և պարապմունքներ կազմակերպվում են, եթե նախապես առաջարկություն է արված այդ մասին տասից ոչ պակաս ունկընդիրների կողմից:

6. Գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանք-

ներին ունկնդիրները մասնակցում են աշխատանքները ղեկավարող դասատուի համաձայնությամբ:

7. Պակաս պատրաստություն ունեցող ունկնդիրների համար Խորհրդի թույլտվությամբ կազմակերպվում են խմբական հրատապ պարապմունքներ այնպես, որ պարապմունքները շտապան սիստեմատիկ, նախապատրաստական դասընթացների կերպարանք, որպիսին է երկրորդ աստիճանի դպրոցը:

8. Համալսարանի սիստեմատիկ դասընթացներն ու պարապմունքները ընդգրկում են կիսամյա կամ տարեկան շրջան:

9. Համալսարանի պարապմունքները տեղի են ունենում երեկոյան ժամերին. ցերեկվանը կազմակերպվում են ունկնդիրների հատուկ համաձայնությամբ:

10. Ունկնդիրները ընդունվում են առանց քննության, 16 տարին լրացած անձինք, մինչև խորհրդի կողմից հաստատված թվի լրացումը:

Մեծնություն.— Առաջին հերթին ընդունվում են բանվորներն ու չքավոր գյուղացիները և ապա մյուս քաղաքացիները:

11. Ուսումը համալսարանում ձրի է:

գ) Ուսումնական կազմը.

12. Համալսարանի դասատուները բաժանվում են երկու կարգի՝ պրոֆեսորների և դասատուների: Համալսարանի պրոֆեսոր կարող է ընդունվել նա, ով ունի այդ կոչման համար անհրաժեշտ գիտական աշխատություններ և արժանիքներ:

13. Համալսարանի պրոֆեսորներին ու դասատուներին ֆակուլտետի առաջարկությամբ ընտրում է խորհուրդը երկու տարով և հաստատում Լուսավորության ժողովրդական կոմիտարը: Երկու տարուց հետո նրանք ենթարկվում են վերընտրության:

14. Ֆակուլտետի առաջարկով խորհուրդը կարող է հրավիրել շտապից դուրս դասախոսներ և մասնագիտական դասընթացների կամ հատվածական դասախոսությունների համար, այլև որևէ գիտական պարապմունքներ, էքսկուրսիաներ և այլն ղեկավարելու:

15. Պրոֆեսորների և դասախոսների համար աշխատանքների պարտադիր ժամաչափը համալսարանում որոշվում է շաբաթական 6 ժամ: Արտաժամյա աշխատանքի ժամերը վճարվում են առանձին՝ ժողովրդական Աշխատանքի Կոմիտարիատի որոշած նորմաներով և Լուսավորության ժողովրդական Կոմիտարիատի համաձայնությամբ:

դ) Համալսարանի կառավարությունը.

16. Համալսարանի բարձրագույն մարմինը համալսարանի Խորհուրդն է:

17. Խորհրդի մեջ մտնում են ֆակուլտետների երկու վարիչները, երեք ներկայացուցիչներ՝ դասախոսներից, հինգ՝ ունկնդիրներից և հինգ ներկայացուցիչ (մեկական)՝ ժողովրդական Լուսավորության կոմիտա-

րիատից, պրոֆեսիոնալ միություններից, հորհրդային կրթական կադ-
մակերպություններից, Պրոլետ-կուլտուրայից և Կոմունիստական կու-
սակցությունից:

18. Խորհրդի իրավասության է ենթարկվում ֆակուլտետների կող-
մից առաջարկված նոր դասախոսների ընտրությունը և համալսարանի
ամբողջ վարչությունը:

Խորհուրդն է կազմում համալսարանի նախահաշիվը և կատարում
ծախսերը:

19. Խորհուրդն ընտրում է մի տարով ժողովրդական համալսարա-
նի վարիչ և նրա փոխանորդ՝ ժողովրդական համալսարանի ամբողջ
ուսումնական կազմի դասախոսներից, և քարտուղար՝ խորհրդի ան-
դամներից: Ֆակուլտետների վարիչների հետ նրանք կազմում են Խոր-
հրդի նախագահությունը:

20. Ժողովրդական համալսարանի վարիչը Խորհրդի և համալսա-
րանի անմիջական և պատասխանատու ներկայացուցիչն է ինչպես ներ-
սը, նույնպես և դուրսը:

21. Ընթացիկ աշխատանքներն առաջ տանելու համար Խորհրդի
նախագահությունը հրավիրում է գրադարանապետ, դիվանապետ, հաշ-
վապահ, տնտեսական մասի վարիչ, գանձապահ և տեխնիկական պաշ-
տոնյաներ:

22. Լուս. Ժող. Կոմիսարիատի ներկայացուցիչն ունի վետոյի իրա-
վունք Խորհրդի բոլոր որոշումների նկատմամբ: Վիճելի խնդիրների վըճ
ռող բարձր ինստանցիան Լուս. Ժող. Կոմիսարիատն է:

23. Ֆակուլտետն ընտրում է մի տարով իր նախագահությունը, ֆա-
կուլտետի վարիչին, նրա փոխանորդին և քարտուղարին:

24. Համալսարանի և ֆակուլտետների վարիչների, նրանց փոխա-
նորդների, նաև Խորհրդի և ֆակուլտետների քարտուղարների աշխա-
տանքը վճարվում է առանձին:

Ե) Համալսարանի գործավարությունը.

25. Խորհրդի և ֆակուլտետների նիստերը լինելու են ամսական
առնվազն մի անգամ:

Նիստերի օրինականության համար պահանջվում է բոլոր անդամ-
ների մի երրորդի մասնակցությունը, իսկ նոր դասախոսներ ընտրելու
և հին դասախոսներ վերընտրելու համար՝ երկու երրորդի ներկայու-
թյունը:

26. Խորհրդի նիստերը հրավիրում է համալսարանի վարիչը ան-
միջապես և կամ թե անդամներից առնվազն հինգ հոգու գրավոր հայ-
տարարությամբ: Այս վերջին դեպքում համալսարանի վարիչը պարտու-
կան է մի շաբաթվա ընթացքում խորհրդի նիստ գումարել:

27. Խորհրդի նախագահության նիստերը ևս հրավիրվում է Ժող.

Համալսարանի վարիչը անմիջապես և կամ անդամներից 3-ի առաջարկությամբ:

28. Խորհրդի և նրա նախագահության նիստերում հարցերը որոշվում են ձայների հասարակ մեծամասնությամբ, հավասարության դեպքում թույլատրելով կրկնաքվեարկություն:

Մանքություն.— Բացականների ձայնի փոխադրությունը ուրիշներին չի թույլատրվում:

29. Հարցերը լուծվում են բաց ձայնատվությամբ, եթե նիստին ներկա եղողների քառորդը չպահանջի գաղտնի քվեարկություն:

Մանքություն.— Համալսարանի նախագահության և դասախոսների ընտրությունները կատարվում են անպայման գաղտնի քվեարկությամբ:

գ) Իրավական դրություն.

30. Համալսարանը պետական հիմնարկություն է և նրա պաշտոնեությունը օգտվում է պետական պաշտոնեության ընդհանուր իրավունքներով, եթե միայն մասնակի դրություններ չեն սահմանված:

31. Համալսարանն ինքնուրույն իրավադեմք է և ունի իր հատուկ կնիքը:

32. Սույն ժամանակավոր կանոնադրությունը լրացնելու և փոփոխելու իրավունքը պատկանում է Համալսարանի Խորհրդին, որի կազմած նախագիծը հաստատում է Լուս. Ժող. Կոմիսարը:

Լուսժողկոմ՝ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. դեկտ. 28

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

(Հրաման № 26/101 19 հոկտեմբերի 1921 թ.)

Համաձայն Լուսժողկոմի № 101 19 հոկտեմբերի ս/թ հրամանի

1. Ընկ. Հակոբ Մանանդյանը նշանակվում է արևելագիտական ֆակուլտետի դեկան:

2. Դավիթ Զավրյանը նշանակվում է տեխնիկական և բնագիտական ֆակուլտետների դեկան:

3. Գուրգեն Եղիլյանը նշանակվում է մանկավարժական ֆակուլտետի դեկան:

4. Գևորգ Ղարաչյանը նշանակվում է խորհրդային շինարարության ֆակուլտետի դեկան:

Երևանի ժող համալսարանի փոխ վարիչ՝ Պ. ՓԱՆՔԱՐԱՅԱՆ

Պեմ. համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրք, էջ 8

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՆԱԽԱՆԱԿԱՆ

Հրաման № 37/18 14 փետրվարի 1922 թ.

Համաձայն *Լուսավորչի ս/թ* փետրվարի 14-ի հրամանի ընկ. Հակոբ Հովհաննիսյանը նշանակվում է ռեկտոր Երևանի ժողովարանի տնօրեն:

Երևանի ժողովարանի փոխվարչ՝ Պ. ՔԱՆԱՅԱՆՅԱՆ

Պետական արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրք, էջ 11

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՆԱԽԱՆԱԿԱՆ

Հրաման № 39, 5 մարտի 1922 թ.

Բժշկական դպրոցը կցելով համալսարանին և կազմելով բժշկական ֆակուլտետ, նրանց պերսոնալի հետևյալ աշխատակիցները ս/թ մարտի 1-ից կցվում են համալսարանին.

1. Բժ. Սպանդարյանը՝ դեկան բժշկական ֆակուլտետի
2. Բժ. Վ. Արթուրյան և Գրիգոր Տեր-Հայրապետյանը՝ դասախոս բժ. ֆակ-ի
3. Բժ. Եղիշե Շեկ-Հովսեփյանը՝ պրոֆեսոր նույն ֆակուլտետում
4. Ալեքսանդր Տեր-Հովսեփյանը՝ դասախոս բժ. ֆակ-ի
5. Հրաչյա Գրիգորյանը և Աղամալյանը՝ տեխնիկական աշխատակիցներ նույն ֆակուլտետի:

Ռեկտոր՝ Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պետական արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրք, էջ 11

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՆԱԽԱՆԱԿԱՆ

Հրաման № 10, 10 հունվարի 1923 թ.

Համալսարանի վարչության և Հայաստանի Արհեստ. Միության խորհրդի որոշմամբ Երևանի ժողովարանին կից բացվում է բան-

վորական ֆակուլտետ, որի համար հաստատվում է հետևյալ անձնական կազմը:

Նշանակումը հաշվել հունվարից, իսկ ոռճիկ տալ փետրվարից:

1. Հայկ Ազատյան — դեկան

2. Թադևոս Ավդալբեգյան — դեկանի օգնական

3. Հարություն Գասպարյան — դեկանի օգնական

Պետհամալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ.

հրամանագիրք, էջ 14

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

32

Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության
Ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահության
1923 թ. հոկտեմբերի 20-ի նիստի

Ք Ա Ղ Վ Ա Ս Ք

Ներկա էին. — Ժողկոմխորհի նախագահ ընկ. Լուկաշին, փոխնախագահ ընկ. Շահվերդյան, հոդժողկոմ ընկ. Յերզնկյան, առժողկոմ ընկ. Լազարյան, ֆինժողկոմի Հայաստանի լիազոր ընկ. Վ. Պողոսյան, ներքորժողկոմի տեղակալ ընկ. Ա. Կոստանյան, պարժողկոմի տեղակալ ընկ. Բ. Հովսեփյան, աշխ. և սոցապ-ժողկոմի տեղակալ ընկ. Ավալյան, լուսժողկոմի տեղակալ ընկ. Յաղուբյան, կենտվիճվարիչ. կառավարիչ ընկ. Տեր-Հովսեփյան, տնտեսական խորհրդակցության քարտուղար ընկ. Հ. Տեր-Հարությունյան:

Նախագահ՝ ընկ. Լուկաշին Քարտուղար՝ Տեր-Հարությունյան:
Լսեցին. — Լուսժողկոմի միջնորդությունը Երևանի ժողովրդական համալսարանը «Պետական համալսարան» վերանվանելու մասին:

Որոշեցին. — Վերանվանել պետական համալսարանի:

Ժողկոմխորհի

Քարտուղար՝

Տեր-ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

23 հոկտեմբերի 1923 թ.

Երևան

№ 4621

ՀՀ Նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ,

ֆ. 113, ց. 3, գ. 131, թ. 33:

**ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՌԵԿՏՈՐՆԵՐԻ ԵՎ ՊՐՈՌԵԿՏՈՐՆԵՐԻ
(1919—1930 թթ.)**

Ռեկտորներ

Յուրի Ղամբարյան— 17/VII 1919 — 17/XII 1920

Հակոբ Մանանդյան— 28/XII-1920 — 19/X-1921

Դավիթ Զավրյան— X 1921 — II 1922

Հակոբ Հովհաննիսյան— 14/II-1922 — 9/VII-1930

Պրոռեկտորներ (ուսումնական գծով)

Պապա Քալանթարյան— 1921—1924

Հայկ Գյուլի-Քևիյան— 1924—1927

Լևոն Արիսյան— 1927—1928

Արտավազ Եղիազարյան— 1928—1930

Կարո Ղազարյան— 5/III-1930—9/VII-1930

Պրոռեկտոր (տնտեսական գծով)

Գրիգոր Արեշյան (1924—9/VII-1930)

Վարչության 21 IX 1926 թ. նիստի արձանագրությունից

Կ Ա Ն Ո Ն Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀԱՆՁ ՊԵՏՏԱՄԱՍԻՐԱՆԻ առարկայական հանձնաժողովների

1. Առարկայական հանձնաժողովը կազմում են՝ տվյալ հանձնաժողովի համապատասխան դիսցիպլիններ ավանդող բոլոր գիտական աշխատավորները և այդ դիսցիպլինների համար գիտական-ուսումնական գործունեության պատրաստվողները (վերջինները խորհրդական ձայնի իրավունքով), նույնպես և տվյալ առարկայական հանձնաժողովի դիսցիպլինների վերաբերյալ ուսման պլանը կատարած կամ կատարող ուսանողության ներկայացուցիչներն այն թվով, որ պիտի հավասար լի-

նի գիտական աշխատավորների թվի կեսին: Ուսանողների ներկայացուցիչներն ընտրվում են հատուկ հրահանգի համաձայն:

2. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է պրոֆեսորների կափնրանց պաշտոնակատարների միջից նախագահ: Բացի դրանից ընտրվում են նաև նախագահի տեղակալ և քարտուղար, որոնք նախագահի հետ միասին կազմում են առարկայական հանձնաժողովի բյուրո: Առարկայական հանձնաժողովի բյուրոյի կազմը հաստատում է Պետական համալսարանի վարչութիւնը:

3. Առարկայական հանձնաժողովը՝ մանրամասն մշակում է դասավանդվող առարկաների, սեմինարների, լաբորատորական ու այլ գործնական աշխատանքների, արտադրական պրակտիկայի ծրագրերը, կիրառական միջոցներն ու մեթոդները, ինչպես և քննութայն առնում հիշյալ բոլոր աշխատանքների արդյունքները:

4. Առարկայական հանձնաժողովը դեկանատի կամ ֆակուլտետի խորհրդի հանձնարարութայմբ մշակում է համապատասխան ցիկլերի ուսումնական ծրագրերը, դիպլոմային աշխատանքների հանձնարարելի թեմաների ցանկը և այլն:

5. Առարկայական հանձնաժողովը մանրամասն քննում և իր եզրակացութայնն է տալիս գիտական աշխատավորների տպագրելիք գիտական աշխատութայնների, դասագրքերի, ձեռնարկների մասին և այլն:

6. Առարկայական հանձնաժողովը առաջարկում է պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատողների թափուր պաշտոնների համար թեկնաժուներ, ներկայացնելով յուրաքանչյուրի մասին իր պատճառաբանված կարծիքը:

7. Առարկայական հանձնաժողովը քննում ու դեկանատին է ներկայացնում ուսանողներից առաջ քաշվող ասպիրանտների թեկնաժուներ:

8. Առարկայական հանձնաժողովի բոլոր որոշումները անմիջապես հաղորդվում են ֆակուլտետին և գործադրվում, եթե այդպիսիները միշարաթվա ընթացքում չեն բողոքարկվում դեկանատի կողմից:

9. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնութայմբ:

10. Առարկայական հանձնաժողովներն ունեն տետր, ուր մտցնում են բոլոր արձանագրութայնները, սրանց պատճենները ներկայացնելով դեկանատին:

Պետ. համալսարանի արխիվ,
գործ № 264, էջ 128

Վարչության 1/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին.— Տեխնիկական ֆակուլտետում քիմիական բաժին հիմնելու հարցը: (Ա. Հակոբյան)

Որոշեցին.— ա) Հավանություն տալով ներկայացրած ուսման պլանին, խնդրել Արհուսգլխավարչության թույլտվությունը 1928—29 ա-կադ. տարվանից տեխնիկական բաց անել քիմիական բաժին՝ ա. էլեկտրոքիմիական և բ. գյուղատնտ. արդյունաբերության տեխնոլոգիայի թեքումներով:

բ) Արհուսգլխավարչության թույլտվությունն ստանալու դեպքում ընթաց. ակադ. տարվանից բաց անել քիմիական բաժնի առաջին կուրսը՝ համաձայն սույն արձանագրության կցված ուսման պլանի:

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 20

Վարչության 15/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին.— Ասպիրանտական տեղերի օգտագործման հարցը: (Ա. Նղիազարյան)

Որոշեցին.— 1928 թ. հոկտեմբերի 1-ից ասպիրանտական պաշտոնում հաստատել՝

ա) Հենրի Գաբրիելյանին՝ պատմական մատերիալիզմից:

բ) Նորայր Դաբաղյանին՝ ընդհանուր գրականությունից:

գ) Օնիկ Զալթիկյանին՝ քիմիայից:

դ) Վարդան Գուլբանյանին՝ մասնավոր երկրագործությունից:

ե) Հարություն Փանոսյանին՝ գյուղատնտեսական բակտերիոլոգիայից:

Հանձնարարել մանֆակի և գյուղֆակի դեկանատներին մեկ շաբաթվա ընթացքում թեկնածություններ տալ ասպիրանտական թափուր տեղերի համար:

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 24

Վարչության 22/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին.— 4. Մանկֆակի բաժիններին կից ամբիոնների ասպիրանտների հաստատումը: (Զեկ. Մ. Սանթրոսյան)

Որոշեցին.— 1928 թ. նոյեմբերի 1-ից ասպիրանտական պաշտոնում հաստատել՝

ա) Արգար Հովհաննիսյանին՝ ընդհանուր պատմությունից (աշխատելու է դասախոսներ Հայկ Գյուլի-Քեխյանի և Հայկ Ազատյանի ղեկավարությամբ)։

բ) Արարատ Ղարիբյանին՝ լեզվի պատմությունից (աշխատելու է պրոֆ. Հրաչյա Աճառյանի ղեկավարությամբ)։

Մանկֆակին տալ նաև ասպիրանտական մեկ տեղ «Հայոց պատմությունից» պահպանման ծախքը հոգալով «Մելքոնյան ֆոնդ»-ից։

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 30

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԺԱՆԴԱԿ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԸ¹

(1928—1929՝ ուս. տարի)

1. Բուսաբանության կաբինետ, վարիչ՝ Տրոիցկի Նիկոլայ.
2. Կենդանաբանության կաբինետ, վարիչ՝ Տեր-Պողոսյան Ավետիք.
3. Հանքաբանության և երկրաբանության կաբինետ, վարիչ՝ Զորաշյան Տիգրան.
4. Ֆիզիկական կաբինետ, վարիչ՝ Նավակատիկյան Հովհաննես.
5. Ֆիզիկական աշխատանոց, վարիչ՝ Անժուր Հարություն.
6. Օրգանական և անօրգանական քիմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Ղամբարյան Ստեփան.
7. Որակական անալիզի քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Ակունյան Հովհաննես.
8. Քանակական անալիզի քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Ղամբարյան Պետրոս.
9. Ֆիզիոլոգիական քիմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Հովհաննիսյան Հակոբ.
10. Ֆիզիկա-քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ (Թափուր).
11. Մյասնիկյանի անվան «ԶԱԳ» ուսումնական տնտեսություն, վարիչ՝ Աղաջանյան Գեղամ.
12. Կաթնատնտեսական ֆերմա, վարիչ՝ Գարասեֆերյան Բարուկ.
13. Կաթնատնտեսական կաբինետ, վարիչ՝ Աբովյան Սարգիս.
14. Մասնավոր երկրագործության կաբինետ, վարիչ՝ Թումանյան Միքայել.
15. Հողագիտության կաբինետ, վարիչ՝ Գալստյան Բոգդան.
16. Այգեգործության և բույսերի հիվանդությունների կաբինետ, վարիչ՝ Գրձելյան Գևորգ.

¹ Տե՛ս ՀՍԽՀ պետական համալսարանի տեղեկատու, Երևան, 1929, էջ 77—78.

17. Զոոտեխնիկական կաբինետ, վարիչ՝ Երիցյան Խորեն.
18. Օդերևութաբանական կաբինետ, վարիչ՝ Ներսիսյան Աշխեն.
19. Միջատաբանության կաբինետ, վարիչ՝ (Թափուր).
20. Ագրո-քիմիայի և բակտերիոլոգիայի կաբինետ, վարիչ՝ Քալանթարյան Պապա.
21. Պաթոլոգիական անատոմիայի լաբորատորիա, վարիչ. Հակոբյան Փայլակ.
22. Ընդհանուր պաթոլոգիայի և մանրէաբանության լաբորատորիա, վարիչ՝ Իսահակյան Աբգար.
23. Հյուսվածաբանության լաբորատորիա, վարիչ՝ Զախմախչյան Հայկանդուխտ.
24. Հիգիենայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Բաղդասարյան Ստեփան.
25. Նորմալ անատոմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Արծրունի Վահան.
26. Օպերատիվ խիրուրգիայի կաբինետ, վարիչ՝ Միրզա-Ավագյան Հարություն.
27. Ֆարմակոլոգիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Մեղնիկյան Գրիգոր.
28. Մաշկա-վեներական հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Տեր-Գրիգորյան Գերասիմ.
29. Մանկական հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Գաբրիելյան Հովհան.
30. Վիրաբուժական կլինիկա, վարիչ՝ Քեչեկ Համբարձում.
31. Մանկաբարձական-գինեկոլոգիական կլինիկա, վարիչ՝ Արեշյան Գրիգոր.
32. Քերապևտիկ հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Մելիք-Ադամյան Արտաշես.
33. Ներվային հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Արզումանյան Անդրեաս.
34. Ներքին հիվանդությունների պրոպեդևտիկ կլինիկա, վարիչ՝ Հովհաննիսյան Լևոն.
35. Աչքի հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Կանայանց Հայկ.
36. Քթի, կոկորդի և ականջի հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Արծրունի Վահան.
37. Պրոպեդևտիկ-վիրաբուժական կլինիկա, վարիչ՝ Միրզա-Ավագյան Հարություն.
38. Հերմեստոլոգիական կլինիկա, վարիչ՝ Քալանթարյան Ելենա.
39. Ֆիզիոլոգիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Հասարթյան էդրաս.
40. Դատական բժշկականության կաբինետ, վարիչ՝ Շեկ-Հովսեփյան Եղիշե.
41. Ապրանքագիտության թանգարան, վարիչ՝ Մեսրոպյան Սուրեն.
42. Վիճակագրության կաբինետ, վարիչ՝ Քոչարյան Գուրգեն.
43. Աշխարհագրության կաբինետ, վարիչ՝ Քոչարյան Գուրգեն.

44. Բալանսագիտության և հաշվապահության կաբինետ, վարիչ՝ Յակուբյան Սմբատ.
45. Տնտեսագիտական կաբինետ, վարիչ՝ Սարգսյան Արսեն.
46. Գեոդեզիական կաբինետ, վարիչ՝ Մանուկարյան Լևոն.
47. Նկարչության կաբինետ, վարիչ՝ Կոչոյան Հակոբ.
48. Զինվորական կաբինետ, վարիչ՝ Մկրտչյան.
49. Բնապատմական թանգարան, վարիչ՝ (թափուր), վարիչի տեղակալ՝ Իզմայիլյան Յուրի.
50. Գրադարան, վարիչ՝ Ռոտինյանց Գաբրիել,
օգնական՝ Հովվյան Անուշավան.
51. Ընթերցարան, վարիչ՝ Կամսարական Շուշանիկ.
52. Կենտրոնական միացյալ քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Տրապիգոնցյան Խաչերես.

Կ Ա Ն Ո Ն Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

(Հաստատված ՀՍԽՀ Ժողկոմխորհի կողմից
1924 թ. փետրվարի 23-ին)¹

1. Հայաստանի Պետական Համալսարանի նպատակն է.

ա) Ստեղծել մասնագետների մի կադր գործնական աշխատանքների զանազան մասնաճյուղերի համար:

բ) Նախապատրաստել Հանրապետության արդյունաբերական և գիտական-տեխնիկական ու գործնական հաստատությունների և մասնավորապես բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունների համար գիտական աշխատակիցներ:

գ) Տարածել գիտական ուսմունքներ Հ.Ս.Խ.Հ. բանվորա-գյուղացիական խավերում, որոնց շահերը Հայաստանի Պետական Համալսարանի ամբողջ գործունեության մեջ պետք է առաջին տեղը գրավեն:

2. Հայաստանի Պետ-Համալսարանի ուսանող կարող են լինել 16 տարեկանից վեր բոլոր երկսեռ քաղաքացիները, որոնք բավարարում են Համալսարանի առաջադրած և Լուսժողկոմատի հաստատած պայմաններին:

Ուսանողները պարտավորվում են իրագործել ուսումնական պլանի բոլոր պայմանները:

Մեղաթուքյուն.— Հայաստանի Պետ-Համալսարանի լսարանները բաց են բոլոր քաղաքացիների համար, որոնց տարիքը 16-ից անց է:

3. Համալսարանում բոլոր գիտական աշխատանքով պարապողները կոչվում են գիտական աշխատողներ:

4. Գիտական աշխատավորներն են.—

¹ Տե՛ս «ՀՍԽՀ դեկրետների և որոշումների հավաքածու», 1924 թ., № 3, էջ 15—21:

ա) Պրոֆեսորները—պրոֆեսորներ են կոչվում այն գիտնական աշխատողները, ովքեր ինքնուրույն դասընթաց են ավանդում, գիտական աշխատանքներ կատարում կամ համալսարանի գիտական ուսումնական հիմնարկություններից որևէ մեկը կառավարում:

Մանքութիւն.— Թափուր ամբիոնները կարող են հանձնվել դասատուներին Լուսժողովմատի համաձայնությամբ:

բ) Դասատուները—դասատուներ են կոչվում այն գիտական աշխատավորները, որոնք օժանդակ դասընթացներ են ավանդում կամ աշխատում են ինքնուրույն կերպով, բայց որևէ պրոֆեսորի ղեկավարութեամբ:

գ) Գիտական աշխատակիցները—գիտական աշխատակիցներ են կոչվում նրանք, ովքեր օգնում են պրոֆեսորներին և դասատուներին կամ պատրաստվում են գիտական գործունեության համար: Գիտական աշխատակիցներին ընտրում է Համալսարանի վարչությունը և հաստատում Արհլուսգլխավարը:

Մանքութիւն.— Համալսարանի գիտական աշխատողները հրավիրվում են նախապես մի տարով և ապա, եթե բավարարեն առաջադրյալ պայմաններին, ստանում են վերջնական հաստատություն:

5. Հայաստանի Պետական Համալսարանը բաց է ամբողջ տարին, բայց նրա վարչության իրավունք է տրվում պարապմունքները ընդմիջել այն հաշվով, որ այդ ընդմիջումները տարվա ընթացքում երեք ամսից չանցնեն, իսկ պարապմունքները շարունակվեն ինն ամսից ոչ պակաս: Ավելի երկար ընդմիջումները թույլատրվում են Լուսժողովմատի որոշմամբ:

6. Հայաստանի Պետական Համալսարանն ունի հետևյալ ֆակուլտետները.

ա) Հասարակագիտական,

բ) Պատմա-գրական,

գ) Գյուղատնտեսական,

դ) Բժշկական,

ե) Տեխնիկական:

Մանքութիւն.— Նոր ֆակուլտետների ավելացումը կամ հրեկների վերակազմությունը վերապահվում է Լուսժողովմատին: Համալսարանին առընթեր գոյություն ունի բանվորական ֆակուլտետ, որի կառուցվածքը և հարաբերությունը համալսարանի հետ սահմանվում է հատուկ կանոնադրությամբ:

7. Հայաստանի Պետական Համալսարանին առընթեր կարող են հիմնվել գիտական ինստիտուտներ, դասընթացներ, գիտական ասոցիացիաներ՝ համաձայն Լուսժողովմատի հաստատած հատուկ կանոնադրության:

8. Հայաստանի Պետական Համալսարանը ենթակա է Հ. Ս. Խ. Հան-դրապետության Լուսավորության Ժողովրդական կոմիսարիատին ըստ արհեստագիտական լուսավորության գլխավոր վարչության (Արհլուս-վար): Լուսժողկոմին է բացառապես վերապահվում թե համալսարանի կազմակերպության և թե անձնական կազմի մեջ փոփոխություն մտցնե-լու իրավունքը:

Հայաստանի Խորհուրդների Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն կա-րող է իր լիազորի միջոցով վերստուգել Համալսարանի գործունեությու-նը և հարկ եղած դեպքում նրա վրա դարձնել Լուսժողկոմի ուշադրու-թյունը:

9. Հայաստանի Պետական Համալսարանի թե ուսումնական-գիտա-կան և թե վարչական-տնտեսական գործունեության անմիջական կա-ռավարությունը և ղեկավարությունը պատկանում է Համալսարանի վար-չությանն՝ Արհլուսգլխավարի ընդհանուր վերահսկողությամբ և վերա-հասությամբ:

10. Առանձին ֆակուլտետների վերաբերող գործերը վարում են ֆակուլտետի խորհուրդը և դեկանը՝ համալսարանի վարչության ընդ-հանուր վերահսկողությամբ և վերահասությամբ:

11. Հայաստանի Պետ-Համալսարանում ավանդվող մի կամ մի քա-նի դիսցիպլիններին վերաբերող խնդիրների մասին նախնական եզրա-կացություններ տալիս են առարկայական հանձնաժողովները, որոնք գործում են ֆակուլտետների ղեկավարությամբ և վերահսկողությամբ:

12. Առարկայական հանձնաժողովը կազմվում է հարակից դիս-ցիպլիններով իրար հետ կապված բոլոր գիտական աշխատողներից և այդ դիսցիպլիններին վերաբերող աշխատանք կատարող ուսանողության ներկայացուցիչներից, վերջիններիս թիվը պետք է լինի գիտական աշ-խատողների թվի կեսին հավասար:

13. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է գիտական աշխա-տողներից իր նախագահը: Առարկայական հանձնաժողովների թիվը, ծրագիրն ու ձևը որոշում է վարչությունը հատուկ հրահանգով, նախա-պես լսելով համապատասխան ֆակուլտետի խորհրդի եզրակացությունը:

14. Առարկայական հանձնաժողովները.

ա) Մշակում են մանրամասն ծրագրեր, քննում դասավանդության մեթոդները և գնահատություն տալիս պրոֆեսորների և դասատուների տարած աշխատանքներին.

բ) Մշակում են վերահսկողության կարգը՝ պահանջված ուսումնա-կան պլանը ուսանողների կողմից իրագործելու համար.

գ) Տալիս են եզրակացություններ գիտական աշխատավորների մեջ

դասընթացներ բաժանելու, նրանց գիտական հետազոտությունների, ձեռնարկների և այլնի մասին:

դ) Ղեկավարում են հանձնաժողովին ենթակա օժանդակ հաստատությունները (լաբորատորիաներ, կաբինետներ, թանգարաններ, գրադարաններ, կլինիկաներ) և քննում են նրանց:

ե) Մանրամասն պատճառաբանյալ դնահատություն են անում գիտական աշխատողների թեկնածուների և այլն:

15. Առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումները հաղորդվում են անմիջապես ֆակուլտետների ղեկավարներին և գործադրվում են, եթե վերջինները մի շաբաթվա ընթացքում չեն բողոքում այդ որոշումների դեմ:

16. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր հարցերը վճռվում են ձայների մեծամասնությամբ:

17. Ֆակուլտետների մարմիններն են՝

ա) Ֆակուլտետի խորհուրդը.

բ) Դեկանը.

18. Ֆակուլտետի խորհրդի կազմն է.

ա) Ֆակուլտետի դեկանը, բ) առարկայական հանձնաժողովների նախագահները, գ) ամեն մի առարկայական հանձնաժողովից, պրոֆեսորներից և դասատուներից ու գիտական աշխատակիցներից մի-մի ներկայացուցիչ, դ) ուսանողների ներկայացուցիչները, ընտրված այդ ֆակուլտետի այն ուսանողների ընդհանուր ժողովից, որոնք իրագործել են ուսումնական պլանը: Ուսանողների ներկայացուցիչների թիվը հավասար է առարկայական հանձնաժողովների [անդամների] թվին:

Ֆակուլտետների խորհրդին կարող են ուղարկել իրենց ներկայացուցիչներին Լուսաշխի Միությունը, Արհմիությունների Խորհուրդը:

Հիշված հիմնարկություններն ուղարկում են մի-մի ներկայացուցիչ:

19. Ֆակուլտետի խորհրդին նախագահում է դեկանը:

20. Ֆակուլտետի խորհուրդը.

ա) Մշակում է ֆակուլտետի գործունեության ծրագիրը՝ համաձայն Լուսժողկոմատի առաջարկած խնդիրների:

բ) Եզրակացություն է տալիս առարկայական հանձնաժողովի որոշումների մասին կամ հաստատում նրանց:

գ) Դասընթացները և գիտական-ուսումնական հիմնարկություններն ու աշխատանքները բաժանում է գիտական աշխատողների մեջ:

դ) Եզրակացություն է տալիս գիտական աշխատողների թեկնածուների մասին, և ընդհանրապես որոշում է կայացնում ֆակուլտետներին վերաբերող խնդիրների մասին՝ համաձայն սույն կանոնադրության վարչության առաջարկության:

21. Ֆակուլտետի խորհրդի որոշումները դեկանի միջոցով անմի-

չապես ներկայացվում են վարչությանը և գործադրվում են, եթե վերջինս մի շարաթվա ընթացքում չի բողոքում այդ որոշումների դեմ:

22. Ֆակուլտետի ղեկանին՝ ֆակուլտետի խորհրդի առաջարկությամբ և վարչության համաձայնությամբ հաստատում է Լուսժողկոմատի Արհուսգլխավարը:

23. Ֆակուլտետի խորհրդում բոլոր հարցերը վճռվում են ձայների մեծամասնությամբ. որոշումների մասին կազմվում են պատշաճ արձանագրություններ, որ վավերացվում են ղեկանի և քարտուղարի ստորագրությամբ:

24. Դեկանը անձնապես պատասխանատու է այն ամենի համար, ինչ որ կատարվում է ֆակուլտետում և իրավունք ունի կասեցնելու ֆակուլտետի խորհրդի որոշումները, հայտնելով այդ մասին անմիջապես վարչությանը:

25. Համալսարանի անմիջական բարձրագույն և ընդհանրական մարմիններն են՝

ա) Համալսարանի խորհուրդը.

բ) Համալսարանի վարչությունը.

26. Համալսարանի խորհրդի կոչումն է համալսարանի ընդհանուր ղեկավարությունն ու վերահսկողությունը:

27. Համալսարանի խորհուրդը հավաքվում է սեմեստրը մի անգամ՝ ստուգելու համալսարանի աշխատանքները և տալու նրան համապատասխան ուղղություն: Համալսարանի խորհրդին մասնակցում են՝ ա) վարչության անդամները, բ) ֆակուլտետի ղեկանները, գ) հինգ ներկայացուցիչ պրոֆեսորներից, դ) հինգ ներկայացուցիչ դասախոսներից և գիտական աշխատակիցներից, ե) Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի նախագահության ներկայացուցիչը, զ) պրոֆմիության խորհրդի Լուսաշխի մի ներկայացուցիչը, է) բանֆակի վարչության մի ներկայացուցիչը, ը) համալսարանի տեղկոմի մի ներկայացուցիչը, թ) ուսանողության ներկայացուցիչները, ժ) շահագրգռված կոմիսարիատների մի-մի ներկայացուցիչ:

28. Համալսարանի խորհրդում նախագահում է վարչության նախագահը՝ ռեկտորը:

29. Համալսարանի խորհրդի որոշումները և եզրակացությունները վարչության նախագահի միջոցով ներկայացվում են Արհուսգլխավարին:

30. Համալսարանի վարչության անդամներն են՝ ռեկտորը և 2 պրո-ռեկտորը:

31. Վարչության նախագահին և պրոռեկտորին համալսարանի խորհրդի ներկայացրած թեկնածուներից նշանակում է Լուսժողկոմը:

32. Լուսժողկոմը վարչության նախագահ-ռեկտոր կարող է նշանակել և այլ անձի, եթե համալսարանի խորհրդի 2-րդ անգամ ներ-

կայացրած թեկնածուները չեն համապատասխանում Լուսժողկոմի պահանջներին:

33. Համալսարանի վարչությունը.

ա) Հաստատում է կամ բեկանում ֆակուլտետների խորհրդի և առարկայական հանձնաժողովների որոշումները.

բ) Նշանակում է ֆակուլտետների խորհրդի համաձայնությամբ դեկաններին և գիտական ինստիտուտների վարիչներին, ներկայացնելով նրանց Արհլուսգլխավարին ի հաստատություն.

գ) Հաստատում է գիտական աշխատակիցներին և դասատուներին.

դ) Նշանակում և փոխում է համալսարանի բոլոր վարչական պաշտոնյաներին.

ե) Կազմում է համալսարանի տարեկան նախահաշիվը.

զ) Նախաձեռնություն ունի բոլոր ուսումնական հարցերում.

է) Համալսարանի անունից վարում է բոլոր բանակցությունները թե Լուսժողկոմատի և թե բոլոր հիմնարկությունների հետ.

ը) Ի կատար է ածում բոլոր վերադաս մարմինների համալսարանի վերաբերյալ որոշումները:

34. Համալսարանի վարչության այն անդամը, որ ուսումնական-գիտական մասն է վարում, նշանակվում է պրոֆեսորների շարքից:

35. Համալսարանի վարչությունն իր իրավասության ենթակա բոլոր մարմիններին կից, մանրամասն քննության համար, կարող է ռենե-նալ թե մշտական գործող հանձնաժողովներ և թե ժամանակավոր խորհրդակցություններ:

Ժողովրդական Կոմիտեների Խորհրդի
Նախագահ՝ Ս. ՍՐԱՊԻՈՆՅԱՆ (ԼՈՒԿԱՇԻՆ)
Ժողովրդական Կոմիտեների Խորհրդի
Ցարապետ՝ Գ. ՊԱՐՋՅԱՆ

Կ Ա Ն Ո Ն Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀՍԽՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Հաստատված ՀՍԽՀ Ժողովրդական Կոմիտեների
Խորհրդի կողմից 1927 թ. փետրվարի 16-ին¹

1. Պետամալսարանը և նրա խնդիրները

1. Պետական Համալսարանը ՀՍԽ Հանրապետության բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունն է, որն ունի հետևյալ նպատակները.

ա) տարածել գիտություններ ՀՍԽՀ բանվորների և գյուղացիների լայն խավերում, որոնց շահերը պետք է առաջնակարգ տեղ գրավեն ՀՍԽՀ Պետամալսարանի ամբողջ գործունեության մեջ.

բ) ստեղծել մասնագետների կադր արտադրական կյանքի զանազան ճյուղերի համար.

գ) պատրաստել գիտական աշխատակիցներ սպասարկելու համար ՀՍԽՀ Հանրապետության գիտական-տեխնիկական և արտադրական հիմնարկությունները և մասնավորապես ՀՍԽՀ Պետական Համալսարանը:

2. Ուսանողների կազմը

2. Պետական համալսարանի ուսանող կարող են լինել 17 տարեկանից վեր այն բոլոր քաղաքացիները, որոնք իրենց պատրաստությամբ բավարարում են լուսժողկոմատի կողմից սահմանված ընդունելության պայմաններին:

Մանքություն.— ՀՍԽՀ Պետական համալսարանի լսարաննե-

¹ Տե՛ս ՀՍԽՀ պետական համալսարանի տեղեկատու 1928—1929 թ.թ. տարվա համար, Երևան, 1929, էջ 94—109:

րը, ազատ տեղեր լինելու դեպքում՝ բաց են 17 տարին լրացած բոլոր երկսեռ քաղաքացիների համար անխտիր:

3. Գլխավոր աշխատավորների կազմը

3. Պետական Համալսարանում գիտական աշխատանքներով պա-
րապոզ բոլոր քաղաքացիները կոչվում են գիտական աշխատավորներ:

4. Գիտական աշխատավորները բաժանվում են երեք կարգի. պրո-
ֆեսորներ, դասախոսներ և գիտական աշխատակիցներ:

ա) Պրոֆեսոր է կոչվում այն գիտական աշխատավորը, որը գրա-
վում է հիմնական ամբիոն, ավանդում է ինքնուրույն դասընթացը, կա-
տարում է գիտական աշխատանք կամ կառավարում է Համալսարանի
գիտական-ուսումնական օժանդակ հիմնարկություններից մեկը: Պրո-
ֆեսորներին ընտրում է ՀՍԽՀ Պետական Գիտական հորհուրդը:

Մանրաթույլ.— Պրոֆեսորների թափուր ամբիոնները ՀՍԽՀ
Լուսավորության Կոմիսարիատի համաձայնությամբ կարող են
հանձնվել և դասախոսներին, որոնք համարվում են պրոֆեսորների
պաշտոնակատարներ:

բ) Դասախոս է կոչվում այն գիտական աշխատավորը, որն ավան-
դում է օժանդակ դասընթացներ և ղեկավարում է զբաղմունքներ կամ
կատարում է ինքնուրույն աշխատանք պրոֆեսորների ղեկավարությամբ
և պատասխանատվությամբ: Դասախոսներին ընտրում է Համալսարանի
վարչությունը կամ Պետական Գիտական հորհուրդը Արհուսագլխավար-
չության առաջարկությամբ:

գ) Գիտական աշխատակից է կոչվում Պետական համալսարանի
ուսումնական մասի այն աշխատավորը, որն օգնում է պրոֆեսորներին
ու դասախոսներին կամ պատրաստվում է ուսումնական և գիտական-
ուսումնական գործունեության համար: Գիտական աշխատակիցներին
ընտրում է Համալսարանի վարչությունը կամ Պետական Գիտական
հորհուրդը Արհուսագլխավարչության առաջարկությամբ:

Մանրաթույլ.— Յուրաքանչյուր կատեգորիայի գիտական աշ-
խատավորների թիվը, ինչպես և նրանց վարձատրության չափը
սահմանվում է Պետական Համալսարանի շտապներով:

5. Պետական Համալսարանը բաց է ամբողջ տարին, սակայն նրա
վարչությանն իրավունք է վերապահվում պարապմունքների ընթացքում
ընդմիջումներ անել այն հաշվով, որ ընդմիջումներն ընդհանուր առ-
մամբ տարվա ընթացքում երեք ամսից չանցնեն, իսկ պարապմունք-
ները տևեն առնվազն ինն ամիս:

Մանրաթույլ.— Ավելի երկար ընդմիջումները կարող են
թույլատրվել միայն Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի
որոշմամբ:

4. Պետական Համալսարանի կառուցվածք

Ը. Պետական Համալսարանն ունի հետևյալ ֆակուլտետները.

ա) սոցիալ-տնտեսագիտական՝ տնտեսագիտական բաժիններով.

բ) մանկավարժական՝ կենսաբանական, ֆիզիկո-մաթեմատիկական և պատմա-գրական բաժիններով.

գ) գյուղատնտեսական.

դ) բժշկական

ե) տեխնիկական՝ քաղաքացիական շինարարության և ճանապարհ-ների ու հիդրոտեխնիկական բաժիններով.

զ) Պետահամալսարանի կազմի մեջ մտնում է նաև ընկ. Մելիքի անվան Երևանում գոյություն ունեցող բանվորական ֆակուլտետը, որի նպատակն է բանվորության և աշխատավոր գյուղացիության լայն խավերից Համալսարանի պարապմունքների համար ուսանողներ պատրաստել:

Մանրություն.— Բանվորական ֆակուլտետի խնդիրները, նրա կառուցվածքը և փոխհարաբերությունները պետական Համալսարանի հետ սահմանվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

7. Պետական Համալսարանին առընթեր՝ համաձայն Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի կողմից հաստատված հատուկ կանոնադրության կարող են հիմնվել գիտական հետազոտական ինստիտուտներ, դասընթացներ և գիտական ասոցիացիաներ:

8. Պետական Համալսարանը ենթակա է ՀՍԽՀ Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատին Արհեստակցական Լուսավորության Գրչխավոր Վարչության (Արհլուսգլխվարի) գծով:

9. Պետական Համալսարանի աշխատանքների ընդհանուր ղեկավարությունն ու վերահասությունը, նաև ամբողջ գործունեությանն ուղղություն տալը վերապահվում է Համալսարանի Խորհրդին:

10. Պետական Համալսարանի թե ուսումնական-գիտական և թե տնտեսական-վարչական գործունեության անմիջական կառավարությունը և ղեկավարությունը պատկանում է Համալսարանի վարչությանը Արհլուսգլխվարի ընդհանուր վերահասությամբ և վերահսկողությամբ:

11. Այն գործերը, որ վերաբերում են ոչ թե ամբողջ Համալսարանին, այլ միայն նրա առանձին ֆակուլտետներին, ենթակա են տվյալ ֆակուլտետի ղեկանատի իրավասությանը՝ Համալսարանի վարչության ընդհանուր վերահսկողությամբ և վերահասությամբ:

12. Պետական Համալսարանում ավանդվող մի կամ մի քանի հարակից դիսցիպլիններին վերաբերող խնդիրները տնօրինում են առարկայական հանձնաժողովները կամ համապատասխան ենթաբաժինները, կամ ցիկլերը՝ ֆակուլտետի ղեկանատի ընդհանուր վերահսկողությամբ և ղեկավարությամբ:

Ա. ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՆՐԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

13. Առարկայական հանձնաժողովը կազմում են՝ տվյալ հանձնաժողովի համապատասխան դիսցիպլիններ ավանդող բոլոր գիտական աշխատավորները և այդ դիսցիպլինների համար գիտական-ուսումնական գործունեության պատրաստվողները (վերջինները խորհրդակցական ձայնի իրավունքով)։ Նույնպես և տվյալ առարկայական հանձնաժողովի դիսցիպլինների վերաբերյալ ուսման պլանը կատարած կամ կատարող ուսանողության ներկայացուցիչները այն թվով, որը պիտի հավասար լինի պետական աշխատավորների թվի կեսին։ Ուսանողների ներկայացուցիչները ընտրվում են հատուկ հրահանգի համաձայն։

14. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է պրոֆեսորների կամ նրանց պաշտոնակատարների միջից հանձնաժողովի նախագահին։ Իացի դրանից, ընտրվում են նաև նախագահի տեղակալ և քարտուղար, որոնք նախագահի հետ միասին կազմում են առարկայական հանձնաժողովի բյուրո։ Առարկայական հանձնաժողովի բյուրոյի կազմը տատում է Պետական Համալսարանի Վարչությունը։

15. Առարկայական Հանձնաժողովը՝

ա) մանրամասնորեն մշակում է առարկաների ծրագրերը և դասավանդման մեթոդները և քննության է առնում նրանց կիրառման արդյունքները։

բ) առաջարկում է պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների թափուր պաշտոնների համար թեկնածուներ, ներկայացնելով յուրաքանչյուրի մասին իր պատճառաբանված կարծիքը։

16. Առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումներն անմիջապես հաղորդվում են ֆակուլտետի դեկանատին և գործադրվում են, եթե այդպիսիները մի շաբաթվա ընթացքում չեն բողոքարկվում դեկանատի կողմից։

17. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ։

Բ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

1. Բաժանմունքներ և ցիկլեր

18. Յուրաքանչյուր ֆակուլտետի դեկանատը՝ Պետական Համալսարանի Վարչության միջոցով ստանալով Արհլուսգլխավարչության համաձայնությունը, կարող է տվյալ ֆակուլտետին կից կազմակերպել ուսման պլաններից որևէ մեկին համապատասխան՝ բաժանմունքներ և ցիկլեր։ Նոր բաժանմունքներ և ցիկլեր կազմակերպելու դեպքում՝ նրանց օրգանների իրավասությանն են անցնում բոլոր այն խնդիրները,

որոնք 15-րդ հոդվածով վերապահված են ֆակուլտետի առարկայական հանձնաժողովների իրավասությանը, թողնելով վերջիններին նրանց նախնական քննարկության իրավունքը:

19. Բաժանմունքի և ցիկլի օրգաններն են՝ բաժանմունքի և ցիկլի ուսումնական խորհուրդները, որոնց կազմի մեջ մտնում են տվյալ բաժանմունքի կամ ցիկլի բոլոր դասախոսները, ինչպես և բաժանմունքի և ցիկլի ուսման պլանի պահանջները կատարած կամ կատարող ուսանողների ներկայացուցիչները, որոնց թիվը պիտի հավասար լինի դասախոսների կազմի կեսին: Բաժանմունքի և ցիկլի ուսումնական խորհուրդներն ընտրում են 14 հոդ. նախատեսված կարգով բաժանմունքի և ցիկլի բյուրո բաղկացած՝ նախագահից, փոխնախագահից և քարտուղարից: Բաժանմունքների և ցիկլերի ուսումնական խորհուրդները իրենց գործունեության ընթացքում ղեկավարվում են սույն կանոնադրության 16 և 17 հոդ. սահմանված կանոններով:

20. Ֆակուլտետի օրգաններն են.

ա) ֆակուլտետի ուսումնական խորհուրդը և

բ) ֆակուլտետի ղեկանատը:

2. Ֆակուլտետի խորհուրդը

21. Ֆակուլտետի խորհուրդը կազմում են.

ա) ֆակուլտետի ղեկանատը.

բ) առարկայական հանձնաժողովների նախագահները.

գ) բաժանմունքների և ցիկլերի Բյուրոների նախագահները.

դ) յուրաքանչյուր առարկայական հանձնաժողովից մեկական ներկայացուցիչ, որոնք ընտրվում են տվյալ առարկայական հանձնաժողովի բոլոր պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների ընդհանուր ժողովում:

ե) ուսանողների ներկայացուցիչները, որոնք ընտրվում են ֆակուլտետի ուսանողների ընդհանուր ժողովի կողմից առարկայական հանձնաժողովների թվին հավասար թվով:

զ) ֆակուլտետի խորհրդին վճռական ձայնի իրավունքով ներկայացուցիչներ ուղարկելու իրավունք ունեն հետևյալ հիմնարկություններն ու օրգանները. Լուսաշխի Միությունը, շահագրգռված գերատեսչությունները և Երևանի Լուսբաժինը:

Մանքաթյուն.— Այն դեպքում, երբ ֆակուլտետի խորհրդում քննության են առնվում որևէ ամբիոնի վերաբերյալ խնդիրներ, տվյալ ամբիոնի ղեկավարի մասնակցությունն այդ խնդրի քննությանը անհրաժեշտ է, եթե նա խորհրդի անդամ չէ: Այդ դեպքում նա վայելում է վճռական ձայնի իրավունք:

22. Ֆակուլտետի խորհրդին նախագահում է ղեկանը:

23. Ֆակուլտետի խորհուրդը՝ գումարվելով առնվազն ամիսը մեկ անգամ.

ա) մշակում է ֆակուլտետի գործունեության ընդհանուր ծրագիրը.

բ) քննության է առնում այդ ծրագրի իրագործման հետևանքով հարուցվող խնդիրները.

գ) համաձայնեցնում է բաժանմունքների ցիկլերի և առարկայական հանձաժողովների գործունեությունը.

դ) պատճառաբանված կարծիք է հայտնում առարկայական հանձնաժողովների կողմից պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների պաշտոնների համար ներկայացված թեկնածուների մասին, նաև հարկ եղած դեպքում ինքնուրույն կերպով թեկնածուներ է առաջադրում այդ պաշտոնների համար:

Մանրություն.— Ֆակուլտետի ուսումնական խորհրդի որոշումները դեկանատի եզրակացությամբ ներկայացվում են Համալսարանի Վարչությանն ի հաստատություն:

24. Ֆակուլտետի խորհրդում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ:

3. Ֆակուլտետի դեկանատը

25. Ֆակուլտետի դեկանատը կազմում են՝ դեկանը և դեկանատի երկու անդամները: Թեկնածուներ դեկանի պաշտոնի (պրոֆեսորներ և ինքնուրույն ամբիոն ունեցող դասախոսների միջից) և դեկանատի անդամներից մեկի պաշտոնի համար (գիտական աշխատավորների միջից) նշում է ֆակուլտետի խորհուրդը: Դեկանատի երրորդ անդամի պաշտոնի համար թեկնածուներ նշում է ֆակուլտետի ուսանողական կազմակերպությունը: Ուսումնական խորհրդի կողմից 'առաջարկված թեկնածուների նկատմամբ չհամաձայնելու դեպքում Համալսարանի Վարչությունն ինքն է նշանակում դեկանատը: Դեկանատի անդամներին հաստատում է Արհուսգլխավարչությունը:

Մանրություն.— Բաժանմունքներ և ցիկլեր ունեցող ֆակուլտետների դեկանատները բացի դեկանից կարող են ունենալ 5 անգամ՝ 3 երեք գիտական աշխատավորներ և երկու ուսանողներ):

26. Պետական Համալսարանի Վարչությունը կարող է դեկանատի երեք անդամից զատ նշանակել ևս մեկ կամ երկու անդամ այն անձներից, որոնք մտնում են ֆակուլտետի ուսումնական խորհրդի կազմի մեջ, բայց չեն պատկանում ոչ գիտական աշխատավորներին, ոչ էլ ունկնդիրների կազմին: Դեկանատի անդամների ընդհանուր թիվը սակայն 5 հոգուց չպիտի անցնի:

Մանրություն.— Բաժանմունքներ ու ցիկլեր ունեցող ֆակուլտետների դեկանատների անդամների թիվը չպետք է անցնի 9-ից:

27. Ֆակուլտետի ղեկանատը.

ա) ղեկավարում է ֆակուլտետի ամբողջ գործունեությունը.

բ) յուրաքանչյուր ուսման տարվա սկզբին սահմանում է ֆակուլտետը ընդունվելիք ուսանողների կոմպլեկտը, Համալսարանի Վարչության միջոցով ներկայացնելով իր նկատառումները Արհլուսգլխավարչությանն ի հաստատություն.

գ) կազմում, ներկայացնում է Համալսարանի Վարչությանը ֆակուլտետի և նրա բոլոր օժանդակ հիմնարկությունների ընդհանուր նախահաշիվը.

դ) նշանակում է վերստուգիչ հանձնաժողովներ վերստուգելու համար տվյալ ֆակուլտետի ուսման պլանի յուրացումն ուսանողների կողմից:

28. Դեկանն անձամբ պատասխանատու է Համալսարանի Վարչության առաջ ֆակուլտետում տեղի ունեցող բոլոր իրադարձությունների համար և իրավունք ունի կասեցնելու բաժանմունքների, ցիկլերի և առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումները, տեղեկացնելով այդ մասին վարչությանը: Դեկանատը ղեկանի հետ շահամայնելու դեպքում՝ կարող է բողոքարկել դեկանի որոշումը Համալսարանի Վարչությանը, բայց չի կարող կասեցնել այդ որոշման իրագործումը:

29. Սոցիալ-տնտեսական ֆակուլտետի, նրա խորհրդի և ղեկանատի կազմակերպչական խնդիրը և նրանց իրավասությունը սահմանվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

Գ. ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

30. Պետական Համալսարանի Վարչությունը բաղկացած է երեք կամ հինգ անդամից: Անհրաժեշտության դեպքում Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատը կարող է նշանակել ևս երկու անդամ: Պրոֆեսորները, դասախոսները, գիտական աշխատակիցները և Համալսարանի ուսանողությունը, ինչպես և Համալսարանի աշխատանքով շահագրգռված գերատեսչությունները, Արհեստակցական Միությունները, Տնտեսական օրգանները, Գավազորժկոմը և Արհլուսգլխավարչությունը մասնորամասն պատճառաբանությամբ ներկայացնում են Համալսարանի խորհրդին իրենց թեկնածուներին հիշյալ պաշտոնների համար:

Համալսարանի խորհուրդն իր կողմից բոլոր թեկնածուների մասին պատճառաբանված կարծիք է հայտնում Արհլուսգլխավարչությանը:

31. Վարչության նախագահին— (ռեկտորին նշանակում է Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատը Համալսարանի դասախոսներին կողմից այդ պաշտոնի համար առաջարկված թեկնածուներից:

Մանթրություն.— Այն դեպքում, երբ Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատը հնարավոր չի գտնի Համալսարանի ռեկ-

տոր նշանակելու այն թեկնածուներից, որոնց առաջարկում է Համալսարանի դասախոսների կազմը, վերջինս պարտավոր է նոր թեկնածուներ առաջարկել: Եթե դրանք էլ չհամապատասխանեն Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի պահանջներին, Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատը՝ ինքն է նշանակում Համալսարանի ռեկտորին իր ընտրությամբ:

32. Վարչության այն անդամին, որը ղեկավարում է Պետական Համալսարանի գիտական ուսումնական մասը, նշանակում է Արհիւսգրիւ վարչությունը Հայաստանի պրոֆեսորական կազմից:

33. Վարչությունը.

ա) Հաստատում է ֆակուլտետների ուսումնական խորհուրդների և դեկանատների բոլոր որոշումները և իրավունք ունի վերացնելու և փոփոխելու բաժանմունքների, ցիկլերի և առարկայական հանձնաժողովների որոշումները:

բ) նշանակում է գիտական-հետազոտական ինստիտուտների վերատեսուչներին, ներկայացնելով վերջիններիս թեկնածությունը Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի Պետական Գիտական Խորհրդին ի հաստատություն.

գ) ընտրում է Համալսարանի պրոֆեսորներին, դասախոսներին և գիտական աշխատակիցներին ներկայացնելով նրանց Արհիւսգրիւ վարչությանն ի հաստատություն.

դ) անհապաղ Արհիւսգրիւ վարչության միջոցով իրազեկ է դարձնում Պետական Գիտական Խորհրդին թափուր ամբիոնների մասին.

ե) նշանակում է Համալսարանն սպասարկող ուսումնական-օժանդակ հիմնարկությունների վարիչներին.

զ) նշանակում, տեղափոխում և արձակում է Համալսարանի բոլոր վարչական պաշտոնյաներին.

ը) կազմում է Համալսարանի տարեկան նախահաշիվը.

թ) նախաձեռնության իրավունք ունի գիտական-ուսումնական բոլոր գործերի վերաբերմամբ.

ժ) Համալսարանի անունից ամեն տեսակ բանակցություններ է վարում թե Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի և թե այլ գերատեսչությունների ու հիմնարկությունների հետ:

ի) ի կատար է ածում Համալսարանի վերաբերյալ Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի և նրա լիազոր օրգանների բոլոր որոշումները:

Մանրաթյույն.— 1. Համալսարանի հիմնական գրադարանի վարիչին նշանակում է Համալսարանի Վարչությունը և հաստատում է Պետական Գիտական Խորհուրդը. գրադարանի վարիչի թեկնածուներ կարող է առաջարկել վարչությունը և գրադարանի կոմիտեն: Հիմնական գրադարանի վարիչը ենթարկվում է Լուսավորության

Ժողովրդական Կոմիսարիատի համապատասխան բարձրագույն օրգաններին միմիայն Համալսարանի վարչության միջոցով:

Մանոթություն.— 2. Վարչության իրավասությունը սոցիալատնտեսական բնույթ կրող ֆակուլտետների վերաբերմամբ սահմանվում է հատուկ կանոնադրությամբ:

34. Ռեկտորի կարգադրության կամ վարչության մեծամասնության որոշման հետ չհամաձայնելու դեպքում՝ վարչության յուրաքանչյուր անդամ կարող է այդպիսիները բողոքարկել Արհլուսգլխվարչությանը, սակայն դրանով չի կասեցվում նրանց իրագործումը:

35. Վարչության բոլոր անդամները նշանակվում են մի տարի ժամանակով, սակայն Արհլուսգլխվարչությանն իրավունք է վերապահվում անհրաժեշտության դեպքում երկարացնել վարչության իրավասությունը ևս մեկ տարով:

36. Պետական Համալսարանի Վարչությունն իր իրավասության ենթակա բոլոր խնդիրների քննության համար կարող է կազմել թե մըշտական գործող հանձնաժողով և թե ժամանակավոր խորհրդակցություններ:

Դ. ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

37. Պետական Համալսարանի Խորհուրդը գումարվում է առնվաղն սեմեստրը մեկ անգամ՝ Համալսարանի աշխատանքներն ստուգելու և նրանց ուղղություն տալու համար:

Համալսարանի Խորհուրդը կազմում են.

ա) վարչությունը.

բ) դեկանները.

գ) 5 ներկայացուցիչ պրոֆեսորներից.

դ) 5 ներկայացուցիչ դասախոսներից և գիտական աշխատակիցներից.

ե) Համալսարանի աշխատանքներով շահագրգռված Արհեստակցական Միությունները, որոնք Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի և Հայաստանի Արհեստակցական Միությունների փոխադարձ համաձայնությամբ՝ գործողում են 5-ից ոչ ավելի ներկայացուցիչներ.

զ) շահագրգռված Ժողովրդական Կոմիսարիատների մեկական: տասխանատու ներկայացուցիչները.

է) 5 ներկայացուցիչ Համալսարանի ուսանողության կողմից.

Պրոֆեսորներն իրենց ներկայացուցիչներն ընտրում են Համալսարանի պրոֆեսորների ընդհ. ժողովում: Նույն կարգով ընտրում են իրենց ներկայացուցիչներին Համալսարանի դասախոսներն ու գիտական աշխատակիցները: Ուսանողության ներկայացուցիչներն ընտրվում են ֆակուլտետի ուսանողական ընդհանուր ժողովում:

38. Խորհրդին նախագահում է Համալսարանի վարչության նախագահը: Խորհրդի եզրակացությունը Համալսարանի աշխատանքների մասին, Խորհրդի անդամների առանձին կարծիքները, նույնպես և Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի առաջադրությունների հետ կապված Խորհրդի ենթադրությունները և հեռանկարները Համալսարանի հետագա գործունեության վերաբերյալ ուղղում են Համալսարանի վարչության նախագահի միջոցով Արհլուսգլխավարչությանը:

39. Պետական Համալսարանի ուսանողների իրավունքների վերաբերյալ խնդիրները որոշվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

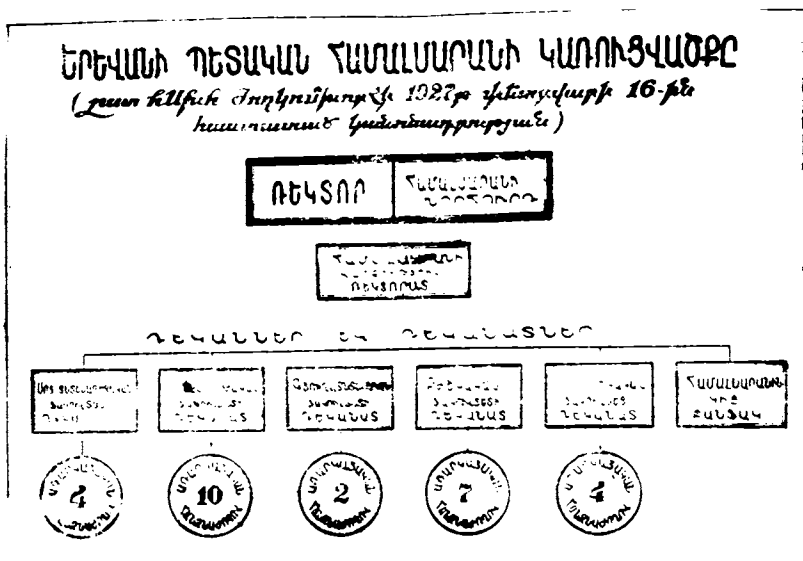
40. Պետական Համալսարանի միջոցներն են.

ա) նախաճաշվային հատկացումներ.

բ.) հատուկ միջոցներ:

41. Պետական Համալսարանը վայելում է իրավական անձի իրավունքներ և ունի իր՝ պետական նշանով կնիքը:

Ժողովրդական Կոմիսարների խորհրդի
Նախագահ՝ Ս. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ԱՍՅՍՈՒ Ժողովուրդի 1930 թ. հունիսի 14-ի որոշման համաձայն՝ վերակառուցվեց նաև Երևանի պետական համալսարանը: Ստորև բերվում է այդ որոշման համապատասխան հատվածը:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՆՎ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Անդրկովկասի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության ժողովրդական կոմիսարների Խորհուրդը որոշում է **ԱՍՅՍՈՒ**-ում անցկացնել բարձրագույն և միջնակարգ կրթության հետևյալ վերակառուցումը.

2. Հայաստանում

5. Հայաստանի ԽՍՀ գյուղատնտեսական ինստիտուտը հանձնել Հայկական ԽՍՀ հողագործության միևիստրոթյան իրավասությանը, վերջինիս հանձնարարելով որոշել ինստիտուտի ֆակուլտետների թիվը, նախատեսելով նրանում անասնապահության ֆակուլտետ:

6. Հայկական ԽՍՀ պետական համալսարանը վերակառուցել հետևյալ ինքնուրույն-մասնագիտական ինստիտուտների՝

ա) Տեխնիկական ֆակուլտետը՝ ինժեներա-տեխնիկական (շինարարական) ինստիտուտի, հանձնելով այն Հայաստանի ԽՍՀ ժողովրդական տնտեսության բարձրագույն Խորհրդի իրավասությանը:

բ) Տնտեսագիտական ֆակուլտետը՝ առևտրա-կոոպերատիվ ինստիտուտի, ապահովելով ֆինանսական աշխատողների պատրաստումը, հանձնելով այն կոոպերացիայի իրավասությանը:

գ) Մանկավարժական ֆակուլտետը՝ մանկավարժական ինստիտուտի, թողնելով այն Հայաստանի ԽՍՀ Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի իրավասության տակ:

դ) Բժշկական ֆակուլտետը՝ բժշկական ինստիտուտի, հանձնելով այն Հայաստանի ԽՍՀ Առողջապահության ժողովրդական կոմիսարիատի իրավասությանը:

Հայաստանի ԽՍՀ-ի բոլոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդման լեզուն սահմանել հայերենը:

**ԱՍՅՍՈՒ-Ի ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ
ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ՝ Շ. ԷԼԱՎԱՆ**

¹ 22 ՆՊՊԿԱ, ֆ. 113, ց. 1, գ. 346:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

5

ԳՆՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴՊՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԳՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՑԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

9

1. Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի
դպրանոցները (համալսարանները) . 9
2. Համառոտ ակնարկ Հայաստանում կրթության վիճակի մասին 21
3. Հայկական բարձրագույն կրթության հարցը
19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբին 27

ԳՆՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԳՐՈՒՄԸ

32

1. Հայաստանի համալսարանը (1919—1920 թթ.) 32
2. Երևանի ժողովրդական համալսարանը 46

ԳՆՈՒՆ ԵՐՐՈՐԴ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱԴՐՆԵՐԸ

55

1. Համալսարանի ֆակուլտետները 1919—1930 թթ. 55
2. Համալսարանի ուսանողությունը 64
3. Համալսարանի պատրաստած կադրերը 84

ԳՆՈՒՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊՐՈՖԵՍՈՐԱԴԱՍԱՆՈՒՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

92

ԳՆՈՒՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

107

ԳՆՈՒՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

139

301

1. Հումանիտար գիտությունների զարգացումը համալսարանում	140
2. Բնական գիտությունների զարգացումը համալսարանում	149
ՎԵՐՋԱՔԱՆ	164
ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ	
ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ	
1919—1930 թթ.	
ԴԱՍԱՆՈՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	171
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	219

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1919—1930 թթ.

Հրատարակչության խմբագիր՝	Ս. Ե. Փանոսյան
Նկարիչ՝	Ս. Ս. Մխիթրեան
Գեղարվեստական խմբագիր՝	Ն. Ա. Թովմասյան
Տեխն. խմբագիր՝	Հ. Հ. Խաչատրյան
Վերստուգող արբանյակիչ՝	Ս. Վ. Ղազարյան
Լինոտիպիստ՝	Թ. Շ. Վարդանյան

Հանձնված է շարվածքի 11. 05. 1994 թ.: Ստորագրված է տպագրության 16. 08. 1994 թ.: Զափուր $60 \times 90^{1/8}$, Թուղթ տպագ. Մ 1: Տառատեսակը սովորական: Տպագրության եղանակը բարձր, Հրատարակչական 15,4 մամուլ+30 ներդիր: Տպագրական 19,0 մամուլ: Տպաքանակ 1000: Պատվեր 149: Գինը՝ պայմանագրային:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. Մ 1:
Издательство Ереванского университета, Ереван, ул. Алека Манукяна № 1.